

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

Милица П. Милојевић

**План суседства – Норме просторне и
друштвене дистанцираности**

докторска дисертација

Београд, 2013

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

Milica P. Milojević

**Neighbourhood Plan – The Norms of Spatial
and Social Distance**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

Ментор

Др Владан Ђокић

Редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Чланови комисије

Др Нада Лазаревић Бајец

Редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Др Петар Бојанић

Ванредни професор, виши научни сарадник Универзитета у Београду, Института
за филозофију и друштвену теорију

Др Мина Петровић

Ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду

Датум одбране докторске дисертације:

Резиме

Досадашње социолошке и антрополошке класификације облика друштвености суседство сврставају у заједнице. Имајући у виду да се у српском говорном језику за такав облик суседства користи термин *комшилук*, а не *суседство*, овај рад је посвећен испитивању финијих нијанси које раздвајају ова два термина и провери претпоставке да је суседство концепт градскости који се одупире хомогенизујућем дејству идеје заједнице.

Поред дефиниција заснованих на одредницама тополошке близине и оних које суседство објашњавају као место сусрета у смислу начина дељења блиских, заједничких тачака идентитета, појам суседства описује се и као отворени скуп или групна форма. Овај рад испитује ту отвореност – меру уклапања и меру издвајања групне форме на примерима суседства у Београду.

Циљ разматрања концепција суседства није разграничење различитих теоријских приступа, већ да се варијетети употребе овог појма уведу у област урбанизма и прошире значење једног појма који је обележен носталгичним враћањем идеји заједништва и романтизирању друштвености заснованој на солидарности, племенитости и љубави за ближње.

Провера тезе да суседство није заједница подразумева испитивање основног начела заједништва. Ендрју Масон (Andrew Mason) сматра да појам заједнице спада у „суштински спорне појмове” те да није реч о конфузији око значења која настаје услед различитог смисла који особе додељују одређеном појму, већ је реч о неслагању које извире из саме природе појма (Mason 2000: 18–20). Теза да *суседство није заједница* узима у обзир спорност самог појма *заједница* и испитује релацију између ова два појма чије природе измичу коначном одређењу. Другим речима, *суседство* је место сталног ревидирања и коректуре идеје заједништва.

За разлику од заједнице за коју важи начело целовитости, за суседство важи начело отворености. Ова значајна разлика показује да обрасци суседства нису начини организовања једне целине (заокруженост једне социопросторне структуре) већ начини прикључивања једном отвореном скупу. У просторном смислу, то нису начини груписања и раздвајања једне целине (колективне форме) већ могућности прегруписавања, одмеравања, додавања (прикључивања) и издвајања (суспензије) – то су начини одржавања једног скупа, односно групне форме, отвореном.

За реконцептуализацију идеје суседства као просторне концепције друштвености значајна су испитивања филозофских и социолошких питања друштвености. Истовремено, сусед је фигура која отвара нове приступе у промишљању филозофског проблема *другости*, фигура која доноси различите приступе у разумевању социолошког питања *друштвене кохезије* и фигура која упућује ка новим облицима *политичке заједнице* и реализацијама идеје града.

Увидом у различите степене друштвене кохезије (од солидарности до атомизације) издвојена су следећа питања значајна за мишљење идеје заједнице на просторном нивоу суседства: у којој мери су везе солидарности ствар индивидуалне воље и сензибилитета, а у којој мери настају (тек) услед неке претње, ризика, угрожености? Другим речима, да ли је у основи солидарности, односно међузависности која људе држи на окупу саосећање, страх или способност, умеће удруживања? Одговори на ова питања се могу сврстати, уопштавањем, у три групе: везе солидарности које се развијају из саосећања, савести и грађанске свести. Ово истраживање ослонце налази у трећој групи одговора и указује на могућности да се те способности подстакну и артикулишу у простору, на просторном нивоу суседства – између идеје куће и идеје града.

Од посебног је значаја реконцептуализација идеје суседства у градовима са негативним искуством идеје заједништва. Овај рад даје полазиште за конструисање мотива новог заједништва – у плану суседства потребно је лоцирати тај минимални размак између приватног и јавног простора и осмислити мотив, стимулус да поред партикуларних интереса у том простору суседи виде/уваже другог, препознају обавезе према другима зарад сопственог одржања.

Зато су простори обзирности конститутивни елементи просторне концепције суседства.

План суседства, односно норме просторне и друштвене дистанцираности обухватају следећа значења норме: *мера* – универзално правило; *умереност* – мерило усклађено са околностима, односно расположивим ресурсима и условима окружења; *одмереност* – мера обзирности у односу на суседа/странца/другог који је у близини, који егзистира у близини или је привремено ту.

Могућности етичког деловања у малим размерама, у размаку између директива власти и свакодневних навика становника, лоциране су у зони на коју се смернице плана суседства односе. Узимајући у обзир да суседи обликују простор своје коегзистенције, у односу на норме и обичаје али и карактеристике простора, место заједничког простора није произвољно, зато и јесте предмет спроведене анализе. Смернице указују на правце реализације идеје заједничког простора, уз сугестије за одговорну и обзирну употребу ресурса у непосредној близини стамбеног склопа.

Запажања по питању улога заједничких простора суседства у степеновању индивидуалних разлика и повезивању различитих животних стилова у један шири спектар безбедне коегзистенције заснована су на анализи просторних концепција и спроведеном научном испитивању (упитник). Упитник је конципиран за потребе систематизације искуства заједништва становника Београда. Питања су груписана према концептуалним дистинкцијама идеје суседства и идеје заједнице: близина (пожељна дистанца и регулација дистанце), разграничење (афинитети и перцепција границе), мотив удруживања (интереси и интересовања), спонтана семиологија (анегдоте, визуелни и вербални изрази локалне културе), грађење разлика (толеранција и резултати интеракције видљиви у простору).

Тек упоређивањем резултата спроведеног упитника и констатација анализе просторне концепције долази се до сазнања о професионалној и аматерској перцепцији идеје заједничког простора и могућностима реализације плана суседства у Београду. Интерпретација одговора спроведеног упитника захтева експертизу социолога, антрополога и филозофа због чега није спроведена у оквирима овог истраживања. Иницирање научног пројекта и наставак реализације

Пројекта архитектонске акције у суседству у перспективи је даље примене резултата овог истраживања.

На основу принципа одговорног управљања друштвеним капиталом суседства систематизована је интерпретација просторних образаца суседства у Београду. Свака интервенција у простору стамбеног склопа мора узети у обзир сазнање о планираној и пројектованој концепцији простора предметног урбаног склопа; уважити мотив, а не резултате аматерских адаптација простора; осмислити мотив новог заједништва који је у функцији енергетске уштеде мањих стамбених групација.

На основу ових принципа, у појашњењу смерница за реконцептуализацију суседства у Београду сугерисана је употреба заједничког простора која пружа могућност новог заједништва стамбених склопова који су у стању атомизације. Конструктивистички приступ заступан у овом раду усмерен је на изналажење могућности за трансформацију затечених ситуација наслеђених стамбених склопова. Трансформација се сагледава у односу на концепте према којима су насеља пројектована, а истраживање се задржава у равни (ре)концептуализације идеје суседства.

Кључне речи: суседство, заједница, групна форма, норма, територијалност, солидарност, друштвена кохезија, атомизација, дистанцираност.

Научна област: Архитектура и урбанизам

Ужа научна област: Урбанизам

УДК: 711.4:316.334.54(497.11)(043.3)

Summary

Previous sociological and anthropological classifications of sociability forms place the neighbourhood among communities. Having in mind that in Serbian language for that kind of neighbourhood it is used the term *vicinity* (*komšiluk*), but not *neighbourhood*, this paper is studying finer nuances separating these two terms and testing the presumptions that the neighbourhood is the concept of distance which resists the homogenizing influence of the idea of the community.

Other than definitions based on the determinants of topological proximity and those explaining the neighbourhood as the meeting point according to the manner of sharing near, common identity items, the neighbourhood is also described in terms of the open gathering or group form. This work researches that openness – the measure of fitting and the measure of dissociating of group form on the examples of Belgrade neighbourhoods.

The aim of the reconsidering the neighbourhood concept is not the delineation of different theoretical approaches, but to introduce the varieties of use of this term in the field of urban planning and to expand the meaning of a term which has been marked with nostalgic return to the idea of community and romantization of sociability based on the solidarity, generosity and love for neighbour.

The testing of the thesis that the neighbourhood is not a community understands the review of the togetherness basic principle. Andrew Mason considers that the concept of community falls into the ‘essentially disputable concepts’ wherefore the question is not about the confusion over the meaning which results from a different senses assigned by different persons to a particular term, but about the inconsistency which comes from the very nature of the term (Mason 2000: 18–20). The thesis that *the neighbourhood is not a community* takes into the consideration the disputation of the term *community* and examines the relation between these two terms whose natures evade the final determination. In other words, *the neighbourhood* is the place of constant revisions and corrections of the idea of community.

Unlike the community on which applies the principle of entirety, the principle of openness is applying on the neighbourhood. This significant difference shows that the

neighbourhood patterns are not the ways of organizing an ensemble (concept of a community of persons living together on a definite area) but a way to connect to an open gathering. In spatial term, these are not the ways of grouping or breaking the whole (collective form) but the possibilities of regrouping, measuring, inserting (joining) and separating (suspensions) – these are the ways of maintaining the gathering, namely the group forms open.

For the purpose of the re-conceptualization of the idea of the neighbourhood as a spatial concept of sociability, the researches of philosophical and sociological questions of sociability are important. At the same time, a neighbour is a figure which opens new approaches of reflecting the philosophical issues of *otherness*, a figure which provides different approaches of understanding the sociological issues of *social cohesion* and a figure which refers towards the new forms of *political community* and realizations of the idea of the city.

Insight to different levels of social cohesion (from solidarity to the atomization), rises the following questions important for the apprehension of the idea of community at the spatial level of the neighbourhood: To which extend the ties of solidarity are the conducted of individual will and sensibility, and to which extend they arise due to a threat, risk, endangerment? In other words, whether the basis of solidarity, that is the interdependence which keeps people together, is compassion, fear or the capacity, the skill to associate? Answers to these questions can be classified, by generalizing, in three groups: the solidarity ties developed out of compassion, conscience and civic awareness. This research paper stand on the responses in third group and points to the possibilities to encourage those abilities and articulate them in space, on the spatial level of the neighbourhood – between the idea of house and the idea of city.

Particularly important is the re-conceptualization of the idea of neighbourhood in cities which have negatively experienced the idea of community. This work gives a starting point for the constructing of the idea of new community – inside the neighbourhood plan it is needed to locate that minimal spacing between private and public space and lay out the motive, a stimulus for neighbours to, beside particular interest in given space, see / appreciate the other, recognize obligations to others for the sake of their

own preservation. For that reason, the spaces of consideration are constitutive elements of the spatial conception of neighbourhood.

The plan of the neighbourhood, that is the norms of spatial and social distance consider the following meanings of the norm: *measure* – the universal rule; *discipline*– the measure of the compliance with the circumstances, i.e. available resources and surrounding conditions; *restraint*– the measure of kindness towards neighbour / stranger / other who is close, closely exists or is temporarily close.

Opportunities for ethical acting in small scale between government directives and daily dwellers' habits are located in the zone indicated by the guidelines of the neighbourhood plan. Considering that neighbours shape the space of their coexistence regarding the norms and customs, but also the space characteristics, the position of common space is not random and therefore is the subject of performed analysis. Guidelines point the directions of the realization of the idea of common space, with suggestions for responsible and regardful use of resources in the immediate surroundings of the housing assembly.

Observations on the roles of common space inside the neighbourhood in grading of the individual differences and linking of the different lifestyles into a wide range of safe coexistence are based on the analysis of spatial concepts and conducted scientific research (questionnaire). The questionnaire was designed for the needs of systematization of community experiences of the Belgrade residents.

Questions are grouped by conceptual distinctions of the idea of neighbourhood and the idea of community: proximity (preferred distance and the regulation of distance), dissociation (preferences and perceptions of the border), the motif of the association, spontaneous semiology (anecdotes, visual and verbal expressions of the local culture), constructing the difference (tolerance and the results of the interaction visible in space).

Comparing of the results of the conducted survey and the outcomes of the analysis of spatial concept leads to the knowledge of the professional and amateur perception of the idea of common space and the possibilities for the implementation of the neighbourhood plan in Belgrade. Interpretation of responses of the conducted survey requires the sociological, anthropological and philosophical expertise which is why it is

not conducted within this research. Initiation of the scientific project and continuation of implementation of the Architectural action project in the neighbourhood is in perspective of further application of the research results.

Based on the principle of responsible management of the social capital of neighbourhoods the interpretation of the neighbourhood spatial patterns in Belgrade is systematized. Any spatial intervention in housing assembly must take into account the knowledge of planned and designed space conception of underlying urban structure; recognize the motive and not the results of amateur space adaptation, make out the motive of new community which is in terms of energy savings for smaller residential assemblies.

By these principles, the clarifications of the guidelines for the neighbourhood re-conceptualization in Belgrade suggested the use of common space that offers the possibility of new community in housing complexes which are currently in atomization state. The constructivist approach advocated in this paper is aimed on finding the opportunities to transform the existing situation of the inherited residential complexes. Transformation is perceived in relation to the concepts on which the settlements are designed, and the research is retained in the line of the re-conceptualizing the idea of neighbourhood.

Key words: neighbourhood, community, group form, norm, territoriality, solidarity, social cohesion, atomization, distance

Scientific fields: Architecture and Urbanism

Scientific discipline: Urbanism

UDC 711.4:316.334.54(497.11)(043.3)

САДРЖАЈ

УВОД

Уводне напомене о теми

Претходна анализа информација о предмету и проблему истраживања

Проблем и предмет истраживања

Циљ и задаци истраживања

Полазне хипотезе

Научни методи истраживања

Генерална структура докторске дисертације

Научна оправданост и очекивани резултати истраживања

ПРИКАЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

1. део

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ О ИДЕЈИ СУСЕДСТВА 14

Глава I ДОМИНАНТНИ СТАВОВИ И ПРИСТУПИ У РАЗУМЕВАЊУ ИДЕЈЕ СУСЕДСТВА 15

1.1. Асоцијативно значење термина суседство 15

1.2. Преглед социолошких и урбанистичких типологија суседства 18

1.3. Град и политичка улога суседства 26

2. део

ДИСТАНЦИРАНОСТ – УСЛОВ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ 48

Глава II ПОЛАЗИШТЕ ЗА РЕКОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈУ ИДЕЈЕ СУСЕДСТВА 49

2.1. План суседства – нормативност, територијалност, дистанцираност 49

2.2. Друштвена кохезија – између повезаности и атомизације 51

Глава III КОНЦЕПТУАЛНЕ ДИСТИНКЦИЈЕ ИДЕЈЕ СУСЕДСТВА И ИДЕЈЕ ЗАЈЕДНИЦЕ 60

3.1. Социопросторни концепти удруживања – синокизам, хабитус,
заједница/друштво, локална култура, друштвени капитал 61

3.2. Логичка стратегија испитивања искуства заједништва – поставка упитника и
груписање питања према тематским целинама 80

3. део	
СУСЕДСТВО – СТЕПЕНОВАЊЕ ИНДИВИДУАЛНИХ РАЗЛИКА	86
Глава IV НОРМА – КОРИСТАН ИМПЕРАТИВ ГРАДА	87
4.1. Норма – значење у општем смислу и у контексту грађења	90
4.2. Фрагменти културе грађења у Београду	97
Глава V ПЛАН СУСЕДСТВА – ЈЕДИНИЦА ПЛАНИРАЊА ГРАДА	116
5.1. Идеје града у просторним концепцијама суседства	116
5.2. Јединица територије града и територијалност групације	141
4. део	
СИСТЕМАТИЧНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА КОНЦЕПЦИЈЕ СУСЕДСТВА У БЕОГРАДУ	156
Глава VI МЕТОДОЛОГИЈА ТЕОРИЈА ПРОСТОРНЕ СИНТАКСЕ	157
6.1. Просторни обрасци солидарности	157
6.2. Постулати систематичне интерпретације	162
Глава VII СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА СТАМБЕНИХ ГРУПАЦИЈА У БЕОГРАДУ	166
Тополска улица, Врачарски квартал	170
Умчарска улица, насеље Шумице	181
Струмичка улица, насеље Шумице	185
Професорска колонија, Кнеза Вишеслава	190
Блок 62, Нови Београд	199
Видиковачки венац, насеље Кнежевац-Кијево	206
Формација двојних кућа, насеље Шумице	213
Формација четворокућа, насеље Бежанијска коса	217
ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ	224
ЛИТЕРАТУРА	
ПРИЛОЗИ	
БИОГРАФИЈА АУТОРА	
Изјава о ауторству	
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	
Изјава о коришћењу	

УВОД

Претходна анализа информација о предмету истраживања

Историја града, урбана социологија и урбана географија бележе услове под којима концепт *суседства* губи и, изнова, задобија пажњу у организовању живота у граду. Истраживању претходе преглед историје планирања суседства и анализа појмова који су значајни за разумевање идеје суседства.

Суседство као методолошки инструмент планирања стамбене структуре града први износи Кларенс Артур Пери (Clarence Arthur Perry) 1929. године у Регионалном плану за Њујорк. Према принципима теорије суседства израђивани су готово сви урбанистички планови за енглеске градове непосредно по завршетку Другог светског рата па до 1950. године. Гастон Бардет (Gaston Bardet) је дао значајан теоријски допринос развијању концепта суседства *unité de voisinage* у Француској (Maginović-Uzelac 1978). Систем суседства је у британској пракси напуштен у плану за Камбернолд, у Шкодској 1958. Нови талас израде планова Нових градова од 1961. до 1967. године доноси нове термине. Уместо термина *суседство* (*neighbourhood*) користе се термини: residential community, district, villages. Снажан утицај у историји планирања градова имао је рад Џејн Џејкобс (Jane Jacobs) објављен 1961. У делу *The Death and Life of Great American Cities*, Џејкобс износи критику концепта суседства, показује стања и проблеме успешних суседства и неуспелих планова суседства. Заговарајући преношења концепта суседства на три једнако важна нивоа: град као целина, суседство улице и велике дистрикте (преко 100 000 људи), Џејкобс изражава сумњу у опстанак било ког другог концепта суседства. Нови урбанисти Андреас Дуани (Andrés Duany) и Елизабет Платер-Зибек (Elizabeth Plater-Zyberk), враћају се концепту суседства и формулишу *Пропис развоја традиционалног суседства* (Duany, Sorlien, and Wright 2009). Велики број нових градова на америчком континенту формиран је према њиховом правилнику којим су прописани сви битни урбанистички елементи. Дуани данас заступа технократски приступ сматрајући да је у ери информационог технологија неопходно управљати свим расположивим алатима. Тако је његов модел зонирања – SmartCode, заправо, корпорацијски производ који дистрибуира фирма *MuniCode* широм Сједињених држава (ibid.).

Кристофер Александер (Christopher Alexander) заступа генеративни приступ који полази од тога да свакој ситуацији у граду треба прићи као јединственој и специфичној у односу на друге те да се не може тражити универзални одговор, супротстављајући се масовној продукцији урбанистичких решења Нових урбаниста (Alexander са сарадницима 2008). По узору на англосаксонски урбанизам концепција јединице суседства је коришћена у урбанистичкој пракси у целом свету, прилагођена локалном привредном, друштвеном и идеолошком контексту.

Овај рад има за циљ разматрање односа појмова суседства и заједнице, тежећи да идентификује суседство као савремени тип заједнице који може бити носилац колективне акције уз уважавање приватности индивидуализованих појединаца и породица. Отуда се намеће и потреба да се услови за успостављање односа суседства сагледају кроз перспективу пожељне просторне и друштвене дистанцираности.

Резултат анализе која претходи овом истраживању је преглед концептуалних дистинкција које раздвајају појам суседства и појам заједнице. Према *Oxford english dictionary* значења речи *заједница*, *друштво*, *суседство* доводе до низа разлика: појам *суседство* има просторну димензију док појам *заједница* не мора нужно имати просторну одредницу; појам *суседство* се везује за коегзистенцију, а *заједница* за кохезију; *суседство* подразумева урбаност, *заједница* не мора нужно бити урбана; *суседство* подразумева партнерство, ривалство, *заједница* подразумева солидарност; капитал суседства се мери степеном слободе личности, а *заједница* степеном реализације социјалног капитала (свест о заједничком ангажовању ресурса); *суседство* даје предност реализацији индивидуалног интереса, *заједница* даје приоритет реализацији општег добра; *суседство* функционише према тржишним принципима, а *заједница* према биолошким; у *суседству* низак ниво реализације индивидуа доводи до супарништва, сукоба, спора. Како упозотава Ајрис Марион Јанг (Iris Marion Young), расизам, етнички шовинизам и нетрпељивост, делом израстају из жеље за заједништвом (Young 2008). Низ уочених дистинкција доводи до питања: Како се ове разлике виде у простору? На основу којих критеријума идентификовати однос суседства? Како се

различити степени друштvene кохезије манифестују у простору и како се такви односи могу сугерисати урбанистичким нормама?

Кључни појмови: суседство, заједница, групна форма, норма, територијалност, солидарност, друштвена кохезија, атомизација, дистанцираност.

Полазне хипотезе истраживања

У периоду југословенске верзије самоуправљања насеља су планирана и пројектована према концепту Стамбена заједница за 5.000 - 8.000 становника, са циљем да се постигне уједначен друштвени стандард (близина обданишта, школе, дома здравља, терена за рекреацију). Иако је диверсификација стамбених склопова била развијена (у насељима изграђеним седамдесетих година 20. века) ниво суседства (мањих групација) није плански успостављен. Једини облик социопросторне организације између породице и стамбене заједнице била је стамбена зграда, која је посредством кућног савета управљала заједничким просторијама у згради. Заједничке просторије (улаз, комуникације, помоћне просторије) дефинисане су и димензионисане према нормативима за потребе одређеног броја станара једног улаза. Слободни, неизграђени простори у близини стамбеног склопа, односно у насељу били су организовани као површине јавне намене у надлежности градских служби организованих на нивоу месне заједнице. Током времена, заједнички простори зграда и јавни простори насеља трансформисани су различито мотивисаним неформалним праксама становника, неке руковођене индивидуалним (егзистенцијалним и/или економским) а неке заједничким интересима (за безбеднији и пријатнији боравак изван стана). То намеће потребу афирмисања суседства као социопросторне групације, како при одржавању и реконструкцији стамбених склопова, тако и у изградњи нових. Насеља у Београду која су организована према обрасцу стамбене заједнице наслеђе су периода у којем је друштвено усмеравана изградња станова па су стамбене јединице димензионисане и структуриране у релацији са заједничким и јавним просторима у оквиру стамбене заједнице (Stambena zajednica – Porodica i domaćinstvo, 1958).

У англосаксонским земљама су системи стамбених склопова развијани у првој половини 20. века, под притиском демографских, економских и технолошких

околности, док је њихова друштвена функција ревидирана седамдесетих година, када се на физичкој структури и отвореним просторима стамбених зона сагледава сукоб навика и норми становања у модерном граду. У постсоцијалистичком граду, будућност наслеђених стамбених склопова завређује пажњу, али као главни фокус овог рада издваја се проблем *изласка из заједништва*. Овај рад *излаз* тражи не у образовању нове заједнице, већ у ревизији просторног нивоа који даје могућност заједништва. Уређење међусуседских односа видљиво је у простору (разграничење суседних стамбених јединица, заједничка употреба одређених простора и сл.). Питање је да ли међусуседски односи и усклађивање индивидуалних интереса на нивоу суседства треба да буде препуштено грађанима или уређено прописима? Реконцептуализација идеје суседства односи се на суседство као планибилну јединицу града што подразумева да се суседске везе донекле могу унапред одредити, а делом остају отворене за неочекиване ефекте интеракције различитих социјалних слојева и култура становања.

Полазећи од апорије:

Јако просторно разграничење помаже кохезију.

Слабо просторно разграничење помаже кохезију

износим тезу: Суседство није заједница.

Ову тезу заснивам на претпоставкама:

За суседство је значајно обезбедити услове коегзистенције, а за заједницу условити међузависности;

Суседство није одређено димензионалним карактеристикама већ односом дистанцираности;

Суседство је однос уздржаности;

Суседство даје могућност заједништва.

Као проверу ове тезе, предлажем места реконцептуализације идеје суседства у насељима у Београду организованим према обрасцу стамбене заједнице. Претпоставка је да без нових урбанистичких норми које регулишу односе између социопросторних јединица суседства и без институционалне подршке у спровођењу ових норми потенцијал архитектонског решења стамбеног склопа остаје неискоришћен за јачање друштвене кохезије и успостаљање суседства као савременог типа заједнице.

Због тога је потребно проверити урбанистичке аспекте анализе стамбених групација: близина, диспозиције, заједнички простор, интеракција и прегледност. Норма која доприноси развоју неке од димензије суседства као кооперативне локалне заједнице настаје у релацији наведених аспеката и концепата друштвености: синоикизам, хабитус, удружење, локална култура и друштвени капитал. Претпоставка је да се укрштањем ових аспеката могу установити норме пожељне просторне и друштвене дистанцираности и тиме усмерити употреба локалних ресурса и предузимљивост грађана.

Проблем и предмет истраживања

Период после Другог светског рата је у већини социјалистичких земаља обележен изградњом новог друштва. Урбанистички планови су у изградњи социјалистичког града имали важну улогу. Планирани су Нови градови у чијим нацртима је употребљен принцип територијалне поделе на стамбене зоне. Елементи ове подељености углавном одговарају карактеристикама суседства. У Федеративној народној републици Југославији, на Симпозијуму о стамбеној заједници 1962. године дефинисане су улоге *стамбене заједнице* као предмет планирања (Marinović-Uzelac 1978: 182). Тиме је уведен појам месне заједнице, термин *суседство* у регулативи није био у употреби иако је значај суседства за социјализацију у оквиру стамбене заједнице констатован од стране социолога. Данас, након усвајања Закона о локалној самоуправи организују се управне јединице локалне заједнице, месне заједнице и други облици месне самоуправе (Sl. glasnik RS, br. 129/2007). Управна јединица није и јединица планирања као што је била у периоду социјалистичког самоуправљања. Проблем који истражујем је идентификација суседства као социопросторног нивоа организовања мањих целина стамбених насеља која су изграђена у условима доминације концепта стамбене заједнице.

Предмет анализе су територијалне одреднице стамбених склопова и простори који у непосредној близини стамбеног склопа ангажују и афирмишу грађански активизам у функцији унапређења управљања локалним ресурсима.

Циљеви и задаци истраживања

Циљ овог рада је преиспитивање концепта суседства и стамбене заједнице као територијалне јединице планирања и организовања насеља. Задаци који доводе до овог циља односе се на сагледавање територијалности суседства из више углова: управљачког, друштвеног и просторног. Рад прати историју суседства као предмета планирања града, социолошке одреднице савремених заједница и филозофска мишљења фигуре Другог. Поред приказа историје планирања суседства, рад показује различите концепте друштвености и просторне концепције које успостављају такве односе – од образаца изражене индивидуалности до образаца израженог колективизма, просторне концепције које одговорно располажу локалним (друштвеним и енергетским) ресурсима и оне које се граде на везама солидарности.

У складу са циљем, формулисани су задаци истраживања: Систематизовати запажања по питању значења термина заједница и суседство; Установити разлике између концепта суседства и концепта стамбене заједнице; Сагледати могућности територијалне реорганизације насеља успостављањем зона различитог степена јавности; Сагледати улоге које има заједнички простор суседства у степеновању индивидуалних разлика и повезивању различитих животних стилова у један шири спектар безбедне коегзистенције; На различитим узорцима стамбених групација истражити и лоцирати различите манифестације друштвене кохезије и предузимљивости станара да контролишу промене у окружењу; На полигону Београда, на примерима стамбених склопова, дати смернице за успостављање суседства и увођење територијалног градијента у организацији отворених простора насеља; Уопштавањем, дати полазиште за реконцептуализацију идеје суседства тако да буде у складу са принципима одговорног управљања локалним ресурсима, друштвеним капиталом суседства и наслеђеним изграђеним и неизграђеним просторима насеља у Београду; Концепт дистанцираности примерен друштвима са негативним искуством заједништва и савременим заједницама индивидуализованих појединаца и породица формулисати као норме просторне и друштвене дистанцираности.

Научне методе истраживања

Анализа садржаја примењена је у истраживању концепција друштвености на основу којих су установљене концептуалне релације појмова суседство и заједница. Студија случаја испитује показатеље просторне и друштвене дистанцираности (индекси интеграције и прегледности). Као полазни модел за конципирање студије случаја суседства у Београду, коришћена је логичка матрица истраживања које спроводи истраживачка база на Бартлету *Space Research Group (UCL Bartlett, Faculty of the Built Environment)* чији је софтвер коришћен при анализи конкретних стамбених склопова у Београду. Могућности и ограничења спровођења модела систематичне интерпретације урбаних склопова у Београду доводе до матрице прилагођене локалном истраживачком контексту.

Прилагођавање условима локалног контекста представља један од секундарних доприноса развоју методологије урбаних студија градова у региону.

Студија случаја је заснована на методолошким принципима *Space group* коју су теоријски засновали Бил Хилијер (Bill Hillier) и Џулиен Хансен (Julienne Hanson). Овај метод је развијан тако да успостави корелацију између логике социолошких истраживања (резултати анкета и интервјуа) са просторном логиком архитектонског комплекса. Циљ је да што поузданије представи, опише и квантификује интегративност и прегледност простора објекта, комплекса или шире градске ситуације. Затим, да се резултати упореде са перцепцијом дистанце коју имају испитаници. Упитник обезбеђује увид у одвијање активности које имају утицај на физичку активност људи, осећај друштвене повезаности (међузависности), да ли имају осећај да могу да утичу на промене у окружењу, какав концепт одмора и релаксације упражњавају изван стана. Ова анкета говори о перцепцији услова становања у различитим градским склоповима: слободностојећи објекти породичног становања, типски породични објекти у низу, вишепородични четвороспратни слободностојећи објекти у блоковима отвореног типа, у стамбеним кулама и прелазним облицима становања (образац четворокућа). Анкета показује у којој мери становници контролишу промене у свом окружењу и у којим зонама виде домет свог утицаја (појединачног и удруженог) – од непосредног окружења стамбене јединице, преко полуприватних,

полујавних и јавних сфера; у којој од ових зона препознају специфичне погодности суседства у којем живе.

Имајући у виду да предмет овог истраживања захтева ангажовање стручњака више дисциплина (социолога, правника, планера, архитеката) ово истраживање настоји да, поред употребе техника и поступака архитектонске анализе, укључи и социолошке методе истраживања. Зато је конципиран упитник којим се испитује однос суседа према различитим нивоима окружења. Како спровођење анкете и интерпретација одговора превазилази компетенције аутора и циљ истраживања, рад се задржава на дефинисању циља и узорка, метода и формулацији питања. Упитник је направљен и тестиран на четири узорка. Узорак је формиран на основу типа физичке структуре у којој испитаници станују: становници породичних кућа у низу, становници слободностојећих вишепородичних стамбених објеката (спратности до П+4), становници стамбених кула, становници групације кућа (осамдесетих година 20. века у Београду су организоване стамбене групације, тзв. "хоризонтално колективно становање" као прелазни тип становања, из колективног у једнопородично становање). Типологија обухвата мање групације (до 30 стамбених јединица) и веће групације (до 400 стамбених јединица). Број испитаника за мање групације је 10, а за веће групације 30. Избором оваквог узорка проверава се претпоставка да се ниво суседства може организovati и у групацијама једнопородичних кућа и у вишепородичним стамбеним склоповима (па и оним који су изграђени као објекти колективног становања у отвореном градском блоку).

Утврђена је и тестирана логичка стратегија упитника. Питања су груписана према моделу *батерија* у пет повезаних целина. Веза визуелних истраживања и научног испитивања путем упитника успостављена је по узору на истраживања *Space Research Group (UCL Bartlett, Faculty of the Built Environment)*. Специфичност овог истраживања у односу на логичке матрице *Space Research Group* је у томе што се индексима интегративности и прегледности испитује могућност мерења *дистанцираности*. Како је истраживање просторних концепција суседства у Београду усмерено на разумевање идеје суседства, упитник је конципиран тако да се прикупе подаци о искуству заједништва популације која живи у конкретним стамбеним склоповима. Сазнања добијена у разговору са испитаницима укључена

су у дефинисање смерница за реконцептуализацију идеје суседства и идентификовању мотива заузимања одређених простора изван стана, у близини стамбеног склопа. То је значајно јер реорганизацију насеља не треба наметнути нормама већ нормама подржати, артикулисати, усагласити и усмерити самоиницијативно предузете адаптације и контроле окружења.

У процесу формирања информационе основе, спроведене су анализе полигона (суседства као што су: Врачарски квартал, насеље Шумице, Професорска колонија на Бановом брду, Блок 62, Видиковачки венац, Бежанијска коса) и анализе садржаја примарних и секундарних извора. Будући да се у првој фази ради о теоријском истраживању, примарне изворе чине текстови из области филозофије, урбанизма и урбане социологије. Такође, с обзиром на то да су непосредни предмет истраживања феномени архитектонске и урбанистичке праксе, примарне изворе сачињавају регулациони планови и архитектонски пројекти реализованих суседстава и оригинална планерска и пројектна документација архитеката, као и писани извори: оригиналне белешке и рукописи, фотографије, књиге и објављени текстови. Секундарни извори се састоје од текстова који о проблему и предмету истраживања говоре посредно. Поред идентификације извора, ова фаза истраживања обухвата и примену поступака компарације, селекције и систематизације.

У последњој фази рада, методолошки апарат обухвата синтезу и интерпретацију резултата истраживања. Ова фаза укључује и метод провере применљивости норми дистанцираности на конкретним случајевима стамбених групација, што је илустровано смерницама за реконцептуализацију идеје суседства у Београду за сваки приказан и анализиран случај, у анексу овог рада.

Генерална структура докторске дисертације

Структуру планираног рада чине три основне целине: Увод, Приказ и интерпретација резултата истраживања и Закључци и препоруке. На крају рада налазе се напомене уз текст и библиографски подаци (примарни и секундарни извори и општа литература).

Увод даје увид у различите теоријске приступе теми рада (претходна анализа информација о предмету и проблему истраживања); објашњење предмета и

проблема истраживања, излагање циљева и задатака научног рада, основне научне хипотезе и податке о методолошком приступу, примењеним методама и поступцима, као и процену научне оправданости и очекиваних резултата истраживања.

Средишњи део рада, **Приказ и интерпретација резултата истраживања**, састоји се из четири дела. Први део је конципиран као прегледни приказ доминантних ставова и приступа у разумевању термина *суседство*. Други део је усмерен на сагледавање могућности поновне концептуализације идеје суседства у наслеђеним стамбеним склоповима. Испитује се дистанцираност као услов безбедне коегзистенције и релације које дају могућност заједништва. У овом делу је конструисано полазиште за реконцептуализацију идеје суседства. Полазиште је засновано на пет концептуалних релација идеје суседства и идеје заједнице. Трећи део је увид у функције норме и архитектонске концепте стамбених склопова који идеју града мисле на нивоу суседства (степеновање индивидуалних разлика). Четврти део је примена савремених приступа и аналитичких метода у истраживању социопросторне конфигурације суседства у Београду. Посебна пажња је посвећена проблему мерења дистанцираности као кључне одреднице суседства. Студија суседства у Београду приказана је на крају овог рада у форми систематичне интерпретације стамбених групација које имају потенцијал да успоставе односе суседства. Резултат рада су принципи и смернице реконцептуализације идеје суседства и смернице за формирање зоне заједничког простора које ту идеју остварују.

У **првом делу** истраживања дате су уводне напомене о идеји суседства. Прво поглавље прве главе приказује асоцијативно значење термина *суседство*, друго поглавље даје преглед доминантних приступа у разумевању феномена суседства и улоге коју имају норме (друштвене и урбанистичке) у формулисању образаца становања у граду. Треће поглавље даје напомене о политичкој улози суседства.

У **другом делу** истраживања установљено је полазиште за реконцептуализацију идеје суседства. У првој глави су детектоване позиције и укрштене перспективе у разумевању термина *план суседства* раздвајањем у три поља: прво поље у којем се разматрају нормативност, територијалност и дистанцираност као три кључне

карактеристике плана суседства; друго поље у којем се испитује термин *друштвена кохезија* – степеновања од солидарности до атомизације. У другој глави другог дела установљено је пет концептуалних дистинкција идеје суседства и идеје заједнице. На основу ових дистинкција формулисан је упитник за испитивање перцепције искуства заједништва у насељима у Београду. Питања у упитнику су груписана према овим дистинкцијама.

У **трећем делу** истраживање дат је преглед примера стамбених склопова чији су концепти засновани на идеји града и конструисању новог заједништва. У овом делу је формирана база аргумената за заступање идеје заједничког простора у плану суседства. Прва глава четвртог дела даје преглед значења термина норма и повезује идеју града и идеју суседства (норма као користан императив града). У другој глави су осветљени фрагменти културе грађења у Београду, релевантни за разумевање стања анализираних случајева у Београду и настојања стручњака да се установе одређена правила, норме уређења стамбених квартова и насеља.

У **четвртом делу** је спроведена систематична интерпретација суседства у Београду по узору на методологију теорије просторне синтаксе. У овом делу примењен је приступ просторне логике друштвених процеса као комплементарни приступ настојањима архитеката, урбаниста и урбаних социолога. У овом делу сагледава се заједнички простор као просторна компонента *друштвеног капитала суседства* и испитују се могућности и ограничења успостављања територијалног градијента у анализираним склоповима. У другој глави четвртог дела приказане су стамбене групације и дате смернице за њихову трансформацију. У овом делу се објашњава како је просторна организација суседства погодовала или антиципирала адаптације од стране становника. Описан је начин и интензитет промена физичких склопова и сугерисан је принцип трансформација које ће омогућити прегледност и интерактивност својственој идеји суседства.

Студија случаја суседства у Београду приказана је графички у **делу Прилози** овог рада и са упитником представља базу за конкретна решења која артикулишу грађански активизам и на нивоу суседства лоцирају мотиве новог заједништва у складу са нормама просторне и друштвене дистанцираности.

У **Закључцима и препорукама** констатоване су дистинкције концепта суседства и концепта стамбене заједнице. Уместо новог урбанистичког обрасца суседства установљено је пет норми просторне и друштвене дистанцираности као пет услова које треба успоставити на нивоу мањих стамбених групација у насељима планираним према обрасцу стамбене заједнице. Како решења настају у променљивим друштвеним, тржишним и технолошким условима изградње, препоруке се задржавају на концептуалној равни као полазиште за институционализацију суседства као планибилне јединице. Задржавајући истраживање идеје суседства на концептуалној равни сугерисан је начин примене норми дистанцираности у изради конкретних просторних решења и отворени су правци за нова научна истраживања и истраживачке акције на просторном нивоу суседства.

Научна оправданост и очекивани резултати истраживања

Након истраживања предузетих средином осамдесетих година 20. века у Србији није спроведено нити једно научно истраживање урбанистичког обрасца суседства. Имајући у виду да је ниво суседства најнепосреднији ниво могућег грађанског активизма у јавној сфери, те да је у нашој средини (посебно у периоду социјализма) идеја суседства у односу на идеју стамбене заједнице била планерски и управљачки запостављена потребно је на научним основама установити социопросторне одреднице суседства у односу на урбанистички образац стамбене заједнице.

Методологију социопросторних истраживања урбанистичких образаца суседства потребно је прилагодити локалним истраживачким условима. У складу са комплексношћу теме суседства потребно је конструисати логички конзистенту процедуру трандисциплинарног истраживања која би повезала социолошке, филозофске, урбанистичке и архитектонске одреднице суседства.

Очекивани резултати су у домену разумевања концепта на основу којих су насеља планирана, примене смерница за реконцептуализацију идеје суседства и идентификовања односа суседства у постојећим стамбеним склоповима. На основу постулата теорије просторне синтаксе, описи социопросторних групација заједнице и групације суседства организовани су и исказани тако да се даље могу

примењивати и развијати у истраживањима заснованим на овој теорији. Научно засновано полазиште за трансформацију јавних и заједничких простора у стамбеним насељима применљиво је на конкретним узорцима у Београду и другим градовима са искуством југословенске верзије самоуправљања.

1. ДЕО

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ О ИДЕЈИ СУСЕДСТВА

I ДОМИНАНТНИ СТАВОВИ И ПРИСТУПИ У РАЗУМЕВАЊУ ИДЕЈЕ СУСЕДСТВА

1.1. АСОЦИЈАТИВНО ЗНАЧЕЊЕ ПОЈМА СУСЕДСТВО – СУСЕД НИЈЕ КОМШИЈА

Досадашње социолошке и антрополошке класификације облика друштвености суседство сврставају у заједнице. Имајући у виду да се у српском говорном језику за такав облик суседства користи термин *комишлук*, а не *суседство* потребно је упознати финије нијансе које раздвајају ова два термина и успоставити везу са просторним концепцијама у којима се та разлика потврђује и види. Просторна компонента која ремети херметичност заједнице или друштва је у фокусу овог рада и место реконцептуализације идеје суседства.

У етимологији речи сусед налази се реч латинског порекла *vicinus* што значи близина и блискост, односно бити у близини или блиском односу. Реч сусед и реч комшија у говорном језику на подручју Србије не употребљавају се као синоними како их дефинишу у речницима српског језика, нити имају исто асоцијативно значење. Две народне изреке илуструју разлике у употреби ова два термина. У речнику Вука Стефановића Караџића из 1852. године (издање из 1898. године) записана је изрека:

„Уз кољена ђеца јањичари, /У сусједству вуци и бауци.“

Одређење близине „уз кољена“ значи ту где сам, где стојим, одмах поред мене, али не и са мном. Уз кољена стоје недорасли, али и они који изражавају понизност. Следећи степен близине којим се у овом исказу описује животно окружење је суседство – прва зона у коју се закорачи изван куће или породице – суседство које је окружујуће, простор или сфера између породице и света. У првој зони, уз кољена, су „ђеца јањичари“ – потомство које је ту, тражи помоћ и старање, да би их кад стасају, одрасту довољно за служење, одвојили од куће и одвели да служе другоме. У другој зони, у суседству, окружују вуци – као метафора реалне опасности, али и достојног противника; и бауци – имагинаран свет, плод маште, приче и гласине које служе да усаде страх и подозрење према

другима¹, нешто што вреба, а што још није показало своју праву природу. Овом изреком описано је непосредно животно окружење у којем се обликује култура неповерења – опрез са потомством и суседством; тиме је обухваћена и просторна и временска неизвесност својствена живљењу у малим и сиромашним заједницама. Данас, реч *сусед* асоцира на страно, непознато, опрез, одмеравање, уважавање, дистанцу, означава неког ко је ту, али са ким није успостављен контакт, неког ко остаје непознат, иза којег вреба *радикална Другост*² – чудовишан створ који не може бити „центрифициран“, не може бити упристојен³.

У свакодневном говору реч *комишија* је више распрострањена од речи *сусед*, што потврђују и бројне изреке, од оних које говоре о злоби и зависти између комшија, до оних које говоре о близини и блискости са комшијом. Како су за овај рад значајне оне изреке које садрже просторно одређење блискости, издваја се народна изрека:

„Прво комшија, па кошуља.“

За разлику од изреке у којој је суседство постављено изван породице, овде је комшија присвојен, прихваћен као део породице. Сусед је онај у близини, али ко се држи на дистанци, одвојен, „вук и баук“, док је комшија „пречи од кошуље“.

Исказ „Прво комшија, па кошуља.“ говори о диспозицијама унутар заједнице и

1 Према извештају за 2011. годину *Overseas Security Advisory Council - Bureau of Diplomatic Security U.S. Department of State* главни проблем по питању безбедности у насељима у Београду је безбедност станова када су станари одсутни. Иако је смањен укупан број провала, у порасту је број провала у насељима више класе у којима бораве страни држављани (чиновници и дипломате). Ове провале нису насилни упади, већ опрезно и плански спроведене акције због чега се препоручују системи заштите – аларми и безбедносне браве (*Serbia 2011 OSAC Crime and Safety Report* (<https://www.osac.gov/Pages/ContentReportDetails.aspx?cid=10532>)). Шеф одсека за сузбијање тешких крађа Угљеша Стешевић изјавио је да се у току године у Београду обије око 1200 до 1300 станова. Посебно је повећано обијање станова у току летњих месеци у време годишњих одмора (просечно се обије три до четири стана месечно, а у летњим месецима пет). „U praksi se pokazalo da je dobar komšija možda i bolji od bilo kakvog alarma.“, напомиње Стешевић. (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=07&dd=19&nav_category=12&nav_id=627989)

2 *Привидан други – други људи који су „као ја“, познаници са којима сам укључен у односе конкуренције (mirrorlike relationships of competition), узајамног признавања (ривалство). Символичан „велики Други“ – суштина наше друштвене егзистенције, безличан сет правила који координира нашу коегзистенцију. Other qua Real – Нечовечан партнер, немогући створ, Други са којим симетричан дијалог, уз посредовање симболичког поретка, није могуће* (Žižek 2006:146).

3 Који се не може уљудити, не може се упристојити – предлог превода М. М.

важности коју комшија има – „пречи је од” или „важнији је од” материјалних предмета, значи да му се може уступити, поверити, позајмити нешто од сопствене имовине (на пример, комшији се често поверава на чување кључ од куће). Било накратко или дуже одсуствовање од куће, у мирнодопским или ратним околностима, од комшије се очекује заштита и помоћ. Комшије нису странци, између њих постоји фамилијаран однос, они су део породице, познају и врлине и слабости чланова породице. Комшија има своје место у животу једне породице; комшији су „врата увек отворена”, пречи је од кошуље. Важна је и аналогија слојевитости одевања и окружења која се у овој изреци може уочити. Кошуља је fina тканина испод грубљег огртача, пренето на животно окружење – место комшије је у сфери приватног, између осетљивог (личног) и грубог (јавног). Комшија је, тако, део породице, комшилук је проширена породица или проширен посед.

У овој изреци, тиме што је комшија упоређен са предметом, као и у сваком означавању комшијског, присутан је чин присвајања и посвајања. У контексту диспозиција унутар заједнице комшија је, као и кошуља, ствар која има склоност да постане *моје* за разлику од прве наведене изреке где се *ја* сукобљава са *другим* (бића која су реална или имагинарна) и држи се на дистанци. Однос са суседом није фамилијаран, не поверава му се кључ, комуникација са суседом је уз опрез и „преко плота” (сусед не улази на посед, посед се чува од суседа – као да су они вуци и бауци); да би ушао на посед, сусед мора бити позван или најављен, и зато сусед, а не комшија, може бити гост или провалник. Суседство подразумева дистанцираност, комшилук присвајање. Комшилук је заједница.

Суседство није заједница.

Разлика између термина *сусед* и *комшија* сагледава се кроз други пар појмова – гост и провалник, због чега је својина и материјално разграничење својине важан аспект разматрања идеје суседства. Да бисмо одредили ко је провалник потребно је да су границе својине, односно, границе поседа јасно одређене и препознатљиве. Прелазак те границе, приступ поседу је контролисан и дефинисан одређеним правилима понашања – најављивање, представљање, поздрављање,

даривање, гошћење. Овај низ поступака који људи предузимају приликом ступања на посед другог или низ поступака који воде њиховом приближавању дешавају се у простору. Простор сугерише кретање – на који начин се приближити, доћи до, савладати дистанцу која раздваја два ентитета? Доживљај близине између људи је субјективан и одређен личним сензибилитетом и културом у којој је део те осетљивости стечен и уобличен. Различита животна окружења обликовала су и различите начине и стилове у испољавању страха и поверења. Како у говорном језику налазимо изразе за тање нијансе доживљаја близине и дистанцираности, тако су и у простору видни трагови опреза и одбране, присности и поверења. То се сагледава у обликовању разграничења суседних поседа.

Разлике између суседства и комшилука сажете су у опозицији гост–провалник која се придружује низу опозитних парова пријатељ–непријатељ, близак–ближњи, чувар–монструм који су развијани у савременим филозофским концептима Другости. Како се гост у простору креће према протоколу приступа кући, а провалник савладава препреке прилаза кући (тј. решава процедуру прилаза) у просторној организацији поседа манифестује се разлика између госта и провалника. Ово је важно како за концептуалне дистинкције заједничког простора у обрасцима групација које означавамо термином суседство и оних које називамо комшилук, тако и за развијање питања узајамне пропусности и непостојане поделе која је садржана у идеји суседства.

1.2. ПРЕГЛЕД СОЦИОЛОШКИХ И УРБАНИСТИЧКИХ ТИПОЛОГИЈА СУСЕДСТВА

Теза *Суседство није заједница*, у контексту управљања, подразумева преиспитивање односа појма суседства и појма локалне заједнице. Ова релација завређује посебну пажњу наше средине због чињенице да је наша земља релативно мала, састављена од општина као основних јединица локалне самоуправе које, према броју насеља које обухватају, спадају у највеће у Европи (Милосављевић и Бркић 2005: 66). Ради ефикаснијег и демократичнијег управљања локалним ресурсима потребно је испитати могућности организовања мањих територијалних јединица као што је суседство.

Јединица планирања града у Београду, у послератном периоду, била је месна заједница, односно стамбена заједница (5000–8000 становника). У области урбанизма, термин јединица суседства употребљаван је ретко и то као синоним за стамбену заједницу. Тек након периода социјалистичког самоуправљања, почетком 1980–их година, истражују се форме „становања у ниским групацијама“ и начини груписања породичних кућа у компактне формације које карактеристикама изграђености дефинишу простор улице и градског блока. Истраживања која су спроведена у овом период посвећена су типологији кућа и окућница. Иако су на основу ових опсежних и разноврсних истраживања реализована насеља „средњих и малих густина“, образац групне форме није установљен као нова јединица планирања насеља, па је до данас модел стамбене заједнице остао једини, систематично и целовито плански третиран и системски спроведен концепт просторне и програмске организације градског насеља.

У одељку који следи дат је преглед социолошких тумачења и дефиниција суседства које указују на разлике у могућностима контролисања услова за развој позитивних друштвених вредности деловањем на микроплану (упућеност одређеног броја људи на простор ограничене величине).

Социолошка типологија локалних заједница заснована је на претпоставци да људи живећи релативно трајно на одређеном простору, ступају у многобројне и различите интеракције при чему утемељују и развијају осећања припадности и идентификације са местом, вредностима и нормама заједнице (ibid.: 51). Треба имати у виду да то временско одређење (релативно трајно) може обухватити различите фазе заједништва – од изражене солидарности до стања атомизације. Зато је за локалне заједнице са негативним искуством заједништва корисно узети у обзир концепте насеља или стамбених склопова који пружају могућност новог заједништва и поновне идентификације људи са местом становања. У домену рада архитеката концепт реидентификације са местом подразумева изнова осмислити везу између индивидуе и физичког окружења њеног егзистенцијалног простора. Суседство, као прва сфера изван породице, остварује ту везу⁴. То показује и

4 Чарлс Кули (Charles Horton Cooley) је још почетком 20. века истакао да су породица, дружина (група деце) и суседство примарне и универзалне сфере удруживања, карактеристичне за сваку

посвећеност бројних социолошких перспектива разумевању и типологији суседства, а смернице дате у закључном делу овог истраживања односе се на начине како у просторној организацији успоставити односе суседства.

Иако се у први план социолошких истраживања истичу друштвени процеси, социјалне интеракције, осећања припадности, класна и професионална структура становништва, саставни део перспективе социолошке типологије суседства је просторно квантитативна димензија. У прегледу типологија суседства посебно су истакнути просторни аспекти како би се утврдили критеријуми за избор примера суседства релевантних за ово истраживање. У прегледу дефиниција суседства који следи, најпре се издвајају дефиниције засноване на величини припадајућег простора, односно, територије; затим, на квалитету међусобне комуникације; и коначно, оне сложеније које узимају у обзир привременост и променљивост форме суседства.

Нуклеарно (непосредно) суседство подразумева одређен број домаћинстава која се налазе у блиском физичком простору (станови на једном спрату или куће у једном краћем низу). У урбанистичким обрасцима суседства број кућа се креће у еластичном опсегу од 3 до 100 стамбених јединица. На пример, у Моровом (Thomas More) концепту идеалне заједнице јединицу организације чини 30 породица. Њихове куће су у једној улици, као и засебан објект у којем је организована заједничка исхрана (Мор 1951: 114); Анвинов (Raymond Unwin) образац суседства окупља 100 једнопородичних кућа око заједничког унутрашњег дворишта блока (30 кућа/ha) (Hall 2002: 72); Александер (Christopher Alexander) организује 20 породичних кућа у један грозд⁵ (35 кућа/ha); Доксијадис (Constantinos Doxiadis) развија систем у којем степенује нивое заједнице: за групу предлаже групацију од 40 кућа, за мала суседства 250 становника или већа суседства која окупљају 1500 становника; задружни и корпорацијски образци удружују 40 до 60 породичних кућа (Cowan 2005: 256–258).

културу и присутне у сваком историјском раздобљу (својствене људској природи и идеалима) (Colley 1909: 30).

5 У истраживањима узора гроздова Александер је анализирао више различитих образаца који окупљају од 6 до 76 кућа по грозду (Alexander i dr. 1966: 179–207).

Спољашње суседство обухвата домаћинства која су распоређена унутар неколико блокова (Litwak 1985). Величина територије суседства је одређена равномерном покривеношћу територије локалним институцијама, па су обрасци утврђени приступачношћу одређених институција (броја „опслужених“ становника и радијус „опслужујућих“ садржаја). Како је за 5000 становника потребно обезбедити једну основну школу, Кларенс Артур Пери (Clarence Arthur Perry) даје образац суседства (1923. године) за 5000 становника, односно одређује величину суседства у односу на позицију основне школе (територија суседства дефинисана је централном позицијом основне школе и радијусом од 400 m); у генералном плану Лондона (из 1937. године) употребљен је образац линеарног суседства – за 3340 становника, на дужини од 1800 m, а 1942. године број становника је повећан на 6000. У генералном плану за Стокхолм суседства су планирана за 4000 до 7000 становника (ibid.: 258). У Совјетском Савезу је употребљаван микрорејон за 8000 до 12000 становника, у Југославији у периоду социјалистичког самоуправљања, насеља су организована према обрасцу стамбене заједнице за 5000–8000 становника и радијусом од 500 m у односу на основну школу лоцирану у средишту насеља.

На крају 20. века, Ричард Роџерс (Richard Rogers) је са тимом стручњака дао препоруке за планирање градских подручја у Британији *Urban task force 1999*. Према овим препорукама величина суседства одређена је бројем становника (од 5000 до 15000 становника) и радијусом пешачке дистанце 400–600 m (Cowan 2005: 258).

Заједница суседства подразумева простор од тридесет и више блокова које повезују чворишта (локални центри) или континуирани пешачки и други рекреативни токови. Насеље, дистрикт, кварт, четврт су различити термини за више суседстава која су повезана у локалну заједницу, у урбани ниво вишег реда (административна јединица). Средином седамдесетих година 20. века, на основу истраживања Југословенског института за архитектуру и становање изведена је процена оптималне величине градског рејона за београдске прилике, која је изражена параметрима: 80.000 становника и површином од 400 ha (David 1975: 87). Иако је и данас распрострањено виђење суседства као издвојене енклаве,

почетком осамдесетих година 20. века, и у теорији и у пракси, суседство се препознаје као политички ентитет и све популарнији облик организовања локалних ресурса ради одбране и унапређења припадајуће територије (Cowan 2005: 258). Није изненађујуће што се управо тај ниво организовања запостављао у градовима социјалистичког друштвеног система.

На почетку трећег миленијума пројекти заједница суседстава постају део политичког програма у Британији: Урбано село, Миленијумско село, Миленијумска заједница и други покрети одрживих заједница. У склопу ових пројеката развијен је концепт еко-дистрикта, локалних организација које раде на прихватању и спровођењу концепта одрживости у размерама суседства (њихов рад се односи на усмеравање инвестиција и акција заједнице, учинак и праћење резултата које постиже локална заједница у погледу одрживости, смањене емисије штетних материја, уштеде енергије, минимизирања штетних ефеката на окружење и сл.).

У односу на интензитет и квалитет комуникације изведена је подела на просторна и социјална суседства. У просторном суседству људи су просторно блиски, али комуникације које међусобно успостављају су ниског интензитета и површне у смислу квалитета. Поред просторне блискости, социјална суседства одликује и блискост односа и релација. Овде треба напоменути да просторна блискост није прецизно дефинисана величином простора, односно да на две површине истих димензија а различите организације исти број људи може развити различит интензитет комуникације. Диспозиција објеката и оријентација улаза могу значајно утицати на њихову међусобну комуникацију – ограничити је или дати могућност за комуникацију. Пример међусобне помоћи и подршке засноване на карактеристикама социјалног суседства, како наводе Милосављевић и Бркић, биле су институције мобе које су посебно развијене у традиционалним сеоским заједницама у Србији и Црној Гори. У овим заједницама о потребама и проблемима суседа скоро све се зна, постоји спремност за помагање и подршку, развијени су системи социјалне контроле (Милосављевић и Бркић 2005: 52). У простору оваквог суседства одвија се размена добара и услуга, неформална помоћ, суседска дружења. Овај вид суседства својствен је традиционалним

локалним заједницама. У свакодневном говору у нашој средини распрострањен је израз *комишлук*.

Након ових општих типологија, развијане су софистицираније поделе. Између осталих, издваја се рад аутора који показују да суседства нису ригидне и статичне форме, већ да једно време могу имати један облик, а онда услед нових друштвених и политичких услова или услед промене структуре становништва могу прећи из једне у другу форму.

Рејчел Ворен (Rachelle B. Warren) и Доналд Ворен и (Donald I. Warren) су препознали шест типова суседства: интегрална, парохијална, дифузна, привремена, транзиторна и аномична суседства. Ову типологију су извели на основу четири критеријума: (1) степен социјалног идентитета, (2) социјалне интеракције, (3) везе остварене унутар и ван суседства, (4) доступност ресурса за узајамну помоћ и подршку (ibid.: 53).

Јуџин Литвак (Eugene Litwak) разликује три типа суседства: мобилно, традиционално и савремено и то на основу критеријума: (1) покретљивост становништва (брзина и ниво промена састава становништва) и (2) капацитет суседства да прихвати и задржи нове чланове (степен кохезије и социјалне интеграције) (ibid.: 54).

Џозефина Фигеира МекДонахју (Josefina Figueira-McDonough) изводи типологију суседства према којој се издвајају: привремена суседства (1), успостављена суседства (2), дезорганизована суседства (3), парохијална суседства (ibid.: 55).

На континууму позитивно–негативно, на основу критеријума организованости суседства и постојања капацитета за имплементацију пожељних вредности, Јуџин Литвак и Филип Фелин (Phillip Fellin) препознају четири типа суседства: позитивне вредности, организовано; позитивне вредности, неорганизовано; негативне вредности, организовано и негативне вредности, дезорганизовано.

У спектру значења које суседство има за различите друштвене групе Реј Форест (Ray Forrest) и Аде Кеарнс (Ade Kearns) су издвојили три основна тумачења идеје суседства: 1. суседство као заједница – локални домен пријатељских односа и

опуштених сусрета; 2. суседство као контекст – најпре у смислу негативне социјалне репутације, етикетирања а потом и развоја девијантних облика понашања као одговора маргинализованих појединаца и група на социјалну искљученост; 3. суседство као роба – суседство као потрошачка ниша савременог урбаног живота, домен компатибилних животних стилова у коме се значајни елементи социјалних идентитета налазе у одговорима на питање где, шта и са киме трошимо, што суседство чини и доменом симболичког капитала (Petrović 2008: 61).

Форест и Кернс (Forrest & Kearns) су дали преглед типологија домена социјалног капитала из перспективе нових програма регенерације урбаних суседстава као самоорганизованих и одрживих заједница, која операционализује социјални капитал карактеристичан за различите смерове интеракције (одозго надолу, и одоздо нагоре). Домени социјалног капитала у суседству подразумевају: (1) повећање моћи (осећај људи да имају могућност да искажу своје мишљење и да ће бити саслушани, да могу сами иницирати одређене акције за промену); (2) партиципацију (узимање учешћа у друштвеним активностима, активностима локалне заједнице и процесу одлучивања на локалном нивоу); (3) асоцијативне активности и заједничке циљеве (људи сарађују и формирају формалне или неформалне групе како би даље развили своје индивидуалне и колективне интересе); (4) мреже подршке и реципроцитет (индивиде и организације сарађују и помажу се у циљу заједничких или добити неког од укључених актера, очекивање да ће се добити или дати помоћ од других односно другима када је то потребно); (5) колективне норме и вредности (дељење заједничких норми, вредности, понашања); (6) поверење (осећај да се може имати поверење у своје суседе, локалне организације и ауторитете одговорне за управљање и сервисирање локалне заједнице); (7) сигурност (осећај сигурности у локалној заједници, страх не утиче на ограничења у употреби јавног простора); (8) припадање (осећај повезаности са суседима, припадања месту и људима који га

насељавају) (Forrest& Kearns 2001: 2140). Поред описа домена, дате су и локалне политике које развијају сваки од наведених домена друштвеног капитала⁶.

Велики значај у истраживањима класичних центрификованих суседстава придаје се вези активизма и међусобног поверења и поверења у институције. Релевантан пример је истраживање које су спровели Батлер и Робинсон. Типологија је заснована на критеријумима: социјална хетерогеност, развијеност суседских односа и активизам. Према овој типологији центрификована суседства се могу разврстати у три типа: грађанска центрификација, заједница са латентним социјалним капиталом и суседства са најнижим актуализованим социјалним капиталом (Петровић 2009: 189).

Ричард Флорида (Richard Florida) даје преглед типологије територијалних заједница на основу критеријума: заступљеност високе технологије, разноликост становништва, ниво иновација, социјалног капитала и политичког ангажовања. То су: заједнице класичног социјалног капитала (висок социјални капитал и политичко ангажовање, низак ниво различитости као и иновације и заступљеност технологије); организоване заједнице старих (просечан социјални капитал, изнадпросечно политичко ангажовање, остали критеријуми ниско заступљени); брзо растући региони (висока заступљеност технологије, различитост становништва изнад просека, низак социјални капитал и низак ниво политичког ангажовања); креативни центри (висок ниво иновација, технологије и социјалне различитости, просечан социјални капитал и низак ниво политичког ангажовања) (Florida 2002: 225).

Стивен Бринт (Steven Brint) дефинише заједницу „као агрегат људи који деле одређене активности и/или убеђења и који су, у принципу (нагласак у оригиналу), повезани лојалношћу, заједничким вредностима, емоцијама“ (Brint 2001: 8). У савременим заједницама, према Бринтовом одређењу, однос чланова није доминантно обликован њиховим формалним улогама а релативну неформалност односа прати осећај припадања/блискости са осталим члановима заједнице (по одређеном основу), при чему није нужно потпуно познавање њихове личности. У

⁶ Прегледно је приказано у прилогу *Table 5: The domains of social capital and appropriate neighbourhood policies to support them* (Forrest and Kearns 2001: 2140)

класификацији коју овај аутор развија, на основу три критеријума, суседство спада у заједнице чији је елементарни основ успостављање односа који подразумева:

- (1) просторну блискост и који у том смислу садрже елемент неминовности (за разлику од друге велике групације заједница које се елементарно базирају на избору),
- (2) то су заједнице у којима је примарни разлог интеракција, заједничке активности, а не нужно и уверења и
- (3) релативно високу фреквенцију интеракција (Brint 2001: 10).

Иако је значај мотива за интеракцију један од кључних критеријума класификације, Бринт ставља нагласак и на исход интеракција, те указује да очекивано високи нивои партиципације чланова, узајамне помоћи и присности могу значајно да варирају од суседства до суседства, као и јасноћа одређења и јачина граница између чланова и не/чланова суседске заједнице. Бринт истиче и да су интеракције у суседству обично под утицајем ширих социјалних идентитета, што суседство сврстава у стратификовани тип заједнице (*ibid.*: 12–13).

1.3. ГРАД И ПОЛИТИЧКА УЛОГА СУСЕДСТВА

Трећа равна сагледавања идеје суседства је у пољу филозофије политике. Издвојени су поједини концепти који указују на значајне тачке реконцептуализације идеје суседства: узајамност, еманципација (освајање грађанских права), заједничко обезбеђивање ресурса, ауторегулација, етички гест и интерперсонална дејства и институције посредовања.

Град је савез заснован на уговору – вољи сваког појединца да право на своју снагу и способности пренесе на једну особу ради одржања мира и заједничке одбране (Хобс 2006: 94). Хобс напомиње да људи нису ушли у грађанско друштво из страха, јер да су се плашили не би поднели да се гледају. Порекло удруживања није ни у узајамној наклоности већ у застрашености и несигурности – узајамном страху. Хобс сматра да људи имају узајамну жељу да повреду и да зато не могу очекивати од других и најмању сигурност нити је могу себи обећати (*ibid.*: 65).

Узајамни страх доводи до сукоба или до договора. Град, грађанско друштво, тако, настаје из победе или из договора.

Алексис де Токвил (Alexis de Tocqueville) је тврдио да је вештина или умеће удруживања основно умеће од чијег напретка зависи напредак свих осталих умећа. Поред сазнајне, ова вештина има и политичку улогу. Удруживање је једно од неопходних средстава помоћу којег појединац брани своју слободу у односу на власт која прети да прекорачи своја овлашћења (Sládeček 2008: 19) или да та овлашћења не употреби (примедба М. М.). Токвил, при томе, не запоставља спремност на самоконтролу појединца као његову значајну врлину.

Самоконтрола или ауторегулација је способност коју не треба превидети кад је реч о заједницама заснованим на концепту самоуправљања. Како се концепт самоуправљања заговара при организовању локалних заједница⁷, потребно је подсетити се етичког индивидуализма Роналда Дворкина (Ronald Dworkin). Дворкин заснива етички индивидуализам на идеји интегритета. Интегритет, према Дворкину, стапа морално владање грађана и њихов политички живот – налаже добром грађанину да, приликом доношења одлуке како да се опходи према свом суседу када им се интереси сукобе, протумачи праву природу правде на коју су се обојица обавезала само због делотворности грађанског права. Интегритет подстиче политичке и личне прилике појединца духом оног другог на добробит обојице (Dworkin 2003: 205).

Шта подразумева удруживање, односно које обавезе настају из удруживања? Мајкл Волзер (Michael Walzer) указује на вредности чланства и прво што обавезује чланове једне према другима – комуналну сигурност и добробит. Комунално обезбеђивање је и опште и појединачно. Као пример Волзер наводи да је вода један од основних захтева грађанског живота, да је изградња резервоара облик општег обезбеђивања а да је селективно снабдевање водом облик појединачног обезбеђивања (Волзер 1998: 419). Ставом да људи немају потребе већ идеје о својим потребама, да су ресурси увек оскудни, Волзер говори о значају

⁷ Данас у светлу парадигме одрживости и раније, у периоду југословенске верзије самоуправљања.

филозофског осмишљавања идеје потребе и обавезе заједничког обезбеђивања (ibid.: 420). Ово је значајно за конципирање сврхе употребе простора у близини који суседи препознају као заједнички ресурс и конструисање мотива заједништва и њихових обавеза из удруживања (видети трећу смерницу за реконцептуализацију суседства у приказима студија случаја, Глава VII).

Сладечек објашњава Дворкинову идеју интегритета:

Практичну вредност интегритета изражава случај у којем се грађани један према другом опходе са уважавањем, са уверењем у узајамну незлонамерност, са увидом да обоје припадају истој политичкој заједници, макар између њих постојала несагласност око интерпретације значења правде (Sládeček 2008: 87).

Мишел Онфре (Michel Onfray) иде даље у показивању делотворности етичког геста. Уљудност, пристојност, умиљатост, углађеност, срдачност, тактичност, сусретљивост, уздржаност, доличност, великодушност, даривање, пријазност, пажљивост – варијације су које прави Онфре изводећи постулате *хедонистичког морала*:

Учтивост отвара пут ка реализацији морала. Као мала врата која воде у велики замак, она води непосредно другоме. Шта она каже? Она потврђује другоме да га је видела. Дакле, да он *јесте*. Придржати неке врата, спроводити обреде љубазних речи, настављати логику лепих манира, умети захвалити се, примити, дати, држати до неопходне радости у минималној заједници – двоје...– ето како *правити* етику, *стварати* морал, *отеловљавати* вредности (Onfre 2007: 114).

Мери Даглас (Mary Douglas), испитујући Диркемову тезу⁸, наставила је проучавање односа између институција и мишљења. Она подсећа да случајно окупљена гомила људи не заслужује да се назове друштвом, те да међу

⁸ Диркем је размишљао о односу појединца и друштва тражећи објашњење групне солидарности. Према његовом мишљењу основна грешка је у томе што се поричу друштвени корени индивидуалног мишљења. Класификације, логичке операције и водеће метафоре појединцу даје друштво (Daglas 2001: 21).

припадницима друштва мора постојати сличност у мишљењу и сличност у осећањима. Дакле, није реч о подударности, већ о сличности мишљења и осећања. То не значи да удружена група има сопствене ставове. Она даље објашњава да ако нечег заједничког има, има због правне теорије која групи приписује фиктивну личност. Правно постојање, међутим, није довољно, тврди Дагласова. Правне претпоставке не приписују удружењима емотивне пристрасности. За групу се не може рећи да се „понаша“, још мање да мисли или осећа, само зато што је правно конституисана. Дагласова показује да су „друштва малих размера“ другачија:

Маленост размера оставља простор интерперсоналним дејствима. Кад су размере односа толико мале да су личне, може се догодити све, те теорија рационалног избора признаје ограниченост свог подручја (ibid.: 31).

Овим се већи значај указује интерперсоналним релацијама него деловању институција. При томе се наглашава да се конструктивне везе развијају под условом да су групе малобројне. Тако долазимо до значајне одреднице идеје суседства – погодан број стамбених јединица који становницима пружа избор са ким ће успоставити и одржавати контакт и могућност узајамне добробити и самореализације – постизања неочекиваних квалитативних помака на личном плану и у свом окружењу.

Супротстављајући се концепту заједнице, али и концепту либералног индивидуализма, Ајрис Марион Јанг (Iris Marion Young) конструише нормативни идеал градског живота и формулише „градски живот“ као облик друштвених односа у којима странци живе заједно. Ово би био концепт друштвене дистанцираности за који важи нормативни идеал – да суседи остају странци. Градскост за Јанг не представља јединство и реципроцитет који су својствени идеалним заједницама, већ подразумева посредовање бројних људи и институција у циљу постизања појединачних сврха. Институције су услов коегзистенције суседа, оне посредују везе солидарности тако да суседи остају странци. Конститутивни елемент суседства према овом концепту је посредник. Јанг показује како функције размене замењује функција посредовања: у једном граду

појединци и групе делују унутар простора и институција, које доживљавају као да им припадају иако не улазе у размене у којима би се стопили у јединству или истости која је својствена заједници (Young 2008). За разлику од концепта заједнице према којем странац остаје изван заједнице, савремени концепти друштвености заговарају концепт према којем странци живе заједно.

На основу овога, везе солидарности у традиционалној заједници и концепту градскости се разликују: заједнице су засноване на реципрочној размени, са сврхом учвршћивања јединства заједнице, док су везе солидарности у суседству посредоване институцијама како би суседи остали на дистанци. Суседи су странци, а институције града и градскости услов њихове коегзистенције.

Улогу институција у регулисању друштвених веза радикално проблематизује Ален Бадију (Alain Badiou). Сигурна у могућност да у потпуности контролише визуелне и аудио домене комуникације, држава ништа више не цензурише. Бадију је изричит у ставу да је беспошtedна аутоцензура једини исправан одговор на конзумеризам којем је подређен комплетан државни инструментариј: сва уметности и свако мишљење је уништено чим пристанемо да конзумирамо, комуницирамо и уживамо. Морамо постати беспошtedни цензори нас самих (Badiou 2004: 100–109).

Да је морално деловање, ипак, потребно и могуће, показује Џудит Батлер (Judith Butler). За њу је управо „непроходна ситуација”⁹ услов моралног деловања. Индивидуа ограничена сопственом аутономијом, затечена у датој ситуацији која за њу остаје непроходна и за коју она није у потпуности одговорна, истовремено је стање могућег моралног деловања, то даје смисао моралном деловању, можемо бити одговорни за друге само докле су они (и ми) ограничени и затечени истом „непроходном“ ситуацијом (Žižek 2006: 137). „Непроходна ситуација” је термин за околности које треба превазићи. То значи да постоје препреке проходности, да ситуацију треба учинити проходном, пролазном, променљивом (да се у ситуацију уђе или из ње изађе). Како термин ситуација означава тренутни распоред, то „тренутно” указује на променљивост стања, на распоред који је променљив; из

9 *Impenetrable situation*: непроходан, непробојан, недоступан (предлог превода М. М.)

једне ситуације се прелази у другу; непроходна ситуација указује на застој промена, да се одржава распоред такав да промена није могућа, да се излаз из ситуације не види, да су сви једнако ограничени, ма у каквим правцима настоје да делују. То објашњава могућност да становници који имају веома различите животне стилове и вредносне ставове могу деловати удружено у ситуацијама које сви препознају као ограничавајуће за личне планове и тежње. Узајамно препознавање ограничења и пропусности између појединца и другог отвара простор друштвености која је, према Славоју Жижеку, солидарност рањивих (ibid.: 139).

Концепти друштвености који описују непостојану поделу која влада унутар групе – између личности и њеног друштвеног окружења доводе у везу идеју солидарности са фигуром другог. Кенет Рајнхард (Kenneth Reinhard) показује како је *сусед* фигура која материјализује непостојану поделу пријатељ/породица/сопство и непријатељ/странац/други, а суседство простор између породице и града (Reinhard 2006: 75). За разлику од концепција које суседство стављају у однос близак фамилијарном, породичном и оних који суседство виде као територијалну јединицу града, Рајнхардова политичка теологија суседа говори о суседству као простору дистанце, минималном размаку који је потребан да се избегну тотализујући и индивидуализујући механизми (процедуре) својствени заједницама и корпоративним друштвима (ibid.).

Између идеје суседства виђене као процедуре управљања и идеје суседства као односа блискости и љубави за ближње, Рајнхард испитује позицију која омогућава прелаз из једне процедуре у другу – из љубави за ближње у управљање и обрнуто.

Тај прелаз подразумева обустављено деловање ове две управљачке процедуре и истовремено изузимање суседа из поља управљачког. Прелаз из једне у другу процедуру илустрован је Мебијусовом траком¹⁰ (Прилог 1.2).

10 Специфично својство Мебијусове траке је да се оловком може исцртати непрекидна линија на обе стране траке а да се при томе не подигне оловка. На позицији где линија прелази из једне на другу страну траке је фигура суседа – прелаз из једне у другу процедуру. Овако одређена позиција суседа показује да је фигура суседа истовремено припадајућа и једној и другој страни траке – и једној и другој процедури управљања. Тиме што се не може сврстати само у једну од њих, фигура суседа је истовремено и изузета из ових процедура (примедба М. М.).

Прилог 1.2: Улога фигуре суседа у прелазу из једне у другу процедуру, из љубави за ближње у управљање и обрнуто, према Рајнхарду (Reinhard 2006: 65)

Полазећи од нестабилности релације унутрашњост (пријатељ) и спољашњост (непријатељ) Рајнхард уводи улогу суседа и дефинише позицију политичке теологије суседа уз помоћ шест теза:

1. Политичка теологија суседа је допуњујућа (суплементарна) политичкој теологији суверена. Као таква, она није тек додатак теорији суверености, већ је декомплетира тиме што одузима нешто из поља политичког (управљања) и назива га суседом.
2. Политичка теорија суседа настаје између породице и града; то је чин раздвајања које пружа минимум дистанце потребне да се одупре тоталитаризму и посесивности индивидуализма (либералне демократије). Простор који ослобађа је отворен, неограничен.
3. Политичка теологија суседа мисли универзално из ситуације различитости. Стање појединачног постоји ради могућности универзалног (као услов универзалног), не као редукција разлика, већ као одређивање *појединачно универзалног* међу њима. Стога, правда није функција изједначавања разлика, већ она зависи од сублимације у мишљењу разлике до стања истог.
4. Политичка теологија суседа материјализује мртву тачку етике и политике. Она симулира њихову несамерљивост и налази своје изворе у њиховој раздвојености. Знање стечено политичком теологијом суседа није симболично нити имагинарно, већ је то стварно знање.

5. Политичка теологија суседа није дескриптивна већ прескриптивна. Она говори у императиву, али без острашћености, стремићи математичким исказима.
6. Будући привремена, политичка теологија суседа је месијанство садашњег тренутка. Одупирући се истовремено и историцизму и прогресивизму, проширује садашњост. То је лаичка наука кроз коју ослобађање¹¹ може нечујно да наступи (Reinhard 2006: 74–75).

У основи овог концепта суседства је одлука да се изнова укида граница између унутрашњег (оног што сматрамо личним, интимним, приватним) и да се део те приватности изнесе у отворени простор где се она уплиће са приватношћу другог. Бурдије употребљава термине екстериоризација унутрашњости и интериоризација спољашњости, када предлаже настанак једне експерименталне науке о дијалектици унутрашњости и спољашњости (Burdije 1999: 158). За Бадијуа, то је одлука да се направи нови отворен скуп, да се уткају две унутрашњости у нову логику света коју он назива суседством. Нова логика света је она која не проглашава разлике једнаким већ прави услове да се разлике мисле као једнаке (Badiou у Reinhard 2006: 66).

Између традиционалних и радикалних концепата друштвености, идеја суседства отвара могућност да се друштвена дистанцираност као нормативни идеал градскости оствари и без посредовања институција, на бази способности људи, њихове развијене грађанске свести, интегритета личности и на основу интерперсоналног дејства својственог групама малих размера.

Све ово води ка конструисању мотива новог заједништва – у плану суседства потребно је лоцирати тај минимални размак између приватног и јавног простора и осмислити мотив, стимулус да поред партикуларних интереса у том простору суседи виде другог, препознају обавезе према другима зарад сопственог одржања. Зато су простори обзирности конститутивни елементи просторне концепције суседства.

¹¹ Слободан превод речи *redemption* – избављење, спасење, ослобођење. Као излаз из „непроходне ситуације“ о којој говори Батлер.

Да су индивидуалне слободе и самореализације бесадржајне изван друштва потврђују просторни обрасци резиденцијалних склопова који садрже варијетете прелазних облика од изразито јавних до искључиво приватних простора: полујавни, јавно–локални, заједнички, полуприватни. Стамбене групације које имају зоне диференциране јавности описују се као градске, високог степена урбанитета.

Узимајући у обзир да суседи обликују простор своје коегзистенције, у односу на норме и мотив удруживања (природна, креативна и рационална воља) али и да сама позиција простора у којем се материјализује гест обзирности није произвољна, спроведено је истраживање планске и пројектне документације, и снимљено је тренутно стање стамбених склопова. Документовани су налази који сведоче о пројектованом „гостољубивом месту” и могућности етичког деловања архитеката у малим размерама, у размаку између директива власти и обичаја суседа.

Коначно, провера тезе да суседство није заједница подразумева испитивање појма заједнице. Поред друштвене овај појам има и политичку димензију. Политичка заједница је конструкт демократије и грађанских права (Sládeček 2008: 14). Демократија и заједништво су узајамно зависни, тако да се заједница коначно конституише кроз демократске институције, а успостављање демократије на комуналним основама показује се као пожељан политички циљ. Тако је демократија концептуална финализација конституисања заједнице (ibid.). Појам *заједница* има вредносну конотацију и због тога је изложен честој, беспштедној употреби у идеолошке сврхе, како прегледно показује Михал Сладечек (Michal Sládeček) и налази да разлог широке употребе овог појма лежи у спорности самог појма, а не у друштвеном или политичком контексту (Sládeček 2008:8). Ендрју Масон (Andrew Mason) сматра да појам заједнице спада у ‘суштински спорне појмове’ те да није реч о конфузији око значења која настаје услед различитог смисла које особе додељују одређеном појму, већ је реч о неслагању које извире из саме природе појма (Mason 2000: 18–20). Како је Сладечек појаснио, у основи таквог концепта лежи отвореност према бесконачној расправи, бескрајним интерпретацијама око значења и вредносне валенце појма *заједница*.

Теза да *суседство није заједница* узима у обзир спорност самог појма *заједница* и испитује релацију између ова два појма чије природе измичу коначном одређењу. Другим речима: *суседство* је место сталног ревидирања идеје заједништва.

За разлику од заједнице за коју важи начело целовитости, за суседство важи начело отворености. Ова значајна разлика показује да обрасци суседства нису начини организовања једне целине (заокруженост једне социопросторне структуре), већ начини прикључивања једном отвореном скупу. У просторном смислу, то нису начини груписања и раздвајања једне целине (колективне форме) већ могућности прегруписавања, одмеравања, додавања (прикључивања) и издвајања (суспензије) – то су начини одржавања једног скупа, односно, групне форме отвореном.

Бадију сматра да отвореност скупа, у контексту идеје суседства, није фраза већ сталан рад и одговорност који скуп одржава отвореним, а суседство „новим местом универзалности“ (Reinhard 2006: 67). Чињеница да су два ентитета у суседству подразумева да су садржани у заједничком отвореном скупу. Унија два отворена скупа је још један отворен скуп и зато представља нову могућност за суседство (ibid.: 66). Отвореност подразумева способност препознавања разлика. То значи да скупу припада подскуп – елемент задовољава услов да припада скупу ако постоји подскуп тог скупа који допушта меру његовог издвајања.

У овом поглављу, из различитих перспектива сагледана је идеја суседства и фигура суседа. Истовремено, сусед је фигура која отвара нове приступе у промишљању филозофског проблема *другости*, фигура која доноси различите приступе у разумевању социолошког питања *друштвене кохезије* и фигура која упућује ка новим облицима *политичке заједнице* и реализацијама идеје града. Реконцептуализација идеје суседства из угла архитектонске дисциплине може се разматрати морфолошки тек увидом у значај који идеја суседства има за мишљење и конструисање идеје заједнице.

Просторни обрасци груписања

Блок

Градови у Европи су крајем 18. века следили Рим као узор за правни поредак грађанског друштва и организовање градске територије. Римски модел поделе градске територије на блокове дуго је доминирао уређењем градова у Европи. Образац градског блока је у вези са техником дисциплиновања, показује Мишел Фуко. Поредећи класификационе поступке у различитим областима (економији, природним наукама, промету роба и богатстава, образовању и архитектури) Фуко издваја дисциплину у којој се класификациони распоред бави мноштвом као хомогеним скупом чије елементе треба просторно организовати тако да се оствари што већи корисни учинак. Дисциплинска тактика повезује мноштво са појединачним¹², истовремено омогућава и карактеризацију појединца као јединке, и уређење мноштва. Начело локализације елемената, тј. ситуације да свака јединка има своје место, доводи до сегментирања (на сваком просторном сегменту налази се по јединка)¹³. Овим начелом избегавају се груписања и разбијају постојеће заједнице:

Организацијом „ћелија“, „места“ и „врста“, дисциплина ствара сложене просторе у архитектонском, функционалном и хијерархијском смислу. Такви просторни распореди обезбеђују јединки утврђено место, али и кружење дуж низова поља; они омеђују индивидуалне сегменте, али и успостављају функционалне везе; обележавају положаје и означавају вредности, гарантују за послушност појединаца, али и за боље економисање временом и покретима. Ови просторни распореди имају двоструку природу: они су стварни, пошто одређују организацију зграда, просторија, намештаја и опреме; они су, међутим, и апстрактни, пошто је таква организација одраз карактеристика, оцена, хијерархија. Прво чега се дисциплина прихватила било је карактеристика, оцена, хијерархија – образовање „живих класификационих распореда“ којима се неорганизована, некорисна или опасна мноштва претварају у уређене скупове (Фуко 1997: 168).

12 Параметар *густина насељености* показује то мноштво, број становника који је распоређен (административно и физички) на јединици површине конкретне градске територије (напомена М. М.).

13 Парцелација блока или ћелијска структура стамбеног склопа.

Блоковско структурирање градске територије и тежња да се простор издели на онолико делова колико има људи или елемената које треба распоредити доводи до организације различитих просторних нивоа: град се дели на квартове, затим се квартал дели на блокове, блок на парцеле, парцеле на нормиране стамбене јединице¹⁴. Тако настаје дисциплински простор којим се мноштво људи организује у уређене скупове (ibid.: 162).

Регулисање изградње блокова обезбеђује контролисане услове у сваком делу градске територије. Изградња на парцели је регулисана тако да се појединачном изградњом постигне целовита и компактна форма блока. Уситњавање приватног поседа упућује становнике на (полу)јавне просторе и садржаје чији квалитет и доступност (физичка и економска) постаје мотив њиховог удруживања (заједничко двориште, игралиште и сл.).

Градски блок или урбани склоп описује се и као изразито компактна форма, јасних граница и поделе на спољашњи и унутрашњи простор блока. Блок ивичне регулације дефинисан је ободним саобраћајницама и физичком структуром. Објекти изграђени дуж регулационе линије формирају улични фронт и представљају физичко разграничење између улице (спољашњег простора) и дворишта блока (унутрашњег простора). Термин улични фронт указује на то да је блоковска структура истовремено и баријера за произвољне правце кретања.

Градска матрица одређује мрежу и врсте кретања, величину и облик блокова. Мегаблок је образац блока на којем је заснована организација функционалистичког града. За мегаблок је карактеристична величина блока, проходност, континуитет отворених простора и изградња типских склопова.

Поред контролисања услова (еколошких и друштвених), обрасци традиционалног градског блока и мегаблока су и начини да се одреде и контролишу трасе кретања. Улице повезује удаљене делове града али и раздвајају блокове у засебне социопросторне целине. Што је ширина улице већа, раздвојеност блокова је већа, а онда је и упућеност јединица блока на припадајућу територију већа. Тиме се

¹⁴ Урбанистички нормативи прописују минимум стамбене, рекреативне, зелене површине по становнику (m² по становнику).

развија припадност становника блоку. Припадност месту и присуство на што већем броју места постају статусна обележја грађана спектакуларног друштва, указују ситуационисти:

Саобраћај је организована изолација свих од сваког. То га чини кључним проблемом модерних градова. Он је сушта супротност сусрету, јер представља апсорбовање оних енергија које би се могле употребити за сусрете и друге видове учешћа, онемогућеног и компензованог у форми спектакла. Унутар спектакуларног друштва статус се стиче стаништем и покретљивошћу (приватним возилом). У ствари, не живи се у некој градској четврти, већ на лествици моћи – обитава се на неком месту у хијерархији. При врху те хијерархије, ранг се одређује према степену покретљивости. Моћ се материјализује у обавези да се свакодневно буде присутан на све већем броју места, међусобно све удаљенијих (Котањи и Ванегем 2008: 131).

Ортогонална саобраћајна матрица и блок као уређен скуп сегментираних склопова прихваћени су као узор организовања стамбених четврти у Београду по одласку Турака – то је био чин прихватања европског модела организовања градског простора¹⁵. Образац мегаблока примењен је у проширењу територије Београда као главног града социјалистичког друштва (Генерални урбанистички план Београда 1950).

Степен промене организације блока који се може сматрати трансформацијом блока подразумева: промену у сегментираниости урбаног склопа (доделити свакој јединици одређен простор) и нове могућности кретања кроз блок (трасирати нове стазе – колске и пешачке).

Колонија

Римска империја је управљала удаљеним територијама тако што је организовала колоније. Подређен статус мањинске културе и управљање културним разликама у основи је овог модела. За овај рад је значајно сагледати како је образац колоније уграђен у концепте индустријског и вртног града.

¹⁵ Видети план регулације Београда Емилијана Јосимовића из 1867. године (Јосимовић 1997).

Колоније вртних градова

Крајем 19. века, један од одговора на проблем пренасељености градова, а са друге стране на аграрну депресију, била је планирана миграција становништва, односно, колонизација земљишта. Услед нових геополитичких услова (јачање болшевизма у Европи) реформа капиталистичког система постаје неминовна. Концепт вртног града је алтернатива тржишним принципима капитализма и интервенцијама државе у социјалистичком систему – уместо радикалне, могуће је постићи поступну национализацију. Овде долази до изражаја Хауардово (Ebenezer Howard) познавање праксе оснивања нових градова и сагледавање реалних основа за стратегију која доводи до реструктурирања капитализма.

Хауард предлаже следећи поступак постепене национализације: оснивање фонда како би богати кредитирали будуће власнике земљишта под повољним условима отплате кредита, затим прибављање пољопривредног земљишта (у близини постојеће или планиране трасе железничког саобраћаја), изградња, насељавање и запошљавање, слободно удруживање, затим се очекује скок вредности земљишта због уложеног економског и друштвеног капитала. Од ове „шпекулације“ заједница отплаћује дуг и улаже у даљу изградњу, опремање и одржавање насеља.

Томас Дејвидсон је био заговорник идеје да се колоније изграде за незапослене. У том периоду је у Британији основан број стамбених колонија са надом да ће пресељење појединих категорија становника из градова дугорочно бити добробит и за оне који из градова одлазе и за оне који у њима остају. То је био аргумент Алфреда Маршала на који се ослањао Хауард. Делећи Маршалово уверење, са опрезом да се становништво које напушта град неће бавити пољопривредом, Хауард сагледава интересе и интересовања нове класе.

Нове делатности у индустријском граду, као што су штампа, медији, лака индустрија и шински превоз, омогућили су дисперзну организацију градских функција. У таквој подели и организацији рада настаје нова категорија становника чији су егзистенција, начин живота (пословање и резиденцијалне преференце) другачији од оних које има индустријалац или радник. Та нова класа ондашњих ексцентрика је носилац промена, они су први грађани у Хауардовом граду –

њихово формално образовање и неформална знања основа су за конципирање трећег магнета и прећутно превазилажење класног сукоба – Хауардовим речима, то је „место где ће сиромашни учити богате, а богати ће заузврат, дозволите да верујемо, помоћи сиромашнима да помогну себи самима“ (Jackson 1993).

Удružена формална и неформална знања у решавању егзистенцијалних питања представљају један од кључних принципа Хауардове стратегије и још једну везу вртног града и основног начела парадигме одрживости. Истовремено, то је и њихова најосетљивија компонента. Изостанак ове друштвене компоненте у конципирању и имплементирању планова за нове градове представља најчешћу недоследност спровођења Хауардове мирољубиве реформе у градовима, како у Британији, тако и изван ње. Данас Питер Хол и Колин Ворд виде трећи магнет као одрживо *стејкхолдерство*.

Проширење градског рејона у предратном Београду обележила је изградња радничких колонија по узору на енглеску верзију вртног града (Чиновничка колонија, Професорска колонија, Котеж-Неимар...).

Радничке колоније

Ернст Мај (Ernst May) је објавио упоредну анализу блоковских структура и предложио нове принципе који су примењени у формирању радничких насеља у Немачкој, а затим и у обнови европских градова након Другог светског рата. Тај образац је познат као *радничке колоније*.

Уместо блоковског унутрашњег дворишта, постепено се долази до нове структуре заједничког простора, а онда и до диспозиције типских решења стамбених јединица. Правилност њиховог понављања, узастопност, уводи физичку дистанцу као рецептуру ефикасне изградње и увођења реда у све бројнија радничка насеља. Овде су заједнички простори коридори који успостављају погодан размак између типских стамбених ламела, павиљона.

Стамбене колоније по узору на модел радничких колонија у немачким градовима биле су структурални модел који је након Другог светског рата до средине

педесетих година 20. века примењиван у обликовању насеља на слободним површинама уз постојеће градове широм Југославије. У Београду су то колоније на Карабурми, поред Миријевског пута, у Земуну – Нови град, на Вождовцу, „Цвијићеви павиљони“ на Палилули, насеље – „Нови социјалистички град“ Железник. (Milić, 2006: 154) Просечне стамбене густине у колонијама су се кретале од 70 до 150 становника/ха, а број становника од 1000 до 5000 становника, спратни објекти са 4–12 станова и гарсоњера између 20 и 60 m², често са малим поврћацима и насељским сервисима: школа, игралиште, друштвени дом.

Колонија је део градске територије насељен одређеном групом људи која се издваја у односу на доминантно становништво по својој специфичној култури. Колоније: радничке, чиновничке, професорске и сл. настају груписањем кућа и локализовањем одређеног броја људи према статусу њиховог занимања – делатности коју њени становници врше у доминантној култури. Држава, односно град уступа¹⁶ део своје територије како би се решило егзистенцијално питање одређеног слоја становништва и афирмисала одређена култура. Оснивањем колоније даје се значај улози коју одређено занимање има за град. Град помаже изградњу кућа за раднике, неимаре, чиновнике, професоре и тиме потврђује друштвени значај оних који раде у производњи, изградњи, образовању.

Плански оформити колонију подразумева урбанистичке норме које се односе на поступак серијске производње, типизације. Просторни образац колоније окупља један број људи на ограниченој територији, чиме афирмише друштвену групу мањинске културе, али на начин да њено деловање локализује. Обрасци колоније (нпр. радничке колоније у Немачкој или професорске колоније у Београду) заснивовани су на прописивању стандарда становања како би се разлике у економској моћи ублажиле.

Колонија се формира на једној парцели или ограниченој територији. Јединице колоније су типске, а диспозиција јединица таква да нема хијерархије и издвајања.

¹⁶ Одобрава, а у одређеним случајевима субвенционисање изградњу колоније на одређеном земљишту.

Идентични услови стварају монотонију, а недељивост територије (или парцеле) онемогућава издвајање и осамостаљивање јединица колоније. Граница колоније је место где престаје ред и распоред према којима је уређена колонија.

И данас за колоније важи да их насељава група људи која се према култури (или стилу живота) разликује у односу на окружење.

Разматрање могућности квалитативне промене колонија односи се, не толико на њену просторну организацију, колико на толеранцију културних разлика коју образац колонија треба да обезбеди. При томе важно је имати у виду да колонија није самостална, већ да ту толеранцију разлика и афирмацију култура обезбеђује град, уступајући земљиште.

Комуна

Супротстављајући се средњовековној теолошкој мисли, социјал-утопијски концепти дају нова виђења модерне, грађанске државе чија је основна јединица заједница. Како утопије представљају критику владајућих друштвених односа, у светлу освајања права на земљу и слободе удруживања, настају концепти заједница. У овим теоријским поставкама питање реорганизације града постаје питање реформе друштва. Од посебног значаја је то да ове идеалне представе више нису пројекције космоса, теолошка објашњења природних сила, већ су утопије описи друштвеног и политичког уређења заједнице, засновани на рационалном просуђивању, знању и правичном уређењу друштвених односа. Уређење односа у друштву постаје предмет научне и политичке расправе. Како земља више није у рукама једног властелина, а удруживање више није засновано искључиво на религијским уверењима, просторне концепције идеалног друштва напуштају обрасце самостана и краљевских палата и трагају за новим формама становања у заједници – тако настају прве просторне концепције колективне форме. Позната су два супротстављена виђења: становање у једној заједничкој згради, „под једним кровом“ (Фуријеов образац фаланге) или засебно, у раздвојеним индивидуалним кућама (Кропоткинов образац економског задругарства).

Према Фуријеовом концепту, *фаланстериј* је зграда у којој живи једна фаланга, заједница од 1600 људи. Објашњење ове просторне концепције Фурије заснива на разлици у односу на модел палате као што је Версај и модел самостана као што је Ескориал. Својим концептом Фурије предлаже прелазак из цивилизованог стања у социјетарно стање – реорганизацију 40 000 цивилизованих комуна у социјетарне заједнице – „фаланстерије“ (Шое 1978: 84).

Етјен Кабе (Étienne Cabet), идејни творац утопијског комунизма, концепт комуне заснива на строгости система принуде и потчињавања у функцији ефикасности и продуктивности заједнице. Поред прогресивистичких идеја тог доба, Кабеов концепт комуна подржава Наполеонову политику административног и централистичког уређења Париза (ibid.: 101-111). Концепту у којем доминирају државне институције у одређењу принципа рационализације, хигијене и класног разврставања супротстављају се анархистичке концепције које искључују улогу државе у новом друштву.

Теорија узајамне помоћи Пјотра Кропоткина (Пётр Кропоткин) заступа систем економског задругарства који сваку комплексну државну управу чини сувишном. Кропоткин се овом теоријом и низом ставова изјашњава против принуде, а за „животно“ груписање. Супротстављајући се Кабеовом концепту комуне у којем је свеприсутан ауторитет државе, Кропоткин износи идеју независне комуне – групације *према личним склоностима*. Како објашњава Кропоткин, ова врста групације поред политичких и професионалних групација одговорила би на све друштвене потребе – потрошњу, производњу и размену, комуникације, санитарне установе, образовање, међусобну заштиту од напада, узајамну помоћ, одбрану територије и, коначно, задовољавање потреба за науком, уметношћу, литературом и забавом. Кропоткин ове групације види као увек пуне живота и увек спремне да новим прилагођавањима одговоре на нове потребе и нове утицаје друштвене и интелектуалне средине.

Кропоткинов концепт комуне заснован је на анархистичком уверењу да: „...нити једна влада не може да пронађе израз нових облика живота све док се ови облици сами не определе кроз поновну изградњу као дело маса, на хиљаде места истодобно, те да се будућност не прописује законом и да је све што се може

учинити то да се наслуте њене основне тежње, и да им се прокрчи пут” (ibid.: 170-176).

Он упозорава на захтеве живота у комунама које људи прихватају са „скоро религиозним налетом одушевљења“, иако се од људи тражило да се у потпуности покоре до у ситнице разрађеним моралним правилима, да се преобрате за комунистички живот и да све своје време (током радних сати и у слободно време) дају Комуни, да живе за Комуни. То је значило тражити од људи монашку посвећеност – без икакве потребе, како сматра Кропоткин, да буду оно што нису. Друга грешка коју истиче Кропоткин је та да се Комуна обликује по узору на породицу и да се покушава од комуне направити велика породица. Да би се то постигло, сви су живели под једним кровом, у сваком тренутку присиљени да буду у друштву истих браће и сестара.

Кропоткин закључује да је први услов успеха једне комуне да се напусти замисао *фаланстерија* и да се станује у одвојеним кућама, баш као у Енглеској. Кропоткин процењује и да једно скучено удружење са десет, двадесет или сто особа неће моћи да опстане дуже од три или четири године. Ако би потрајало дуже, то би било чак за жаљење, јер би једино доказивало да су сви чланови прихватили да се потчине једном и једином ауторитету заједнице, односно да су сви изгубили своју индивидуалност. Закључак је да би требало имати бар дванаест или више удружених комуна, иначе комунистичка заједница мора пропасти или пак пасти у руке неког појединца (ibid.: 170–175).

У другој половини 20. века ситуационисти настављају ову анархистичку линију заступајући *револуцију на плану свакодневног живота* и концепт комуне издвајају као *једино остварење револуционог урбанизма* до данас. Предност комуне виде у њеном бескомпромисном неприхватању рутине и норми окружења. Уверени да је једина револуција остварива на плану свакодневног живота, формулисали су програм унитарног урбанизма, у којем указују на зоне које могу постати слободне (Kotányi & Vaneigem 1961).

Образац комуне има нешто конспиративно, завереничко у односу на друштвено окружење, устаљене навике, правила, односно, важеће норме. Поједине комуне су

данас туристичка атракција градова¹⁷. Одлука да се оформи комуна, односно, да град дозволи комуни на својој територији, представља чин укидања основног начела удруживања у комуни. Комуна, заправо, и не тражи одобрење и одобравање од већине, напротив, чини све да га не добије. Унутрашње разлике су безначајне у односу на разлике окружења, па је простор комуне физички јасно разграничен у односу на окружење, а улаз строго контролисан.

Комуна се бори за револуцију односа у друштву, против владајућег распореда моћи, док је задруга начин да се разлике смање, класне тензије ублаже, изврши извесна прерасподела моћи у мери која не може да угрози владајући поредак (видети тумачење појма *политике помоћи* Хане Арент).

Образац комуне употребљен је за организовање друштвеног система СФРЈ. Владимир Коколе је проучавао теоријске основе и праксу урбанистичке функције комуне у Југославији и издвојио: функције одлучивања, функције спровођења и функције подстицања (Кокеле _ : 5). Функцију одлучивања обављају Скупштина општине, органи самоуправљања и зборови бирача. То су омогућили прописи о формирању кућних савета и стамбених заједница који регулишу само део односа између суседа. Функције спровођења обављају „одозго“ овлашћени управни органи. Функције подстицања обављају неформална удружења грађана у које Коколе убраја урбанистичка друштва. У поређењу са пресоцијалистичким периодом, истиче се социјалистичка верзија комуне – да комуна није политичко-управна заједница општине, већ и економска заједница (економски рејон) и социјална заједница, као и заједница становника којима је територија комуне животни миље (ibid.: 9). За територијално формирање комуне значајно је ограничити комуни од подручја суседних комуна (ibid.).

Задруга

За разлику од комуне, задруга подразумева пристанак да јој Град помогне. Иако задруга почива на нормама које одређују њени чланови, њен рад морају

¹⁷ Копенхаген је познат по колонији Кристијанија – улаз у колонију је означен дрвеним порталом на којем пише: Европска унија – излаз. Овим натписом је означен праг где престаје важење прописа, норми, регулативе и почињу друге вредности.

контролисати град или држава, па је овај образац препознат као мирољубиви пут ка друштвеним реформама.

Концепт породичне задруге био је својствен организацији заједнице Јужних Словена. Многи аутори који су писали о патријархалним задругама на Балкану истичу задружну дисциплину, морал, поштовање старијих, дружевност и солидарност. Супротстављајући се програмским становиштима која задругу виде као специфично словенски и изразито југословенски социјални облик, Дворниковић сматра да би било боље говорити о нарочито условљеном процесу и латентном нагону удруживања породица, него о задрузи као сталној творевини. (Дворниковић 1990: 684). Дворниковић бележи да се код Јужних Словена услед осећања слабости и угрожености појединца и поједине породице јавља задруга као форма принудног прилагођавања: „Задруга је основана на узајамној љубави, поверењу, нежном породичном саосећању, а не принудној сили формалног закона. Иако и она познаје принцип ауторитета, дисциплину и поделу рада, све је то основано на драговољном покоравану, о с е ћ а њ у и у в и ђ а њ у п о т р е б е тога реда, а не на спољној примени неког формалног и хладног 'закона'“ (Дворниковић 1990: 678).

Образац задруге се заснива на препознавању заједничког, недељивог ресурса и дефинисаном учешћу сваког члана. Уређење односа у задрузи засновано је на начелу добровољности и солидарности – на принципима добровољног удруживања и покоравања правилима, могућности добровољног напуштања задруге, на узајамној помоћи и солидарности према члановима задруге.

Задруга је образац који се актуализује са потребом прилагођавања новим условима расподеле ресурса. Унапређење обрасца задруге као облика слободног удруживања подразумева нове концепте расподеле ресурса или препознавање нових (друштвених и економских).

Колективна форма

Концепт колективне форме развили су Фумихико Маки (Fumihiko Maki) и Масато Отака (Masato Otaka) суочавајући се са интензитетом урбаних тенденција

шездесетих година (Perović 2009: 356). Значајно је мишљање колективне форме као система. Маки и Отака препознају три пројектантска приступа: композициони приступ, мегаструктура и групна форма. За питање развијања система од значаја је групна форма, јер се она развија из *система генеративних елемената у простору* које Маки и Отака виде у динамици људских односа. Групна форма тако може израсти у систем, јер су појединачне форме у њој повезане на специфичан начин, јасан или прикривен. Групна форма и њени простори су прототипски елементи, а прототипски су због система и начина повезивања који подразумевају. Спона је веза које јединице групације повезује у групну форму. Трансформација колективне и групне форме подразумева рад на реконцептуализацији веза између социопросторних групација.

У Београду се обрасци становања у ниским групацијама истражују осамдесетих година 20. века као прелазни облик из колективног у индивидуално становање. Трансформација ових склопова подразумева ревитализацију или регенерацију компонената које су имале функцију споне.

2. ДЕО

ДИСТАНЦИРАНОСТ – УСЛОВ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ

II ПОЛАЗИШТЕ ЗА РЕКОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈУ ИДЕЈЕ СУСЕДСТВА

У области урбанизма идеја суседства представља образац просторне и програмске организације насеља. Поред дефиниција заснованих на одредницама тополошке близине и оних које суседство објашњавају као место сусрета у смислу начина дељења блиских, заједничких тачака идентитета, појам суседства описује се и као отворени скуп или групна форма. Циљ разматрања термина који описују везе унутар социопросторне групације које следи у овом делу рада није разграничење различитих теоријских приступа, већ да се варијетети употребе појма суседство уведу у област урбанизма и прошире значење једног појма који је обележен носталгичним враћањем идеји заједништва и романтизирању друштвености заснованој на солидарности, племенитости и љубави за ближње.

2.1. ПЛАН СУСЕДСТВА – дистанцираност, нормативност, територијалност

Просторни обрасци суседства који су својствени периоду модерне урбанизације градова у Европи и Америци осмишљени су тако да упуте људе на узајамну сарадњу и помоћ, а оспоравани управо из разлога што у њима нема исте оне друштвене кохезије и истог оптимизма какав је постојао у овим суседствима у периоду њихове изградње (Hall 1998). Пажњу треба задржати управо на овом месту – „друштвена кохезија није иста каква је била”, што указује на променљивост врста, карактера и интензитета веза унутар једне социопросторне групације као што је суседство. Овде је важно напоменути и да критике које се односе на реализације насеља (ефекти масовне изградње на друштвене контакте) запостављају друге аспекте који подстичу одговорност људи према заједници и простору који они деле. Одговорност није нешто што се може генерисати само дизајном, већ се очекује да ће се у свакој групи наћи неко ко ће се осетити одговорним за групу/заједницу уколико преузимање одговорности није исувише ризично (Robinson 2006: 162). Ставом да је улога дизајна да минимизира ризике и максимизира бенефите друштвене интеракције, ово истраживање указује на прву тачку реконцептуализације идеје суседства: регулација близине, односно, успостављање и одржавање пожељне дистанце. Дистанцу између суседа потврђује и одржава гест учтивости, међусобног уважавања, увиђавности. Једноставно,

уочавања другог – да је виђен, да постоји, потврђује интегритет другог. Супротно томе је понашање које не види другог, не узима у обзир његове потребе, вређа његову егзистенцију, не уважава интегритет другог, не види га. Зато се испитује сагледивост, оријентација улаза у две суседне јединице и одмерава погодан размак за безбедну коегзистенцију суседа (дистанцираност као услов градскости и мера друштвене кохезије детаљније у поглављу Друштвена кохезија – између солидарности и атомизације) .

Како је у области дизајна велика пажња посвећена питању културне интеграције и идентификације људи са местом њиховог становања, у одељку који следи, пажња ће бити посвећена запостављеном питању етичког деловања на нивоу суседства – просторима који сугеришу обзирност и одговорност према другоме. Зато је у наслову ове дисертације уместо термина *обрасци* и *патерни* изабран термин *план*, да назначи нормативну димензију реконцептуализације идеје суседства. Нормативност је друга тачка реконцептуализације идеје суседства (детаљније у делу Норма – користан императив града).

У филозофским разматрањима фигура другог означава сасвим конкретне особе – „други” су они који су у нашем окружењу, са којима се сусрећемо у свакодневним активностима; или „Други” (са великим Д) који је конструкт, апстрактна фигура – непријатељ којег замишљамо како бисмо себе (нас) одредили у односу на то шта нисмо или не желимо да будемо – негација представе „нас“, односно нашег жељеног идентитета. У функцији раздвајања појмова суседство и заједница потребно је напоменути и да је фигура Другог конститутивни елемент сваке заједнице, да се у односу на Другог учвршћује солидарност заједнице. Ово сугерише Дворкин првим од четири услова заједнице. Према Дворкину, заједница постоји само ако су испуњени услови: (1) да су грађани посебно одговорни према члановима своје групе, док одговорност те врсте немају према другима; (2) да су одговорности личне (да се преносе са једног члана на другог); (3) да су то одговорности које су проистекле из много шире одговорности (не само у оквирима дефинисаних уговором или споразумом); и (4) да су грађани одговорни

за све чланове групе, на једнак начин према сваком члану¹⁸ (Dworkin 2003: 216). 'Истинске заједнице' могу бити неправедне и дискриминаторне, напомиње Сладечек (Sládaček 2008: 72). Ови услови имплицирају поделу унутра–споља, где други остаје изван заједнице, други је странац. Управо је контрола приступа другог, његово задржавање у непосредној близини, значајно за разликовање веза солидарности (друштвене кохезије) које су својствене суседству од оних које су својствене заједници. Роберт Дејвид Сак (Robert David Sack) употребљава термин територијалност као моћну географску стратегију за контролисање људи и ствари путем контролисања подручја (Sack 1986: 5). Трећа кључна тачка реконцептуализације идеје суседства је територијалност егзистенцијалног простора. Са једне стране контролу подручја врши град (јединица планирања града), а са друге стране сваки становник контролише домен свог егзистенцијалног простора и настоји да га прошири или одржи. Тежња да се домен прошири указује на латентан сукоб суседа, али и на могућу сарадњу. Како би сукоб остао латентан, а сарадња могућа, предузимају се мере контроле граница – учвршћују се границе (законски и физички), подижу зидови, уводи надзор – детаљније у поглављу Јединица територије града и територијалност групације).

2.2. ДРУШТВЕНА КОХЕЗИЈА – између повезаности и атомизације

У теоријским текстовима који се баве регенерацијом насеља широко је распрострањена употреба термина заједница и друштвена кохезија. Истовремено, о савременом друштву говори се као о друштву у коме долази до опште кризе заједништва, када је неповерење у институције и подозрење између суграђана изражено, везе солидарности слабе или су непостојане, и када појединац наступа „сам против свих”. Такво стање је наизглед контрадикторно, али је у складу са Диркемовом констатацијом да савремена друштва карактерише нови органски тип солидарности - функционално зависних али веома диверзификованих појединаца и друштвених група (за разлику од механичког типа карактеристичног за традиционална друштва), у коме су изазови друштвене фрагментације и аномије све већи. Потенцијал њиховог превазилажења налази се управо у сфери

18 Сладечек напомиње да овакве „истинске заједнице” могу бити неправедне и дискриминаторне (Сладечек 2008: 72).

удруживања грађана по низу заједничких тачака (уверења, интереси, и сл.) њихових вишеструких идентитета.

У оквиру теме овог рада, криза заједништва, атомизација и стање аномије означавају проблем повлачења грађана из градског живота, у смислу одбијања да учествују у његовом обликовању и унапређењу. Оскар Њумен (Oscar Newman) је описао три карактеристична повлачења: индиферентност према проблему (запостављање проблема), препуштање надлежности институцијама или службама (пропуштање прилике за сопствене подухвате), ограђивање поседа (изолација) (Newman 1973: 14–15).

На плану регенерације урбаних суседстава Форест и Кеарнс су издвојили домене друштвеног капитала у суседству: припадање, сигурност, поверење, колективне норме и вредности, мреже подршке и реципроцитета, асоцијативне активности и заједнички циљеви, партиципација, повећање моћи.

Прилог 2.1: Скала друштвене кохезије (извор: Milojević i Petrović 2014)

Да би се истекла потпунија слика друштвених интеракција и карактера заједништва у суседству потребно је посматрати и могућа негативна стања као што су: неповерење, сумња, опрезност, повлачење. Хобс (Thomas Hobbes) издваја следеће реакције на страх које се виде код оних који се плаше: бег, неповерење, сумња, опрезност, заштита (Хобс 2006: 65). У Прилогу 2.1, дат је распон

позитивних и негативних стања друштвене кохезије у суседству са аспекта њеног значаја за локални активизам. На скали је посебно дефинисано подручје дистанцираности, чије је гранично стање на негативном полу подозрење, а на позитивном поверење. Пажња урбаног дизајна пре свега треба да буде усмерена на питање како се у простору суседства манифестују или како се одређеним решењима сугеришу ова стања дистанцираности? Каква просторна разграничења потврђују међусобно поверење, сигурност, припадност, а каква разграничења настају као чин издвајања, ароганције или подозрења према суседима?

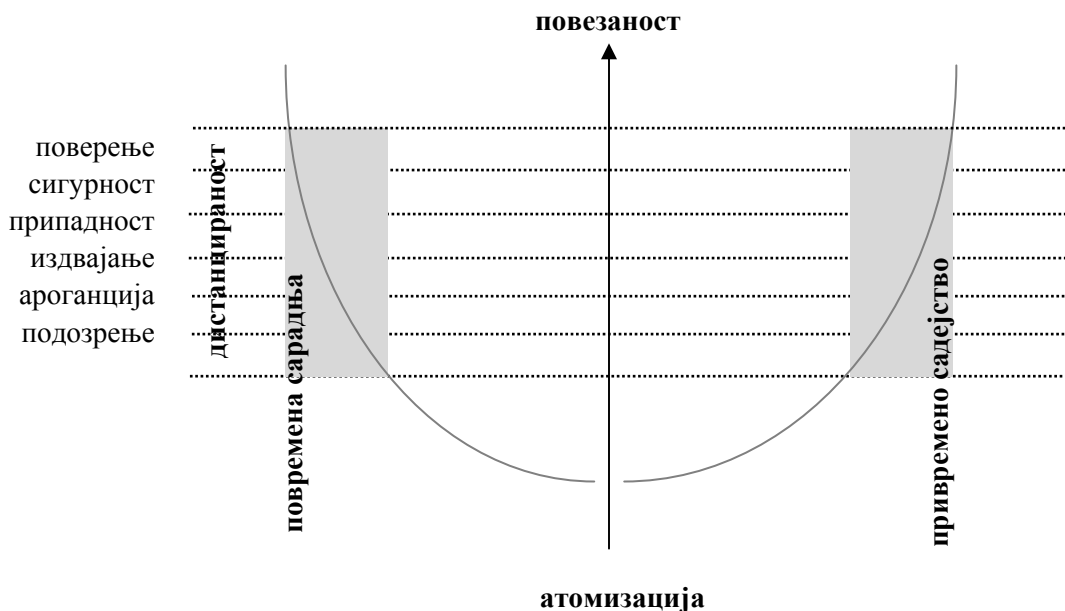
Следећи претходно дефинисано подручје дистанцираности (Прилог 2.1), ефекти развијене односно неразвијене друштвене кохезије могу се позиционирати на скали друштвене кохезије као нивои суседског активизма и означити терминима повезаност односно атомизација, са низом прелазних стања. Везе сарадње претпостављају осећај заједништва кроз свест о међузависности и упућености чланова скупа на сарадњу и узајамну помоћ, као и изградњу поверења чланова заједнице; док је атомизација термин који означава непостојане друштвене везе, окренутост према себи, самовољу и опште неповерење. Акцент овог рада је на испитивању форми које омогућавају прелазна стања – повремену сарадњу и привремено садејство, јер су то стања карактеристична за суседство у савременом друштву. У том смислу, постизање стања оптималне просторне и социјалне дистанцираности у суседству може допринети развоју суседства као (солидарне) заједнице, и смањењу ризика социјалне аномије. Концепт дистанцираности је погодан за друштва и друштвене групе са негативним искуством заједништва јер им омогућава прелазно стање у којем се постепено граде везе поверења и налазе нови мотиви заједништва.

Такав приступ темељи се на чињеници да, суседство није затворена, заокружена целина фиксираних граница, улога и хомогена скупина људи који деле неминовност живљења на истом тлу, већ динамично и отворено поље социо-просторних интеракција у којима се стално отварају нове позиције и развијају нове способности и налазе нови мотиви заједничког деловања.

С друге стране, суседство као релативно трајни социо-просторни ентитет доприноси развоју осећања припадности и идентификације са местом,

вредностима и нормама заједнице. Током времена, социјалне интеракције у суседству могу имати мање или више изражене карактеристике заједнице (друштвене кохезије односно солидарности). У домену рада архитеката и урбаниста концепт реидентификације са местом подразумева изнова осмислити везу између индивидуе и физичког окружења, њеног егзистенцијалног простора. Суседство, као прва сфера изван приватне (породичне), остварује ту везу.

Искуство социјалистичке верзије заједништва, стихијска приватизација друштвене имовине и препуштање надлежности одржавања и управљања стамбеним зградама цивилном и приватном сектору, без стручне и институционалне помоћи и контроле у успостављању стандарда становања представља специфичан контекст реконцептуализације улоге суседства у развијању друштвене кохезије у постсоцијалистичким друштвима. Због тога је значајно напоменути да суседство које испуњава норме дистанцираности које су изложене у овом раду омогућава да се у насељима која су у стању аномије стимулишу односи својствени новим облицима савремених заједница и постепено развију степени друштвене кохезије: од подозрења, ароганције, издвајање развити и осећања припадности, сигурности, поверења.

Прилог 2.2: Дијаграм друштвене кохезије (извор: аутор М. М.)

Прелазна стања се могу представити на дијаграму друштвене кохезије (Прилог 2.2). Екстремна стања друштвене кохезије означавају термини повезаност и атомизација. Између ова два екстремна стања заједништва у овом раду се испитују форме које омогућују прелазна стања – повремену сарадњу и привремено садејство (на дијаграму друштвене кохезије означено сивим пољима (Прилог 2.2)). Облик тог прелазног стања је *суседство*. Став: *Суседство није заједница* имплицира да у условима друштвене аномије идеја суседства пружа могућност заједништва.

Значења термина *солидарност*

Као предуслов за реконцептуализацију идеје суседства, у овом одељку је дат преглед значења термина солидарност са сврхом да се установи врста, карактер, интензитет обавеза (појединца према заједници/групи/другом) које проистичу из удруживања у социопросторне групације.

Солидарност је термин који позива на блискост, јединство, уједињење, савез између грађана једне нације, групе или класе; у општем смислу, термин *солидарност* означава јединство које производи заједничке интересе, циљеве или стандарде или је јединство на њима засновано (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/solidarity>).

Солидарност означава јединство или споразум по питању осећања или акције, посебно међу појединцима са заједничким интересом; подразумева и узајамну подршку у оквиру групе (<http://oxforddictionaries.com/definition/solidarity?region=us&q=solidarity>).

Етимологија речи солидарност потиче из латинског језика – придев *solidaire*, односно именица *solidarité* изведени су из латинског *solidus* = чврст, густ; тврд, ваљан, постојан; прав, поуздан; сав, цео, потпун, читав; *solidum* = тврдо; тврда земља; цело, цела свота; односно *in solido* = у потпуности, у целокупном износу. Парола „Сви за једног, један за све“ најраспрострањеније је асоцијативно значење термина солидарност. Порекло овог значења потиче из староримског права, од

термина *in solido*. Термин је означавао обавезу, да у случају немогућности свих других, један врати дуг у целокупном износу.

За солидарност која подразумева дужничке *обавезе свих према појединцу и појединца према свима* значајно је издвојити: економску зависност, угроженост (немогућност враћања дуга), узајамност (појединца и заједнице) и диспропорцију (један враћа дуг у целокупном износу, у име свих припадника заједнице).

Хауке Брункхорст (Hauke Brunkhorst) реконструира порекло појма *солидарност* полазећи од античког концепта пријатељства, хришћанске љубави према ближњем (*love of neighbor*) и концепта братства (*fraternité*) обновљених са идеалима просветитељства (*Liberté, égalité, fraternité*). Брункхорст показује да значење појма *солидарност* није у потпуности преузето из римског права. У изразу братство садржан је етички принцип – љубав за ближње. У време Француске револуције, појављује се термин *солидарност* који разрешава проблем религијског призвука израза *братство*, и постаје термин за заједницу, као творевину и правног и религијског дискурса.

Брункхорст објашњава како је концепт братства издвојен из хришћанског идеализма и комбинован са индивидуалном слободом и демократским принципом једнакости, а затим и како је концепт *солидарности* изведен из римског права и реинтерпретиран у духу секуларизације хришћанске љубави према ближњем (*love of neighbor*). Како закључује Брункхорст, са једне стране правни концепт (обавезе свих према исплати дуга појединца) и етички концепт (брига и саосећање за сиромашне и немоћне¹⁹) замењен је једним правилом – реципроцитет обавезе сваког према свакоме (Brunkhorst 2005).

Тако је у време просветитељства термином солидарност обједињен алтруизам, љубав за ближње својствен религијском дискурсу, и економски интерес, дужничке обавезе својствене правном дискурсу. Узајамност више није у

¹⁹ Питање друштвене одговорности развијано је и заступано у концептима утопијских заједница, посебно се издваја просторна представа таквих заједница код Шарла Фуријеа (колективна згада - фаланстериј) и њему супротан концепт Пјотра Кропоткина (слободностојеће индивидуалне куће).

диспропорцији, заснована је на етичком принципу реципроцитета: обавезе сваког према свакоме.

Након Француске револуције термин *солидарност* превазилази оквире економске функције и проширује своје значење: у социологији – механичка и органска солидарност (код Диркема), у политичкој–организацији друштвених класа (код Маркса) и савременим демократским процесима где солидарност подразумева принцип инклузивности.

Раздвајање прва два гесла Француске револуције од солидарности било је доминантан предмет теоријских расправа током дугог периода. Негативна страна идеје солидарности осветљена је у теоријама либералног индивидуализма. Оспоравање идеје заједнице као вредности независне од идеје слободе и једнакости још је изразитије у 20. веку, након искуства колективистичких идеологија и њиховог наметања јединственог етичког обрасца целом друштву у расистичке, фашистичке и друге тоталитарне сврхе (Sládaček 2008: 22).

Екстремна стања неповерења, кад човек наступа као „сам против свих” или „као да је сам на свету” доводе до стања друштвене аномije, кризе заједништва, атомизације. Проблеми који се манифестују као криза заједништва описују се недостатком солидарности. Солидарност, схваћена есенцијалистички, као својство сваког хуманог бића претпоставља да биолошки недостатак ове хумане компоненте узрокује безобзирност према другом. Таквим схватањем објашњава се да су расизам, нетрпељивост, мржња, узроковане биолошким својством имања или немања те хумане компоненте – „дозе“ солидарности.

За разлику од есенцијалиста, рационалисти сматрају солидарност проценом да је ризик велики и да се може изгубити имовина (и не само имовина), па се солидарност манифестује као обавеза услед процене латентне угрожености (страх од губитка).

У контексту питања нормативности плана суседства у Београду, а у светлу парадигме одрживости, треба имати у виду проблем погрешног закључивања па је у плану суседства задат услов препознавања обавеза према другом зарад

сопственог добра (видети прву нору дистанцираности). Ова норма је суплементарна начелу одрживости. У заступању принципа одрживости подстиче се обзирност према будућим генерацијама, а да се у неким срединама превиђа да је слабо изражена обзирност према савременицима, суседима.

Солидарност као треће гесло просветитељства поново се враћа у фокус дискурса филозофије политике почетком осамдесетих година 20. века, са појавом комунитаризма. Комунитаристи постављају захтев за анализу формативних аспеката појединца и друштва, за испитивање заједничких вредности, пракси и разумевања унутар сваког друштва мимо којих су индивидуална права и слободе неоствариви и бесадржајни (Sládaček 2008: 23).

Ричард Рорти (Richard Rorty) показује да солидарност није ствар етичког суда (обавезе према другоме), нити је ствар болећивости и саосећања, већ ствар способности:

Солидарност је способност да све бројније и традицијом утврђене разлике постану безначајне услед сличности у доживљају бола и понижења – способност да се Други виде као део широког опсега „нас“²⁰ (Rorty 1989: 182).

Овако мишљена солидарност поставља питање сигурности и толеранције: које компоненте обрасца суседства сугеришу да евидентне разлике у култури становања и стилу живота суседа постају безначајне услед латентне опасности, угрожености имовине или квалитета живота? У *плану суседства* акценат није на нормама које подстичу културну хетерогеност већ на нормама дистанцираности које омогућавају укљученост *других* у координирани и отворени систем безбедне коегзистенције.

Након увида у различите концепте солидарности, могу се издвојити следећа питања значајна за реконцептуализацију идеје солидарности на просторном нивоу

20 “But that solidarity is not thought of as recognition of a core self, the human essence, in all human beings. Rather, it is thought of as the ability to see more and more traditional differences (of .rib”, religion, race, customs, and the like) as unimportant when compared with similarities with respect to pain and humiliation - the ability to think of people wildly different from ourselves as included in the range of “us”” (Rorty 1989:182).

суседства: у којој мери су везе солидарности ствар индивидуалне воље и сензибилитета, а у којој мери настају (тек) услед неке претње, ризика, угрожености? Другим речима, да ли је у основи солидарности, односно међузависности која људе држи на окупу, саосећање, страх или способност, умеће удруживања? Одговори на ова питања се могу сврстати, уопштавањем, у три групе: везе солидарности које се развијају из саосећања, савести и грађанске свести. Ово истраживање ослонце налази у трећој групи одговора и указује на могућности да се те способности подстакну и артикулишу у простору, на просторном нивоу суседства – између идеје куће и идеје града (детаљније у поглављу Идеја града у просторној концепцији суседства).

Начела заступана у плану суседства, а на основу изнетих мишљења услова коегзистенције су:

1. Иновација/еманципација – освајање ресурса у близини стамбеног склопа;
2. Кооперација/конструктивна интеракција – диспозиција објеката и оријентација улаза;
3. Норме/обзирност – заједнички простор;
4. Отвореност/обострана инклузивност – гостољубиво место;
5. Солидарност/толеранција – грађење разлика.

III КОНЦЕПТУАЛНЕ ДИСТИНКЦИЈЕ ИДЕЈЕ СУСЕДСТВА И ИДЕЈЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Пре него што се утврде критеријуми типоморфолошке анализе образаца суседства, потребно је установити аспекте концептуалних разлика између обрасца суседства и обрасца заједнице. Концепти друштвености: синоикизам, хабитус, друштво (*gesellschaft*), локална култура и друштвени капитал примењени на концепт заједнице и на концепт суседства представљају кључне, али не и коначне концептуалне релације појмова *суседство* и *заједница*. Ови концепти друштвености, приказани су у наредним одељцима, сажето, у мери у којој обим овог рада дозвољава. Питање је да ли и на који начин ови концепти раздвајају или изједначавају појам суседство и појам заједница? (Прилог 3.1). Нагласак је на концептуалној равни у којој су отворене позиције за још једно виђење идеје суседства које се придружује у претходном поглављу наведеним социолошким типологијама суседства. Из приказаних концепата изведени су аспекти анализе стамбених групација: близина, диспозиције, заједнички простор, интеракција и прегледност.

СОЦИОПРОСТОРНИ КОНЦЕПТИ

СИНОИКИЗАМ (*Synoikismos*)

ХАБИТУС

СУСЕДСТВО

ДРУШТВО (*gesellschaft*)

ЗАЈЕДНИЦА

ЛОКАЛНА КУЛТУРА

ДРУШТВЕНИ КАПИТАЛ

Прилог 3.1: Релацијске споне суседства и заједнице (извор: аутор М. М.)

3.1. СОЦИОПРОСТОРНИ КОНЦЕПТИ УДРУЖИВАЊА – синоикизам, хабитус, заједница/друштво, локална култура, друштвени капитал

Синоикизам

Концептуална релација 1: близина – дистанца

Прва релација појмова суседство и заједница заснива се на функцији близине као примарне карактеристике коегзистенције елемената у урбаном обрасцу суседства. За разлику од заједнице за коју је карактеристична блискост која не мора бити просторно ограничена или условљена, за суседство је одређујућа близина. У области архитектуре и урбанизма обрасци суседства подразумевају формације кућа, стамбених јединица које стоје близу једна другој и препознају се као групна форма. Термини којима се описује размак који остварује функцију близине у просторној организацији групне форме су бројни: разграничење, дистанцер, спона, интерфејс, међускуп, међупростор. Бројност термина указује на нијансе тих односа и финесе њихове материјализације.

Начин разграничења суседних јединица утиче на степен кохезије, па у разматрању просторне регулације близине потребно је подсетити се апорије:

Јако просторно разграничење помаже кохезију.

Слабо просторно решење помаже кохезију.

У контексту овог рада значајне су могућности реконцептуализације идеје суседства као савремене заједнице посредством размака између суседних јединица урбаног склопа. Релација идеје суседства и идеје заједнице изведена је из дистинкције: близина – дистанца. Ова претпоставка покреће више истраживачких питања: каквим архитектонским средствима (просторни) размак повезује или генерише повезивање више јединица у заједницу, а каквим средствима им омогућава аутономност неопходну у савременом индивидуализованом друштву, стварајући претпоставке да аутономни ентитети успостављају нове облике заједништва? Како се материјализује предузимљивост грађана у регулисању простог размака односно пожељне дистанце у односу на другог – становати довољно близу, али не превише близу?

Одређивање нормативног идеала градскости као активног учествовања грађана у обликовању ресурса кључних за одвијање њиховог свакодневног живота подразумева одговор на питање шта треба обезбедити у том просторном размаку - дистанци како би се омогућила позитивна, еманципаторска функција близине у смислу остваривања грађанских права. Реч је о концепту сусретања и могућег контакта који се не мора нужно и остварити, што одговара концепту дистанцираности који подразумева уважавање другог, без нужног дељења ставова, интересовања, осећања или времена (Nansy 2009.).

Дистанцу између суседа потврђује и одражава гест учтивости, међусобног уважавања, увиђавности. Супротно томе је понашање које не види другог, не узима у обзир његове потребе, вређа његову егзистенцију, не уважава интегритет другог. Прихватајући став да је улога дизајна да минимизира ризике и максимизира бенефите друштвене интеракције, дистинкција близина-дистанца указује на значај који има регулација близине, односно, успостављања и одржавања пожељне дистанце у стамбеним групацијама.

Како је концепт синоикизма (*synoikismos*²¹) повезан са блискошћу и синергијом, која је у начелу креативна, али може бити и деструктивна када људи деле егзистенцијални простор (Soja 2000: 13), овај концепт отвара питање редефинисање разграничења између суседних јединица: Шта у размаку између две стамбене јединице упућује суседе на обострано уважавање и садејство?

Синоикистички концепт насељавања у савременим студијама града заснива се на тумачењу и проширивању значења појма који Аристотел употребљава у делу Политике како би описао и објаснио формирање атинског полиса²², што је важно

21 *Synoikismos* је грчка реч која значи становати заједно у једној кући, дословно „окупљање”. Тукидид је прецизно описао два облика синоикизма. За мишљење апорије *Јако физичко разграничење помаже кохезију и слабо физичко разграничење помаже кохезију* треба имати у виду образлагање знака и гаранције „дивилизованог полисног живота” који Тукидид објашњава као „чин свесне ароганције”, самоувереност грађана полиса у нерањивост од напада и непотребности градских зидина.

22 У античкој Грчкој овај термин је означавао унију неколико мањих насеља под управом града као облика градске управе и идеје урбаног система (међусобно повезаних насеља чија величина варира, а која су одређена и одређујућа за границе региона у оквирима којих насеља интересују) У модерном грчком језику у употреби је термин *суноикисмос* за означавање просторне динамике урбанизације или посебних процеса формирања града који се, често, односи на формирање новог

јер и суседство може бити оформљено као унија више засебних стамбених јединица или склопова који су, због близине ресурса, упућени на интеракцију, повремено или привремено.

Концепт синоикизма сведочи о идеји колективне коегзистенције и добити која је заснована на заједничком располагању ресурсима, било да је реч о грађевинском земљишту, плодном тлу или другим друштвеним или економским чиниоцима. У овом смислу, може се рећи да дистанца која успоставља пожељне односе у суседству даје стимулус новим облицима заједништва. Еколошка међузависност претпоставља интегрисаност свих компонената у систем, као и могућност да се заједништво заснује на новим еколошким технологијама. То чини суседство местом урбане инвенције, а међупростор у суседству једним од ресурса заједништва.

Управо у међупростору (размаку) између ентитета који стоје близу један другог, концепт суседства може да индукује, подстиче, стимулише инвентивност у осмишљавању односа коегзистенције.

Синоикизам као социопросторни концепт указује да појам суседства не искључује појам заједнице већ да суседство може да да стимулус новом заједништву.

Из тога следи и ПРВА НОРМА ДИСТАНЦИРАНОСТИ: Услов да су две јединице у односу суседства је да их раздваја обострано корисна компонента (еколошки и друштвени дистанцер).

Прва норма дистанцираности подразумева следећи поступак:

- (1) у просторној диспозицији стамбених јединица установити позиције еколошких и друштвених дистанцера;

насеља у близини главног урбаног језгра (у појединим изворима термин се употребљава да означи област насељену имигрантима). Ирис Марион Јоунг наводи како приградске општине користе погодности живота у близини града док им правна аутономија омогућава да плаћају мало или ништа за те погодности (Young 2008). Слично се може констатовати и на плану суседства – о погодности становања у близини суседства са позитивним имицом.

- (2) одредити одговарајући број стамбених јединица које се преко ових компоненти повезује у суседство;
- (3) за препознате позиције дати решење "дистанцера" који ресурсе у близини ангажује на еколошки прихватљив начин (прикупљање кишнице и рециклажног материјала, енергије сунца и ветра и сл.), а у циљу унапређења еколошког комфора и препознавања локалних енергетских ресурса као мотива новог заједништва.

Сврха ове урбанистичке норме је подстицање инвентивне употребе простора између суседних јединица (домаћинстава). Како би одређен број стамбених јединица располагао одређеним ресурсима у близини стана на еколошки и друштвено одговоран начин потребна је стручна и институционална подршка града (измене у регулативи и стимулисање употребе нових технологија и обновљивих извора енергије).

С намером да се у постојећим стамбеним склоповима успоставе нови облици заједништва (конструктивне коегзистенције) на конкретним узорцима идентификован је просторни ресурс на који је упућен одређен број стамбених јединица – површина припадајућег терена, дистанце између улаза у стамбене објекте, физички и територијални градијент интервала између улаза, употреба простора између објеката, понављање интервала. Реч је о просторима који су у функцији и раздавајања и повезивања, позицијама за компоненте нове технологије која ће истовремено дати нови мотив заједништва и имати функцију просторног разграничења (на пример: пасивни системи енергетске ефикасности који упућују становнике на међусобну сарадњу у одржавању и употреби система – резервоари ваздуха (баште и стакленици у близини склопа)), колектори воде (употреба атмосферских вода у отвореним просторима и у домаћинству), хватачи ветра (аерација заједничких простора и уштеда електричне енергије, нпр. за потребе расхлађивања у летњим периодима), соларни панели (надстрешнице за аутомобиле и уштеда заједничке потрошње електричне енергије, нпр. јавна расвета, виши степен безбедности у близини стамбеног склопа). Зато је у анализи стамбеног склопа значајно утврдити позиције које су изложене (одређеним изворима енергије) и које су приступачне за више јединица у суседству.

У анализираним склоповима приказаним у анексу рада препознате су обострано корисне компоненте раздвајања (дистанцери):

Тополска – бочне ограде и светларници; Умчарска, Шумице – калкански зидови; Струмичка, Шумице – дворишта између објеката; Професорска колонија, Баново Брдо – приступне платформе; Блок 62, Нови Београд – противпожарне бетонске нише и степенишне куле; Видиковачки венац, Кнежевац-Кијево – плато трга/кровна плоча некадашњих просторија Кућног савета.

Хабитус

Концептуална релација 2: диспозиције издвајања/припадања

Приликом идентификације стања стамбених склопова у плански формираним насељима могу се установити адаптације простора које нису резултат плана, одлуке или законске регулативе, а које за последицу имају друштвено прихватљиво, позитивно окарактерисано издвајање групе или појединца у односу на окружујуће структуре. Различите праксе издвајања и припадања које доприносе специфичном стилу живота у односу на окружујуће, плански задате оквире колективне форме обухваћене су појмом хабитуса.

Концептом хабитуса као друштвеног структурирања окружења Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu) даје објашњење уређености која је могућа и без уредби. То је систем трајних диспозиција које су предодређене да дејствују као принцип настанка и структурисања пракси и представа које могу бити објективно „уређене“ и „уредне“ иако ни по чему нису производ поштовања уредби, које су објективно прилагођене свом циљу иако не претпостављају свесно постављање циљева и изричито познавање поступака неопходних да се они достигну и које су, уз све то, колективно дириговане иако нису производ организаторске делатности једног диригента (Burdije 1999: 158–159).

Боурдијеу сматра да „као производ историје хабитус производи праксе, индивидуалне или колективне, дакле историју, у складу са обрасцима које је донела историја. Хабитус је историја учињена природом“ (ibid.: 167-168). Удео у том парадоксу историје има планирање физичког простора које дефинише оквире пракси социјализације одређеног начина живота. Кључно за анализу просторних

образаца суседства у насељима грађених плански током социјализма је утврдити у којој мери се идеја стамбене заједнице операционализована планом остварује у реалним праксама, односно на који начин се формирани хабитус суседства удаљава од планом предвиђене идеје заједништва у суседству?

Праксе које становници предузимају и избори које праве по питању места становања објашњавају се мотивом жељене или бар признате позиције у друштву, односно успостављањем и одржавањем дистанце у односу на друге (ниже) социјалне класе. У креирању имиџа, идентитета, препознатљивости одређеног суседства становници теже да њихов егзистенцијални простор буде у складу са жељеним стилем живота. Имајући у виду да се архитектонским решењем конкретизују планирани физички оквири, али и да се остварују извесна одступања, значајно је констатовати и на који начин архитектонско решење стамбених склопова подстиче, усмерава, усаглашава праксе социјализације, издвајања и индивидуализације?

Значај који имају територијална лоцираност и осећај пријатности и удобности простора у интерпретацији појма хабитуса повезан је са испољавањем социјалних разлика у резиденцијалној сфери, те је суседство као социопросторни образац значајно у разумевању механизма социјалног структурирања и раслојавања. Хабитус се, наиме, одржава и проширује присвајањем симболичког капитала – прибављање, потрошња и показивање роба, власништва, укуса и животног стила који издвајају индивидуу или социјалну групу у односу на друге (Петровић 2009: 187). Тако и одабир суседства, односно активности у суседству постају димензија симболичког капитала, а у суседству генерисани хабитус рефлектује потребу издвајања од других али и потврду припадања социјално блиским (статусно пожељним) групама.

Аналогном реинтерпретацијом појма хабитуса у контексту грађене средине, фокус је на праксама којим се просторне структуре продуковане у складу са типским пројектима адаптирају потребама и хабитусу конкретних корисника. Реч је о праксама постављања одређених објеката у простор како би се појачала дистанца према другом (непознатом, пролазнику и сл.), односно како би се прилагодила, одржала или контролисала не само просторна већ и социјална

дистанца. Позиције које имају посебну обраду у функцији маркирања поседа и издвајања у односу на друге су елементи улазне партије (ограде, капије, приступни коридори или степенице, надстрешнице, врата, ветробран или улазни хол). Како се у просторној организацији истовремено обезбеђује и припадност суседству и издвајање појединачних јединица поставља се питање којим архитектонским средствима се у просторној организацији суседства потврђује припадност групацији, а чиме се постиже индивидуализација, издвајање стамбених јединица?

Концепт хабитуса омогућава да закључимо да суседство које поприма обележја заједнице има потенцијал продукције „вансеријског“ склопа у серијској, типизираној изградњи (колективне форме или доминантног обрасца) насеља.

Идентификација вансеријских склопова у производњи колективне форме указује на разлику, односно толерисање разлике унутар скупа – да постоји подскуп скупа – суседство као заједница је групна форма која толерише разлику и колективној форми даје карактер отворености за друге облике удруживања и просторног груписања. То не значи да се јединица издваја из целине, већ више јединица одступа од доминантне форме на међусобно усаглашен начин.

У складу са тиме дефинишемо и ДРУГУ НОРМУ ДИСТАНЦИРАНОСТИ: Услов да су стамбене јединице у односу суседства је да је њихова просторна диспозиција таква да толерише извесно одступање од доминантног просторног обрасца у окружењу.

Друга норма дистанцираности подразумева следећи поступак:

- (1) Идентификовати просторну диспозицију која одступа од доминантног просторног обрасца у окружењу;
- (2) Показати сличности са склоповима у окружењу и специфичности због којих се склоп издваја као групација - суседство. Идентификовати вансеријски склоп у серијској, типизираној изградњи насеља;

- (3) На основу сегментираниости склопа оформити мање групације - суседства. Дати правило или "дозу" толеранције разлика и начине њиховог усаглашавања унутар суседства.

Ова норма одређује степен разлика између јединица које формирају суседство. Вансеријски склоп у типизованој изградњи је погодан физички оквир за степеновање разлика - индивидуализацију и осећај припадности мањој групи, широј заједници, различитим заједницама. Значајно је напоменути да су правила усаглашавања и мера издвајања флексибилна, односно, да омогућавају да групација (суседство) унутар себе толерише разлике (нпр. варијације у материјализацији и визуелизацији склопа), за разлику од хомогених формација у којима нема разлике између јединица).

У избору суседства у насељима у Београду у којима је спроведено истраживање у обзир је узета претпоставка да су заједница и суседство у истом односу као „серија и вансеријско те серије“²³. Просторни обрасци серијске производње насеља су колективне форме – формације кућа, блокови, колоније, стамбене заједнице. У тако организованом окружењу издвајају се анализирани групације породичних кућа за државне чиновнике арх. Стојана Максимовића у насељу Шумице, Универзитетско насеље на Бановом брду пројекат арх. Мирослава Јовановића, четворокуће у насељу Бежанијска коса, арх. Душана Симића и арх. Михаила Чанка (Центар за становање ИМС-а), стамбена ламела у Блоку 62 на Новом Београду, пројекат арх. Дарка Марушића, арх. Миленије Марушић и арх. Милана Миодраговића, стамбени грозд у насељу Кнежевац–Кијево пројекат арх. Александра Ђокића и Михаила Чанка.

Друштво (Gesellschaft)

Концептуална релација 3: рационална воља – креативна воља

Фердинанд Тенис (Ferdinand Tönnies) је раздвојио два концепта друштвености: заједница (*Gemeinschaft*) и друштво (*Gesellschaft*). За оба облика удруживања важи да су заснована на заједничким вредностима, стом разликом што вредности

23 Серија подразумева: низ, континуитет, понављање, рутину, репродукцију; вансеријско у серији је прекид, одступање. Асоцијативно значење „вансеријског“ је луксуз, вредност већа од стандардне (Примедба М. М.).

у заједници важе независно од чланова заједнице, вредности су дате, ствар су традиције и/или религије док су вредности у друштву предмет уговора и грађанског стања – рационалне процене, сагласности и договора између чланова.

Воља, односно начело удруживања, још је једна од основних разлика између ова два концепта. За заједнице је специфичан однос реципроцитета, узајамно повезујућих осећања које Тенис назива *verständis*. Ова реч преведена је као разумевање²⁴, а према томе како је Тенис користи подразумева узајамно разумевање и дељење осећања, надања, тежњи, жеља, склоности, емоција и веровања. Узајамно разумевање и наклоност су посебне друштвене силе које држе људе заједно као чланове једне заједнице. Значајна карактеристика заједнице је заокруженост, целовитост и одржавање односа у тој целини на основу принципа узајамног разумевања и саосећања, ради стабилности и одржања те целине, а онда и сваког њеног члана. Нагласак је на целовитости саме заједнице, појединац је у другом плану. Разумевање и саосећање поткрепљени су религиозним нормама и традицијом како би се учврстиле везе солидарности унутар заједнице.

За разлику од концепта заједнице, за концепт друштва важи да је свако у друштву сам за себе, изолован у условима сталне тензије против свих других. За концепт друштва важи правило латентног сукоба између индивидуе и свих других. Сукоб остаје латентан у групи (скупини) у којој влада законско и грађанско стање, што подразумева постојање правне норме. Норме у заједници обезбеђују садејство чланова заједнице (свако стреми сопственом циљу, на бази заједничког уверења и међусобно усклађених и конвергентних циљева – у основи постоји заједнички смисао тих акција – очување заједнице), док норме друштва обезбеђују „фер“ сарадњу, свако има „рачун“, рационалан разлог због којег сопствене акције усаглашава са другима или пристаје на заједничке акције, а фиксирање права и обавеза је предмет уговора између чланова удружења.

Тенис је уврстио суседство у концепт заједнице. Суседством, Тенис описује карактер живљења заједно у руралној средини. Близина кућа, заједничка

24 Примедба преводиоца енглеског издања *Gemeinschaft und Gesellschaft* P. Loomis (Tönnies 1955: 53).

(задружна, комунална) поља и климатска и економска неизвесност којој су изложена пољопривредна домаћинства захтева честе контакте људи и узрокује привикавање једних на друге и њихово присно познавање. Такође, пољопривреда подразумева међусобно помагање, сарадњу у раду и управљању газдинствима и резултат је солидарности, како наводи Тенис почетком 20. века, чији је основни разлог страх од природних непогода које би угрозиле плодност земље и принос њиховог рада. Иако засновано на становању у близини, суседство као тип заједнице, како запажа Тенис, опстаје и када неко оде из тог места, али тада је потребно да веза буде подржана чврсто увреженим навикама окупљања и верским или другим обичајима (Tönnis 1955: 49). Овај тип односа који припада концепту заједнице, за који Тенис користи термин *суседство*, у српском говорном језику и у традицији задружних домаћинства у Србији означен је термином *комишлук*.

У светлу идеје друштва (*Gesellschaft*) идеја суседства се везује за пројекте кооперативних заједница, примера ради, реализације вртних градова у Британији и Европи. У савременим социолошким испитивањима процеса центрификације и субурбанизације идеја суседства је представљена као пројекат малих идеализованих територијалних заједница у којима се високо вреднује аутентичност стила и оригиналност искуства њених чланова. Процењује се да су социјалне везе, односно интеракција у суседствима нове сервисне/креативне класе више статистичке и површне него суштинске (MacCanell 2004: 391). Све повезује „јапи солидарност“ – „да желим то што ти поседујеш“, да се смањи социјална разлика између високе класе и да се повећа дистанца према нижим социјалним слојевима. Непосредност и повезаност нису одлика суседских односа, већ незаинтересованост и изолација који се прихватају као социјални ред постмодерног суседства (Петровић 2009: 191).

Иако досадашње социолошке и антрополошке класификације облика друштвености суседство сврставају у заједнице, потребно је нагласити разлике које постоје ако се у обзир узму норме које уређују односе у заједници, односно у суседству. Дугим речима, који мотив удруживања људи налазе у заједници, а какав у суседству?

У традиционалној заједници односе уређују религиозне и етичке норме (*природна воља*), у друштву односе уређују правне и економске норме (*рационална воља*). На средини, између ове две супротстављене воље (рационалне и природне) постоји прелазна зона (*креативна воља*). Овај интервал на дијаграму означен је као зона индивидуализације и односи се на оне облике удруживања за које испољавање аутентичности, креативности појединца или групе има предност у односу на друштвене норме или норме заједнице. Тако је на средини између концепта друштва и концепта заједнице позициониран још један концепт друштвености који подразумева ауторегулацију, односно аутоцензуру. Ауторегулација подразумева да појединац може сам да одреди своје присуство и своје акције одмери у односу на друге – задовољавање личних аспирација и жеља условљено је једним законом – да појединац не угрози другог у његовом настојању да оствари сопствене интересе и жеље (у складу са етичким индивидуализмом).

концепт ЗАЈЕДНИЦА	концепт Етички индивидуализам	концепт ДРУШТВО
ПРИРОДНА ВОЉА	КРЕАТИВНА ВОЉА	РАЦИОНАЛНА ВОЉА

Прилог 3.2: Концепти удруживања засновани на природној, креативној и рационалној вољи (извор: аутор М. М.)

На дијаграму (Прилог 3.2) приказана су три интервала: интервал 1 представља садејство засновано на принципима заједнице, а са друге стране интервал 3 као сарадња која се заснива на принципима друштва. Средишњи интервал 2 одређен је принципима етичког индивидуализма. Ови интервали су део континуума па се између интервала налазе концепти који комбинују креативну вољу са природном (са једне стране) и концепти који комбинују креативну са рационалном вољом. Ова два концепта називам *привремено садејство* и *повремена сарадња*.

На основу разматраних концепата дефинише се следећа релација суседства и заједнице: У савременом друштву суседство се може препознати као концепт заснован на креативној вољи у складу са којом се суседство регулише нормама

које се односе на правила коришћења одређених простора која одређују станари као форму њихове привремене и повремене сарадње. Зона на коју се односе ова правила је зона заједничког простора. При томе термин заједнички простор означава просторе који су приступачни за одређен круг људи унапред познатих корисника којима је намењен, али није јаван у смислу безусловне приступачности. Креативна воља подразумева способност становника да самоиницијативно уреде и осмисле употребу заједничког простора.

Питање је да ли треба зона заједничког простора да буде унапред, плански или пројектом дефинисана или се зона заједничког простора конституише тек са заједнички предузетим акцијама станара у регулисању приступа и режима употребе одређеног простора? Питање је и да ли тако "освојен" простор функционише као аутономна целина у односу на град или постоји одређена мера усаглашавања са правилима датим од шире заједнице/града? Један од могућих одговора је стандардизација као начин уважавања и аутономности и општих правила. Како се на територијалном градијенту зона заједничког простора налази између полујавне и полуприватне зоне разграничење је предмет усаглашавања интереса мање групе и шире заједнице због чега сугеришемо да се начин дефинисања граница заједничког простора према полујавном простору одреди стандардима. Стандардизација разграничења је начин да се на нивоу суседства ангажују и усагласе креативна воља аматера и рационална воља града. Уместо фаворизовања једне стране, овај концепт омогућава да се у сусрету стручњака и аматера уваже мотиви предузетих акција саморегулације непосредног окружења стана и да се у оквирима стандарда артикулишу, испоље и негују заједничке вредности на нивоу суседства.

У складу са тиме, ТРЕЋА НОРМА ДИСТАНЦИРАНОСТИ гласи: Пожељно је стандардизовати разграничења зоне полујавног простора и зоне са неформално регулисаним режимом (привременост и повременост) употребе заједничких простора у суседству.

Трећа норма дистанцираности подразумева поступак:

- (1) идентификовање зона заједничког простора између полујавног и полуприватног простора у близини стамбеног склопа.
- (2) стандардизовати разграничења (материјализација граница, ознаке (број, назив, инфо-табле са напоменама о режиму коришћења заједничког простора)
- (3) описати привременост и повременост режима употребе простора (правила која су установили сами корисници заједничког простора)

Трећа норма дистанцираности сугерише начин успостављања заједничког простора. Уважава се место и мотив аматерски предузетих акција заузимања простора за више корисника у непосредној близини стамбене групације и сугерише се стандардизација разграничења и прописују се привремена правила коришћења заједничког простора. Тек када је уговором успостављена ("освојена") зона од стране суграђана она стиче категорију заједничког простора суседства.

Локална култура

Концептуална релација 4: гостољубиво место – места интеракције

Бројна социолошка истраживања утврђују активизам грађана на нивоу суседства, спремност грађана да се лично ангажују и утичу на одлуке које се тичу квалитета живота у њиховом суседству и уопште, на нивоу града. Мануел Кастелс (Manuel Castells) је шездесетих година 20. века идентификовао моћну форму утицаја грађана на доношење одлука коју је назвао „урбани социјални покрети“. У почетку политички и економски, ови покрети су касније постали културни, посвећени одређеним темама наслеђа, окружења, мањина, да би се онда модификовали у партнерства у пројектима урбане ревитализације. Нада Лазаревић Бајец подсећа да су ови покрети настали као реакција на расељавање појединих градских области. У таквим околностима расте солидарност директно угроженог становништва које онда покреће акције отпора и протеста, самоиницијативно или уз помоћ других заинтересованих актера (Lazarević-Bajec 2002: 9).

Афирмацију локалне културе у пројектима урбане ревитализације европских градова Мина Петровић објашњава хибридном моделом планирања који подстиче употребу културе у склопу социјалних и економских политика у циљу анимирања урбаних простора, оживљавања локалне економије, културног идентитета и социјалне једнакости (Stevenson 2003: 87 у Petrović 2009: 102). Овакав модел комбинује социјалдемократске и неолибералне принципе и због широког опсега циљева, како напомиње Стивенсон, ретко кад постиже жељене резултате. Део неуспеха се крије иза комплексне помирујуће комбинације непомирљивих принципа: социјалдемократске приступности и једнакости, са једне стране, и неолибералног виђења културне активности као индустрије, са друге (Petrović 2009: 103).

Суседство се препознаје као локална култура, препознатљив стил живота својствен одређеној групи и месту па се као креативна енергија и витална опозиција доминантној култури укључује у анимирање јавних простора или одбране јавног добра у близини суседства. Овај приступ се назива тактички отпор одоздо (*bottom up tactical resistance*) и подразумева креативну употребу јавног простора (најчешће улице) којом становници чине простор својим.

Тактички отпор одоздо подстиче истраживања која за циљ имају разумевање локалних култура и процеса који се одвијају у граду полазећи од најмањег елемента – ходања улицама, и развијају интерпретације разумевања града као скупа простора (Paterson 2006: 151), супротно тотализујућем простору наметнутом рационалним концептом града (стратешки обликованом простору који је у складу са вредностима доминантне културе). Исписивање графита Стивенсон интерпретира као вид отпора од стране оних који живе у неадекватним просторним условима (Stevenson 2003: 68,88).

За ово истраживање није значајан графички израз па ни садржај графита (или неког другог креативног израза), већ само место где се графит исписује. Место самим чином исписивања постаје део поруке. Графити који на тај начин укључују место у поруку демаркирају места која имају потенцијал да пренесу поруку - сагледива су и упућена пролазницима, али и да је модификују уписујући у њу друге садржаје и актере који се на том месту могу затећи. То значи да се на овим

местима садржају графита додају други садржаји и графичке поруке отварају за различита, слободна тумачења пролазника. Тако се стварају места „спонтане семиологије“ која се описују као гостољубива места.

Гостољубива места суседства су места слободне интерпретације значења – ту је реч о комуникацији која још није стандардизована, конвенцијама и правилима уређене размене, због чега је за њу адекватан термин спонтана семиологија. Уместо места размене, ови простори су генератори догађаја, део анегдоте малог урбанизма (Bogdanović 1958).

Гостољубиво место је индикатор карактера комуникације у заједници, односно у суседству. То је место које је отворено за другог, за пролазника, непознатог. Место које је (ре)генератор културног капитала који настаје у сталном сусретању различитих стилова живота. Коначно, у суседству као савременој заједници креативне акције других су пожељне, што повећава укупну атрактивност суседства. Заједничко, неривалско и нееклузивно, коришћење јавног простора од стране већег броја људи (а не само становника одређене стамбене групације) омогућено је статусом јавног добра и посредовано је особеностима града као људског, друштвеног и историјског артефакта (Petovar & Vujošević 2006: 373). Јавни простори су тако производ мултиактерских активности, а не тек власничка категорија градске територије или домен контроле једног актера (било државе, својствено социјалистичкој идеологији, било приватног сектора, својственог либералном капитализму). Зато се у процесе унапређења или одбране јавних простора укључују локална заједница, цивилни сектор, приватни предузетници, одређене градске или државне институције и други актери (ibid.).

Таква констатација доводи то ЧЕТВРТЕ НОРМЕ ДИСТАНЦИРАНОСТИ: Потребан је гест локалног активизма који креира гостољубиво места на граници групације према јавном простору.

Четврта норма дистанцираности подразумева поступак:

- (1) лоцирања места/поруке спонтане семиологије као геста локалног активизма;

- (2) препознавање носилаца локалног активизма;
- (3) покретања партнерских пројеката за унапређење полујавних простора при чему се настоји ангажовати и увећати културни капитал суседства.

Ова норма дистанцираности одређује суседство као планибилну јединицу града што подразумева да се суседске везе донекле могу унапред одредити, а делом остају отворене за неочекиване ефекте интеракције различитих социјалних слојева и култура становања. Овај услов отворености за непланирано, за неочекивана интерперсонална дејства је важан за иницирање акција локалног значаја и идентификовања нивоа суседства као најнепосреднијег нивоа могућег грађанског активизма у јавној сфери. Без овог услова, потенцијал грађанског активизма остаје неискоришћен или чак негативно ангажован у односу на планирано (прописано).

Фотодокументација „гостољубива места“ која прати студије случаја суседства у Београду, приказује спонтану семиологију која је у њима затечена (у делу ПРИЛОЗИ).

Друштвени капитал

Концептуална релација 5: конективност – интеграција

Теоретичари друштвеног капитала сматрају да је грађански бољитак (*civic virtue*) најстабилнији када је заснован на густој мрежи реципрочних друштвених контакта (Putnam 2000: 19). Coleman је, супротстављајући се широко распрострањеном схватању да се друштво састоји из скупа независних појединаца и да се функционисање друштвеног система састоји од комбинације деловања појединаца, увео појам друштвеног капитала који „није ни у појединцима, ни у физичком оруђу производње“ (Coleman 1988: S98). Тиме је желео да нагласи продуктивни капацитет друштвених веза, који не остаје у домену нематеријалних вредности већ се остварује и у економској сфери и, реципрочно, у домену друштвених односа. У економској сфери остварује се добит и постижу лични и групни интереси, а добробит за друштво сагледава се у степену демократичности, толеранције, грађанског активизма, смањеном броју кривичних прекршаја, већој безбедности (суседства), мањој утаји пореза, бољим школама, и сл., који исходе

из међусобног поверења грађана и поверења у институције (Puntam, 2001.: 22). Патнам поставља питање да ли технологија продубљује поделу између наших личних и друштвено оријентисаних интереса? Ову поделу додатно продубљују нови облици снабдевања који смањују спонтане, честе и личне контакте, науштрб брзе, масовне и редовне потрошње.

У контексту основних питања овог рада, релевантна је дилема колико су данас људи спремни да се лично ангажују и да део свог слободног времена посвете решавању проблема у одржавању и унапређењу јавних простора у насељу у којем живе, и свој утицај прошире изван граница приватне својине и партикуларног интереса. У којој мери то предузимају у сарадњи са суседима, надлежним институцијама (градским службама) или ангажовањем приватних фирми и стручњака чиме своја грађанска права могу редуковати на потрошачка и генерисати демократски дефицит? Прва два типа активности су претпоставке препознавања локације суседства као дела шире заједнице (града) и грађења узајамног поверења. Другим речима, што је већа друштвена ангажованост веће је међусобно поверење које имају чланови неке заједнице.

Кис (Keyes) примењује концепт друштвеног капитала на нивоу суседства ослањајући се на Вулкоков (Woolcock) (1988) модел дистинкције друштвеног капитала, којим показује да социјална повезаност актера на хоризонталном нивоу (међу актерима исте социјалне позиције и рефлексивности, засноване на тзв. »бондинг - везујућем« друштвеном капиталу, на пример у социјално хомогеним суседствима сиромашних) не генерише адекватне ефекте уколико није употпуњена интеракцијом по вертикали (са представницима непосредних институција, са људима/организацијама различитог социјалног миљеа, тзв. »линкинг - повезујући« друштвени капитал) (Petrović, 2008: 58). За Киса је кључна интеракција актера који се налазе на различитим позицијама хијерархијске структуре (унутар суседства или изван суседства), од чијег степена развијености зависи кооперативност и флексибилност развоја суседства (ibid.).

Концепт друштвеног капитала претпоставља да су везе ограничене само на суседство корисне али недовољне, те да је друштвени капитал суседства утолико развијенији и ефикаснији уколико становници имају везе и са другим суседствима

односно градским институцијама. Те везе нису само канали комуникације, размене искуства, знања, информација већ се оне односе и на одређен простор, било да се ради о простору где се одвија комуникација било да се ради о простору као предмету договора и сарадње. Због тога је потребно нагласити везу друштвеног капитала и простора, посебно оних простора чије обликовање треба да буде предмет договора и сарадње градских служби и грађана. То су јавни простори који истовремено омогућавају контакте унутар суседства и интеграцију суседства са другим урбаним нивоима (улица, кварт, дистрикт, центар насеља, центар града). Насеља која су интегрисана у градску мрежу, која имају прегледност простора (добру просторну читљивост) и препознатљива места имају потенцијал за развијање друштвеног капитала.

Архитектонски експоненти друштвеног капитала суседства материјализују повезаност суседства са другим урбаним нивоима и другим суседствима. То значи да се у мрежи јавних простора издвајају оне позиције које су обликоване као повезујуће, које доприносе реидентификацији становника са суседством као интегралним делом града у којем живе.

На основу установљених карактеристика суседства формулисана је ПЕТА НОРМА дистанцираности: услов да се стамбена групација сврста у суседство је да њени становници улазе у отворен и развијен систем реципрочне размене са другим суседствима по питању унапређења прегледности и препознатљивости јавних простора у окружењу суседства.

Пета норма дистанцираности подразумева поступак идентификовања:

- (1) јавних аксијалних и конвексних простора у близини стамбеног склопа;
- (2) препознатљивост места која имају и интегративну и конективну улогу ;
- (3) просторних релација које обезбеђују проходност и прегледност окружења.

Социјални капитал, односно резултат развијености друштвених веза (хоризонталних и вертикалних) видљив је у акцијама унапређења јавног простора у суседству. Одређене зоне јавних простора издвајају се као погодне за успостављање и одржавање контаката између суседа и, истовремено, сусретање са

другима (пролазници, непознати). Како су то јавни простори, уобичајено је да их уређује град, односно комуналне службе. У последње време су учестале акције уређења ових простора од стране невладиног сектора. Како су те зоне значајне и за град и за саме становнике мање стамбене групације требало би да добију обележја репрезентативног места у којем се изражава припадност суседства широј заједници, односно граду. То значи да на уређење ових простора утичу и суседи и град.

Овим су установљени услов коегзистенције и *план суседства* као НОРМЕ ПРОСТОРНЕ И ДРУШТВЕНЕ ДИСТАНЦИРАНОСТИ који такве услове остварују. Услови да две јединице буду у односу суседства су:

1. да их раздваја обострано корисна компонента еколошког и друштвеног ресурса (смернице се односе на лоцирање и дизајнирање дистанцера који може бити и еколошке и друштвене сврхе);
2. да је диспозиције објеката таква да се толерише одступање од доминантног обрасца у окружењу (смернице се односе на принципе издвајања/припадања);
3. да је регулисан режим (привременост и повременост) употребе заједничких простора у њиховој близини (смернице се односе на формирање зоне заједничког простора);
4. да према другима одржавају услове спонтане семиологије (фотодокументација „гостољубиво место“);
5. да улазе у развијен систем интеракције (смернице се односе на лоцирање простора који су погодни за успостављање и одржавање контакта између суседа и, истовремено, за сусретање са другима).

Према овим нормама дистанцираности дате су смернице за реконцептуализацију идеје суседства за конкретне стамбене склопове у Београду (глава VII).

3.2. ЛОГИЧКА СТРАТЕГИЈА ИСПИТИВАЊА ИСКУСТВА ЗАЈЕДНИШТВА

- Поставка упитника и груписање питања према тематским целинама

Истраживање је конципирано као мултиметодски тип истраживања са трансформативном процедуром. Овај вид истраживања заснива се на засебној истраживачкој парадигми, која је акциона, заступничка и учесничка. Како објашњава Станислав Фејгељ, овај тип мешовитих истраживања допушта слободно третирање свих метода које могу да допринесу циљевима истраживања (Фејгељ 2007: 128). Како је циљ истраживања успостављање дистинкција између концепта заједнице и концепта суседства у граду који има искуство социјалистичке верзије заједништва, овај приступ се показао примереним, иако дуготрајан и неекономичан. Како циљ рада није решавање неког конкретног проблема, већ разумевање корелације искуства заједништва и физичких образаца суседства, рад је усмерен на конструкцију значења и генерисање концептуалних дистинкција појмова „суседство“ и „заједница“. Истраживање је развијано кроз теоријски и теренски рад, и рад са архивским документима, али не линеарно, већ наизменично и са међусобно условљеним модификацијама.

На основу увида у архивску грађу и након прикупљања планске и пројектне документације, норматива и правила грађења у пресоцијалистичком и социјалистичком периоду изградње насеља у Београду, формиране су дигиталне документационе базе архитектонских и урбанистичких пројеката за осам стамбених насеља (1.б). Затим је спроведена анализа ситуације предметних групација (мерење контроле и интегративности простора – применом софтвера за анализу архитектонских и урбанистичких основа (*UCL Depthmap*) и идентификован је територијални градијент насеља. Повременим обиласцима насеља извршена је идентификација стања заједничких простора – фотодокументација „гостољубива места у суседству“ (у делу ПРИЛОЗИ) и успостављен је први, неформални контакт са станарима. На основу прикупљених података инициран је пројекат архитектонска акција у суседству за 2011. и 2012. годину: Јавни простори у суседству, у сарадњи са Центром за економију, право и примењену филозофију у Београду (CELAP).

Увид у теоријске концепте друштвености и прва формулација концептуалних дистинкција појмова *суседство* и *заједница* одредио је групе питања у упитнику за разговор са становницима стамбених групација. Након формулације питања у упитнику, уследила је друга формулација концептуалних дистинкција. На основу упитника (видети део ПРИЛОЗИ), спроведен је разговор са становницима четири од осам изабраних случајева (30 становника предметних насеља) у периоду март–април 2011. при чему су се становници, спонтано, упознали са идејом – пројектом Архитектонска акција у суседству. Значај предузетог истраживања је у домену методологије, али и у примени. На основу дефинисаних норми дистанцираности разматрани су модели стамбених групација у склопу потпројекта „Истраживање климатских промена и њиховог утицаја на животну средину: праћење утицаја, адаптација и ублажавање“ у оквиру научно – истраживачког пројекта „Утицај климатских промена на планирање урбаног и руралног развоја у циљу очувања животне средине“ (период 2011–2014).

Приликом спровођења испитивања, сагледане су потребе додатне експертизе у интерпретацији научног испитивања искуства заједништва. Зато је логичка стратегија научног испитивања искуства заједништва у Београду полазна основа за следећи научно-истраживачког пројекат који би поред архитеката окупио стручњаке и истраживаче из области урбане социологије, филозофије политике и материјалне културе.

Брзо делујућа решења и генерализабилни закључци, иако потребни овдашњој урбанистичкој пракси, нису исход овог рада. Уверење да се у малим разликама искуства заједништва налазе разлози за (не)успешне урбанистичке концепције стамбених групација придобило је бројне саговорнике, различитих компетенција и перспектива да сопствено искуство живота у заједници, суживота са блиским и ближњима поделе са тимом истраживача. У периоду март–април 2011. године, у форми упитника вођени су разговори са становницима: Тополске улице, насеља Шумице, насеља Професорска колоније на Бановом брду, стамбене ламеле у Блоку 62 и на Бежанијској коси. Избор испитаника одвијао се у два круга (након првог, неформалног контакта становницима су упућивали на следеће испитанике и обезбеђивали контакт са њима како би се премостио проблем неповерења).

Паралелно са конципирањем упитника спроведено је истраживање архивске грађе и анализа пројектне документације предметних групација, упознавање са нормама и прописима који су условили њихова просторна решења. Увид у регулативу, планску и пројектну документацију предметних групација, омогућио је да се планирано и пројектовано стање упореде са стањем у којем су ове групације данас и да се у упитнику усмери пажња на специфичности изворних просторних концепција (колико су грађани упознати са пројектима, плановима, правилима) и специфичности садашњег стања (начини на које грађани контролишу промене у непосредном окружењу стана, правила која су сами станари успоставили).

Формулација питања за разговор са становницима и „читање“ планске и пројектне документације међусобно су условљени, па је након ове две активности дошло до модификације упитника и нове графичке представе предметних групација (аксијалне и конвексне мапе). Након спроведеног и обрађеног упитника и визуелне анализе предметних групација предстоји поређење резултата према концептуалним дистинкцијама појмова суседство и заједница:

Критеријум 1: Перцепција близине – шта се сматра погодном раздаљином између суседа. (Какав је однос испитаника према простору и људима који живе у непосредној близини њихове куће, односно стана; да ли имају осећај да деле простор са људима који живе у њиховој близини и да је тај међупростор њихов заједнички ресурс; које врсте ресурса препознају као кључне за квалитет живота у њиховом суседству.)

Упоредити одговоре из Групе питања 1 и Мапа међупростора за предметне групације.

Мапа међупростора (међускупа) је мапа пропусности у насељу. Ова мапа настаје на основу графа – *y-map*, то је дијаграмска представа ситуације у којој су конвексни простори представљени круговима, а везе између њих представљене су линијама које повезује те тачке. У мапи међускупа, сваком изграђеном објекту или ограђеном простору (или на други начин територијално јасно детерминисном простору) додељена је једна тачка на *y-мапи* тог насеља. Тачке које су линијама повезане са круговима представљају објекте у насељу који су у релацији

суседства и директног приступа конвексном простору. Негатив ове мапе је *converse interface map* која показује непробојност насеља - мапира објекте и просторе који „не излазе на“ конвексне просторе. На овој мапи линије које „повезују“ тачке и кругове представљају „пуне зидове“, док у мапи међупростора ове линије представљају „пропусне зидове“, оградe са вратима и отворима према конвексним просторима.

Критеријум 2: Резултат организаторске делатности – оградe (не)поверења према суседу. (Каква је перцепција Другог у суседству: као пожељног, непожељног, блиског, страног; шта и како људи постављају као своје границе у простору како би тиме успоставили и контролисали дистанцу према другоме; врсте разграничења које испитаницима пружају осећај сигурности, заштићености, припадања месту. Праксе издвајања и припадања.)

За избор групације, односно проверу да ли диспозиција утиче на издвајање, препознавање групне форме урађена је аксијална мапа. Уколико линија која има највећи индекс интегративности тангира анализирани склоп, избор групације је релевантан.

Упоредити одговоре из Групе питања 2 и интеграције идентификоване анализом аксијалне мапе и констатовати да ли промене структуре прате социјално раслојавање у ширем систему (насељу).

Мера интеграције

Појам дубине – аксијални и конвексни сегменти су удаљени више (дубина је већа) или мање (дубина је мања) „корака“ од објекта. При томе се под „корак“ подразумева број прелазних позиција – број простора кроз које се пролази да би се из једне тачке система стигло у другу тачку. Појам дубине неминовно укључује појам *асиметрије* зато што се од једног до другог простора долази преко једног или више простора.

$$RA = \frac{2 \times (MD-1)}{k - 2}$$

MD – Просечна дубина (*mean depth*)

k – број места (просторних јединица) у систему

RA – Релативна асиметрија (релативна дубина)

Вредност *релативне асиметрије* се креће од 0 до 1. Ниже вредности RA указују на просторе у којима је систем „плитак“ и то су простори који теже да интегришу систем, док високе вредности RA указују на просторе који теже да се изолују из система. Тако се RA сматра мером интеграције одређеног простора у систему²⁵. *Просечна релативна асиметрија* свих тачака у систему је кључна мера интеграције система као целине. Интегрисаност је глобална карактеристика јер се мери у доносу на укупан систем.

За разлику од *релативне асиметрије*, мера контроле је локална карактеристика. Она се рачуна у односу на релације у непосредном окружењу тачке (објекта) за који се мери погодност позиције за контролу окружења. Сваки простор има одређен број, *n* непосредних суседа. Свака просторна компонента даје сваком од својих непосредних суседа $1/n$, сабирањем ових вредности за сваку просторну компоненту даје *вредност контроле* простора, *E*. Свака компонента дели јединичну вредност контроле са својим непосредним суседима, и повратно од суседа добија извесну вредност. Простори који имају вредност контроле већу од 1 су у категорији јаке контроле, док вредност мања од 1 указује на просторе слабе контроле.

Критеријум 3: Заједнички простори у суседству. (Како су настали, како се користе, у чијој су надлежности заједнички простори у суседству; врсте, интензитет и мотиви контакта у заједничким просторима; заједничке стазе „надомак куће“ које су посебно пријатне и она „деонице“ прилаза кући/згради на којима се избегава задржавање.)

Упоредити одговоре из Групе питања 3 и анализу територијалног градијента непосредног окружења стамбеног склопа – диверсификација зона према степену јавности – од интимне до јавне сфере.

Додатно, локацију зоне заједничког простора проверити индексима интегративности и конективности како би зона заједничког простора истовремено имала значајну интегративну функцију (део глобалних процеса) и конективну функцију (регенератор локалне културе).

Критеријум 4: Перцепција и управљање променама у непосредном окружењу. (Перцепција личне улоге у променама у непосредном окружењу; шта становници

²⁵ За поређење насеља различитих величина, меродавна је величина стварне релативне асиметрије (*real relative asymmetry, RRA*). Како циљ овог истраживања није компарација одабраних случајева, ова карактеристика није мерена.

препознају као фактор утицаја на квалитет живота у њиховом суседству; да ли су спремни на лично ангажовање? колико су испитаници гостољубиви, али не у смислу љубазности већ у смислу отворености за сарадњу са суседима, стручњацима, градским службама у управљању променама у свом окружењу.)

Упоредити одговоре из Групе питања 4 и фотодокументацију резултата теренског истраживања (у делу ПРИЛОЗИ).

Критеријум 5: Облици удруживања и повремене сарадње – грађење разлика. (Перцепција ширег окружења – шта се у окружењу препознаје као мотив удруживања; око чега се станари удружују, када и на који начин; у којој форми- пренето овлашћење, уговор, споразум, савез?)

Упоредити одговоре из Групе питања 5 и самоинициране акције после спроведене Архитектонске акције у оквиру пројекта Јавни простори у суседству – саморазградиве трајно удобне структуре.

Примена ове процедуре истраживања проверена је на конкретним случајевима у насељима у Београду и сугерише се као методологија истраживања насеља прилагођена овдашњој култури грађења и условима истраживања (доступност и веродостојност података).

3. ДЕО

СУСЕДСТВО – СТЕПЕНОВАЊЕ ИНДИВИДУАЛНИХ РАЗЛИКА

IV НОРМА – КОРИСТАН ИМПЕРАТИВ ГРАДА

Два су кључна разлога, како показује Хобс, зашто се људи удружују у савезе као што је град – то су узајамни страх и жеља за одржањем (Хобс 2006: 95). Град који настаје из страха људи да не буду погубљени Хобс назива *природним градом*, док је *установни град* онај град који настаје из предострожности људи да не буду савладани. Природни град настаје из рата – тако што се поражени покоравају ономе који их је поразио и то раде како не би били погубљени. Установни или политички град настаје када људи процене да им је заштита потребна како не би били поражени, савладани. У првом, како напомиње Хобс, господар себи самовољно прибавља грађане, у другом грађани својом вољом одређују себи господара (било да је реч о једном човеку или групи људи, са овлашћењима врховног заповедника) (ibid.).

Потчињавање људи или преношење овлашћења на једну особу или савет није природно, већ подразумева договор или уговор (Хобс у том смислу прави разлику између људи и добро организованих друштвених животиња). Како договор није довољан да би људи живели у миру, потребна је нека општа моћ која влада путем страха од казне – град настаје тако што један подвргне своју вољу вољи другога и тиме на њега преноси право на своју снагу и способности; уколико су и остали учинили исто, онај коме су се потчинили има толико моћи да страхом може подвргнути вољу посебних људи јединству и слози (Хобс 2006: 94). То је савез који Хобс назива градом. У овом подвргавању воље једног јединству и слози, односно у конституисању града, норма има кључну улогу.

Према неким теоријама прва норма се, чак, везује за настанак људског друштва. Тренутак када је прва норма ступила на снагу Фројд смешта у неодређено прошло време када су људи чином патрицида укинули прахорде и установили односе својствене људском друштву. Норма је, према Фројдовој теорији, прекинула период људских хорди и установила друштвене групе. Према теоријама које следе Фројдову тезу, норма је услов да се оформи друштвена група. Ово је значајно због испитивања регулације односа у социопросторној групацији као што је суседство.

У општем смислу, норма је правило или недвосмислени образац понашања, те уколико одступи од ње појединац подлеже некој врсти цензуре. Следећи ову релацију норме и цензуре, готово сви аспекти људског понашања су у извесном смислу руковођени нормама. Природа норми, извор њиховог ауторитета и облици које могу преузети, заузимају средишње место у свакој теорији етике, филозофије језика, права.

Питање цензуре је одређујуће за функцију норме. Уколико нема цензуре, уколико је све дозвољено или се има утисак да је све дозвољено, онда појединац губи осећај дужности према другима. Овде су поновљена нека виђења саморегулације која су изнета у уводним напоменама како би у овом делу рада била сагледана нормативна димензија *плана суседства*.

Услове у којима се не препознају дужности према другима зарад сопственог одржања Хобс дефинише као проблем погрешног закључивања (Хобс 2006: 70). За такво стање Диркем уводи термин аномија или друштвена празнина; уопштено, то је криза заједничких вредности, односно, урушавање нормативног система. У савременом друштву, када држава не спроводи цензуру у мери у којој је то чинила раније, ни у уметности ни другим мишљењима стварности изазови нису исти као раније. Пред конзументаризмом, изазов је, како напомиње Бадију, да свако беспштедно цензурише сопствено присуство и деловање у друштву, у конструисању, али и у конзумирању стварности (Badiou 2004: 100–119). Шта се излаже, а шта треба скривати? Ово питање је донело „време без приватности“ које уређују медији, савремене технологије комуникације и системи контроле приступа поседу, подацима и информацијама.

Роберт Имри (Robert Imrie) и Ема Стрит (Emma Street) примећују да је за савремене механизме управљања специфично то што изгледа да се истовремено дешава и децентрализација и централизација контроле, и да су покушаји владе усмерени на стварање нових друштвено–институционалних механизма који развијају и шире поредак и контролу. Пример је централна управа која настоји да пренесе аспекте контроле изван традиционално регулаторних служби, делом услед потребе коју Braithwaite (2009) назива „регулисана саморегулација“. У Великој Британији, ово подразумева да се контрола изградње делом преноси на

приватни сектор као и аутосертификација (*self-certification*), којом стручњаци управљају и прате свој учинак у постизању законске спецификације прописа. Фукоовим речима, то значи да су различити актери као што су архитекти све више уграђени у систем самоуправних аутоангажованих акција, они су део процеса којим влада 'делује на даљину' како би операције регулисања пројектовања и изградње биле ефикасније (Imrie & Street 2011).

Какве су могућности и где је позиција етичког деловања архитеката у нашој средини, у условима дерегулације?

—

У наредна два поглавља следи детаљније упознавање са појмом норма, нормирање, нормативност плана – најпре у општем смислу, а затим преглед стручних ставова о функцији урбанистичких норми у изградњи Београда као престоног и главног града пресоцијалистичког, социјалистичког и постсоцијалистичког друштва.

Плански формирана насеља изабрана су зато што се данас изградња предузима у насељима која су заснована на нормативима и пројектима, а те правилности занемарују се и ремете изградњом нових структура. Овим радом се указује на скривени потенцијал наслеђених структура и склопова за системско и модуларно побољшање услова – подизање стандарда становања у овим насељима.

На основу увида у нормативе и пројекте који су уредили изградњу насеља у Београду извршен је избор оних групација које су репрезентативне за настојање града да кроз планску изградњу успостави одређене стандарде становања у Београду. Са друге стране, ови узорци су резултат личног настојања архитеката да у јеку масовне, нормиране изградње станова осмисле димензију суседства – да успоставе односе градскости и хуманије услове суживота од оних које су норме грађења и план насеља налагали. Шта је нормирано и планом дефинисано, а како је на те оквире одговорено архитектонским решењем склопа? Посебно је значајно лоцирати позицију где етичко деловање архитектонске струке има запостављен утицај – простор између егзистенцијалног и јавног простора који је још Норберг-

Шулц назвао архитектонским простором²⁶ (Norberg-Šulc 2006: 72), а Бадију ту зону назива *заједничким простором*, односно *суседством* (у Reinhard 2006: 66).

4.1. НОРМА – у општем смислу и у контексту грађења

Значење норме у општем смислу

У општем смислу норма прописује и регулише друштвене односе. Однос подразумева начин међусобног постојања и међусобног утицаја два или више ентитета (лица, сила, појмова, појава). Нормирати значи подвести под правило једно стање, одређен круг односа, одређен просек стања ствари, чињеница, односа. Нормирање пореди, разликује, степенује, саображава, искључује, објашњава Фуко²⁷.

Установити норму значи успоставити везу између науке (која мери, степенује индивидуалне разлике) и законодавства (које правило, мере подиже на ниво корисног императива). Норме могу бити засноване на различитим научним методама због чега играју главну улогу у раздвајању друштвених од природних наука (Oksfordski filozofski rečnik 1999: 286).

Приказујући различите приступе у класификацији норме, Андрија Гамс објашњава две врсте норми у модерном друштву: моралне и правне норме. Гамс закључује да *морал* регулише друштвене односе, које не регулише право, те се он појављује у самој друштвеној пракси као важан примењени регулатор друштвеног живота. За нашу средину, напомиње Гамс, посебно је важна разлика између

26 „Prema tome stvaranje arhitektonskog prostora znači integrisanje-ugrađivanje jednog nameravanog oblika života u našu okolinu” (Norberg-Šulc, 2006:72).

27 Са новим типом дисциплине јавља се моћ Норме. Је ли реч о новом закону савременог друштва? Пре ће бити да се од 18. века она само придружила осталим облицима моћи приморавши их на нова разграничења: моћи Закона, моћи Речи и Текста, моћи Традиције... Попут надзора, и заједно са њим, крајем класичног раздобља нормирање постаје основно средство којим се власт служи. Статусна обележја, привилегије и сталешку припадност мало-помало замениће, или ће им бар бити додат, механизам нормирања; степеновање у односу на норму знак је припадности једнообразном друштвеном телу, али има и класификациону, хијерархизујућу, рангирајућу функцију. С једне стране нормирајућа власт спроводи принудну једнообразност; међутим, она и индивидуализује, тиме што омогућава мерење одступања, одређивање нивоа способности, утврђивање специфичности и искоришћавање разлика помоћу њиховог међусобног усклађивања. Разумљиво је да моћ норме лако дејствује унутар система формалне једнакости, пошто у једнообразност која је правило уводи, као корисни императив и резултат мерења, степеновање индивидуалних разлика (подвукла М. М.) (Фуко 1997: 208-209).

морала и свакодневног правила понашања коју означава немачка реч „ћудоред“ (*Sitte*)²⁸ (Gams 1980). Кант је у *Метафизици ћудоређа* извео поделу дужности:

Све дужности јесу или правне дужности (*officia juris*), тј. такве за које је могуће неко вањско законодавство, или дужности крепости (*officia virtutis s. ethica*) за које такво законодавство није могуће; – али ове потође не могу се подврћи вањском законодавству само зато што се односе на неку сврху која (или која да се има) јест уједно и дужност; али да човјек себи постави неку сврху, то се не може исходити вањским законодавством (јер је то унутарњи акт душе); премда се могу заповједати вањске радње које воде онамо, а да их субјект себи ипак не чини сврхом (Kant 1967: 42).

На плану суседства, професионални изазов који се поставља архитектама је да разумеју, уваже и унапреде како прописе тако и обичаје, посебно када је реч о подстицању самодисциплине и охрабривању крепости²⁹ грађана. На то су подсећали Алисон и Питер Смитсон:

Град као велика кућа у којој живимо, сума појединачних градитељских одлука којима слободно прибегавамо племенит је сан, али он ни на фрагментарном нивоу није остварљив уколико грађанин не схвати да начин на који је придодео гаражу својој кући и начин на који обликује и дисциплинује себе, своју децу и своју имовину, истовремено обликује и цело суседство; и уколико архитекта изнова не научи свој занат³⁰ тако да може да делује у складу са овом врстом размишљања (Alison Smithson & Peter Smithson 1965: 112).

28 *Sitte* - преведено на српски језик: обичајност или ћудоред (хрватско-српски превод који наводи Гамс). Кантово дело *Die metaphysik der sitten* превео је Viktor D. Sonnenfeld као *Метафизика ћудоређа*.

29 Крепост – јакост максиме човека у случају његове дужности (Kant 1967: 198).

30 Задржан је превод енглеске речи *discipline* као занат јер је за артикулацију људских односа на нивоу суседства важно ангажовати вештине брзог превазилажења конкретне ситуације, довитљивост у отклањању грешке и изналажењу решења (примедба М. М.).

Значење нормe у грађењу и планирању

Првобитно је реч норма у латинском језику означавала алатку у грађењу (тесарски угломер), а онда је ушла у ширу употребу прво као мерило да би и данас реч норма означавала одређену меру, мерило, правило, пропис, начело рада, утврђену меру (и количину) рада. Појам нормe и сви изведени појмови (нормирање, нормирати, норматив) користе се у бројним наукама. У друштвеним наукама норма је правило, пропис. У техници, пре свега, значи количину материјала која се употребљава у некој операцији или време за које се та операција обавља.

Норма је формално прописано или неформално установљено али признато мерило које ближе одређује ниво испуњености или присутности неког критеријума, а ради утврђивања квалитета неке ствари. Стандарди или нормe су индикатори који конкретизују критеријум, односно 'мерило' (Никезић 2000: 109).

У овдашњој урбанистичкој терминологији користи се појам урбанистички норматив, и он је према мишљењу Недељка Боровнице, прикладнији од појма „урбанистички стандард“. Основно значење појма „норма“ – правило, пропис, говори да се неки параметар у урбанистичком планирању и архитектонском пројектовању може назвати нормативом, тек ако је прописан и обавезујући (Боровница 1991: 12). Коначно, норматив је прописана мера, стручно и научно заснована, коју треба применити (*ibid.*).

Бранислав Крстић је позиционирао нормативе између друштва и струке и изложио проблем класификације норматива. У тадашњој урбанистичкој пракси подразумева се да законима друштво поставља задатке и обавезе у области урбанизма. Методологијом стручни људи утврђују одговарајући поступак израде планова. Према Крстићу, нормативе утврђују и друштво и струка за које сагласно сматрају да су неопходне за извршење плана (Крстић 1966: 3). Како је област урбанизма у нашој средини третирана као дисциплина обликовања за прелиминарну класификацију урбанистичких норматива, Крстић предлаже: нормативе природне средине; нормативе друштвене средине; нормативе опреме насеља; нормативе експлоатације. Урбанистички норматив носи друштвени

карактер – он не одређује стабилност насеља, већ сигурност човека у њему (Krstić 1966: 1–17).

У време кад је схватање норме почело да ограничава технологију, заступа се став да је урбанистички норматив институција која се развија јер се развија и оно што она регулише. Урбанистички норматив треба да буде *оријентациони* – да не даје решење, већ је само средство у поступку планирања (ibid.: 7), део базе на којима треба да се заснива стручни рад у урбанизму и да тиме база садржи одређене елементе за једну стваралачку конвенцију по којој би дејствовали и сарађивали заинтересовани фактори (Novaković 1966: 40).

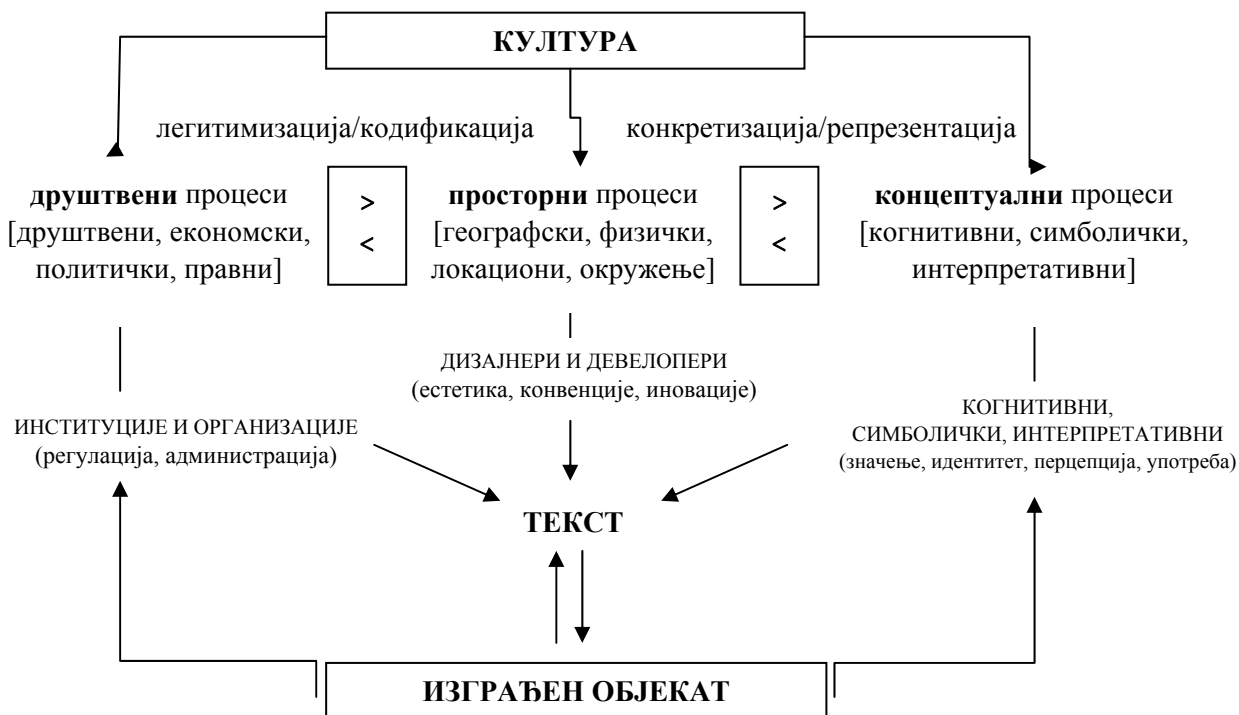
Од норми грађења чија је сврха била контрола услова који обезбеђују да средина буде здрава и сигурна до норми које данас узимају у обзир културна, психолошка и глобална питања учињен је квалитативан помак у разумевању функције норме (Imrie&Street 2011). Тако, норма није само законски одређено правило грађења којим се успоставља одређен стандард грађења и организовања живота у граду већ је у савременим приступима управљања (планирања) норма постављења у шири контекст културе грађења. Култура грађења је, како показује Френклин, координирани систем знања, правила, процедура и навика које окружују процес грађења у датом месту и времену (Franklin 2000: 26) (Прилог 4.1).

Прикази архитектонских решења суседства која остварују идеју града уређени су према следећим значењима норме: *мера* – универзално правило; *умереност* – усклађеност са условима окружења; *одмереност* – обзирност у односу на друге људе (суседе, непознате, госте).

У координираном систему знања концептуална раван је у линији са просторним и друштвеним процесима који заједно обликују изградњу. У анализи планске и пројектне документације разматрана је концептуална раван архитектонских решења уважавајући оптимизам периода планске изградње:

Сачинити план значи прецизирати и утврдити идеје. То значи да сте имали идеје. То значи распоредити те идеје тако да постану схватљиве, изводљиве, саопштиве... План је у неку руку сиже, као аналитичко представљање садржаја у виду табеле. У тако сажетом облику да

изгледа као кристал, као геометријски цртеж, он садржи огромну количину идеја и покретачку снагу намере (Le Corbusier 1996: 130).

Прилог 4.1: Култура грађења – координирани систем знања, правила, процедура и навика према Бриџит Френклин (извор: Franklin 2006: 27)

У систематичној интерпретацији суседства у Београду саопштене су идеје које су биле заступане у плановима насеља и пројектима стамбених групација и на бази којих се може извести реконцептуализација идеје суседства у новим условима – климатским, друштвеним и економским.

Етичку димензију планерске делатности прегледно даје Вујошевић. Утилитаристичка теорија је једна од општих теорија моралности ('ћудоређа') која обједињује широк спектар теорија корисности (плуралистичке, унитаристичке, економске и др.). Либерали налазе у утилитаристичкој теорији идеју да је улога планирања да штити индивидуална права и исправља повреде права из прошлости. Засновани на консеквенцијализму, сви ови приступи велики значај дају научном, објективном знању, претпостављајући да се морална питања могу

оцењивати уз помоћ емпиријског изучавања и евалуације последица. Планирање, у складу са овим приступом, уважава индивидуалне разлике и, на бази научне аргументације, долази до „заједничког иментитеља“ (обезбеђује максимизацију индивидуалних корисности).

Овој теорији се супротставља теорија комуникацијског делања Јиргена Хабермаса (Jürgen Habermas). Према Хабермасу постизање врховних етичких вредности је могуће само у условима 'комуникације без ограничења'. То се у планирању, односи на јавну комуникацију која је усмерена на тражење заједничког јавног садржаја активности (Vujošević 2006: 16).

Етичка теорија Џона Ролса (John Rawls) претпоставља друштво уставне демократије. Уз претпоставку да институционални и правни аранжмани омогућавају непристрасност и фер услове за све 'рационални уговорачи' који полазе од својих почетних моралних уверења и, уз одређену процедуру, постижу универзалне вредности као што су слобода и једнакост. Легитимна средства, према овој теорији су погађања, нагодбе, споразумевање и постизање консензуса. У складу са овим принципима у планирању се заговара концепт адвокатског планирања.

Према комунитаристичкој теорији, нормативне вредности имају извор у датој заједници и само их она може легитимисати, контекстуално и у конкретној активности која се тиче одређеног броја специфичних питања. Како вредности нису задате унапред, оне се откривају кроз интеракцију појединаца у оквиру конкретне заједнице због чега нормативни постулати ове теорије нису процедурално нити супстантивно одређујући (видети плански концепт „пробијања са муком“ (*Muddling through*)). Подударно са комунитаристичким концептом, из планских приступа се издваја трансактивно планирање. Према овој парадигми, друштвено учење је усредсређено на повезивање и интегрисање знања и акције, а заједнички циљеви настају током планске интеракције. Концепт *план суседства* близак је трансактивном планирању, али не сасвим подударан комунитаристичкој теорији. Разликују се утолико што се норме могу установити између ентитета који још не припадају заједници.

Развијање оваквог приступа пружа алтернативу овдашњој урбанистичкој пракси где се рутини спровођења партиципације супротставља специфичност културног контекста и искуство социјалистичке верзије самоуправљања, транзиције, сам амбијент комуникације у којем доминира опште неповерење, незаинтересованост и скептицизам. План суседства испитује могућности етичког деловања у таквој средини.

У пољу деловања архитектонске струке је израда урбанистичких пројеката и планова, од оних који обухватају једну парцелу града до оних који обухватају укупну градску територију. Овдашњој пракси познати су периоди када су се урбанистичка питања сагледавала и решавала дугорочно, у великим размерама, са значајном истраживачком потпором института, али и периоди ограниченог деловања – у оквирима парцеле и према стандардима инвеститора. О могућности деловања у малим размерама, повремено се писало, а понекад се тако и деловало.

Појединачне реализације стамбених склопова препознате у струци као јасни путокази за конципирање групација суседства, остале су на нивоу успелог експеримента и путоказа. Као предмет анализе, они су укључени у ово истраживање како би се њихови принципи интегрисали у смернице за планско формирање и трансформисање суседства у Београду. С намером да се у плански формираним насељима препознају компоненте које враћају и виталност и конструктивност друштвених контаката, план суседства, узима у обзир, чак даје предност, директним и непосредним акцијама „малог урбанизма“, али у границама тематизовања архитектонске акције у јавним просторима суседства.

4.2. ФРАГМЕНТИ КУЛТУРЕ ГРАЂЕЊА У БЕОГРАДУ

Узори у формирању насеља у Београду били су бројни – оријентални, западноевропски, совјетски, дански. Резултати примене окарактерисани су као неуспешне, нехумане замисли архитеката непримерене нашем човеку. Разлог томе није у архитектонским концептима већ у приликама које су онемогућиле да се узори доследно прате.

Ово поглавље је посвећено враћању на фрагменте културе грађења (концепте) који су обележили периоде изградње насеља у Београду: махала, шор, стамбена заједница, хоризонтално колективно становање. У прегледу концепција посебна пажња посвећена је развоју идеје заједничког простора како би се на тим местима сугерисао почетак рада на реконцептуализацији идеје суседства у Београду.

Задружни хабитус хришћанске махале (порез на дим³¹)

Фрагмент задружне традиције својствен балканским заједницама приказан је у кратким цртама као полазна тачка концептуализације идеје суседства. Још је Владимир Дворниковић указао да задружност није стална творевина или специфично словенска карактерна црта, већ нарочито условљен процес и латентан нагон удруживања породица: „На овом подручју, кадгод се појављивао спољни притисак било да је то осећање економске слабости или угрожене личне безбедности, или и једног и другог заједно, настаје период задружних рецидива под најразличитијим облицима“ (Дворниковић 1990: 684). Дворниковић даје једно од првих објашњења културе организовања задружних домаћинстава под утицајем турског пореског система.

У периоду турске владавине, општа безбедност је била слаба, јер је завладала хајдучија. Једна кућа за што већи број људи пружала је с једне стране већу сигурност од напада хајдука, а с друге стране, то је био начин да се умање намети турског пореског система. Порез, тзв. „харач на дим“ узиман је на задружну кућу

31 Дим је термин који се користио да означи задружну кућу. Задружна кућа је окупљала све чланове око огњишта па је ошак означитељ задружне заједнице (означитељ колективног власништва). Буцак је термин за део посуда задружне заједнице који припада појединцу-инокосна кућа (потенцијално приватно власништво) (примедба М. М.).

без обзира на број чланова породице. Док је опасност која је вребала од стране хајдука развијала тежњу удруженој борби, измирење пореских обавеза развијало је потребу удруживања у што веће породичне заједнице које су остајале на окупу у задружној кући. Породична задруга, према описима Дворниковића, представља заједничко домаћинство на заједничкој имовини која се зове *стожер*, очевина, баштина или дедовина. Стожер припада свим члановим задруге (не само садашњим, већ и бившим и будућим члановима). Садашњи чланови могу да троше само плодове заједничког задружног рада, а само у највећој невољи и „од капитала“ тј. од стожера задружне имовине, непокретне и покретне. Ово би био идеални облик патријархалног задружног комунизма, чак сличан концепту одрживости, да се у оквирима задруге, засебно, одвојено од стожера, не налази и лично власништво – такозвана „прђија“, „особина“, „осебуњак“ или „пособац“. Свест члана задружног домаћинства да се у било ком тренутку може одвојити са својим делом (за који се зна колики је) представља латентно индивидуално власништво и могућност да се задруга сваког тренутка распадне у „инокоштине“³².

Дуги период под турском управом утицао је да се на овим просторима прихвати оријентални узор организовања насеља. Бранислав Којић је систематизовао градитељско наслеђе балканских градова и вароши и на бази етнографских студија описао организацију муслиманских и хришћанских махала. Према овим описима махала је у старом балканском граду представљала организациону јединицу стамбеног дела насеља. У односу на европски модел, рекло би се да су махале непланске, хигијенски неусловне, спонтано оформљене скупине кућишта. Узимајући у обзир оријентални организациони модел, постаје јасно да је и тада основна сврха поделе градског насеља на махале била административно–управне природе. Свака махала је имала свог старешину кога је постављала виша власт. Старешине су имале дужност да спроводе наређења више власти и да се брину да становници испуњавају своје обавезе према општини и држави (Којић 1976: 32).

32 *инок* – старосл. = усамљен. Позната је изрека која је дуго важила на подручју Србије „Инокоштина готова сиромаштина.“- сиромаштво је перспектива оних који се одвајају, осамљују, напуштају домаћинства, породичне задруге, традиционалне заједнице (примедба М.М.).

Махала је и по величини упоредива са организационом јединицом насеља других култура (око 100–200 кућа, 1000–1200 становника, 2–4ha). Социјална димензија махала сагледава се у просторној организацији кућишта. У муслиманским махалама друштвени контакти су просторно раздвојени – мушкарцима припада јавни простор, а женама простор куће и дворишта. Јавни простори у махали где су се састајали мушкарци су чаршија, центар махале, а на поседу је организован *селамлук* – јавно двориште (само за госте). Део дворишта је био намењен само за породицу и рођаке, а део је обрађиван као башта и воћњак. Хришћанске махале имају скромна дворишта или их уопште немају због скромног имања (парцеле су уске и дубоке). Недостатак дворишта решаван је у приземљу куће – *тремом*.

Кућишта су у махалама ограђивана, али на један начин према јавном простору улице, а на други начин према суседима. Високе, зидане ограде према улици сакривале су унутрашњу организацију заједнице – унутрашње поделе и везе кућишта.

Прилог 4.2: Проходност кућишта у махалама (извор: Којић 1976: 52)

Разграничења између кућишта су јасна (Прилог 4.2). Ограде између суседних кућишта имају капију (капицик) преко које су суседи одржавали везе. Капицик за суседа и прожетост каналом „живе воде“ (јаз) сведоче о међузависности становника махале. Одржавање канала чистим како би „жива вода“ била употребљива за сва домаћинства кроз која протиче, подразумева обзир и сарадњу суседа. Ово је било посебно значајно за развијање социјалних контаката жена којима није било место у јавним просторима патријархалних средина. Којић је установио типологију кућишта: 1–хришћанско покривено двориште типа ауле, у саставу стамбеног објекта, без отвореног дворишта; 2–хришћанско мало двориште, типа атријума, испред стамбене зграде; 3–муслиманско двојно кућиште. У Београду данас налазимо наслеђе ове културе: кућиште Доситејевог лицеја (данас Вуков и Доситејев музеј) је пример двојног кућишта, док се партаје могу препознати као остатак тог задржног хабитуса хришћанских махала.

Проходност кућишта својствена махалама омогућавала је парцелацију по дубини. Овај обичај је обавезивао становнике да уреде и одржавају међусуседске односе. Специфична неправилност облика парцела у блоку није погодовала техници премеравања и димензионисање која је била својствена европској урбанистичкој пракси у 19.веку. Зато је трансформација ових простора према европском моделу била приоритет реформских процеса започетих по одласку Турака.

Прва плански, према европском обрасцу, формирана суседства у Србији настају указом кнеза Милоша Обреновића из 1837. године. Након одласка Турака са територије Србије, кнез Милош наређује 'ушоравање' насеља. За време турске империје Срби су организовали своја домаћинства у насеобинама разуђеног типа, у условима сталне несигурности. Указ о ушоравању спроведен је, како наводи Максимовић, тако што је кнез овластио два војника да у три насеља нареду изградњу кућа за оне који ће у новим насељима живети једни поред других, а онима који се буду супротставили овом указу претило је спаљивање села. Два војника су сопственим животима гарантовала кнезу спровођење указа (Максимовић 1938: 64–70). То су биле мере спровођења плана првих суседства у

Србији. Указом о ушоравању уведена је ортогонална матрица насеља, изградња кућа у збијеном фронту, на регулационој линији³³.

Бранислав Којић наводи архивске податке који говоре да су и официри били ангажовани за извршење ушоравања села и регулисање варошица у Србији у првој половини 19. века, а да се о урбанистичкој делатности бринуло Попечитељство внутренних дела. Урбанистичка делатност се сводила на премеравање и обележавање регулационих и грађевинских линија. А комунална делатност на успостављање елементарних хигијенских услова унапређена. Прва напредак је остварен тек када је заведена обавеза да свако домаћинство суботом поподне почисти половину улице, испред своје ограде, а отпадке закопа у свом дворишту (Којић 1976: 47).

Пројектовање насеља у доба Милоша Обреновића било је праћено и парцелацијом блокова. За ту делатност ангажовани су страни стучњаци, углавном инжењери и архитекте из Војводине и Аустрије. Правним актом из 1864. године било је прописано да се сваки нови објект мора изградити на претходно утврђеној регулационој линији одговарајуће улице. Закон о експропријацији се примењивао од 1866. године за потребе регулисања улица. Законска одлука о нужности израде регулационих основа за све вароши и варошице у Србији донета је 1885. године (Којић 1976: 39). Утицаји државне управе на оснивање нових и трансформацију старих варошица према европској урбанистичкој култури били су снажни и директивни. Недостатак школованих техничара и стручњака из области урбанизма није била препрека да се у кратком временском периоду, у законским оквирима, спроведе трансформација насеља – „на парче“. Урбанистички план се своди на регулисање улице, док је парцелација спровођена само на слободном општинском или државном земљишту како би се онда парцеле продавале

33 После Јосимовића, није предузет студиозан и систематичан рад на урбанистичким питањима Београда до пред крај прве деценије 20. века. Пракса „регулације на парче“ подразумевала је да инжењер решава регулацију поједине улице постављањем и утврђивањем позиције фронтна зграда од тврдог материјала. Године 1878. Стефан Зарић је израдио ситуациони план према којем се може утврдити да су поједини делови Београда изван грађевинског рејона Београда попримили ортогоналну структуру (западни Врачар). Одлука, која према Максимовићу, представља први законодавни облик регулације Београда донета је 1891. године. Ова одлука у писаној форми тумачи оно што је графички било представљено на регулационом плану (Максимовић, 1978:52-53).

грађанима. Таква пракса се наставила и почетком 20. века (пример Врачарског кварта – Тополска улица).

Законска одредба о заштити минимума сељачког поседа донета крајем 1873. године имала је за последицу непрестано дељење поседа и стварање „лилипутанских газдинстава“. Уситњавање поседа није била карактеристика само сеоских домаћинстава, изградња приземних кућа „дворишних“ и „вагонских“ структура била је карактеристична за периферију Београда до прве деценије 20. века (Милић 2006: 147). То је био економски и егзистенцијални разлог да се становници окрећу задругарству (Давидовић 1940: 36) па су предузимани пројекти изградње насеља за одређене категорије становника – универзитетске професоре, чиновнике, раднике.

Замењујући Грађевински закон из 1896. године, Грађевински закон Краљевине Југославије из 1931. године регулисао је изградњу у зонама грађевинског рејона према густини изградње и могућност експропријације у јавном интересу и за потребе „подизања малих станова које израђује општина“ као и значајне техничке олакшице за ове структуре. Критика анонимног аутора односила се на законска решења која не подстичу изградњу колективних, јавних насеља што спречава економичност комуналних јавних радова (Максимовић 1984: 59). Правилником из 1935. године дати су урбанистички и грађевински стандарди, и могућност спајања два објекта у једну архитектонску целину, наводи Владимир А. Милић (Милић 2006: 147).

Закон је прописао растојање између суседних објеката и услов да светларнике у новим зградама, гдегод је могућно, треба постављати према светларницима суседних зграда, како би се добио што већи заједнички слободан ваздушни простор. Ограђен масивним зидовима, проветрен и опремљени сливницима за воду, светларник је позициониран између два суседа као еколошка компонента склопа.

Према овом закону општина је имала надлежност да одреди тип ограде којим ће се разграничити приватни поседи и јавни простор улице. Према плану регулације, индивидуалне куће у Тополској улици имале су дефинисану грађевинску линију на удаљености 4.5 m од регулационе линије. Ове две линије су дефинисале

простор за башту. Бочну ограду и ограду према унутрашњости блока деле суседи. Чак и неизграђени градски простори су морали бити ограђени.

Поред пореза на дим и указа о ушоравању, за разумевање специфичности колективне форме у Београду важни су и фрагменти културе грађења који настају у послератном периоду. Првих година послератне обнове Београда донета је Уредба о допуни Уредбе о управљању станбеним зградама³⁴. Ова уредба утицала је на адаптације предратних градских вила у колективне стамбене зграде. То су биле прве надоградње и доградња породичних кућа у центру Београда и њихова изнуђена трансформација у колективне стамбене објекте. То се одражава и на промене у организацији парцеле. Парцеле димензионисане и ограђене за потребе једнопородичног становања, остале су ограђене и истих димензија, а објекти пројектовани за једну породицу адаптирани и проширени за становање више породица.

У наметнутом оквиру колективног становања наставила је да важи пракса одвајање од стожера – и данас у овим структурама затичемо поделу на наследнике првог власника и оне који су се доселили после рата.

Месна заједница – концепт стамбене заједнице

Као алтернатива капитализму и совјетском социјализму, на овим просторима развија се социјалистичка верзија самоуправљања која је обележила период масовне изградње насеља у Београду (шездесетих и седамдесетих година 20. века), а поуздане ослонице нашла управо у задружном хабитусу градитеља социјалистичког друштва (а то су били сви становници, без обзира на порекло или образовање, удружени у самоуправне заједнице).

Крајем педесетих и почетком шездесетих на територији Београда држава спроводи идеју месне заједнице као административне јединице града и механизам

34 „Надлежна војна команда има право искључивог располагања становима које користе војна лица и грађанска лица на служби у Југословенској народној армији, без обзира у чијем се власништву налази зграда, односно стан. Ако се стан којим у смислу претходног става искључиво располаже надлежна војна команда налази у приватној својини, приватни власник се може у такав стан уселити кад у замену за њега обезбеди војној команди други одговарајући стан, или кад војна команда такав стан преда власнику на коришћење“ (члан 1, уз члан 87, Службени лист ФНРЈ бр. 29/54).

социјалистичког модела самоуправљања. Прописима се подстиче типизација објеката³⁵.

Концепт стамбене заједнице је формулисан 1958. године и представљао је свеобухватан стручни приступ у конципирању нове јединице насеља – месне заједнице. У периоду социјалистичке верзије самоуправљања (од 1958. до 1972. године) нова насеља у Београду су организована према овом концепту.

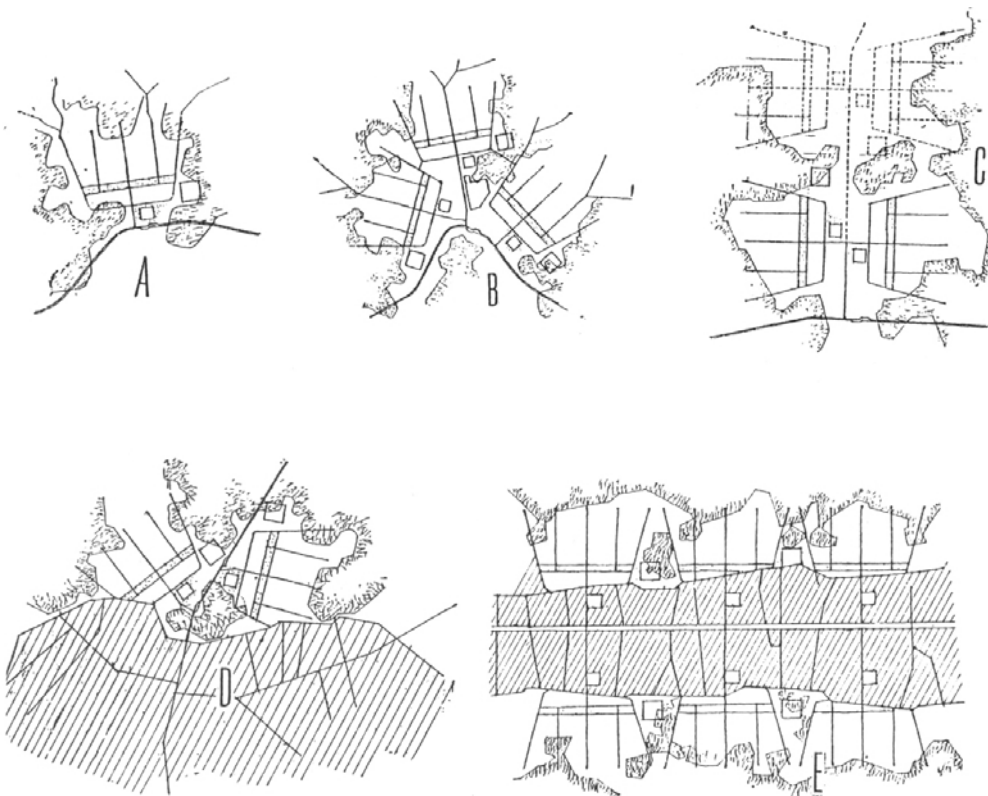
Прегледни приказ концепта стамбене заједнице објављен је у публикацији „Станбена заједница“ која је издата под покровитељством Организационог одбора Друге међународне ревијалне изложбе „Породица и домаћинство 1958“. Држава је од стручњака очекивала не само да осмисле обликовно и композиционо пријатне просторе, већ и да створе такву просторну организацију насеља која ће бити ’мобилизатор за решавање комуналних проблема насеља’³⁶.

Одговор архитектонске струке формулисан је дијаграмски. Четири дијаграма представљају кључне принципе успостављања територијалности стамбене заједнице, а за ово истраживање су значајни као полазна основа рада на реконцептуализацији колективне форме на подручју Новог Београда.

Организација стамбене заједнице је стална, а њена структура и величина имају етапни карактер и прилагодљивост расположивом земљишту (Прилог 4.3).

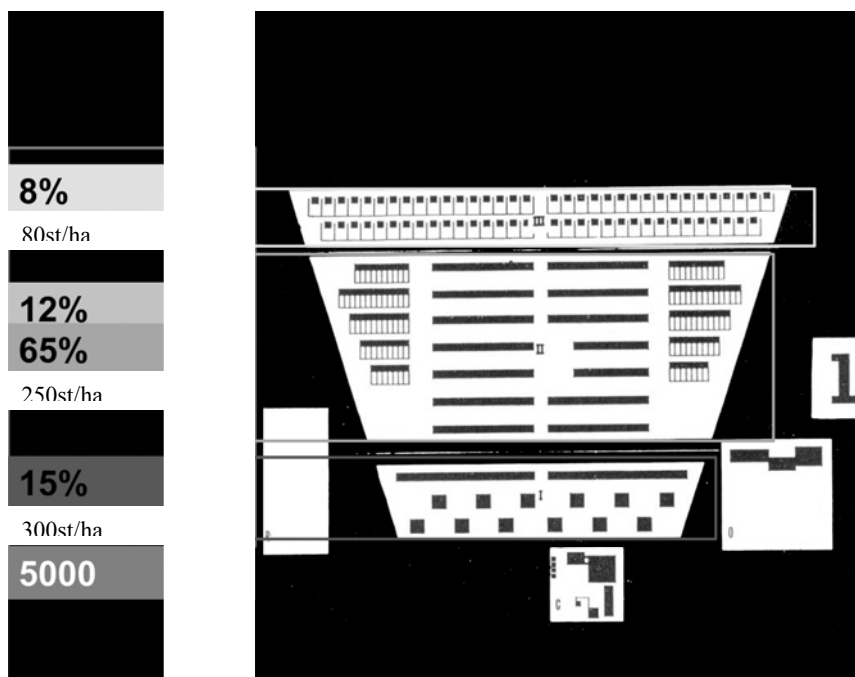
35 „Ако се изградња стамбене зграде изводи по типском пројекту одобреном од надлежног органа инвеститор није дужан овакав пројект поднети на ревизију. Одступање од типског пројекта подносе на ревизију по прописаном поступку“ (чл. 12 С.л. ФНРЈ бр. 15/16. април 1958).

36 Концепт месне заједнице је заговарао Едвард Кардељ као једну „од ванредно значајних афирмација социјалистичких односа, и једно од најбољих средстава за побољшање животног стандарда наших грађана“ (Stambena zajednica – Porodica i domaćinstvo 1958. 1958: 4).

Прилог 4.3: *Етапност у реализацији стамбене заједнице (извор: Stambena zajednica – Porodica i domaćinstvo 1958. 1958: 40)*

У успостављању територијалности стамбене заједнице стручњацима је задато 'завођење реда у заокруженој целини'. 'Заокруженост' открива намеру да простор становања буде дефинисан, разграничен, а односи елемената унутар заједнице дају слику стабилне друштвене структуре. Контрола међуодноса унутар заједнице обезбеђује управљање укупном територијом. Стамбена заједница представља недељиву и непроменљиву јединицу територије док веће целине настају повезивањем више стамбених заједница, а не њиховим појединачним проширењем. Овај принцип обезбеђује конзистентност услова унутар заједнице и етапност у изградњи насеља.

Прилог 4.4: Ред у заокруженој целини и диверсификација услова становања (извор: *ibid.*: 36)

Урбанистички пројекат одређује три зоне различитог стандарда становања. Прва зона се налази непосредно уз центар стамбене заједнице и означава улаз на територију стамбене заједнице. Карактер овог улаза је изразито градски, означен је групацијом стамбених кула са најконфорнијим становима. Друга зона је унутрашњи, мирни део територије – питоми предео блокова и кућа у низу, ниже спратности, са више зеленила и већим бројем игралишта. Трећа зона је означена као еластично подручје индивидуалних кућа, уједначених парцела, скромније комуналне опреме за оне који граде сами³⁷. Правило да стан мора бити саставни део формиране, затворене целине фиксира позицију сваког члана заједнице у њеној просторној, економској и друштвеној структури и доприноси стабилности читавог система (Прилог 4.4).

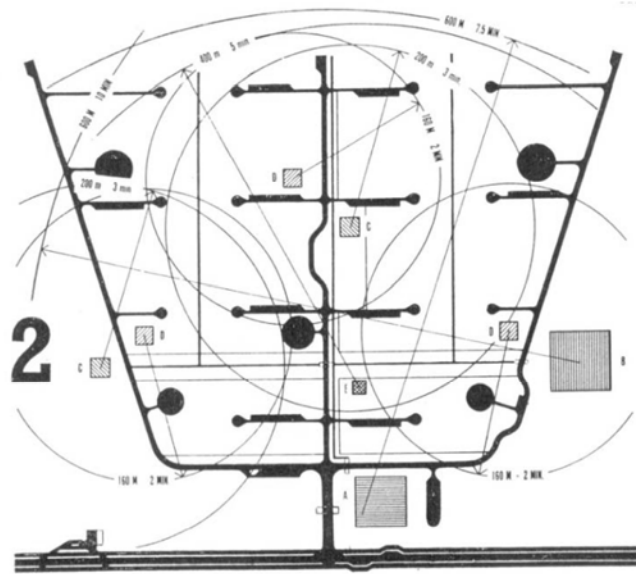
Овде је важно напоменути да је унутар заједнице предвиђена диверсификација услова, а не хомогенизација, како се сматра у критикама функционалистичког модела. Територија стамбене заједнице подељена је на три зоне различитих услова и карактера становања. Заступљена су три типа стамбених склопова:

³⁷ Ово је била мера којом се ограничавала индивидуална градња (примедба: М. М.).

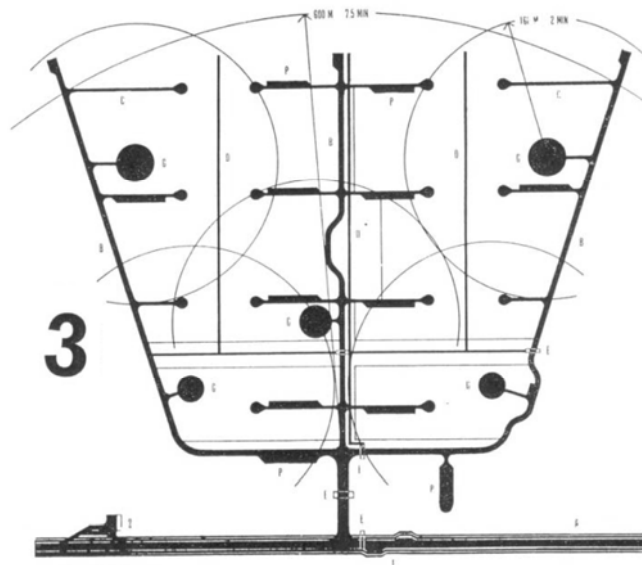
индивидуалне куће (8% укупне територије, 5 ha, 400 становника), куће у низу и троетажни блок (12+65% укупне територије, 12,25 ha, 600+3250 становника) и солитери (15% укупне територије, 4,25 ha, 750 становника). Број станова у индивидуалним кућама је 56, у кућама у низу је 100, у блоковима 935, док је у солитерима планирана 541 стамбена јединица. Густине становања по зонама су: зона индивидуалних кућа 80 ст/ ha, у зони кућа у низу и блоковских троетажних зграда 250 ст/ha, у зони солитера густина је 300 ст/ ha. Предвиђен стандард за станове у индивидуалним кућама је 19 m²/ст, у кућама у низу стандард је 16 m²/ст, у блоковима 20 m²/ст, у солитерима 26 m²/ст.

Начин на који су ове зоне интегрисане у 'флексибилан организам' овај систем чини отвореним. Отворен систем подразумева адаптабилност услед промене друштвених и економских услова. Тако отвореност првобитне концепције стамбене заједнице пружа могућност за системска унапређења насеља која су организована према овом концепту.

Други дијаграм показује размештај институција друштвеног стандарда у оквиру стамбене заједнице: административни центар стамбене заједнице, сервисни и трговински центри, основна школа са вежбаоницом, пионирски центар, дом за школску децу, дечји вртић, дечје јаслице. Диспозиција ових простора зависи од просторних и временских раздаљина између стамбене јединице и наведених институција. То је био образац успостављања стандарда проширеног становања: максимална удаљеност стана од трговинског, здравственог и друштвеног центра заједнице и од школе је 600 m (10 минута), од трговинског и сервисног центра удаљеност је 160 m, (2 минута) од дечјег вртића 200 m (3 минута) а од јаслица 400 m (5 минута). Капацитет ових установа је димензионисан према пројекцији потреба становника стамбене заједнице (Прилог 4.5).

Прилог 4.5: Друштвена кохезија стамбене заједнице (извор: *ibid.*)

Прилог 4.6: Нетранзитни предео стамбене заједнице (извор: *ibid.*: 37)

С обзиром на то да су позиције ових сервиса стратешки одређене (тако да буду приступачне члановима заједнице, да задовоље потребе насеља и да у насељу немају тржишног ривала), ове позиције су привилеговане (имају монопол у снабдевању заједнице 5000 људи) док са друге стране оне обезбеђују стандард

становања у заједници и њихове промене одражавају се, директно, на стандард становања.

У дијаграму дистрибуције активности домен институција друштвеног стандарда је представљен кружницама. У средишту кружница су локалне институције. Покривеност територије доменима институција обезбеђује територијалну и административну контролу. Услужни карактер указује на поделу простора на опслужујући и опслужени. Питање од значаја за трансформацију насеља насталих према концепту стамбене заједнице јесте у којој релацији данас стоје ови простори и да ли је између њих могуће успоставити однос реципроцитета? Како данас, за корист насеља, капитализовати стратешки значај ових позиција?

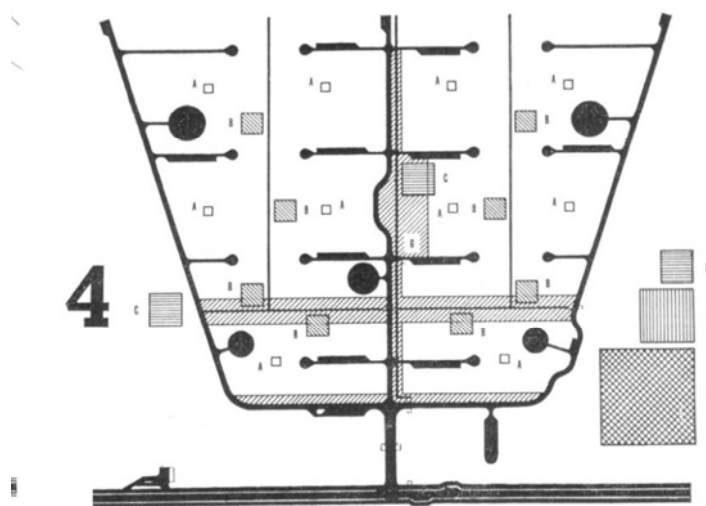
Територија стамбене заједнице одређена је границом мегаблока. Све што остаје ван територије заједнице није представљено на ситуационом плану стамбене заједнице (Прилог 4.6). Иако је за приказ сваког модела контекст ирелевантан, у овом случају свесно елиминасано окружење појачава самосталност, целовитост и заокруженост урбанистичког решења заједнице и њен нетранзитни карактер.

Једна од карактеристика територијалности је контрола и рестрикција приступа. Рестрикције приступа нису спроведене подизањем ограда или зидова већ величином и врстом јавних простора. Границу утврђује систем саобраћајница. У овом концепту приступ је контролисан по узору на два система саобраћајница: систем приступних *culs-de-sec* саобраћајница и ортогоналног система булеvara. Уместо концепта улице као места социјализације примењен је систем саобраћајница као ефикасне функционалне везе места рада и становања. Простори уз фреквентне саобраћајнице су велике слободне површине које представљају тампон-зону између прве зоне становања и саобраћајнице првог реда. На овим просторима изостају било какви садржаји који би били разлог задржавања или борављења људи на улици, што подржава издвојеност стамбене заједнице из окружења.

Ширина и прометност ободних саобраћајница усмеравају организацију активности слободног времена унутар блока тако да се све потребе могу задовољити унутар граница територије стамбене заједнице. Слепа улица која води

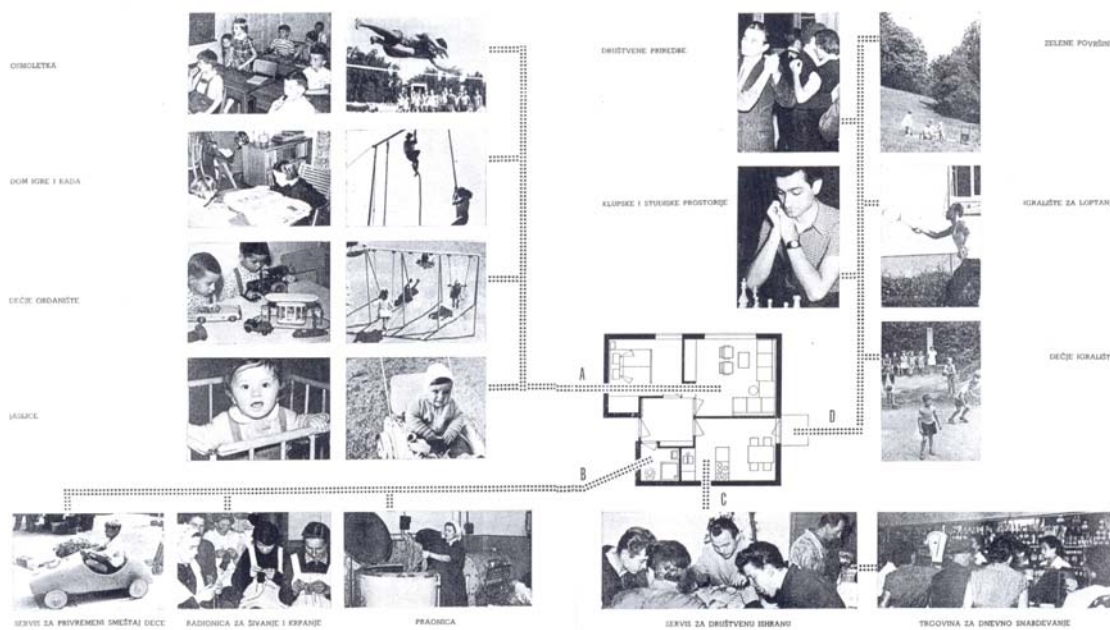
унутар блока и раздаљине које су остварене између саобраћајница обесхрабрују спонтана кретања и залажење непознатих и непозваних у унутрашњост територије стамбене заједнице. Са територије су тако искључени непознати, странци, случајни пролазника, 'незвани гости'. За оне који нису њихови становници, нова насеља, па и Нови Београд, дуго година су сматрана за непожељна места становања.

Прве индикације дерегулације уочавају се на просторима границе стамбене заједнице и настављају се кроз све изразитију трансформацију мегаблока. Од значаја за реконцептуализацију границе месне/стамбене заједнице је питање: који принципи уређују границу на начин да негостољубиви предео мегаблока испољи своју комуникативност?

Прилог 4.7: Слободно време у заједници (извор: *ibid.*)

Неизграђени простори унутар граница стамбене заједнице нису слободно организоване, више или мање успешно одржаване зелене површине, оне су управо осмишљене као систем простора за боравак у заједници, као споне колективне форме (Прилог 4.7). Ови простори су замишљени као места боравка у заједници, изван стана, што се најбоље види у илустрацији активности чланова заједнице (Прилог 4.8).

Прилог 4.8: Активности изван стана, у заједници (извор: *ibid.*: 51)

Програмиран је боравак ван стана – у јавним просторима стамбене заједнице: уређено дечје игралиште између стамбених блокова, травнате површине са игралиштима за игре са лоптом, игралиште уз дечји вртић, при Дому здравља, школско игралиште и једноставније спортско игралиште, веће зелене површине у стамбеној заједници. Ови простори заједничких активности имају значајну улогу у територијалној и друштвеној кохезији стамбене заједнице.

Отуда свака интервенција (физичка или регулативна) која се односи на слободне просторе стамбених блокова представља не само узурпацију јавног простора и утрошак еколошких ресурса стамбене заједнице, већ и пад стандарда сановања у наслеђеним склоповима (отворени простори стамбене заједнице су били део, односно допуна комфора јединица колективног становања).

Преиспитивање концепта стамбене заједнице – комплексни урбани склопови

Преиспитивање концепта стамбене заједнице конвергирало је настојањима других друштава (без обзира на идеолошке предзнаке) да развију што разноврсније, комплексне облике колективне коегзистенције. Термин *cluster* (становање у комплексним групацијама) представља чин напуштања устаљених термина за

концепте груписања као што су: улица, варош, град и трагање за новом типологијом кућа која ће одговарати све сложенијим облицима коегзистенције људи. Крута подела на колективно и индивидуално становање, овим приступом добија варијетете становање у групацијама различите комплексности.

У анализи урбанистичке композиције нових насеља широм света Максимовић констатује предности све учесталије типизације мањих примарних група у склопу стамбеног насеља, увођење у композицију више типова стамбених зграда, различитог система грађења (Максимовић 1967: 10). Овај приступ да се склоп прави од више типова објеката Максимовић оцењује као погодан за развој теорије јер се тиме у урбанистичко пројектовање уводе елементи сложенијег реда, са одређеним функционалним вредностима и превазилази проблем монотоније насеља изграђених према принципима урбанистичке типизације у простом метричком поретку: „Типизована стамбена група може добити такву функцију само под условима ако је њена структура произашла као резултат проучавања и композиције повољних међусобних положаја типских зграда, уз стварање добрих микроклиматских услова, хумано конциповане садржине слободних простора, као органског саставног дела типизоване групе (...) у стану и на слободном простору око стана“ (ibid.).

Након првог периода изградње насеља према концепту стамбене заједнице, у Београду су се створиле прилике за свеобухватну планску изградњу насеља и, из данашње перспективе, завидан научни и градитељски подухват. Архитекте окупљене на институтима, факултетима, водећим грађевинским предузећима имали су значајну стручну и истраживачку улогу у додељивању хуманог карактера масовној, рационалној изградњи насеља (до 80.000 ст.). Израђене су студије, прорачуни на којима су засновани урбанистички пројекти комплетних насеља, развијена типолошки разноврсна решења стамбених склопова и унапређен стандард у оквирима колективног становања.

Услови и технички нормативи за пројектовање стамбених зграда и станова из 1973. године заменили су Одлуку о рационалном пројектовању и економичној изградњи стамбених зграда и станова. У односу на захтеве савременог становања, а на бази стечених искуства у продуктивној деценији пројектовани су и изграђени

стамбене зграде и читава насеља (Горњи Земун, Карабурма, Шумице, Коњарник, Миљаковац, Канарево брдо, Јулино брдо, Медаковић, Кумодраж, Браћа Јерковић, Бањица, Кнежевац-Кијево, Железник, Котеж).

Као начин да се град супротстави произвољности, а и конкурентности појединачних пројектних и извођачких организација, Скупштина града Београда задаје Савету за комунална стамбена питања да припреми предлог прописа којим ће се утврдити нормативи за величину и категоризацију станова³⁸. Усвојен документ дефинише три категорије станова на делу територије града Београда које обухватају општине: Вождовац, Врачар, Звездара, Палилула, Стари град, Савски венац, Чукарица, Нови Београд и Земун.

Новом категоризацијом станова уважен је висок лични стандард домаћих и страних грађана Београда што се изражава у потражњи станова високог квалитета. У то време то нису само луксузни станови у појединачним породичним кућама–вилама, већ и станови у колективним зградама стандардне конструкције, али са посебно наглашеним унутрашњим конфором.

Донети прописи дају легитимитет жељи и моћи тадашњих радних организација и појединца да своје стамбено питање реше становима натпросечне вредности. Основно мерило категоризације засновано је на елементима обраде и опреме које је током времена могуће мењати без већих техничких проблема (видети у студији случаја: Универзитетско насеље на Бановом брду и породичне куће за државне чиновнике на ободу насеља Шумице).

Прелазни тип становања – „хоризонтално“ колективно становање

Почетком осамдесетих година 20. века планско формирање нових насеља на периферији Београда представљало је први организовани корак³⁹ у напуштању концепта стамбене заједнице. У концептуалном смислу тај корак је начињен

38 Прецизније у тач. 2. Закључка – Сл. лист града Београда број 9/72.

39 У формулисању новог концепта насеља учествовали су заводи, институти и тимови са Архитектонског факултета па се може сматрати да је овај корак био системски, за разлику од појединачних искорача којих је било и раније (пример Професорске колоније на Бановом брду, аутора арх. Мирка Јовановића или арх. Стојана Максимовића у пројекту станова за државне чиновника у насељу Шумице).

применом система урбаних нивоа у пројектовању стамбених насеља. Као одговор на „монотонију новобеоградских мегаблокова“ настају живописни ансамбли стамбених склопова и насеља средњих густина.

Нови концепт организовања становања средњих и малих густина дефинисао је највећу самосталну јединицу становања после нивоа стамбене заједнице – ниво *групација*. Групације се даље деле на *блокове објеката*. На нивоу блока објеката, уз помоћ адекватних пешачких токова, рекреативних и заједничких површина, формиран је хомоген елемент групације, такозвано „хоризонтално“ колективно становање као најмања урбана јединица становања (образац који се још назива и прелазни тип становања).

Усвојен је принцип да формирање просторних целина нижег нивоа тј. групацију и блокове објеката целовито и јединствено одреди један аутор, како жеља за шареноликошћу не би резултирала хаотичном поставком. Овај принцип је омогућио да се микроурбане просторне целине подударају са архитектонским целинама. Како стоји у образложењу пројекта, свака од ових целина се одликује специфичном примарном и секундарном пластиком, обрадом фасадних површина и кровова, распоредом физичких структура у простору, обликовањем непосредне околине објеката и захваћеног амбијента. Управо „захваћеност амбијента“ представља чин посвајања простора, захватања простора у непосредној близини куће, дефинисање окућнице које је у овом случају разматрано у урбанистичком пројекту као мера интеграције и изолације објекта и тла, урбаних нивоа – блока објеката и групације, а не као материјализацију својине.

Пројекат четворокућа аутора арх. Душана Симића и арх. Михаила Чанка наведен је у документу „Објашњење за примену техничког упутства о изградњи станова за потребе ЈНА“ 1988. године као упутан пример типизације стамбених јединица и формирања макроелемената који у архитектонском смислу обезбеђују крупније ритмове и ублажавају нежељене ефекте типизације (Ivković 1988: 34–35) – одговор на монотонију решења која су настала у рутинској и масовној примени концепта стамбене заједнице. Поред ових композиционих питања, упутство је дато и за постизање допунских квалитета посебним третирањем приземља,

поткровља, кровова, калкана, како се ови простори више не би сматрали субстандардним.

Архитектура ових групације антиципирала је питање приватне својине и њене материјализације – индивидуализација осамдесетих, елитизација крајем осамдесетих, атомизација деведесетих. Стамбене јединице које су формирале групацију „прелазног типа“ постају тип индивидуалног породичног становања, јасно дефинисаних граница припадајућег простора. Овај припадајући простор – окућница, са кућом обележава простор који ће у новом систему оформити грађевинску парцелу као најмању јединицу планирања града. Концепт насеља заснован на урбаним нивоима и архитектура прелазног типа становања омогућиле су јасну поделу блока на мање групације. У култури грађења крај идеје социјалистичке заједнице обележен је напуштањем концепта стамбене заједнице. Алтернатива концепту стамбене заједнице био је концепт суседства. Настојање архитектонске струке, а не само појединаца, да се у изградњи насеља у Београду успостави концепт суседства, забележен је у насељима средњих густина планираних и пројектованих осамдесетих година 20. века. Након овог покушаја није предузета ниједна здружена истраживачка активност која би дала смернице реконструкције стамбених насеља примерене новим условима изградње и стандардима живота у постсоцијалистичком граду.

Као узорци описаних фрагмената културе грађења у Београду, за детаљнију анализу издвојени су:

- Тополска улица, Врачарски квартал (квартловска подела града)
- Насеље Шумице (типизација јединица склопа)
- Професорска колонија (категоризација станова)
- Блок 62, Нови Београд (ламеле – комплексни склопови колективног становања)
- Видиковачки венац, Кнежевац–Кијево (грозд – комплексни склопови колективног становања)
- куће за државне чиновнике, Шумице (формација породичних кућа у низу)
- четворокуће на Бежанијској коси (хоризонтално колективно становање).

V ПЛАН СУСЕДСТВА – ЈЕДИНИЦА ПЛАНИРАЊА ГРАДА

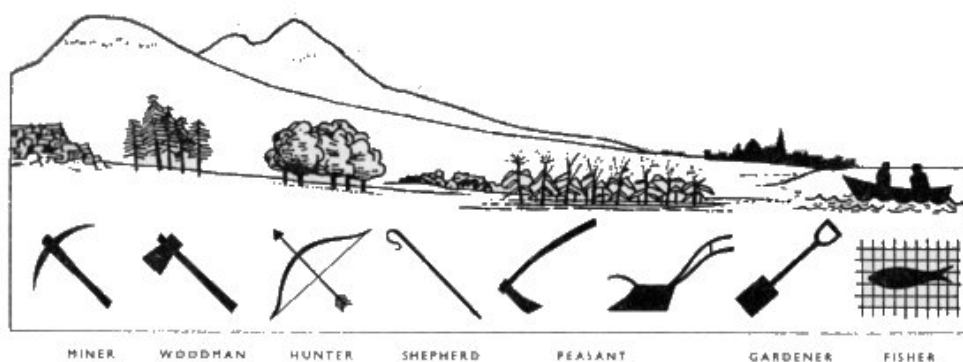
5.1. ИДЕЈЕ ГРАДА У ПРОСТОРНИМ КОНЦЕПЦИЈАМА СУСЕДСТВА

Концепт 1: Интеракција са окружењем

Концепт заједничког дворишта: Нише вртних градова

Пренасељеност и висок ниво загађења у индустријским градовима у Британији на крају 19. века учинили су питање организације градских активности и густину становања ургентним питањима у управљању градским ресурсима. Стамбени услови радника постају одговорност јавног сектора, а питање реорганизације становања постаје питање реформе друштва (Hall 2000: 7-15).

Питање идеалне величине града и међузависност просторних и друштвених процеса крајем 19. и почетком 20. века добијају значајну пажњу теоретичара града. Патрик Гедс (Patrick Geddes), шкотски урбаниста и биолог занимао се за интеракцију живота са окружењем. Његове идеје о граду сумиране су у дијаграмским приказима Профил долине и Типологија живота. Ова два дијаграма представљају прву концептуализацију града која активности урбанистичког планирања поставља у одређену релацију са економијом, социологијом, географијом, филозофијом и простором (Ђокић 2009: 23). Дијаграм *Профил долине* приказује идеално стање регионалног града, док је дијаграм *Типологија живота* начин да се то стање оствари.

Прилог 5.1: Профил долине (Valley section, 1909) (извор: Volker & Whyte 2003)

У периоду када се урбани проблеми сагледавају као последице класних сукоба, власништва над средствима за производњу или територијалног сукоба друштвених или етничких група, а решење траже у бескомпромисној класној борби или „мирољубивом путу“, Гедс сматра да је порекло проблема у неприлагођености природном окружењу. Он је сматрао да је идеална величина града регион чији је профил представио суперпонираним долинама река. Станишта која се издвајају од планинских врхова до речних долина одликују се различитим условима за живот и рад па су условила и различите агломерације. Места која су погодна за рударске, шумарске, ловачке, пастирске, земљорадничке, вртларске или рибарске заједнице обележена су као типови насеља на *Профилу долине*.

Овим дијаграмом је представљен тип насеља у зависности од животне средине и делатности људи. Графичка представа долине сугерише да је насеље интегрални део предела, да заузима одређену територију која се јасно издваја као препознатљив просторни израз заједнице. Позиција на *Профилу долине* указује на међузависност природних ресурса и делатности људи. Тако настаје типологија агломерација према томе која врста делатности заузима које природно станиште. Алатке су посебно истакнуте на дијаграму јер способности и квалификације (стручне компетенције) обезбеђују егзистенцију у одређеној средини, а занимање представља основну детерминанту и заједништва и станишта. Овим Гедс показује да урбани проблеми настају као последица конфликта између делатних група и окружења. У остваривању идеје града циљ је ускладити читав град са окружењем, али и на бази стручних компетенција развити сарадњу грађана (Volker & Whyte 2003).

Гедсова теорија значајна је због питања адаптабилности животном окружењу и груписању људи према кооперативним принципима, интересовањима и занимањима људи, по чему је овај приступ близак општепознатом концепту вртног града и обрасцима суседства који су развијани за потребе изградње сателитских градова у Британији и верзијама овог модела града који је више или мање доследно примењиван у градовима широм Европе и Америке.

Гедсов *Дијаграм долине* имао је примену и као алат у зонирању урбаних агломерација и данас има своје следбенике у савременим концептима граских агломерација⁴⁰. Гедс је заступао зонирање које је засновано на диспозицији објеката културе, образовања и религије, а не на зонирању функција што ће уследити са концептом функционалистичког града.

У контексту питања концептуализације идеје суседства (везе концепта града и концепције суседства), значајно је Гедсово виђење укључености индивидуе у грађанство. Грађанство је подељено на мање друштвене групе које делују као посредници између појединца и целокупног друштва. Ове групе нису у односу конкуренције већ у односу кооперације чија сврха није само корист (профит или позиција у друштву), већ реализација идеје града (Гедсов модел интеракције људи са животном средином).

Идеално стање града остварује се завојитим кретањем кроз четири поља дијаграма *Типологија живота*. Основна подела на четири поља добијена је хоризонталом осом која дели простор живота на спољашњи и унутрашњи свет, а онда су вертикалном осом раздвојене њихове активне и пасивне стране. Живот је стална осцилација између активног и пасивног стања.

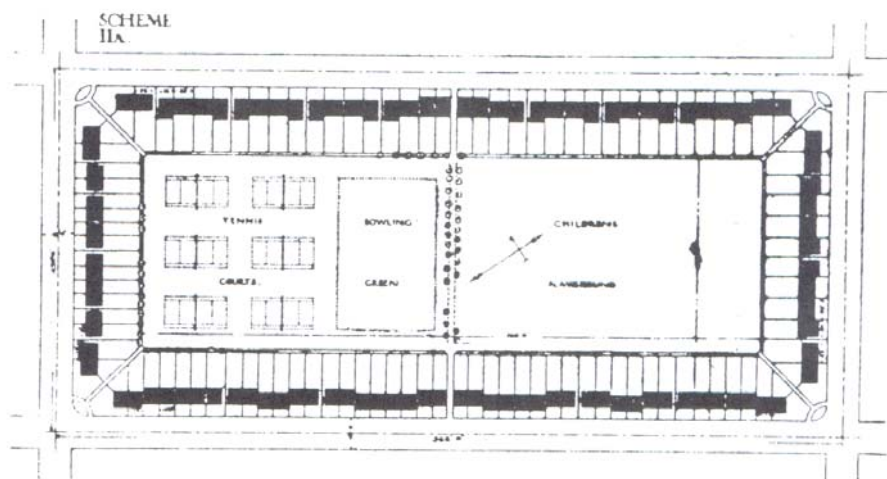
Кретање завојитом линијом кроз сферу спољашњег (делање) и унутрашњег света (мишљење), њихове активне и пасивне стране, била је тежња образовања и главни еволутивни принцип Гедсове идеје града. Вишим ступњем у развоју личности и друштва, за разлику од дарвиниста, Гедс сматра стручност, стицање професионалних компетенција. Улога образовних институција је примарна у постизању пуне реализације личности и идеалног града. Зато су образовне институције у центру просторне представе Гедсовог идеалног града.

Заједничко двориште блока и нише вртних градова

Рејмонд Анвин (Raymond Unwin) и Бери Паркер (Barry Parker) су потенцирали улогу архитектуре у превенцији класне сегрегације и развијању осећања

⁴⁰ Видети детаљније у Volker M. Welter, Iain Boyd Whyte, 2003.

заједништва – „довољно близу, али не превише близу“. Анвин 1912. показује како је могуће променити услове становања у градском блоку (Прилог 5.2).

Прилог 5.2: Анвинов образац градског блока (извор Hall 2002: 70)

Земљиште које је било потребно за приступне саобраћајнице у ивичној регулацији блока смањено је са 40% на 17% у корист отворених простора и вртова који су у Анвиновој шеми добили најмање 55% укупног подручја (ibid.)

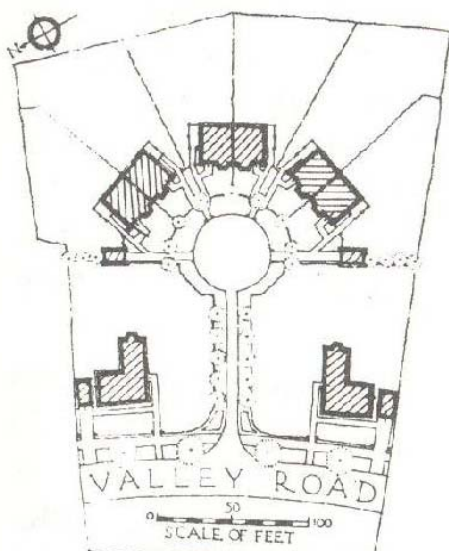
Принцип просторне организације заједнице (суседства) који предлажу Анвин и Паркер заснован је на постојању централног, правоугаоног дворишта око којег се групишу куће тако да свакој кући буде омогућена визура и адекватна осунчаност (објекти формирају унутрашње двориште ширине приближно 21 m). Одређен је део земљишта на којем је изградња трајно забрањена како би се очувала обећана визура. Приближно 30 једнопородичних кућа по хектару (*12 single family houses/acre*), свака кућа поред изласка на заједничко унутрашње двориште, има и своје двориште. Безбедност поседа постигнута је добрим урбаним дизајном за који су Анвин и Паркер израдили каталог са бројним примерима. Како би заштитили висок квалитет дизајна, Анвин и Паркер су условили да куће вртних градова пројектују архитекти, а да решење одобри надлежна локална институција (*local commissioners of the Local Government Board and its Scottish equivalent*). Архитекти и планери су, према њиховом мишљењу, заштитници друштвених и

естетских вредности живота, који за будуће генерације одржавају и унапређују традиционалне вредности заједнице.

Нове обрасце блокова применили су и у пројекту заједнице Хенријете Барнет (Henrietta Barnett). Пројекат је вођен идејом да свака заједница треба да буде заснована на суседским односима и на мешању друштвених заједница.

...Неки од нас имају послугу, неки не; неки су моторизовани, неки пешаче; неки читају, неки сликају, неки праве музику; али сви радимо, сви смо измакли опресиви богатства и способни смо да, на базичној основи, утемељеној на заједничким интересима и склоностима које делимо, прихватимо једни друге (Hall 1998: 106–107).

Материјализација слободне воље удруживања која је у Британији обележила период изградње насеља вртних градова представља простор заједничких активности. За сваку групацију кућа око заједничког дворишта предвиђене су заједничке просторије у духу средњовековног обрасца заједнице – собе за музику, рекреацију, исхрану. Модел за овај пројекат и низ других био је комплекс објеката образовних установа (интерната).

Прилог 5.3: Образац клоза „culs-de-sec“ – нише вртних градова (извор Castex i dr. 1989: 82)

Систем саобраћајница има значајну улогу у формирању групације стамбених кућа. За безбедну игру деце и рестрикције приступа приватним поседима развијен је систем приступних *culs-de-sec* саобраћајница. Типичну структуру клоза чине: фланкиран улаз – прочеље (а), ћорсокак (б), стожер (в1), тротоар (в2), предбашта (г), кућа (д), врт (ђ), унутрашња стаза (е), култивисана природа (Castex i dr. 1989: 78-83).

Уместо блоковског унутрашњег дворишта у којем су куће формирале обруч око заједничког простора, у концепту *culs-de-sec* стожер окупљања сведен је на слепу улицу. Ова улица је огранак јавног простора који води до појединачних приватних поседа. Како постоји само једна позиција уласка у ову „заједницу суседства“ контрола приступа објектима је поједностављена због чега власници осећају сигурност и савезништво у очувању реда у улици. Слепа улица не дозвољава пролаз кроз суседство, па у том простору нема случајних пролазника. Анвин и Паркер су овим концептом успоставили прелазну зону између јавног и приватног простора.

Прочеље је фланкиран улаз у заједницу суседства, место на којем се из јавног простора одваја пут – слепа улица. Ту су најчешће две слободностојеће куће, симетрично постављене у односу на улаз у заједницу суседства. Ови објекти својом позицијом и појавношћу привлаче пажњу пролазника и одвраћају их од улаза у заједницу суседства.

Скретање у слепу улицу није случајно, а ако је случајно онда је и са опрезом јер се залази у простор који је приватан и који није проходан. Кроз ове групације се не може проћи до неког другог места – све одаје утисак јасног распознавања оних који ту станују и странаца/непознатих. Ове две куће имају улогу граничника између јавног (улица) и полујавног простора (слепа улица). Позицијом се издвајају као репрезенти заједнице суседства и њене укључености у јавни простор (мера аутономије и припадности граду), али су и издвојене из заједнице (улаз у ове објекте је са спољне стране, а не из слепе улице. Искљученост потврђује и то што немају везу са унутрашњом стазом која повезује појединаче објекта клоза).

Унутар заједнице простор је организован тако да свака кућа има једнаке могућности приступа поседу, изградње и уређења, односно, контролисања непосредног окружења куће. Парцела је организована у три зоне: предбашта, кућа и врт. Приступ парцели је из слепе улице. Централни мотив слепе улице је саобраћајно острво. Ово острво има средишњу позицију у склопу па је и место заједничког мотива: најчешће је на њему једно дрво као ознака места које окупља суседе у заједницу – крајња и почетна тачка слепе улице. Са ове позиције се приступа појединачним поседима и излази у јавни простор.

Величина поседа омогућава организацију предбаште и врта иза куће. Уређење предбаште и начин приступа кући је у надлежности станара. Постојање врта иза куће, омогућава испољавање индивидуалности у том повученом и заклоњеном делу поседа. Просецањем стазе која повезује поседе са „дворишне стране“ јавља се потреба да се још једном назначи приватност поседа, али сада дискретније, јер је то само у односу на суседе, а не на целу заједницу или јавни простор (ibid.).

Уколико је представљање индивидуалности задовољено у том заклоњеном делу поседа, онда простор испред куће остаје слободан за усаглашавање са суседима – израз слагање, степен (не)слоге, толеранције унутар заједнице суседства. Тако, степен толеранције у заједници суседства зависи од спреге полујавног простора (слепе улице) и заједничког простора (унутрашње стазе). Слепа улица и унутрашња стаза делују као спрегнути простори. Према овом обрасцу суседства, тек спрега дејства слепе улице и унутрашње споне остварује кохезију и сразмеру индивидуалног, групног (припадност заједници суседства) и колективног (градског) идентитета.

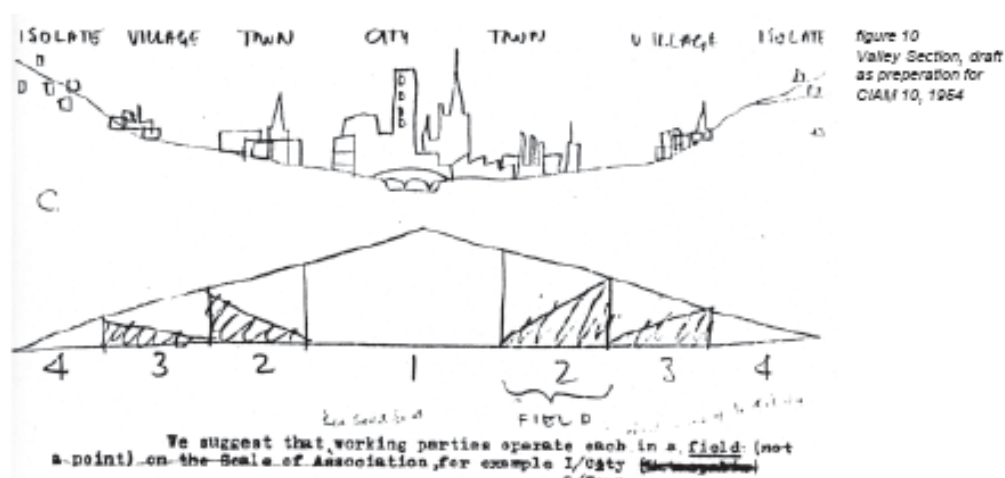
За спону је важно да она не представља обруч, већ улази у оквир стамбене групације, стаза пролази кроз парцеле и омогућава везу куће и повртњака. Стаза није јавна, она је повезујућа нит која ненаметљиво подстиче испољавање личних црта становника због чега се ту, иза куће, нијансирају и негују разлике. Важна је упућеност станара на део парцеле преко те стазе, ту је позиција за ону компоненту универзалности која суседство чини отвореним скупом и обезбеђује дозу солидарности и склад са окружењем које је заступао Гедс – у том простору преко стазе, универзална компонента била је култивисана природа – повртњаци, баште.

У савременим обрасцима суседства овај принцип се користи у еколошким насељима где се уз низ стамбених објеката, са дворишне стране, поставља низ стакленика који упућује суседе на размену искуства у остваривању еколошких норми према којима је насеље организовано. Такође, све распрострањенија је и пракса додељивања урбаних башти (*urban allotments*) појединачним корисницима ради подстицања еколошки одговорног и умереног стила живота у граду.

Концепт 2: Сваки део је у новом систему односа одговарајуће нов.

Концепт заједничког простора: Споне групне форме.

Као што Гедс дијаграмом *Типологија живота* показује како се остварује идеја града, Смитсонови објашњавају нову методологију у реализацији идеје града развијајући нову терминологију. Редом, нови термини: здруженост, идентитет, узор раста, кластер и мобилност истовремено су и хронологија идеје и кључне речи новог концепта града.

Прилог 5.4: Дијаграм комплексних асоцијација (извор: *Smithson 2001: 131*)

Дијаграми удруживања које су Смитсонови забележили у истраживањима 1951. године, добијају своје место у новој повељи Хабитат коју предлаже Тим 10 (*Team 10*). Основни принципи овог тима формулисани су као манифест 1954.

године (*Doorn Manifesto*)⁴¹, а званично изложене на конгресу у Дубровнику 1956. године. Овим манифестом нису директно оспоравани ставови Атинске повеље и идеја функционалистичког града, већ је понуђен нов приступ за нове околности у којима делује струка. Дорн манифест је заједнички став да архитекти морају проучавати стан и групације које су неопходне да произведу прикладне заједнице на различитим позицијама *Профила долине*. Примереност решења може бити у области архитектонске инвенције, пре него у области друштвене антропологије, напомиње Тим 10.

Тим 10 је формулисао нов приступ у формирању насеља са пуним сензибилитетом за место, климу, рељеф и локалне културе. То је био прагматичан начин, али и тренутак да се у архитектонској заједници отворе другачији приступи у конципирању и реализацији нових насеља (да се успостави приступ који је мање технократски и да истраживачки сензибилитет архитеката надмаши антрополошка запажања – да се укаже на место струке у разумевању савремених друштвених процеса и идеје града као система групних форми (асоцијације различитог степена комплексности)). Испитивања која су предузета у двогодишњим припремама конференције имала су намеру да покажу да је нов приступ у урбанизму могућ – *сваки део је у новом систему односа одговарајуће нов*. Нов систем представљен је дијаграмом и исказом који показује распон интегрисаности куће и предела: „Хабитат у пределу и Хабитат је предео“ (подвучено у оригиналу).

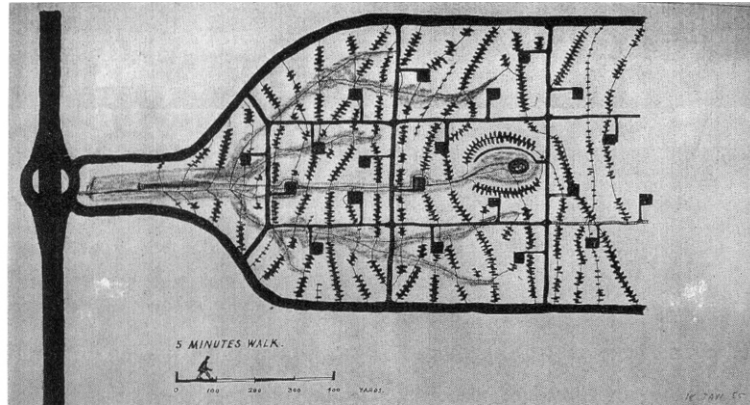
Као вид аргументације да је нов приступ могућ, Тим је изложио пројекте прототипских групација према начелима манифеста: (1) Бескорисно је размишљати о кући ако не као делу заједнице ради њене интеракције са осталима; (2) Време не треба губити на кодификовање елемената куће пре него што се други односи не искристалишу; (3) „Хабитат“ се односи на посебну кућу у посебном типу заједнице; (4) Заједнице су свуда исте: 1– слободностојеће куће у пољопривредним срединама; 2– сеоско насеље; 3– вароши различитих врста (индустријске, административне, специјализоване); 4– град (вишенаменски); (5)

41 Манифест су поставили архитекте Jaap Bakema, Aldo van Eyck, Sandy van Ginkel, Hans Hovens Greve, Peter Smithson, John Voelcker.

Ове заједнице се могу представити у односу на њихово окружење (Хабитат) на Гедсовом профилу долине; (6) Свака заједница мора имати унутрашње погодности – несметано кретање за сваки транспорт који је у употреби, густина расте према густини популације итд. 1– највеће густине, 2– најмање густине.

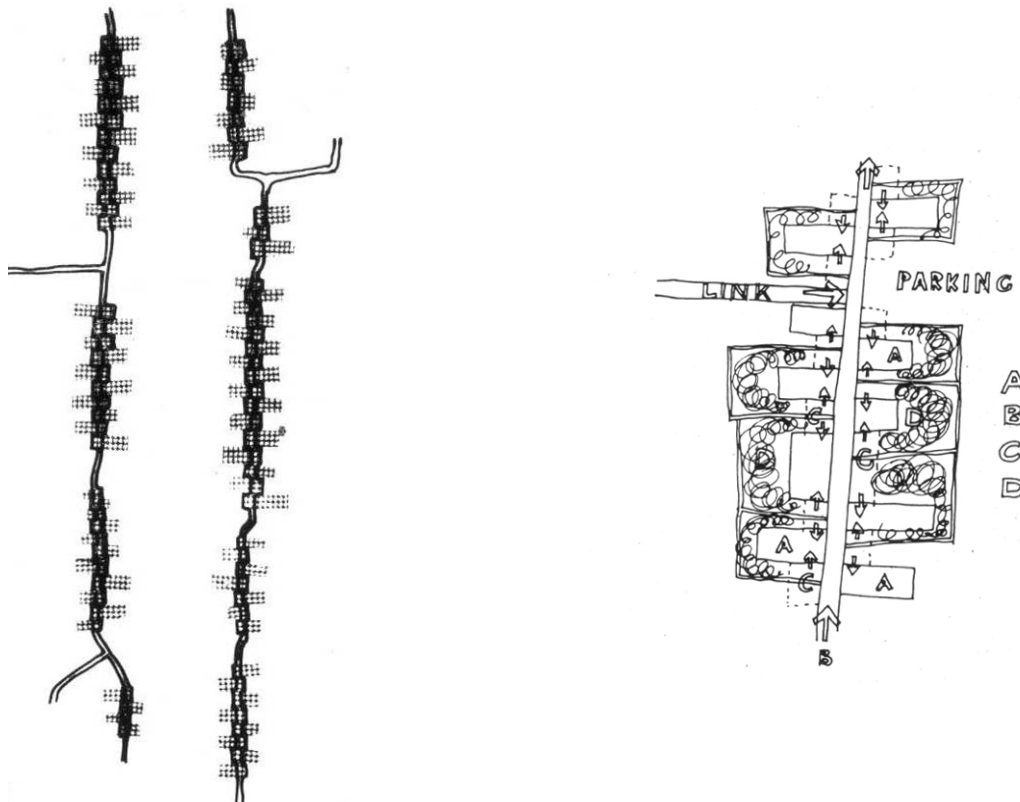
За сваки од четири вида асоцијације (здружености) на Гедсовом *Профилу долине* конципиран је узор објекта (*pattern of building*). Дијаграм комплексности асоцијација, приказан испод *Профила долине*, показује симетричан распоред четири поља комплексности. За свако поље (које остаје у релацији са топологијом Гедсове долине) дат је прототип објекта. Централну позицију у симетричном дијаграму заузима поље најсложенијих асоцијација *Terraced Houses* (1). Овај прототип куће осмишљен је за индустријски квартал метрополиса; следеће поље на дијаграму удолине, мање комплексности, заузимају асоцијације *Close houses* (2). Овај прототип Тим 10 предлаже као модел за енглеске нове градове и сателитска суседства; нижи степен комплексности поседују *Fold houses* (3) – најмање групације које су осмишљене као пет кућа које формирају засеок у већ постојећем селу или у његовој близини; гранична поља дијаграма, где је најмања комплексност асоцијација, заузимају изоловане, расуте у обрадивим пољима и фармама, индивидуалне куће *Isolate* (4).

Групна форма тако може израсти у систем јер су појединачне форме у њој повезане на специфичан начин, јасан или прикривен. За Тим 10 групна форма и њени простори су прототипски елементи, а прототипски су због система и начина повезивања који подразумевају. Управо је развијање прототипова групне форме поље ангажовања архитектонске дисциплине у реконцептуализацији идеје суседства. За суседства у градовима средње величине, као што је Београд, од значаја је *Close house* као начин интегрисања појединачних кућа у суседство – скривени механизам који доводи у спрегу полујавни и полуприватни простор.

Прилог 5.6: Интеракција куће и предела – облици комплексних асоцијација (извор: Smithson 2001: 136-137)

Прилог 5.7: Дијаграм Close house (извор: Smithson, 2001: 136-137)

Термин *cluster* (становање у групацијама) уведен је у архитектонски дискурс 1956. године, у Дубровнику, на интернационалном конгресу *CIAM X*. Овај термин сажима рад Тима 10 на новом концепту становања и зачетак нове терминологије

која је вођена идејом града и групација које задржавају виталност и комплексност здружености. Термин *cluster* представља чин напуштања устаљених термина за концепте груписања као што су: улица, варош, град и трагање за новом типологијом кућа која ће одговарати све сложенијим облицима коегзистенције људи. Крута подела на колективно и индивидуално становање, овим приступом добија варијетете становање у групацијама различите комплексности.

Алисон и Питер Смитсон бележе да су још по повратку у Лондон 1949–1950. започели потрагу за смисленим стамбеним групацијама које описују као 'инстинктивно трагање' за везом према последњем периоду инвентивне енергије. Њихов рад био је иновативан у промишљању идеје заједништва и реформаторски у намери да се промени пракса унифицираних решења и масовне изградње стамбених склопова широм света.

Смитсонови су сагледали више димензија питања заједништва, посебно мотивисани да размотре могућности реидентификације људи са окружењем. Полазећи од тога да град пружа могућности удруживања људи које је у извесној мери својеволно, а у извесној мери ствар неминовности, Смитсонови су препознали четири облика идентификације људи са окружењем и то на просторним нивоима: кућа, улица, дистрикт и град. Према томе у којој сразмери једну групацију сачињавају својеволно или неминовно припадајући ентитети, настају групације кућа у којима је поновна идентификација са окружењем могућа. Кућа остварује идентите суседства, док град остварује идентитет нације. Између ова два нивоа идентитета су површна познанства и познанства из виђења која се реализују у улици, односно, у дистрикту.

Прототип *Close house*

Саобраћајна матрица града (тип града – варошице) је ортогонална, са равномерно распоређеним паркинзима од којих полазе вијугави прилазни путеви. Суперпонирање два система – ортогоналног (равномерност и ефикасност) и органског (криволинијски – след и прилагодљивост) резултира умереним решењима – адекватно окружењу и ритму живота.

Прилазни пут је трасиран тако да прати предео и пролази кроз групације кућа. Специфичност овог низа је у томе што пут просеца парцелу и са једне стране пута остаје улаз у приземље куће која је, првом етажом, наткрила пут, са друге стране пута, у ширини парцеле остаје отворен простор – башта, двориште. Овај начин поделе парцеле на полуприватни (башта), полујавни (пут) и приватни (кућа) део отвара могућности комбиновања отворених, наткривених и заклоњених простора – низ и у подужном, али и у попречном правцу. Број кућа и начин низања је променљив, што свакој групацији даје меру разликовања и сличности са другим групацијама, а на нивоу предела постиже различите густине насељености (интензитет становања). Пут наизменично просеца и предео и групације кућа што, појачава интегритет појединачних ентитета, али и њихову ненаметљиву интеграцију у станиште (хабитат).

Предност овог решења је мера изражавања индивидуалности (свака кућа може бити другачија, посебна, тако да задовољи појединачне жеље становника) и отворености система: изведене из једног организационог принципа, изграђене од стандардизованих елемената, тако да представљају економичну, континуирану операцију изградње предела.

Принцип континуиране изградње предела наставили су заговорници Новог урбанизма. У савременим концептима суседства нова генерација архитеката укида поделу објекат – предео и гради објекте који су предео (видети методологију, концепте и реализације пројеката BIG Architects).

Концепт 3: Мустра примерена месту и људима

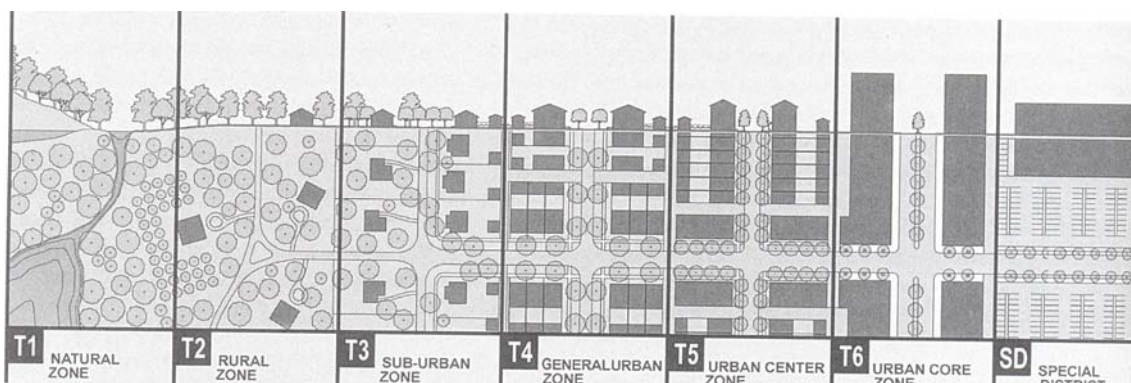
Концепт мустре 1: Код раста заједнице

Манифест Новог урбанизма, такође, полази од Гедсовог профила долине и развија зонирање у односу на карактер окружења (од руралног до урбаног) али и развојне планове, важеће процедуре, стандарде и иницијативе.

За разлику од Гедса и Тима 10, заступници Новог урбанизма сматрају да припадност ентитета одређеној средини зависи од карактера те средине, а карактер средине разврстан је у шест типова – од природних резервата до урбаног

центра. Другим речима, кућа и склоп који одговарају руралној средини не могу се развијати у средини која је другачијег, урбаног, карактера.

Крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година развија се зонирање засновано на локалним кодовима са уверењем да постоји правило које поновљено на том или неком другом месту може да обезбеди жељени резултат – да ће се око тог кода развити структура примерена месту и људима.

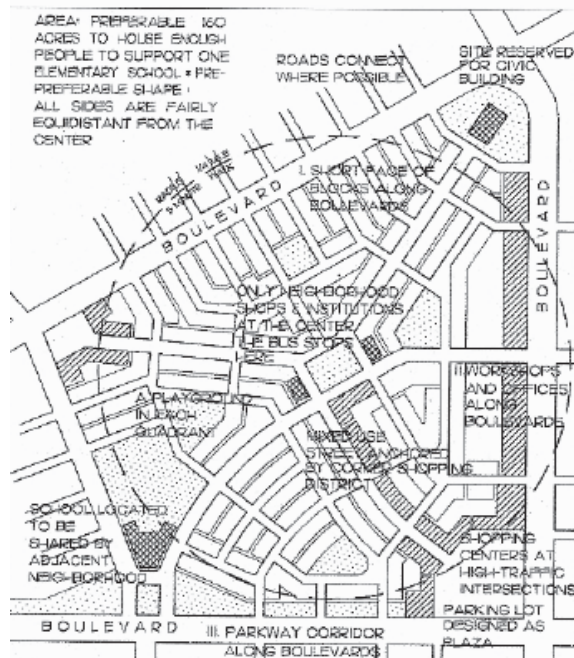
*Прилог 5.8: Дијаграм – зоне од природног резервата до урбаног језгра
(извор: http://www.smartcodecentral.com/smartfilesv9_2.html)*

На *Профилу долине* лоциране су зоне: природна зона, рурална зона, субурбана зона, шира урбана зона, централна урбана зона, зона урбаног језгра и зона специјалне намене. За сваку од ових зона дефинисана су правила грађења и уређења, различитог нивоа детаљности. Приступ Новог урбанизма остварује извесну меру уклапања у постојећи систем развојних политика, али и интервенције које превазилазе проблем ефикасности административних процедура. Креирајући сваку зону као стратешку компоненту, „код раста заједнице“, овај приступ интегришу стара и новоформирана урбана подручја у развојне процесе и пружају више опција за уређење и правила грађења него конвенционално зонирање. Овај приступ поред тога што је нашао примену у реализацији бројних насеља у Америци, утицао је и на унапређење урбане регулативе тиме што је кодификовао грађење у уређење зона, на систематичан и комуникативан начин. Упутства Смарт-кода су прегледна, читљива и применљива у животним срединама – од природних резервата до урбаних језгара. За сваку

зону прописан је сет правила, различите детаљности, а у зависности од карактера средине (на скали од природних до урбаних предела). Нови урбанизам је у америчкој верзији развио концепт интелигентног раста. Овај концепт, поред принципа развоја грађевинског земљишта у кластерима, развоја регионалног центра и транзитно оријентисаног развоја, ослања се и на принципе развоја традиционалног суседства.

Према Дуанију (Duany) и Платер Зиберковој (Plater-Zyberk) суседство, као централна тема Новог урбанизма, дефинисана је у 13 елемената: (1) Суседство има препознатљив центар. Често је то трг или парк, понекад активан и памтљив угао неке улице. У центру се позиционира стајалиште градских линија; (2) Већина резиденцијалних јединица лоцирана је на 5' хода или 400 m од центра; (3) У суседству се налази више типова резиденцијалних јединица (уобичајено куће, куће у низу и апартмани) како би млади, стари, породице и соло, имућни и ниских примања, могли да нађу своје место за живот; (4) На ободу суседства налазе се различити типови продавнице и канцеларије који су довољни за задовољење недељних потреба домаћинстава; (5) Дозвољени су помоћни објекти или гаражни анекси у дворишту сваке куће. Могуће је користити је за закуп или за рад (нпр. као пословни простор, занатску радњу и сл.); (6) Основна школа је довољно близу тако да већина деце долази пешице; (7) Има малих игралишта приступачна свакој резиденцијалној јединици – максимална удаљеност је 100 m; (8) Улице у суседству формирају саобраћајну мрежу која обезбеђује добру повезаност разноврсним стазама – пешачким и за друга превозна средства; (9) Улице су релативно уске и засенчене дрворедима, што успорава саобраћај и обликује окружење прикладно за шетњу и бициклизам; (10) Објекти у центру суседства су позиционирани ближе улици тако да оформе собу на отвореном; (11) Паркинзи и гаражна врата ретко излазе на улицу. Паркиралишта су организована иза објеката и приступ им је означен алејама; (12) Сустицање визура у улици или центру суседства наглашава одређене позиције као више атрактивне и визуелно истакнуте локације. Ово су локације за јавне објекте и просторе за окупљања заједнице (јавне скупове), образовање, религијске или активности културе; (13) Суседство је организовано тако да омогући самоуправљање. Удружење расправља и одлучује о одржавању, обезбеђењу и променама у физичком окружењу.

Прагматичност овог приступа има своје критичаре – њихова позиција је на страни новог хуманизма и рада Кристофера Александра.

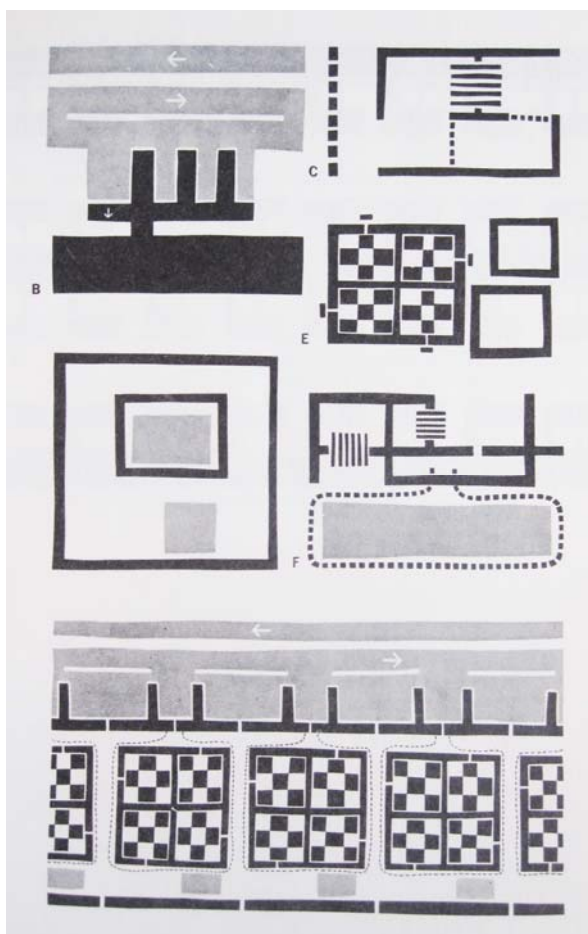
Прилог 5.9: Реконцептуализација Перијевог обрасца суседства према Дуанију и Платер-Зиберковој, 1997 (извор: LECESSE & MCCORMICK 1999)

Концепт мустре 2: Потка која додељује могућност заједнитва

Александер је развио језик узора и генеративни приступ у урбанизму указујући на грешке Новог урбанизма. Генеративни приступ је алтернатива у односу на приступ решавања проблема на нивоу физичког пројектовања који захтева неку врсту савршеног нацрта који је спровео један велики градитељ или извођач или под неким генералним планом.

За Александра, стварна слобода, она ослобађајућа и хранљива врста слободе, не долази од стила грађења, већ из начина на који људи присвајају место, што заузврат, произилази из начина на који је место генерисано током живота. Да је место генерисано током живота, подразумева интеракцију са окружењем, односно да живот који се ту организује генерише својства те средине. Он предлаже

пројекте који су генеративни и непрестано прилагодљиви и просторе интеракције који људима додељују могућност заједнице.

Прилог 5.10: Компоненте и план кластера (Chermayeff&Alexander 1963: 179-207)

Кристофер Александер и Серж Чермајев (Serge Chermayeff) су са тимом сарадника установили узор применљив и за линеарне и за конвексне облике груписања кластера. Главни мотив њиховог рада је да се за сваку стамбену јединицу у кластеру обезбеди највећа приватност и акустички комфор. Принципи формирања групације односе се на склоп компонената приказаних на дијаграму. Свака појединачна компонента решава: саобраћајну приступачност (B); заклоњеност улаза (од погледа и атмосферских падавина) (C); усмереност пешачких токова и зидане оградe (делују као звучна баријера према пешачким улицама) (E); распоред пратећих сервиса и услуга (дуж главне саобраћајнице,

означавају улаз у кластер, капије – мотив заједништва) (F), позицију дворишта у односу на дворишта суседних стамбених јединица (ниједно двориште не гледа на суседно). Овај дијаграм поставља основна начела груписања и дефинише их кроз основу, без улажења у детаље структуре, технике грађења, стандард опремања, естетске карактеристике и сл. У оквиру оваквог плана, за сваку од наведених тема архитекте и урбани дизајнери могу реализовати технички, економски и естетски различита решења, примерена конкретној средини у којој настају (Chermayeff & Alexander 1963: 179-207).

Као критику савременог развоја суседства, па и заступника Новог урбанизма, Александер дефинише три услова који обезбеђују „хранљиви квалитет суседства“:

- (1) Оно што је саграђено чува и шири дубоку структуру оног што је већ тамо;
- (2) Оно што је саграђено не проистиче из захтева безличних корпорација већ из активности и жеља људи који тамо живе и раде;
- (3) Друштвени живот суседства проистиче из постојања дубоке, јасно изражене, јавне структуре у простору, која додељује заједницу и могућност заједнице, људима који тамо живе“ (Christopher Alexander i dr. 2008: 14-29)

Кроз ова три услова Александер са сарадницима разматра просторна ткања односа према земљи, према људима и према ’духу заједништва’. Када се генеративни приступ примени у процесу развоја једног насеља или једног његовог дела, како тврди Александер, у друштвено-просторно ткање уплићу се следеће карактеристике:

1. Лепши и доследнији геометријски облик који је природан земљи;
2. Већа вероватноћа успешне интеграције и адаптације према облицима биљака, дрвећа, животиња и земље, што за резултат има заједнице и изграђена подручја која, као традиционални градови и села, изгледају као да су део природе;
3. Успешно усклађивање и право прилагођавање;
4. Успешна интеграција са живим процесима у свакодневном животу становника;

5. Боље уклапање са индивидуалним, локалним потребама било ког датог објекта, баште, простора или ограђеног дела;
6. Далеко већа могућност да се права заједница појави на новом месту;
7. Више оригиналности сваког места, улице, објекта и пројекта;
8. Дубља веза одрживости и циљева везаних за околину;
9. Лакши пут до таквог жељеног стања.(Ibid.)

Хуманистичка црта наглашена је и у Александеровом виђењу суседства:

Оно што суседство чини добрим местом за живот јесте искуство унутрашње психолошке слободе, слободе у ваздуху, могућности неограничених активности и интеракција, рада који пружа емоционално задовољство, атмосфере уживања и позива на живот. Оно укључује и извесну дозу дружељубивости. Укључује скуп активности и интеракција које се тамо одигравају. Укључује до извесне мере сваког и ситуацију у којој улице и блокови контролишу сопствену судбину (ibid.).

Дружељубивост на коју подсећа Александер, прихвата се као носталгично призивање златног доба заједништва које је далеко од стила и темпа живота у граду данас. У условима опште кризе заједништва, посебно у срединама у којима је изражена атомизација друштва, проблем безбедности добија значајну димензију.

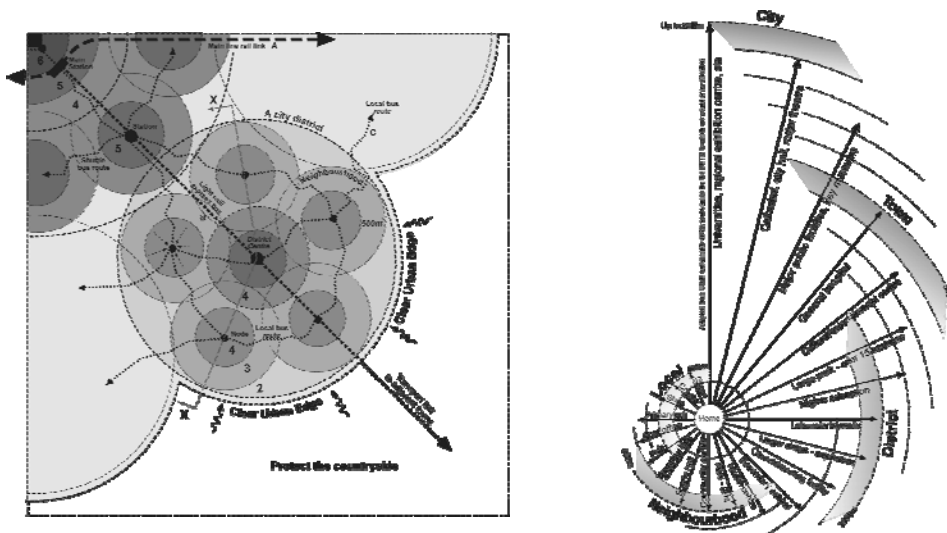
Концепт 4: Град у граду

Концепт кварта: Физички оквир за ефикасан седмични ритам живота

Термин урбано село увео је Чарлс Филип Артур Џорџ (Charles Philip Arthur George), принц од Велса 1989. године, заснивајући своју визију за Британију на изградњи насеља која ће вратити људску меру, блискост и виталност у живот улица, како би људи оснажили понос и припадност средини у којој живе. Малобројна и елитна група девелопера, предузимача, планера, архитеката и других урбаних актера окупила се око ове визије под именом *Urban Villages Group*. Леон Криер (Léon Krier) је био кључни члан ове групе и снажно је

заговарао концепт градског кварта и принципе Новог урбанизма. Због идиличне представе живота на селу која је својствена британској култури, термин квартал није био одговарајући нити пријемчив као што је то био термин урбано село. Овај термин сажима све оно што се жели постићи и то значење има у британском контексту. Према мастер-плану Криера изграђено је урбано село *Poundbury*, на поседу принца од Велса. Изграђена су и друга насеља али како је примена концепта измакла контроли, више није једноставно установити колико нових насеља је доследно реализовано према иницијалној визији (Franklin 2006: 111-114).

Убрзо, скоро деценију након ове иницијативе, у Британији су на власти лабуристи који износе нов концепт изградње насеља – миленијумско село. Овај концепт се једнако ослања на приврженост идеји села, али је далеко више оријентисан на формирање заједнице и, што је још значајније, подизање свести о животној средини. Овај концепт промовисао је заменик премијера Велике Британије Џон Прескот (John Prescott). Аспекти који су развијани у овом концепту су: интегрисани закуп, јавна инфраструктура, биодиверзитет, минимизирање потрошње ресурса, иновативни начини изградње, енергетска ефикасност и адаптабилност у оквирима куће.

Прилог 5.11: Суседства су повезана у квартал, квартави су повезани у град; Активности су доступне према дијаграму у чијем центру је стамбена јединица (Према Urban Task Force 1998)

Ричард Роџерс са партнерима израдио је план за прво миленијумско село који је представљен 1997. године као *Greenwich Millennium Village* у Лондону. Годину дана касније, започет је рад на другом насељу ове врсте, *Allerton Bywater*, у близини Лидса. Ова два насеља изведена су као миленијумска села, а треће насеље, *New Islington*, код Манчестера, доноси ново име за исти програм – миленијумска заједница. Како показује Бриџит Френклин (Bridget Franklin) ова промена у дискурсу од „села“ до „заједница“, потиче од пораста институционалног значаја дискурса заједница – као што су на пример: мешовите заједнице, уравнотежене заједнице, *New Deal for Communities* и, коначно, одрживе заједнице.

Главни постулати формулисани су у документу *Urban Task Force* 1998. године: добро дизајнирани, компактни и добро повезани градови у којима људи уживају слободно време у квартовима, у одрживом урбаном окружењу које је јавним саобраћајем добро повезано и адаптабилно (Rodgers 2005).

Главне примедбе приступа Новог урбанизма, како у Америци тако и у Европи, односе се на модел на који се угледа, а он потиче из образаца сеоске средине, а не градске. Леон Криер налази аргументе за одбрану Новог урбанизма: пракса Новог урбанизма одговара на услове слободног тржишта. Локације, задаци и густине су унапред одређене и само делимично обликоване ставовима Новог урбанизма. Као теорија, Нови урбанизам није затворен сет ставова, доктрина, већ се унапређује кроз пробе и грешке. У сваком случају, није реч о теолошком или трансценденталном систему, али Нови урбанизам јесте 90% технологија да се присвоји планета на интелигентан, еколошки, естетски и друштвено пожељан начин. Сваки пожељан објекат, било да је природан или артифицијелан, све оно што је нама пријатно, корисно или смислено, без обзира на старост или порекло, данас може послужити као модел и јесте модел. Природа у основи функционише на принципу репродукције, односно, имитације, па тако и све активности човека. Они који то не прихватају, налазе да је место архитектуре и урбанизма у технологију, пре неголи у историји уметности.

Према Криеру, пракса Новог урбанизма одговара на услове слободног тржишта (локације, задаци и густине су унапред одређене) и само је делимично обликована ставовима Новог урбанизма. Криер не оспорава критике упућене на праксу Новог урбанизма, већ грешке сматра условом сваке теоријске и методолошке надградње приступа. Као теорија, Нови урбанизам није ограничен скуп ставова, према Криеру то није доктрина, већ теоријски приступ који се стално гради, унапређује кроз пробе и грешке.

Према Леону Криеру, добар град није нека идеализована апстракција, утопија, већ подстицај за могућу стварност, за жељене облике узајамности. То се остварује када су смислени и читљиви план и силуета града, квалитет објеката, простора, материјала, боја и активности и њихова успешна релација са географским условима климе и екологије.

Према аналогiji са живим организмима, према Криеру, град мора бити коначан, он достиже зрелост, односно има своју минималну и максималну величину, како у површини и у волумену, у плану и у силуети, тако и у броју становника које може да „скући“ и у броју активности које може да допусти и приреди. Град је географски центар лимитиране величине који интегрише све периодичне и непериодичне урбане активности, функције и употребе, било да су оне приватне, јавне, комерцијалне или производне, верске и политичке природе.

Град који има више од 50 000 становника, како се кроз историјски преглед показује, не може да опстане на ресурсима окружујуће територије, изузев у условима најблагоотворније климе. Преко одређене величине, логистика снабдевања и дистрибуције постаје главно питање организације градског живота. Отуд је и већина грађана запослена у дистрибуцији, администрацији и сервисима. Зато права форма града постоји тек са његовом правом величином и једноставност мора бити циљ урбанистичког плана, ма колико комплексна биле урбана географија и топографија.⁴² Град мора бити артикулисан кроз јавне и

42 Када се постави питање димензија и мерења, норми и нормалности, Криер напомиње да утопије, идеални пројекти, нису предмет његовог интересовања, па ни идеалне и апстрактне мере. Он се не устручава да тај посао препусти полицији и трговцима који, како примећује, мешају појмове типа и стандарда са појмовима нормалности и норме. Да би се одредила *нормална димензија* довољно је

приватне просторе, споменике и фабрике, класичну и вернакуларну архитектуру, тргове и улице, тим редом и у тој хијерархији. Овај вид реконструкције града супротставља се све израженијој фрагментацији друштва и културе. Реконструкцију заснива на правој мери кварта. Један, самостални град, сачињавају четири кварта који су повезани авенијама и јавним просторима у којима се одвијају повремене активности (које излазе из седмичног ритма). Градови су повезани у метрополитенске федерације саобраћајницама и локацијама за велике тржне центре, шопинг-моллове и сличне регионалне центре конзумирања културе, забаве, рекреације (ове активности су повремене и представљају неки облик светковине потрошачког друштва).

Прави сјај града зависи од промишљене физичке и друштвене организације, атрактивности његових јавних простора, лепоте његових споменика, коначно, од мудрости којом неко зна да развије лепоте и природу коју затиче до највише добробити за све његове грађане. Изнад свега, та привлачност града зависи од идентификације сваког грађанина са садашњим временом, једнако као и са прошлим.

Градски квартал је град у граду. Он поседује карактеристике и квалитете целине чији је део. Он је целовит и зрео члан фамилије квартова који формирају град. Градски квартал обезбеђује све дневне и недељне потребе (резиденцијалне, образовне, производне, административне, снабдевања и рекреације) у оквирима, лимитираног и према потребама пешака, димензионисаног простора. Пешак, без употребе превозног средства, обавља све редовне дневне и недељне активности у окружењу од 10 минута хода. То подразумева приближно 33 ha. У метрополитенској федерацији самосталних градова значај јавног и приватног превоза је знатно редукован, јер ће бити потребни само за повремене потребе и постаће инструменти привилегије и задовољства. Коначно, сваком организованом друштву треба простор за велике групе људи (број вишечланих домаћинстава) и

препознати лимите, другим речима – одредити максимум и минимум. Како илуструје Криер, чудовишта и мушице одређују границе нормалности – чудовишта су на једном крају нормалности – као они који превршују меру, а мушице су они на супротној страни – они који су непотпуни. Да би се одредила *нормална димензија*, довољно је препознати лимите, другим речима – одредити максимум и минимум (<http://zakuski.math.utsa.edu/krier/city.html>).

простор за једночлана домаћинства, објекте за окупљање или за изолацију индивидуа, породице, друштва. Ово представља полазиште за смислен архитектонски језик. Традиционална архитектура сваке културе и климе има у својој диспозицији целу граматику и синтаксу. Ми једино можемо то да занемаримо, на сопствени рачун, упозорава Криер.

Архитектура делује, односно, достиже своју пуну вредност, не толико у поретку изолованих уметничких остварења, већ као интегрални део друштвеног, урбаног и архитектуралног контекста. Град који је функционално и друштвено мешовит, типолошки и волуметријски добро саздан, у плану и силуети, и изграђен према географски осетљивој мрежи, треба сасвим мало архитектуре да постане лепо и занимљиво место. Примери за такву архитектуру стамбених насеља су дистрикти у Хелсинкију (екодистрикт Вики, Арабиа дистрикт, Тапиола).

—

Гедсова теорија града имала је значајан утицај на разматрање проблематике града четрдесетих и педесетих година двадесетог века, посебно на промене које ће се догодити у раду CIAM-а (VIII конгрес са темом Језгро града), затим на формулацију манифеста Тима 10 (*Doorn Manifesto*), а онда и на принципе Новог урбанизма. Ови приступи формулисани су у односу на *Профил долине* како би показали да ма колико да су нове и сложене и универзалне форме удруживања и грађења насеља могуће, оне настају у односу на услове животног окружења, део су културног предела.

Едвард Соџа (Edward Soja) на примеру Лос Анђелеса говори о промени просторне дистрибуције урбаности – појави да се зоне које би се описале атрибутима урбаности више не налазе у центру метропола, већ на њиховој периферији. Соџа употребљава термин Нови урбанизам на начин који је другачији од приступа нових урбаниста. Под термином „нови урбанизам“ он подразумева процесе у постметрополису који се географски не простиру са истом правилношћу као што је то био случај у време метрополиса и концепција представљених на *Профилу долине*. Инкомпатабилност, контрадикција, прекиди, одлике су ове етапе у

студијама града. Соца је за радикално промишљање – дубинско реструктуирање наслеђене форме урбане анализе (Soja 2000).

За реконцептуализацију идеје суседства могу се употребити дијаграми који повезују идеју града и склопове агломерација. Дијаграми засновани на регионалним специфичностима (еколошким, привредним, културним) налазе аналогију са географским и територијалним одредницама (дијаграм долине), дијаграми засновани на морфогенези и генеричким принципима користе аналогију језичких и математичких матрица и препознају разнолико ткање градских структура у које усађују универзално правило.

Примена дијаграма је и у диверсификацији резиденцијалних склопова у Београду на основу варијабилности заједничких простора и идентификацији оних склопова који поседују отвореност својствену савременој идеји суседства – суседство као групна форма повремене сарадња или групна форма привременог садејства.

Преглед архитектонских концептуализација идеје града показује различите улоге суседства у реализацији идеје града:

- Нише вртних градова које остварује интеракцију са окружењем
- Споне групне форме које омогућавају да је сваки део у новом систему односа одговарајуће нов
- Код или потка за мустру изградње која је примерена месту и људима
- Градски кварт као физички оквир за ефикасан седмични ритам живота.

Трагови ових концепати постоје и у Београду. Иако нису експлицитно заступани, препознати су и приказани у Глави VII.

5.2. ЈЕДИНИЦА ТЕРИТОРИЈЕ ГРАДА И ТЕРИТОРИЈАЛНОСТ ГРУПАЦИЈЕ

Територијалност је појам који се најпре повезује са начином на који људи употребљавају земљиште, уређују своје односе у простору и приписују значење месту. Територијалним понашањем се тежи ка структурирању простора – са једне стране се дефинишу целине простора одређеним границама, а са друге стране се разрешавају односи припадања и власништва (Гаковић 1991: 48–49).

Уместо власништва над земљом, предуслов за територијално понашање је настојање појединца или групе да утичу на односе других. О томе сведочи и Фихтеова претпоставка да су људи власници граница и зидова, али не и тла на коме станују и раде (Fihte 1979: 57–64). На ову претпоставку подсећа Петар Бојанић и даље објашњава релацију својина – територија: „У генези речи својина – *proprietas* показује да је тек укључивањем и/или искључивањем другог – присуство другог и рестрикција његовог приступа услов постојања својине и једна од одлика територијалности.“ (Бојанић 2009: 57). Роберт Дејвид Сак (Robert David Sack) употребљава термин територијалност као моћну географску стратегију за контролисање људи и ствари путем контролисања подручја (Sack 1986:5).

Основни принципи теорије територијалности су: прво, да човек организује простор на основу универзалног, биолошки одређеног импулса за заузимањем и одбраном јасно означене територије из које ће други, селективно, бити искључени; и друго, да се овај принцип који важи за индивидуе може проширити на све нивое груписања људи, па да ће свака група људи на исти начин полагати право на територију и бранити је као што то чине индивидуе. Поред појединачних свакодневних настојања да се контролише територија (својина и приватност), планирање насеља је још један облик настојања да се утиче на односе других и управља територијом града. Основни критеријум за избор просторних образаца суседства у Београду који су анализирани у завршном делу овог рада је да су насеља плански оформљена и да су стамбени склопови конципирани према архитектонском пројекту. План и пројекат су два нивоа утицаја просторних концепција на управљање територијом града.

Оскар Њумен (Oscar Newman) је у концепту одбрањивог простора показао како су територијалност и појединачне куће и групације породичних кућа кроз историју, увек добијале архитектурални израз (Newman 1973: 51), па је и за свако будуће истраживање територијалности суседства значајно присуство архитектуралног у одређивању граница протежности – и присвајања и подруштвљавања простора суседства и стварања његовог просторног упоришта. Норберг-Шулц ово питање ставља у домен архитектонског простора. Архитектонски простор је конкретни, физички вид и резултат узајамног односа човека и његовог окружења (Norberg-Šulc 2006: 68). За Гаковића, архитектонски простор је кључна компонента стамбене целине. Он има интегративну функцију – да окупи стамбене јединице и укључи их у структуру окружења. Непостојање такве компоненте изван стамбене јединице, не даје могућност за стварање просторног упоришта у односу на ширу градску структуру (Гаковић 1991: 39). Архитектура зато има јавни карактер, речима Норберг-Шулца: Архитектонски простор конкретизује јавни егзистенцијални простор који укључује у себе многе личне, приватне егзистенцијалне просторе (Norberg-Šulc 2006: 72). Укљученост стамбених јединица у окружење остварује се преко архитектонског простора. Он је заједнички именитељ личних израза који се повезују и укључују у шири друштвени контекст (Ibid.: 68).

Ако се питању територијалности приђе из позиције најмање јединице (у односу на личност), онда је неизоставна Холова (Edward T. Hall) градација дистанце, према којој сваки појединац поседује лични простор, или личну територију која функционише на осам карактеристичних удаљености. Како би прецизније одредио динамику смањивања и повећавања дистанце за сваку од четири зоне удаљености, Хол описује две фазе – блиску и удаљену. Зона друштвене дистанце – удаљеност у сфери друштвеног у својој ближој фази од 120–210 cm обезбеђује потпун интегритет личног простора и карактеристична је за комуникацију лица која раде заједно; формалнија удаљеност је од 210–360 cm и она представља горњу границу друштвене удаљености која већ почиње да ствара одређене проблеме у детаљној визуелној перцепцији и вербалној комуникацији. Удаљеност у сфери јавног од 360–750 cm може да обезбеди само званичну комуникацију, јер визуелна перцепција и вербални контакт не омогућавају фино комуницирање; Код

удаљености преко 750 cm се још више потенцира формалност комуницирања и карактеристична је за јавно обраћање (зона јавне дистанце) (Hall 1966: 113–129).

Холов приступ обрађује само један аспект територијалног понашања, оног који је у сфери телесног и биолошког, али је значајан утолико што територију третира не као географски појам већ као сферу која је покретљива, и мења место заједно са човеком, везујући га за културни миље у којем се обликује његова толеранција⁴³ близине – безбедна удаљеност. За разумевање територијалне условљености груписања стамбених јединица значај имају и други облици територијалности који се односе на станиште, заједничке и јавне територије. У том погледу издваја се рад Кристофера Александера (Christopher Alexander) и Сержа Чермајева (Serge Chermayeff) крајем шездесетих година 20. века. Они су издвојили шест урбаних нивоа: јавни-градски, полујавни-градски, јавни-групни, приватни-групни, породично-приватни, индивидуално-приватни (Chermayeff & Alexander 1963: 121–122).

У савременим истраживањима територијалности која узимају у обзир просторну удаљеност и поделу надлежности у контролисању присуства другог у окружењу, издваја се рад Џулије Вилијамс Робинсон (Julia Williams Robinson). Територијални градијент је термин којим Робинсонова означава седам домена на скали од интимне до јавне сфере. За сваки домен одређена је рестрикција приступа и надлежност контроле: интимна (0,3–4,5 m), лична (0,3–7,5 m), приватна (0,3–12 m), полуприватна (0,3–30,5 m), полујавна (0,3–91,5 m), јавна–локална (0,3–152,5 m) и јавна–градска (преко 152,5 m). Домен јавног градског простора Робинсонова дефинише као зону која је отворена за свакога као на пример главна улица, трг и сл. (контрола ове зоне је у домену градских институција). Домен јавног локалног простора је простор у близини стамбеног склопа у којем се може затећи свако ко има разлог да буде ту. На пример, улице које формирају квартал или потцелину неког дела града (контрола ове зоне је у домену локалне управе), полујавни или простор суседства у којем се може затећи свако ко има разлог да буде ту, али са тим да становници имају контролу над тим

43 Све наведене вредности су условне и зависе од културног миљеа.

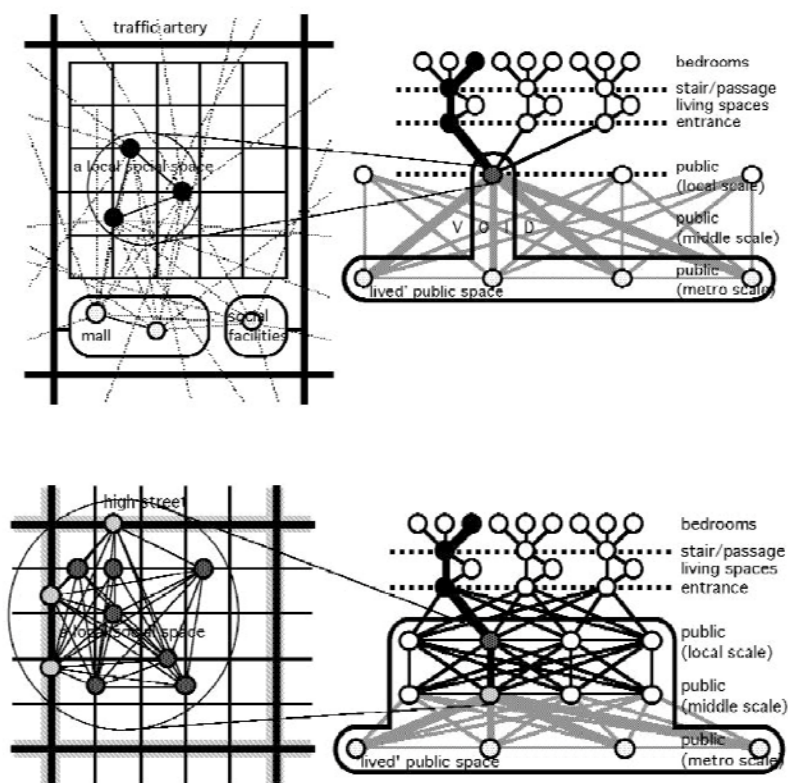
простором и да се могу супротставити присуству непожељних лица (контрола ове зоне је у домену становника једне улице или блока). Полуприватни домени су простори директно припојени приватним поседима. То су простори којима је приступ могућ уз дозволу власника или станара, на пример предбашта, трем, улаз (контрола ове зоне је у домену становника који живе у једном вишепородичном објекту или суседним породичним кућама). Приватни домен је простор којем се приступа само уз позив групе – породице, домаћинства. То су простори као што су дневна соба, кухиња и трпезарија (зона коју контролише група, домаћинство) и лична зона којој се прилази тек уз позив појединца – једног члана домаћинства (Robinson 2006: 163).

Територијални градијент идентификује четири степена пропусности зона: највиши степен пропусности има јавна зона (приступачна свакоме – становницима, познатим и непознатим пролазницима, запосленим на тој територији); нижи степен пропусности имају зоне полујавног и заједничког простора (где је приступ мотивисан, нема случајних пролазника); полуприватни простори имају ограничен приступ и, коначно, приватни и лични простор којима је приступ дозвољен тек уз позив групе, па онда и интимни простор чија пропусност зависи од сензибилитета и индивидуалног доживљаја близине.

У контексту грађене средине, под заједничким простором подразумевају се отворени, а у неким модалитетима и простори од регулационе линије групације до приватног простора сваког појединачног стана и њему припадајуће парцеле, чији режим коришћења утврђују власници (корисници, закупци) станова који живе у тој групацији. На заједничким просторима налазе се прилазни путеви, паркинзи, заједничке депоније, заједничке гараже, заједнички отворени простори, и сл. О одржавању заједничког простора брину станари групације, који имају право да утврде режим коришћења и разграниче простор (ограда, интерфон, и сл.). У поређењу са колективним стамбеним зградама може се направити аналогија између овако дефинисаног заједничког простора и заједничких просторија у колективној стамбеној згради (степениште, улазни хол, заједничка гаража у сутерену или подруму и сл.). Под заједничким се овде подразумева колективитет кога сачињавају корисници (власници, закупци) станова, чија су права на простор

изван стана и приватни посед јасно дефинисана, те правним актима и заједничким договором санкционисана (Петовар 1994: 149).

Након укидања друштвене својине, основна подела површина у београдским насељима на јавне и површине одређеног корисника и/или власника остаје поларизована до данас. Степеновање „јавности“, односно „приватности“ подразумева различите степене ограничења приступачности и просторе чија је контрола у надлежности групе, нпр. становника једне зграде или групације зграда. Заједничка површина је термин за просторе који су приступачни за одређен круг људи, унапред познатих корисника којима је намењена, али није јавна у смислу приступачности за друге (Никезић 2000: 86). За испитивање територијалности суседства од значаја су зоне које на територијалном градијенту заузимају позиције од полуприватног (зона припојена групацији из које су искључени непожељни) до јавно-локалног домена и укључују сваког ко има разлог да се у том простору затекне (мотивисано присуство непознатих).

Прилог 5.12: Територијални градијент суседства на периферији у ужем центру града (извор: Read 2001: 8–9)

Степеновање „јавности“, односно „приватности“ подразумева различите степене ограничења приступачности и просторе чија је контрола у надлежности групе, нпр. становника једне зграде или групације зграда. Виши степен градскости одликује се диверсификацијом јавних простора, односно степеновањем јавности и нијансирањем приватности (Прилог 5.12), због чега модалитети заједничког простора представљају значајну компоненту која доприноси градскости суседства.

У анализи просторних образаца суседства у Београду идентификовани су архитектонски простори изван стамбених јединица који имају изражену интегративну и конективну функцију. Након тога, на територијалном градијенту насеља, у интервалу између јавне и приватне зоне, отворене су позиције за пројекат заједничког простора (у делу ПРИЛОЗИ).

У приказу образаца суседства у Београду разматране су могућности формирања зона између јавне и приватне. Први корак је идентификација просторних ресурса у близини групације за формирање:

- Полуприватне зоне – на који начин, којим архитектонским средствима је претпостављено и материјализовано присвајање простора? Показати пропусност ограде унутар групације (према суседима) и према окружењу. Разлика у пропусности указује на финије нијансе разграничења унутар групе и према широј заједници.
- Јавно–локалне (мотив присуства непознатих) – идентификација гостољубивог места – шта је то у просторној и програмској концепцији што позива друге (непознате) да се задрже у близини групације? Место је гостољубиво ако просторна диспозиција сугерише протокол (јасан ред, начин кретања и услове задржавања) који поделу домаћин–гост одржава обострано безбедном и привременом.

Стамбени склопови у Београду формиран су према концепту стамбене заједнице као јединице планирања града и према концепту индивидуалне градње где је изражена територијалност појединачних стамбених јединица. На територијалном градијенту нису развијени прелазни облици: полујавни, јавно–локални, заједнички, полуприватни.

Након увида у два основна концепта јединице територије града (спољашње суседство и кућа/кућиште), дати су дијаграми реконцептуализације две доминантне идеје према којима су организовани изабрани примери насеља у Београду: стамбене заједнице и стамбених формација.

Како је образац стамбене заједнице близак концепту јединице планирања града (спољашње суседство), а стамбена формација концепту јединице грађене средине (кућа/кућиште), прво је дат сажет увид у концепте. А након сваког концепта дат је дијаграм реконцептуализације. Дијаграми показују диспозицију тачака реконцептуализације – архитектонски простори изван стамбене јединице, између егзистенцијалног и јавног простора. Идентификација архитектонског простора изван стамбене јединице има двоструку функцију – са једне стране показује начин на који се индивидуални простор укључује у ширу друштвену структуру, а са друге стране указује на то шта се сматра примереним и пожељним изразом издвајања и припадања.

—

План суседства – јединица планирања града (*Neighborhood unit principle*)

У модерној историји урбанизације формулисан је образац суседства као јединица планирања града. Овај образац, познат као *Neighborhood unit principle*, подразумева нормативне принципе који обезбеђују да на територији града као и у свакој њеној јединици под контролом градских институција владају исти услови безбедности, хигијене, снабдевања, образовања и релаксације.

Кларенс Артур Пери, родоначелник идеје суседства као јединице планирања града, установио је нормативне принципе за формирање суседства 1929. године у Регионалном плану за Њујорк: (1)

- величина суседства је дефинисана према популацији за коју је потребна једна основна школа (5000 до 10000 становника),
- граница суседства утврђена је главним саобраћајницама,
- развијен је систем малих паркова и рекреативних простора,
- у центру суседства одређен је простор за комплекс објеката: школа, библиотека и центар заједнице,

- локалне радње су **лоциране по ободу** суседства и
- геометрија саобраћајне матрице спречава одвијање транзитног саобраћаја кроз суседство.

Прилог 5.13: Јединица суседства је јединица планирања града Кларенс Артур Перу (1929) (извор: http://en.wikipedia.org/wiki/File:New_York_Regional_Survey,_Vol_7.jpg приступљено априла 2011)

Овај приступ је објединио урбанистичке норме у формирању суседства: величина, густина, систем јавних простора, центар суседства, рангирање саобраћајница од унутрашности према ободу суседства. У већој или мањој мери ове норме су одредиле величину и организацију насеља након Другог светског рата у Америци и Британији, па и у конципирању јединице планирања града у социјалистичкој верзији самоуправљања.

Као пример реконцептуализације Перијевог обрасца суседства, издваја се поступак који су осмислили Дуани и Платер-Зибек (видети прилог 5.9). За подручје исте величине и облика они предлажу нешто другачији концепт суседства, уводећи нове садржаје и карактеристике изграђене структуре суседства. Главне саобраћајнице које представљају границе суседства, Дуани и Платер-Зибек уређују као булеваре према којима се са једне стране оријентишу уже стране стамбених блокова, а са друге стране дуж булевара нижу садржаје пословних и занатских локала и на тај начин решавају питање једноличних, дугих

блоковских формација. Угаоне позиције, као и у првобитном концепту, користе се за садржаје који привлаче кориснике из ширег окружења, а не само из суседства чију територију маркирају. Уместо цркве која је заузимала једну угаону позицију у Перијевом плану суседства, заступници концепта Новог урбанизма предност дају јавном објекту (објекат локалне заједнице). Како образовање није само у домену јавног већ и приватног сектора, припадност школи није територијално нити административно условљена, грађани бирају школу за своју децу па школски објекти више не заузимају централну позицију у суседству нити одређују величину суседства. Тако, уместо основне школе у центру суседства, нови концепт предлаже позицију на ободу, како би школа била приступачна и за оближња суседства – елемент интеграције више јединица суседства. У центру суседства, зато, остају само садржаји локалног значаја – радње и локалне институције. Унутрашњост територије прожета је саобраћајницама, пешачким, бициклическим стазама и парковским просторима који боравак у суседству чине пријатним, а пролазак кроз ово подручје условљавају неремећењем локалног реда. Ово условљавање није сугерисано само ознакама упозорења већ просторном организацијом и уређењем у којем ужурбани пролазник не ремети, већ постаје део реда – улице су вијугаве, а паркови и дрвореди праве амбијент питоме и тихе средине, свака журба и бука се прилагођава оваквом окружењу, кретање се успорава, а комуникација стишава.

Реконцептуализација идеје стамбене заједнице

Начело узајамности одређује принципе за успостављање територијалности суседства. Имајући у виду да групна форма може израсти у систем јер су појединачне форме у њој повезане на специфичан начин, јасан или прикривен, смернице за реконцептуализацију идеје стамбене заједнице односе се на просторне детерминанте територијалности.

Позиција 1:

Први принцип за реконцептуализацију идеје стамбене заједнице односи се на начин успостављања групне форме у окружењу које је формирано као заједница (колективна форма). То се постиже препознавањем њених генеративних елемената и редефинисања односа који владају између њих. То су: су склоништа,

трговине, локалне услуге, вртићи, обданишта, школе и центри месне заједнице. Ако стамбена заједница више није представа кохерентне, компактне колективне форме, онда је то мрежа⁴⁴ ауторефлексивних места. Елементи нису аутономни ентитети већ су у реципрочном односу са јединицама у окружењу:

Условити промену активности реципроцитетом који подразумева да свака од препознатих позиција добија атрактивне садржаје (адаптира се тржишним условима), али у корист суседства. При увођењу нових садржаја у овим просторима имати у виду да се та промена одражава на стандард становања и квалитет места⁴⁵ (видети Дијаграм 1, Прилог 5.14).

Позиција 2:

Систем заједничких простора функционише као систем спона групне форме. У концепту стамбене заједнице систем заједничких простора осмишљен је као боравак у заједници. Потребно је редефинисати везе између стамбене јединице и терена (неизграђеног простора стамбене заједнице):

Омогућити да се сваком сегменту склопа (до 30 јединица) припоји одређен део отвореног простора, тако да доприноси реидентификацији становника са местом (видети Дијаграм 2, Прилог 5.14).

Позиција 3:

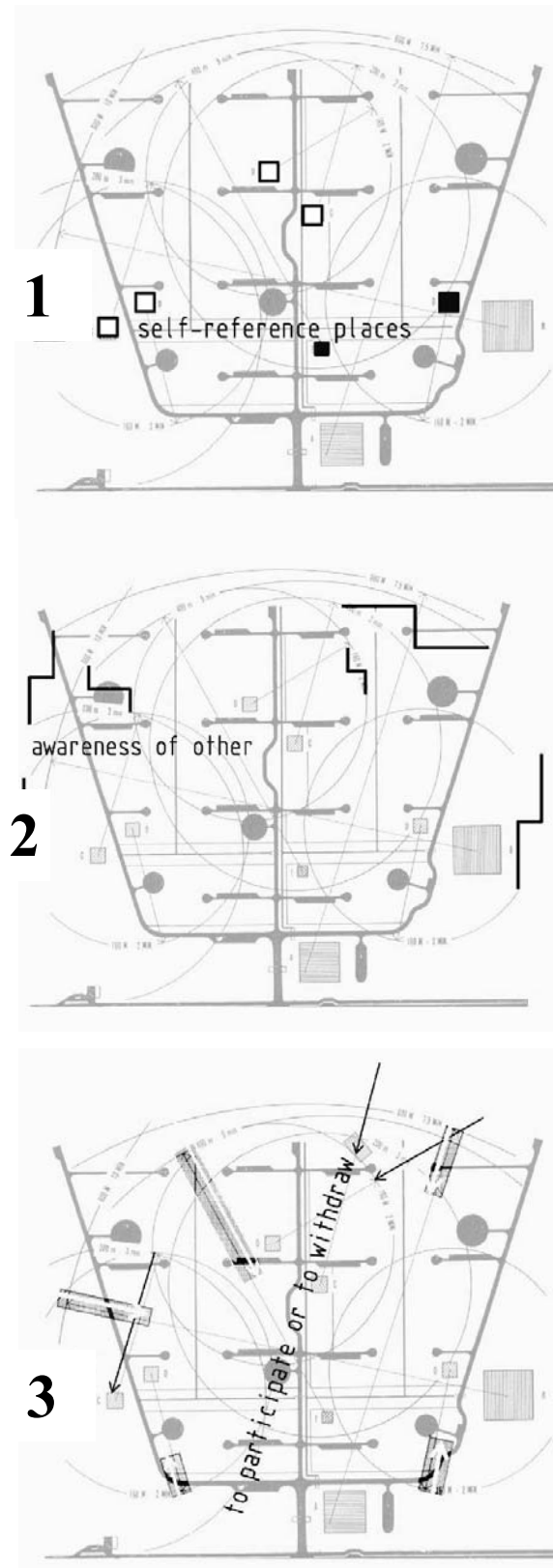
Треће кључно питање трансформације стамбене заједнице је граница. Саобраћајнице су јасно разграничење територије стамбене заједнице и окружења. У стамбеној заједници куле, низови и индивидуалне куће диспозицијом успостављају разлике унутар система, тако да принцип њихове диспозиције потврђује границу унутар система и сугерише места погодног приступа или

44 У времену брзих промена, у неконзистентним условима, концеп мреже представља веома прилагодљив, али и одржив систем. Мрежа се прилагођава промењеним околностима, али задржава својства система који подржава. За Шедрака Вудса (Shadrach Woods) мрежа је начин за успостављање поретка вишег реда који по својој природи омогућава индивидуално изражавање на нижем нивоу. То је начин да се у урбанистичком пројектовању изнова успостави људска размера (Perović 2009: 385).

45 Појам 'квалитет места' уводи Ричард Флорида (Richard Florida) како би истакао три битне димензије избора места креативне класе: чега има (односи се на комбинацију изграђене средине и природног окружења), кога има (који тип људи живи у суседству и ко га посећује) и шта се догађа (разноврсност могућих активности, у којој мери и на основу којих садржаја је суседство атрактивно) (Петровић 2007).

пролаза кроз насеље, против ограда и тврдох граница, у складу са првобитним концептом стамбене заједнице као 'флексибилног организма'. Против блокаде устаљених пешачких траса, против типског али за тематско одређење границе. Да структуре које настају на граници блока уваже устаљене трасе кретања становника и обликовањем терена унутар блока уведу кретања различите динамике: 1– главни прилаз (и пасареле и меандри) 2– унутрашње разделнице (усеци и прегиби терена) и 3– бочни пролази (екстензије, према споља – тангенте и продори).

Омогућити пролазак кроз насеље тако да се унапреди препознатљивост, сигурност и пријатност пролаза, како за станаре тако и за пролазнике/непознате (видети Дијаграм 3, Прилог 5.14).

Прилог 5.14: Дијаграми реконцептуализације стамбене заједнице (извор: Milojević 2009: 59–60)

Територијалност куће – концепт одбрањивог простора

Под термином *одбрањиви простор* (*Defensible space*) Њумен (Oscar Newman) означава стамбено окружење које становници могу ангажовати за унапређење живота пружајући виши ниво сигурности за њихове породице, суседе и пријатеље. Став Њумена у бројним испитивањима појаве високог степена криминалитета у градским насељима у Америци је да сам облик објеката и њихов распоред у насељу може да обесхрабри, али и да подстакне учешће грађана у управљању њиховим свакодневним животним окружењем (Newman 1973: 53)

Под управљањем Њумен не подразумева овлашћене појединце или институције који врше власт над неком територијом, већ изворни принцип политичке традиције грчког полиса – одговорност је и обавеза сваког грађанина да обезбеди функционисање града (*ibid.*: 3). За Њумена једино сврсисходно управљање је засновано на одмеравању докле сеже одговорност појединца према окружујућем простору његовог стана. Овај приступ подразумева постојање свести о вредности животног окружења и својини као интегралном делу те вредности.

Њуменов рад је усмерен на испитивање криминалитета у стамбеним насељима и могућностима архитектонске струке да покрене механизме који просторе подводе под контролу становника, како у постојећим насељима тако и у конципирању нових. Иако су његова истраживања посвећена проблему сигурности у насељу, аналитичност и запажања од значаја су за разматрање утицаја архитектуралног у одређењу квалитета стамбеног окружења. Њуменове идеје су заступане у раду Алис Колман (Alice Coleman) што је у Британији резултирало усвајањем стандарда и увођењем процедуре за добијање потврде да је дизајном гарантована сигурност (Franklin 2006: 97).

Одбрањиви простор је термин за механизме који доводе просторе у насељу под контролу њихових становника. Према Њумену, ови механизми су: физичке и симболичке баријере, јасно дефинисана подручја утицаја и унапређене могућности надгледања окружења.

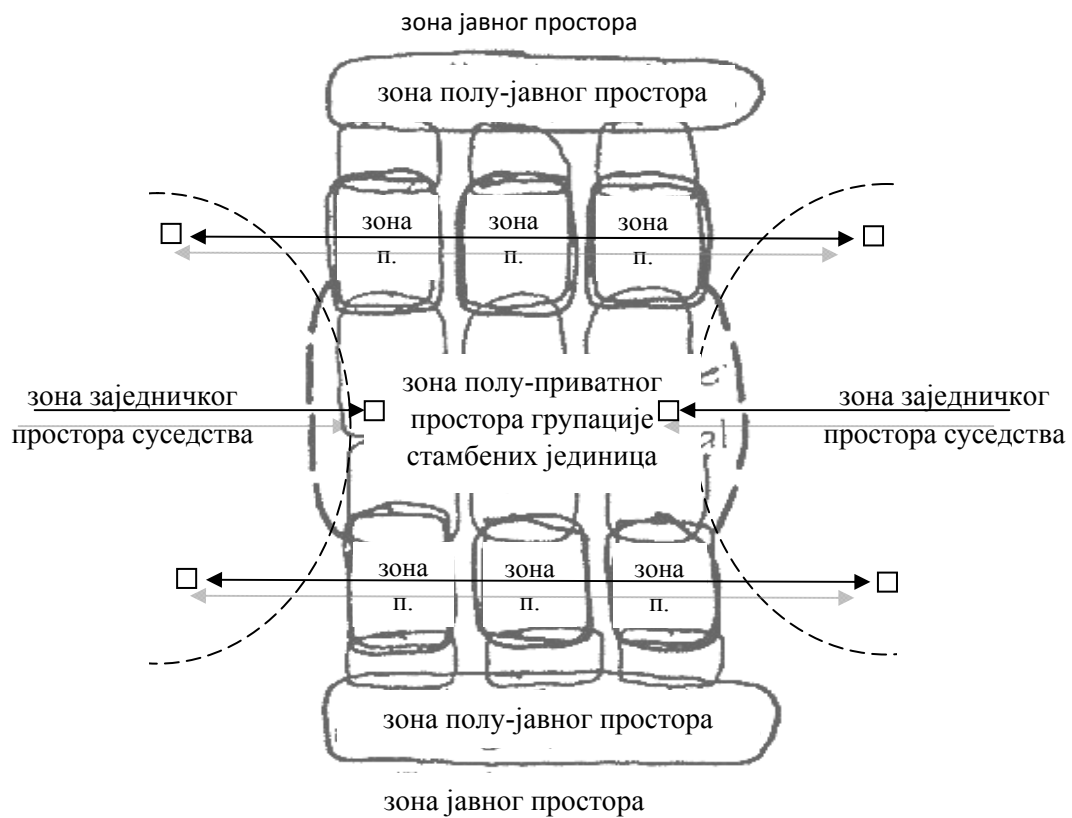
Њумен дефинише четири елемента урбаног дизајна који, појединачно и скупно, доприносе креирању сигурног окружења:

- Територијално одређење простора у насељу одражава подручја утицаја његових становника. Ово се успоставља тако што се стамбено окружење (од стамбене јединице до ободних саобраћајница) јасно подели на зоне према којима припадајући становници са лакоћом заузимају став власника (да имају право и моћ да управљају променама у окружењу).
- Позиција прозора је таква да омогућава неспутано надгледање спољашњих и унутрашњих јавних простора у непосредном окружењу.
- Избор таквог облика стамбених објеката и назива који неће изазивати стигматизацију или неки други вид омаловажавања који води изолацији његових становника из ширег окружења.
- Безбедност се унапређује лоцирањем насеља у функционално „питому“ градску област непосредно уз активности које не представљају сталну претњу (Newman 1973: 8–9).

Уместо да формирање насеља буде чин повлачења, овакав план снажи становнике у њиховом испољавању бриге како за сопствени домен тако и за улице и оближње активности. Стамбени комплекс штити улицу исто као што штити себе, односно, своју територију. Живот саме улице заузврат помаже заштити комплекса. Појединачне бриге становника су у складу са бригом за ширу заједницу. Комбинацију ових механизма Њумен назива планом одбрањивог простора (*defensible space design*) (ibid.: 8).

Трансформација компактних склопова – стамбених формација у Београду заснована је на начелу отворености, тако да се освојен простор за приватне потребе не умањи, али да се повеже са окружењем тако да пољем утицаја обухвати и јавно–локални простор (Прилог 5.15).

Тиме се спречава формирање „ограђених“, „озиданих“, „изолованих“ групација (*gated community*) и подстиче самоиницијативно повезивање јединица суседства у систем безбедне коегзистенције, према принципима одбрањивог простора.

Прилог 5.15: Дијаграм реконцептуализације одбрањивог простора стамбене формације (извор: аутор М. М.)

4. ДЕО

СИСТЕМАТИЧНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА КОНЦЕПЦИЈЕ СУСЕДСТВА У БЕОГРАДУ

VI МЕТОДОЛОГИЈА ТЕОРИЈЕ ПРОСТОРНЕ СИНТАКСЕ

6.1. ПРОСТОРНИ ОБРАСЦИ СОЛИДАРНОСТИ

Место инвенције у савременим студијама града је у интерпретацији стварности. Како није могуће установити трајно важећу процедуру која доводи до једне и једине релевантне интерпретације, теорија просторне синтаксе показује експликационе могућности систематичне интерпретације. Просторна синтакса полази од ограничења теорије територијалности (*Territory theory*), методолошке ослонце налази у когнитивним студијама, док је њено теоријско утемељење у теорији морфологије (*Theory of morphology*) и теорији апстрактне сазнатљивости (*Theory of abstract knowability*). Теорија просторна синтакса је истовремено и теорија конструкцијабилности просторног реда и теорија како се из њега могу издвојити апстрактни описи, због чега пружа овом истраживању методолошку потпору.

Према теорији просторне синтаксе свако друштво конструише етнички домен уређујући простор према одређеним принципима, па се просторна организација може исказати сетом ентитета који је синтаксом уређен у групацију тако да конституише сазнатљивост друштва. Друштвени односи, такође се могу забележити на овај начин, јер свако друштво конструише специфичне узоре/норме за своје чланове, почевши од строго структурираних до оних који су сасвим случајно додељени. У сваком друштву уче се принципи и обликује понашање које је прикладно, чак и у оним друштвима која се супротстављају принципима реда и све то се уписује у просторни ред.

Ова теорија дозвољава извесну одређеност неке групације као система (њену сазнатљивост) али и њену отвореност у смислу морфолошке прилагодљивости новим околностима које могу доћи изван система. Просторна синтакса је недовршена математика артефицијелног. То прати методологија теорије просторне синтаксе у формулисаним постулатима систематичне интерпретације и софтверској подршци анализе диспозиције објеката (резултати спроведене анализе приказани су у делу ПРИЛОЗИ).

Дескрипције које се односе на диспозицију физичких склопова једног насеља или дела града су апстрактне, али њихова уграђеност у материјалну организацију стварности за резултат има извешан степен сазнатљивости те стварности. Конзистентност активности људи на нивоу друштвених односа није производ биолошког одређења већ артефактног: оног што је изведено као дескрипција из стварности коју претходно конструише активност човека, у низу:

стварност–дескрипција–стварност.

Управо немогућност да се релација друштвених и просторних појава објасни територијалним и биолошким концептима, доводи до конструкције објашњења, односно, до теоријског одређења система који ту везу подржава.

На основу законитости дискретних система Група синтакс даје објашњење репродукције просторних и друштвених концепција. Дискретни систем са својим репродуктивним редом назива се групација (*arrangement*)

Дискретни систем, којим Група синтакс објашњава друштвену логику простора и просторну логику друштва, нема круту структуру нити циљ да задржи сталан облик (границе територије на којој се систем протеже) и као такав превазилази ограничења структуралистичких објашњења релације простор – друштво.

Аналогија са биолошким системом показује логику како се ред преноси и проширује. То што су генетске инструкције за биолошки систем, просторно–временска стварност и активности су за дискретни систем. Како се генотип реализује у свакој јединки као центар дескрипције, у дискретном систему центар дескрипције не постоји. Уместо центра дескрипције у овом концепту стабилност система обезбеђена је *механизмом обнављања дескрипција*. То значи да не постоји један центар, генотип, који поседује инструкције како да се иницијални генетски материјал, запис (транспросторни концепт) претвори у фенотип (просторни концепт), већ се овом теоријом претпоставља постојање механизма који омогућава да се дескрипција система ишчита у сваком делу тог система. Структурирана информација на основу које систем функционише није садржана у самом механизму (као што јесте у генотипу), већ у стварности. Тако, програм груписања не генерише стварност. Стварност, она чије су дескрипције обновљиве,

јесте та која генерише програм. Овај механизам обнављања дескрипција води ауто–репродукцији система у релативно стабилним условима. Стварност генерише дескрипције које онда генеришу нову стварност.

Зато је нагласак на оним концептима који имају већи дескриптивни потенцијал и на самом раду људских заједница, сталном конструисању смисла, његовом обнављању и проширивању, и прилагођавању неочекиваним просторно–временским догађајима.

Прилог 6.1: Просторна организација у функцији друштвене солидарности (извор: Hillier&Hanson 1984: 22)

Просторна логика друштва и друштвена логика простора је предмет теорије просторне синтаксе. Основни аксиом теорије просторне синтаксе представљен је овим дијаграмом (Прилог 6.1) и гласи: *Просторна организација је функција облика друштвене солидарности*. Различити облици друштвене солидарности изгађени су на основама друштва које је истовремено просторни и транспросторни систем. Дијаграм показује да су основне друштвене динамике артикулисане простором, односно његовим друштвеним потенцијалом. Из ових релација произилази да је простор, свуда, функција облика друштвене солидарности, а да је друштвена солидарност производ структуре друштва.

Различите просторне форме су реализација ових друштвених разлика услед тога што, како је Диркем показао, друштво има извесну просторну логику и, како показује Група синтакс, зато што простор има извесну друштвену логику.

Кореспондентни принцип (или територијални принцип) важи у систему у којем су својства друштвене групе и простор у релацији. Односно, за одређену просторну групацију важе одређена друштвена својства. За други систем, у којем својства друштвене групе и простора не кореспондирају, важи да су својства групе одлика више различитих просторних група – да се иста друштвена својства могу јавити на удаљеним локацијама (*ibid.*: 36).

Кореспондентни систем своју репродукцију заснива на учвршћивању локалних веза и локално одређених својстава друштвених група. Ова репродукција резултира јасним просторним одређењима локалног – јасним просторним границама и опростореним друштвеним односима. Како је овде реч о територијалним принципима, као једна од најважнијих мера репродукције је рестрикција – у домену друштва рестрикција се односи на услове прихватања нових чланова, и домену простора рестрикција се односи на услове пропусности граница (услови припајања или одвајања територије су строго контролисани, као што су контролисани и услови учлађења у друштвену групу).

Некореспондентни систем, за разлику од кореспондентног, репродукује систем само ако примени супротне принципе. Уместо везивања за одређено место, овај систем успоставља везе између индивидуа које припадају различитим просторним групама (бораве у различитим и раздвојеним, удаљеним просторима) и узрокује њихове сусрете. Тако, да би систем опстао, он мора да генерише сусрете изван локалног простора (оног којем припадају чланови тог система). Како је овај систем препознатљив тек на глобалном нивоу, он се супротставља свакој ексклузивности, подизању крутих граница и хијерархији (*ibid.*: 42–45).

За оба система важи да се организација простора одражава на функционисање друштва и да организација простора одражава функционисање друштва. У кореспондентном и некореспондентном систему постоје правила која одређују међузависност организације простора и функционисања друштва. Та правила

нису заједничка за ова два система, већ су најчешће сасвим супротна. Тако се објашњава да је блиска веза могућа и између оних који живе у близини и оних који су просторно удаљени. Ту блискост обезбеђују ова два система делујући различитим механизмима.

На почетку овог истраживања постављена је апорија:

Јако просторно разграничење помаже кохезију;

Слабо просторно разграничење помаже кохезију.

Како то објаснити?

Теорија просторне синтаксе даје објашњење – у првом случају је реч о доминацији кореспондентног система, док је у другом случају доминантан некореспондентни систем.

У контексту питања релације идеје суседства и идеје заједнице, важи: однос суседства репродукује некореспондентни систем, а односе заједнице кореспондентни.

То значи да се суседство конституише заједничким простором (место нове универзалности) који је изван групације, а заједнички простор заједнице је локални центар у границама територије заједнице. Ово је аргумент на основу којег се предузима реконцептуализација стамбених групација:

- редефинисање граница (реконструкција или укидање ограда ради веће проходности и интегрисања са окружењем);
- формирање зоне заједничког простора у јавном простору изван формације (како би се при атомизираним формацијама насеља препознао мотив заједништва).

У складу са првом концептуалном дистинкцијом да суседство даје стимулус заједништву, лоцирање зоне заједничког простора треба да буде у близини групације тако да не спречава већ да стимулише локалне везе и подстакне деловање кореспондентног система.

6.2. ПОСТУЛАТИ СИСТЕМАТИЧНЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ

Систематична интерпретација организације једног насеља подразумева: 1– визуалне и нумеричке анализе које могу бити употпуњене описима оних карактеристика које нису забележене или не могу бити исказане ни визуелно ни нумерички; 2– подразумева постулатима одређен оквир интерпретације и 3– настојање да се насеље посматра као међускуп две врсте друштвених веза – међусобне везе између становника насеља и везе становника насеља и пролазника (странаца, непознатих, других). Међупростор, међускуп или интерфејс су термини који означавају простор сусрета. Систематична интерпретација подразумева настојање да се изгради представа о томе на који начин структура међускупа генерише и контролише ове врсте друштвених односа. Како овај рад испитује однос идеје суседства и идеје заједнице, примена постулата теорије просторне синтаксе (ibid.: 55–57) доводи до следећих дистинкција у интерпретацији склопова:

1. Свако насеље или део насеља који се издвоје за истраживање састоји се од елемената: ћелије или објекти (куће, локали и други изграђени објекти) означени су са X ; окружујући простор насеља или простор изван анализираних дела (ободне саобраћајнице или неизграђено окружење) биће означен са Y ; секундарна разграничења (ограде–проходне и непроходне) биће означене са x , а структура отвореног простора која је оформљена диспозицијом елемената x и X означена је са u . Свако насеље има међупросторе – склопове изграђеног и неизграђеног елемента и означава се $x-u$ (описује се као насеље компактне разграничења), $x-Y$ (описује се као насеље разуђених секундарних разграничења), $X-u$ (описује се као насеље компактне изграђености), $X-Y$ (описује се као насеље разуђене изграђености).

Постулат 1: Елементи описа су ' x ', ' X ', ' u ', ' Y ' и ' $-$ ', било да је реч о суседству или заједници.

2. Свако насеље се може сагледати као секвенца биполарног система $X-x-y-Y$, где је са једне стране изразито локалан карактер (X – везан за конкретно место и групу), а са супротне стране, изразито глобалан карактер (Y – повезан са градом и просторно удаљеним групама).

Постулат 2: Заједница има изразито локалан карактер, а суседство захвата и глобалну секвенцу система.

3. Ова два пола кореспондирају са основном социолошком дистинкцијом између два типа особа које могу користити систем: становници насеља (X) и странци (Y), они који могу доћи споља. Међускуп може бити између два типа односа: између становника насеља и између становника и странаца. Обе тачке сагледавања система морају бити узете у обзир при анализи система.

Постулат 3: У суседству су развијенији односи између становника и странаца, него у заједници. Међускуп становника заједнице и странца је непроходан, док је у суседству проходан.

4. Међускуп се описује/конструира и у односу на два својства система: аксијалност и конвексност система. Односно, протежност – у којој мери се систем протеже на окружење и у супротном правцу – у којој мери сажима, држи на окупу.

Постулат 4: Заједница има развијеније конвексно својство система – сажима, држи на окупу, омогућава саборност, док суседство има развијеније аксијално својство система – омогућава протежност, прожимање са окружењем.

5. Сваки аксијални или конвексни простор имаће одређен опис, а то је сет синтактичких релација према X , x , y и Y што се може описати и квантификовати степенима симетрије–асиметрије, подељености–неподељености. Ове вредности показују степен унитарне или дифузне контроле простора. Односно, степен интеграције или сегрегације простора у односу на укупан систем. Контрола је унитарна (локална) ако се успоставља и мери у односу на непосредно окружење сваког појединачног ентитета. Дифузна (глобална) контрола се успоставља и мери интегрисаност у односу на укупан систем.

Постулат 5: Социопросторна организација заједница остварује висок степен унитарне контроле, док суседство остварује висок степен дифузне контроле; заједница тежи сегрегацији, суседство тежи интеграцији, протежности.

6. Сваки аксијални или конвексни простор има вредност која се мери и описује. Раст квантитативне вредности простора аксијалну линију продужава, док конвексни простор проширује, што ће повећати важност тог описа у интерпретацији. Генерално, мала квантитативна вредност простора биће довољна за опис, док ће већа вредност указивати на симболички значај тог простора.

Ово правило, **постулат 6**, важи како за суседство тако и за заједницу. Опис суседства поседује већу количину аксијалног простора, него конвексног, док у опису заједнице влада обрнут однос – доминира конвексни простор, а вредност аксијалног простора је умањена. То значи да већи симболички значај у суседству има аксијални простор, а у заједници конвексни. Препознатљив мотив за суседство је у аксијалном, а у заједници у конвексном простору. На пример, обележје на локалном скверу има симболички значај за заједницу, обележје дуж неког правца или узастопни низ ознака или оријентир у оси неке улице има симболички значај за суседство.

7. Што је више описа који су симетрични – више је присутна тенденција интеграције друштвених категорија (као што су категорије становник и странац) и обрнуто, што је више описа који су асиметрични, то је тенденција сегрегације израженија. У сличају кад су описи подељени, контрола ће бити дифузна, док неподељеност указује на присуство унитарне контроле окружења.

Постулат 7:

Више симетричних описа и контрола која је дифузна одговарају концепту суседства, више асиметричних описа и контрола која је унитарна одговарају концепту заједнице.

8. Ова врста описа применљива је и на типичне објекте који формирају неки систем, али и на више различитих објеката у оквиру неког комплекса, применљива је и на стамбена насеља и на комплексе друге намене – простор,

аксијалан или конвексан, конституисан је диспозицијом објеката, а не њиховом функцијом или стилским одредницама.

Ово правило, **постулат 8**, показује применљивост претходних постулата и важи како за суседство тако и за заједницу.

На основу постулата теорије просторне синтаксе, описи социопросторних групација заједнице и групације суседства организовани су тако да се даље могу примењивати и развијати у истраживањима заснованим на овој теорији.

VII СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА СТАМБЕНИХ ГРУПАЦИЈА У БЕОГРАДУ

Сврха предузетих студија случаја није инвентарисање карактеристика објеката који формирају суседство већ у разумевању концепта, услова и одлука који су утицали на то да се поједини стамбени склопови издвоје из доминантног обрасца грађења.

Прикупљена планска и пројектна документација представља значајну документациону базу за морфогенезу идеје заједничког простора као кључне компоненте увођења социопросторног нивоа суседства у насељима у Београду. Предмет студије су конкретни стамбени склопови који су посматрани у складу са методологијом типоморфолошких истраживања према којој се у истраживању склопа:

1. комбинују карактеристике грађене структуре са њеним одговарајућим отвореним просторима;
2. укључује земљиште као конститутивни елемент ширег урбаног контекста;
3. грађене структуре и отворени простори не посматрају се само као тренутно стање у простору већ морфогенетски, узимајући у обзир време кроз које се урбани склоп формирао, развијао и мењао под утицајем професионалних и аматерских активности (Djokić 2009: 29–30).

Упоредном анализом пројектованог, изведеног и тренутног стања анализираних стамбених склопова указује се на промене и значај реконцептуализације заједничког простора. Идентификују су промене и документована места „спонтане семиологије“ о чему је било речи у нормама дистанцираности (четврта норма дистанцираности). Укључивањем земљишта и препознавањем ресурса у близини као мотива заједништва становника градских склопова, указује се на места која имају ефекат колектора – енергетског и друштвеног (први дају технолошку, а други сазнајну подршку суседству). Основне карактеристике позиције „колектора“ су: изложеност, заштићеност и интегрисаност. Ослањајући се на теорију просторне синтаксе, то су простори који имају уравнотежен однос конективности (конвексни простори) и интегративности (аксијални простори), а структура такве синтаксе укључује и другог, као непознат елемент.

Коначно, уместо разврставања на површине јавне намене и површине остале намене, простори у непосредном окружењу стамбеног склопа лоцирају се на скали територијалног градијента – како би се указало на спектар могућности реорганизације отворених простора стамбеног склопа, али и важност њиховог додељивања малим групацијама (у функцији реидентификације становника са непосредним окружењем).

Сврха спроведене студије случаја је формирање зоне заједничког простора као предуслова за успостављање односа суседства у насељима у Београду. Однос суседства је дефинисан нормама просторне и друштвене дистанцираности.

Тиме су обједињене све три димензије плана суседства: нормативност, територијалност и дистанцираност.

Смернице за реконцептуализацију идеје суседства су дате за сваки анализирани случај посебно, зато што се ради о различитим концептима социопросторне јединице града: кварталска подела града, типизација јединица склопа, категоризација станова, комплексни склопови колективног становања, формација породичних кућа у низу, типизација кућа/кућиште.

Као узорци раније описаних фрагмената културе грађења у Београду, за детаљнију анализу везе јединице планирања града и идеје суседства издвојени су:

- Тополска улица, Врачарски квартал (кварталска подела града)
- Насеље Шумице (типизација јединица склопа)
- Професорска колонија (категоризација станова)
- Блок 62, Нови Београд (ламеле – комплексни склопови колективног становања)
- Видиковачки венац, Кнежевац-Кијево (грозд – комплексни склопови колективног становања)
- куће за државне чиновнике, Шумице (формација породичних кућа у низу)
- четворокуће на Бежанијској коси (типизација кућа/кућиште)

Просторни критеријуми за идентификацију односа суседства су:

Критеријум 1: близина/дистанца. Уместо субјективног осећаја блискости, за суседство важи просторно регулисано стање дистанцираности – суседи су близу

један другоме, али не превише близу. У анализи су идентификовани простори као ресурси у близини због којих је одржавање просторне дистанце између суседних јединица обострано значајно. То су делови парцеле и просторне компоненте стамбеног склопа који одржавају дистанцу између суседних јединица или између јединица суседства (Прилог А.1.1).

Критеријум 2: диспозиција међупростора. Број стамбених јединица које су упућене на одређен простор у непосредној близини. Према морфолошким карактеристикама, ови простори су аксијални (интегришући) и конвексни (окупљајући). У студији је описана диспозиција објеката и графички представљени број и врста јединица упућених на аксијалне/конвексне просторе. У опису диспозиције међупростора објашњен је организациони принцип склопа, а јединице које су упућене на просторе (аксијалне или конвексне) приказане су на мапи и означене су као х– становник и у–други (Прилози А.2).

Критеријум 3: територијални градијент. Диверсификација зона према територијалном градијенту. Прво се констатује распоред зона и анализира релација заједничког и полујавног простора⁴⁶. Идентификују се и документују промене у употреби отворених простора и сагледава мотив (а не резултат) професионалних и аматерских адаптација. Након идентификације ових простора у конкретним групацијама, утврђује се њихова позиција на територијалном градијенту (Прилог А.3).

Критеријум 4: пропусност граница. Границе су физички резултат механизма контроле непосредног окружења – у заједници границе утврђују поделу на спољашње – унутрашње, док су у суседству границе међупростора (интерфејс станара и другог) праг који се обострано регулише (и споља и изнутра). На овим позицијама идентификује се размена, интеракција са окружењем. Фотодокументација показује места размене (креативне, конструктивне, субверзивне и др.) (у делу ПРИЛОЗИ.).

⁴⁶ Полујавни или простор суседства у којем се може затећи свако ко има разлог да буде ту, али с тим да становници имају контролу над тим простором и да се могу супротставити присуству непожељних лица.

Критеријум 5: прегледност. Однос индекса конективности и индекса интегративности отворених простора је индикатор прегледности простора. Добра прегледност у стамбеном окружењу подразумева и изложеност и заштићеност позиције са које се простор сагледава. Простор који има добру прегледност има сразмерне вредности инкса интегративности и индекса конективности. Применом софтвера за анализу интегративности и конективности простора креирана је мапа интегративних и конективних простора. У графикону је представљен однос ових простора. Однос који је најближи вредности 1 селектован је као простор који је одређујући за формирање зоне заједничког простора. Функција интегративности и конективности представљена је на графикону, а диспозиција простора конективности и интегративности приказани су на мапи (Прилог А.4).

На основу ових критеријума идентификована је зона заједничког простора и приказана је графички (Прилог А.5). Смернице које се односе на формирање ове зоне дате су на крају сваког појединачног случаја стамбених групација.

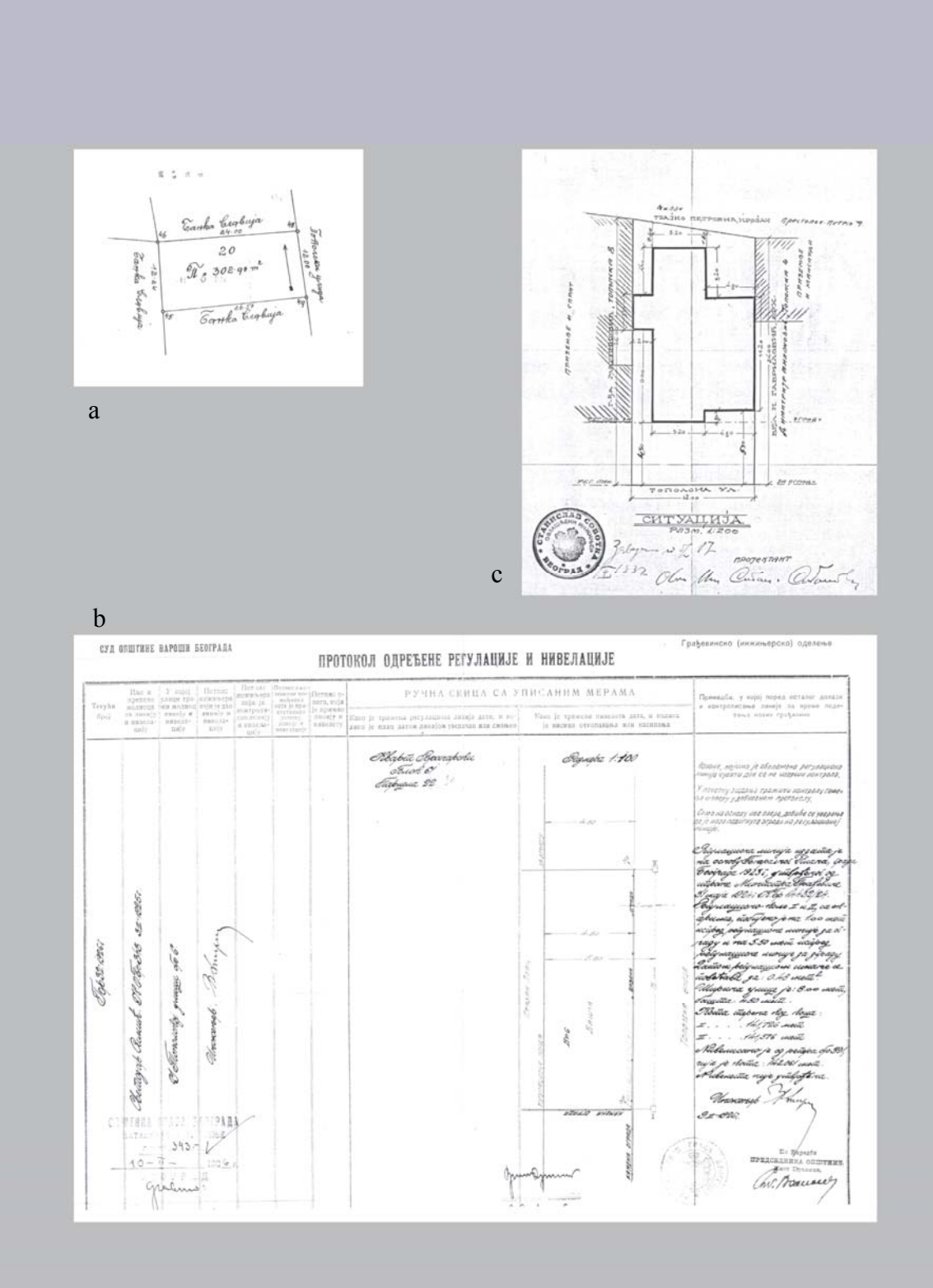
СТУДИЈА СЛУЧАЈА 1: Тополска улица, Врачарски квартал

Генералним планом Београда из 1923. године⁴⁷ дефинисана је матрица кварталске поделе Врачара и правац Крунске улице. У продужетку правца Крунске улице формирана је стамбена улица – Тополска. Земљиште које је припадало банци Славија подељено је на више парцела ширине од 14 m до 15 m, дубине од 17 m до 55 m, правилно, по узору на европски модел парцелације грађевинског земљишта. Парцеле су откупљиване за индивидуалну градњу стамбених кућа, приземних и спратних (Прилог I.1/a). Пројектна документација је рађена на основу извода из плана парцелације на којем су дефинисане позиције регулационе и грађевинске линије (грађевинска линија је повучена 4.5 m од регулационе) и задат је услов да се у том простору између главне фасаде и улице формира зелени простор – башта, као и да се парцела огради према улици и према суседним парцелама (Прилог I.1/b).

Изградња објеката у овој улици је индивидуална. Куће су изведене према пројектима овлашћених архитеката. Ситуација која је била обавезан прилог пројектне документације приказивала је основне физичке карактеристике предметне парцеле и објекта (границе парцеле и објекта, димензије, позиција објекта на парцели). Испис имена власника суседних парцела налази се на цртежу ситуације, уз линије које означавају бочне границе парцеле (Прилог I.1/c). Уз оверену пројектну документацију, изјава сагласности суседа да се објекат подиже према пројекту била је обавезан прилог документације која се подносила при пријему објекта (на основу увида у архивирану техничку документацију).

Прва одступања од прописаних правила направљена су на самом почетку спровођења плана. Кућа архитекте Велимира Гавриловића (1923–1924) издваја се по свом специфичном положају на парцели. Уместо на удаљености од 4.5 m, објекат је повучен 15 m од регулационе линије. Тако је према улици, уместо баште (13,75 x 4,5 m), формирано двориште (13,75 x 21,5 m) (Прилог I/A.1.4).

47 Утврђено од стране Министарства грађевина 31. маја 1924. и Грађевинским правилником за град Београд из 1896. године (измењен и допуњен 1898).

Прилог I.1: Регулација изградње породичних кућа у Улици Тополској, Врачар (извор: ИАБ, СГБ-тех. док- Ф2-18-1932; ИАБ, СГБ-тех. док- ФII-27-1926)

Београд 7 октобра 1935 год.

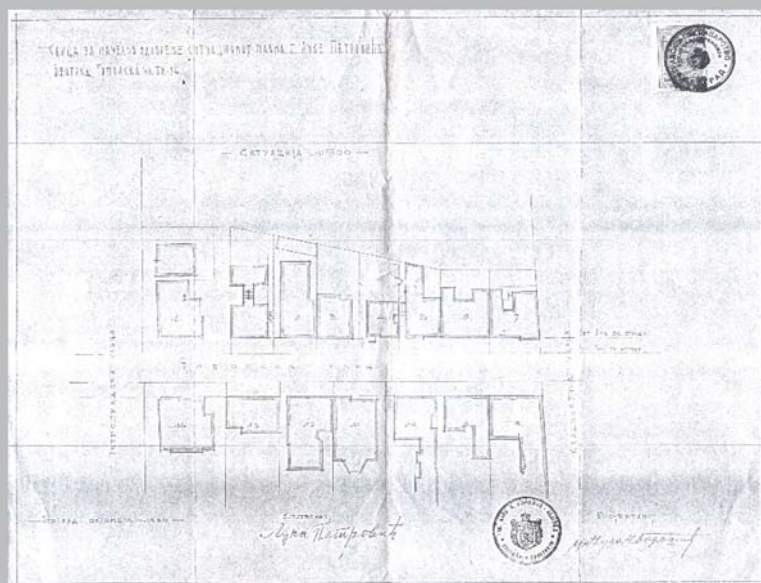
ГРАДСКОМ ПОГЛАВАРСТВУ ГРАДА БЕОГРАДА
За Грађевински Одбор

Молим Грађевински одбор да изволи дати своје мишљење -начелно- да ли ће се имање г. Луке Петровића, бравара из Београда, постојеће у Тополској улици број 14, моћи наградити на ~~једнаком~~ ~~начину~~ ~~показан~~ у приложеној ситуацији.

Као што се из приложених ситуација види сви углови изграђени су на тај начин што су зграде на тим имањима омакне до самог калкана а и зграде имања до угла подигнуте уз исти калкан т.ј. куполоване. Једнообразности ради молим да се и мени дозволи овако постављање зграде и припадање на калкан суседа означеног у слици под бројем 1. Како сусед на овом имању (Дом руског друштва црвеног крста) поседује стару зграду то ће моћи, приликом грађења своје нове зграде, прислонити и свој калкан уз мој зграду и тако сва четири угла, у овом делу Тополске улице, била би обрађена на исти начин. Са обзиром на стране света мени је позванije прислањање на калкан суседа број 2 али би то веома затворило прозоре соба које су одмакнуте од моје границе свега за око 1,50 мет.

Истовремено молим за начелно мишљење да могу подићи зграду састојећу се од партера и два спрата у укупној висини до 12,00 метара јер ћу се на тај начин приближно изједначити са суседним зградама у овом делу улице које имају било партер и два спрата било висок сутерен, партер, спрата и високу атаку.

Таксу плаћам, Учинио
Лука Петровић

Прилог 1.2: Први приказ и образложење позиције куће на парцели у односу на суседне објекте (извор ИАБ, СГБ-тех. док-Ф28-77-1935)

Прва ситуација која препознаје и сугерише успостављен ред у диспозицији објеката у Тополској улици израђена је 1935. године као прилог образложења пројекта за кућу Луке Петровића (Прилог I.2). Овај документ показује да јединствен урбанистички пројекат улице (кварта) није постојао, а да је било пожељно успоставити и правило при позиционирању објекта на парцели у односу на суседне објекте и позиције улаза. Односно, дефинисати позицију објекта и улаза на парцели не само у односу на регулациону линију (остављајући простор за башту) већ и у односу на суседа.

Трансформација дела ове улице (између Каленићеве и Петроградске) започиње са обновом ослобођеног Београда и праксом друштвеног надзора стамбене изградње⁴⁸. Средином педесетих година 20. века почиње надградња породичних кућа у Тополској улици и њихова трансформација у вишепородичне стамбене објекте⁴⁹ (Прилог I.3). Након трансформације стамбених објеката, парцеле које су димензионисане и ограђене за потребе једнопородичног становања, остале су истих димензија. Баште су у већини случајева задржане као неизграђени делови парцеле (део улице од Петроградске до Војводе Драгомира) што одаје утисак усаглашених односа према улици, односно јавном простору. Баште више нису репрезентативни вртови градских вила. Неке су ниским оградама одвојене од прилаза објекту, поједине су заузеле гаражама или приступима за гараже у сутерену, а поједине баште су уређене као локални клупски и угоститељски простори. Баште су тако омогућиле да се поред стамбених организују и други садржаји који подразумевају окупљање локалног становништва (клубови „Прича“ и „Момент“ – угао Тополске и Петроградске). Двориште споменуте куће архитекте Гавриловића показало се, позицијом и димензијом, погодним за угоститељску делатност (ресторан „Виолета кућа стара“).

Идеја баште према улици (врт испред куће) омогућила је филтрацију стамбене структуре Тополске улице – Структура становника и стамбених објеката је промењена а градски карактер вила Тополске улице је очуван.

48 Друштвени надзор врше општински народни одбор, стамбене заједнице и зборови бирача (Службени лист ФНРЈ број 15/16 април 1958).

49 Видети напомену у фусноти 32.

Диспозиција међупростора и територијални градијент

(илустровано у делу ПРИЛОЗИ А.1/1-А.1/5)

Граница куће/парцеле у Улици Тополској дефинисане су зиданом оградом. Ограде према суседним парцелама су непрозирне и непроходне, док су ограде према улици транспарентне и на једном или два места проходне (за пешачки и колски улаз). Сви елементи ограде према улици (улазна капија, поља челичне ограде, парапетни зид висине 0,5 m и стубови на уједначеном размаку) прате регулациону линију целом дужином улице. Капије су позициониране уз бочну линију парцеле или централно у односу на фронт парцеле (у средишњем пољу ограде). То правило прате позиције улаза у објекте: бочна оријентације (тип1); фронтална оријентација (тип2) (ПРИЛОГ А.1/1).

У зависности да ли су улази наткривени или не, одигнути од тла или при тлу (са спољним прилазним или унутрашњим, хаусторским степеништем) разликују се: скривени, видни и наглашени улази.

Организујући принцип ове улице је аксијалан. Овај правац је утврђен регулационом линијом. Објекти су повучени од регулационе линије 4,5 m, једном страном се ослањају на бочну границу парцеле док су од друге бочне стране одмакнути за 1,5 m. Иако различитог архитектонског израза, објекти формирају континуирани низ – фронт према улици. Из фронта се издвајају они објекти који су повучени, „у дну парцеле“ (ПРИЛОГ А.1/2.1).

Територијални градијент показује да су парцеле у делу улице између улица Петроградске и Каленићеве прилагођене за употребу од стране више корисника (полујавног карактера), док се у делу од улица Петроградске до Војводе Драгомира парцеле задржале доминантно полуприватни карактер (ПРИЛОГ А.1/3).

Интегративност и конективност

Зона за баште дефинисана на нивоу парцеле реализована је целом дужином улице уз одступање на две парцеле (ПРИЛОГ А.1/2.3). На тим местима где су куће повучене „у дну парцеле“ формирају се конвексни простори, дворишта. Конвексни простори су формиран и на месту укрштања саобраћајница. Улица Тополска има три чворишта: угао са Улицом Каленићевом, угао са Петроградском

и сквер где се сустичу Улица Војводе Драгомира и Улица Новопазарска. Конвексни простори имају конективну функцију, а како кроз њих пролазе аксијални простори, њихова функција је и интегративна (ПРИЛОГ А.1/5). Ова три чворишта имају истовремено и интегративну и конективну функцију (Прилог I/A.4). Пратећи правило да се у пресеку доминантног аксијалног и конвексног простора налазе позиције заједничких простора (јавно–локалне зоне) може се констатовати да су два од пет конвексних простора активне зоне овог кварта због чега Улица Тополска има карактер суседства (баште према раскрсници са Петроградском). Ово потврђује забележена фотографија (ПРИЛОГ А.1/4).

Смернице за формирање зоне заједничког простора (ПРИЛОГ А.1)

1. Интегрисати баште и дворишта вишепородичних стамбених објеката;

Најбољи ефекат прегледности постиже се укрштањем аксијалних и конвексних простора. Предлаже се да се изврши реконструкција ограда и парцеле интегришу тако да оформе контролисано проходне блокове. Реконструкција ограда подразумева редефинисање проходних позиција, диференцирање физичког разграничења (без ограда – денивелација и обликовање терена; ниска проходна ограда – до 0.5 m; ниска непроходна жива ограда; висока транспарентна ограда и висока нетранспарентна (зидана или жива ограда). Трансформација ограда између суседних парцела вишепородичних стамбених објеката појачава интегративност аксијалног простора у зони баште (према улици) и у зони унутрашњег дворишта.

Успостављање мреже заједничких простора у блоковима Врачарског кварта сугерише се само у делу кварта са парцелама где је дошло до трансформације из једнопородичног у вишепородично становање. У Прилогу (ПРИЛОГ А.1) шематски је приказана трансформација блока из затвореног традиционалног блока у блок контролисано проходног типа.

2. Формирати заједничке, наткривене приступне стазе за суседне објекте са наспрамно оријентисаним улазима (важи за све парцеле у Тополској улици);

Укидањем ограде у делу парцела на којима су улази бочно оријантисани „једни према другима“ остварује се шира, комфорнија зона приступа. Дизајном наткривене приступне зоне (од улице до улаза у суседне објекте) остварује се: визуелно препознатљива позиција заједничког приступа, сугеришу се ситуације у којима становници суседних објеката виде један другог и у том простору налазе мотив заједништва, због чега одржавају приступ безбедним и репрезентативним.

3. Лоцирати енергетске резервоаре на бочним границама постојећих парцела (важи за све парцеле у Тополској улици).

У циљу штедљивог располагања енергетским ресурсима и адаптирања на климатске услове на микронивоу сугерише се редефинисање граница парцела: зона баште, бочне границе – објекти уз бочну границу (позиција светларника) и објекти повучени од бочне границе парцеле (позиција зидане ограде).

Зона баште није тек зелена површина већ је то компонента како стамбеног склопа (кућа/парцела) тако и улице. Препорука је да зона баште буде сагледана у функцији микроклиматског комфора и објекта и улице. Такође, имати у виду и њену функцију дистанцера – компонента која истовремено удаљава објекат од улице и интегрише предворје у пријатан линеаран простор улице. Истовремено, као повезујућа компонента уличног фронта и репрезентативно предворје појединачних објеката, ова зона је предмет савремене архитектонске интерпретације концепта баште. На бочним границама парцела, на позицијама где су објекти разграничени калканским зидовима сугерише се инсталирање савремених технологија аерације објеката на позицији светларника тако, да суседни објекти равноправно располажу и одржавају овај ваздушни резервоар као заједнички. На бочним границама где су објекти повучени од бочне границе парцеле, сугерише се лоцирање резервоара кишнице и сиве воде. Колектор и резервоар одговарајуће технологије пречишћавања користи се за одржавање дворишног зеленила и баште према улици. Овај еколошки дистанцер је нови мотив заједништва Тополске улице који доприноси економичном располагању ресурсима сваког појединачног становника.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 2: Умчарска и Струмичка улица, насеље Шумице

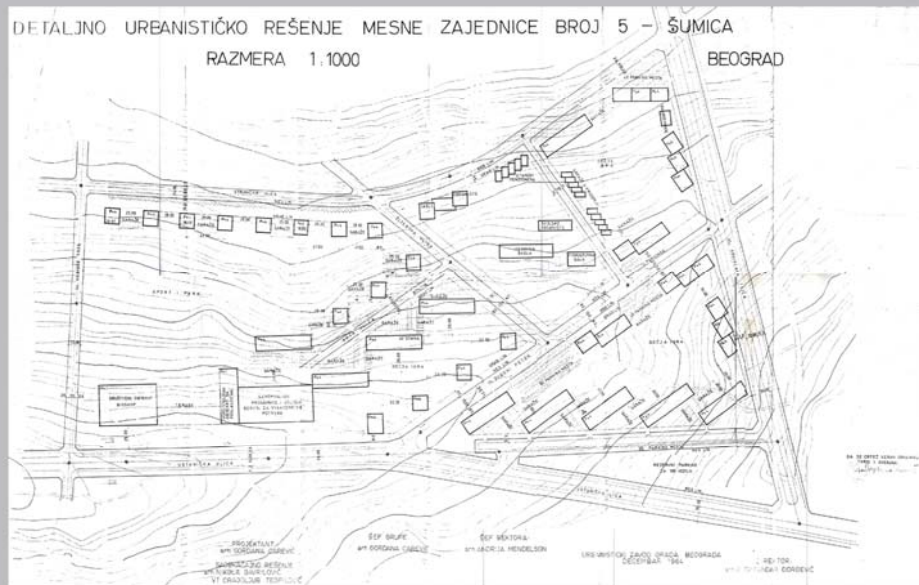
Месна заједница 5 у насељу Шумице налази се на територији Градске општине Вождовац. Границу насеља дефинишу улице: Грчића Миленка, Струмичка, Војислава Илића и Устаничка.

Насеље је изграђено 1968. године према урбанистичком пројекту архитеката Андрије Менделсона и Гордане Царевић из 1961. године⁵⁰. Део насеља је пошумљен 1947. године како би се зауставила изградња субстандардних стамбених објеката на терену погодном за успостављање здраве и комфорне средине. Приоритети израде урбанистичког пројекта били су регулација и опремање Устаничке улице до Булеvara револуције и успостављање критеријума за савремено становање са свим пратећим објектима (Carević 1966: 56).

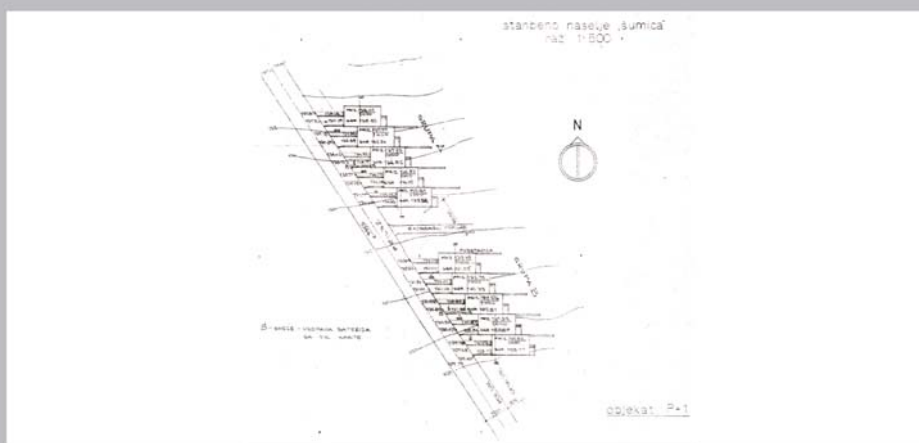
Насеље заузима 22,86 ha јужне падине. Планирана величина стамбене заједнице (Месна заједница бр. 5) била је 5.500 становника; планирана густина насељености 300 ст./ha (у неким деловима и 450–500 ст/ha); укупно 1.550 станова у типским објектима колективног и породичног становања, доследно концепту стамбене заједнице. Стамбене јединице пројектоване су у систему модуларне координације. Специфичност овог насеља је у томе што су поред колективних стамбених објеката пројектоване и групације породичног становања као интегрални део стамбене заједнице. Ово иде у прилог тези да је кључни разлог што је модел колективног становања преовладао у изградњи насеља у периоду социјализма био економски, а не идеолошки, имовински или архитектонски.

Диспозицијом објеката извршена је подела на блокове (Прилог II.1/a). По ободу блока, дуж саобраћајница, позиционирани су стамбени објекти спратности П+1 и П+4, адекватног инсолационог растојања и погодне позиције у односу на морфологију терена и оријентацију (Прилог II.1/b). Морфологију терена прате саобраћајнице и пешачке стазе. Паркинг простор је организован према стандарду: једно паркинг место на две стамбене јединице. Предвиђене су, али нису реализоване, и приземне гараже као везни елемент стамбеног склопа.

⁵⁰ Плански основ за пројектовање насеља био је Генерални урбанистички план Београда из 1950. и Регулациони урбанистички план Општине Вождовац, одобрен 1961.

a

b

c

Прилог П.1: Детаљно урбанистичко решење месне заједнице 5, насеље Шумице:
 а – ситуација (извор: ИАБ, СГБ–тех. док–521–3–66); б – диспозиција објеката
 П+1(извор: ИАБ, СГБ–тех. док–521–3–66); с – неограђена дворишта припадајућа
 јединицама низа (извор: Урбанизам Београда БР. 13, 1971)

Унутрашњост блокова диференциране је употребе: за спортске терене, игралишта и зелене површине (Прилог II.1/с). Простори су опремљени и уређени према потребама становника заједнице, у односу на пројектовану старосну структуру становника и са идејом о изградњи социјалистичког друштва, да се слободно време проводи у што здравијој средини, у заједници, а активности слободног времена предузимају за добробит заједнице и окружења.

Изглед насеља је у великој мери очуван и до данас одражава првобитну замисао пројектаната. Приликом реализације насеља одступило се од пројектног решења у северном делу насеља, на ободу шумљеног парка, где је била предвиђена изградња културног центра. При експлоатацији, у периоду транзиције (деведесетих година 20. века), значајне трансформације догодиле су се дуж Устаничке улице, у зони центра Месне заједнице. Објекти вишепородичног становања нису реконструисани нити надограђивани. Објекти индивидуалног становања су у већини случајева реконструисани, дограђивани, а парцеле утврђене живом оградом. Ове промене су резултат индивидуалних акција власника породичних кућа (ПРИЛОГ А.Па/4).

Зелени фонд овог насеља у делу парка проглашен је Трајним добром Београда (ГУП Београда 2021) па се смернице које су дате у закључном делу овог приказа не односе се на трансформацију насеља у целини, већ само на конкретне групације: породичне куће у Умчарској улици; вишепородичне куће у Струмичкој улици.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 2а: Улица Умчарска, насеље Шумице

Диспозиција међупростора и територијални градијент

(илустровано у делу ПРИЛОЗИ А.Па/1-А.Па/5)

Умчарска улица повезује северни стамбени део насеља Шумице са централним садржајима у јужном делу насеља (Устаничка улица) и раздваја средишњу зону (блок са основном школом и обдаништем) и стамбени блок у источном делу насеља. Улица је трасирана управно у односу на изохипсе терена како би обезбедила погодну оријентацију стамбеног склопа са једне стране и приступ школи из правца Устаничке и Струмичке улице. Дуж Умчарске улице формирана су два низа породичних кућа од по пет типских стамбених јединица димензија 6 x 11 m (БРГП 121,2 m²). Стамбене јединице се надовезују једна на другу уз калканске зидове, каскадно прате пад терена (денивелација између суседних јединица је 0,7 m). Подужна оса породичних кућа прати изохипсе јужно оријентисане падине тако да стамбене јединице имају правилну оријентацију (запад–исток) и погодну позицију у односу на конфигурацију терена (Прилог II.1/b).

Свака јединица је повучена од улице и у односу на претходну за 4,5 m чиме се испред фронталног улаза у појединачне породичне куће формира претпростор (полу–приватни) између саобраћајнице и улаза у појединачне објекте, док се са супротне стране, према унутрашњости блока формира – дворишна ниша (заклоњен простор за боравак на отвореном). Према оригиналној урбанистичкој поставци и архитектонском пројекту, ове дворишне нише нису биле ограђене, већ су пројектоване и реализоване као интимнији али интегрални део унутрашњег слободног простора блока (Прилог II.1/c).

Подзиди између суседних дворишта показали су се као елементи антиципације приватне својине (ПРИЛОГ А.Па/1). После 2000. године дворишта су ограђена и према суседима и према унутрашњости блока. Тиме су присвојени делови заједничког дворишта и у имовинском смислу и за појединачне потребе, без изузетка. Равни кровови су у већини случајева реновирани, улази у објекте наткривени, поједини приступи су ограђени али у већини случајева озелењени и

отворени. Изражена индивидуализација поседа овде је умеренија него у другим насељима у Београду зато што су сами објекти наметнули меру одступања и међусобног разликовања (ПРИЛОГ А.Па/1). Бољи резултат би се постигао да су промене синхронизоване и усаглашене на нивоу пројекта групације.

Овде се не може говорити ни о центрификацији, филтрацији, нити о резистентности стамбене групације. Промене у структури становника ове групације одразиле су се и на изглед објеката. Поред индивидуално предузете реконструкције објеката (чији естетски ефекат није предмет овог рада), значајна промена је евидентна у приступачности ових објеката односно у повлачењу, изолацији појединачних објеката. То је постигнуто контролом приступа објекту – на један начин према улици (видео-надзор), на други начин према дворишту (непроходне ограде) (ПРИЛОГ А.Па/4).

Интегративност и конективност

Организациони принцип ове групације је благо одступање од линеарног – који се у типологији кућа у низу назива смакнути низ (ПРИЛОГ А.Па/2.1). На нивоу групације интегративну функцију остварује аксијални простор Умчарске улице и линија разграничења према унутрашњем дворишту блока (ПРИЛОГ А.Па/2.3). Повлачењем фронта јединица низа од улице успоставља се дистанца према јавном простору и ненаметљиво али јасно издвајање сваке јединице из групације (ПРИЛОГ А.Па/2.1). Прилаз појединачним објектима организован је приступним стазама и колским рампама које се под углом сустичу са правцем регулационе линије Умчарске улице. Дистанцирани од јавног простора и међусобно смакнути фронтални улази у стамбене типске јединице остварују меру уклапања и појединачног издвајања – припадања и групацији и стамбеној заједници. Стамбене јединице груписане су у две групације од по пет типских породичних кућа П+1. Ова два низа породичних кућа употпуњују склоп вишепородичног становања у чијем средишту је конвексни простор, уређен за игру и рекреацију становника блока. Ове две групације кућа издвајају се по томе што је разграничење између суседа и према отвореним просторима, у пројекту, дискретно назначено подзидима који прате линије калкана. Калкански зидови и подзиди су елементи који истовремено имају конективну и интегративну функцију,

због чега је њихова екстензија у конвексни простор блока окосница формирања заједничког простора ове групације.

Према урбанистичком пројекту објекти породичног становања имали су контролисан пешачки прилаз (метална транспарентна ограда између улице и уређене пешачке стазе до улаза у објекат, приступ гаражи је из јавног простора, директан, без физичке препреке. Са супротне стране, према блоковском дворишту, организоване су терасе које обезбеђују приватност боравка на отвореном. Између тераса и блоковског дворишта, у ширини смакнутих јединица, предвиђена је зона непосредног контакта са суседима. Након присвајања дворишних башти, ови простори су ограђени за потребе појединачних домаћинстава. Тиме је изгубљена прелазна зона између јавног (блоковског дворишта) и приватног (баштенског дворишта породичних кућа) (ПРИЛОГ А.Па/3).

Смернице за формирање зоне заједничког простора (ПРИЛОГ А.Па)

1. Између унутрашњег блоковског дворишта и појединачно присвојених дворишних башта формирати зону заједничког простора.

Место реконцептуализације ове групне форме је веза приватно двориште – унутрашњост блока. Ограђивање појединачних поседа непроходном живом оградом представља чин повлачења из јавног простора и показује потребу за заштитом имовине и приватног поседа. Уважавајући право приватне својине, заједнички простор се формира на растојању од ограде тако да не угрожава приватност стамбених јединица.

2. У јавном простору дворишта блока, у правцу калканских зидова јединица предметног низа лоцирати и осмислити мотив упућености становника предметне групације на двориште блока.

При уређењу и нивелационом решењу зоне заједничког простора сугерише се екстензија подзида (у правцу калкана) као линије која материјализује упућеност стамбених јединица на двориште блока као амбијентални, друштвени и еколошки ресурс заједнице суседства, према узору архитектонског решења предметног низа.

3. Подићи ниво енергетске ефикасности и сигурности на нивоу групације и унутрашњег дворишта блока.

Искористити погодности оријентације и добру осунчаност кровних равни групације за потребе уштеде заједничке електричне енергије (нпр. соларни панели инсталирани на крововним терасама могу да обезбеде напајање јавне расвете у зони заједничког простора). Како су физичке карактеристике јединица настале према нормама „за наше прилике“ шездесетих година 20. века, реконструкција ових објеката подразумева унапређење опреме и инсталација. При реконструкцији стамбених јединица водити се принципом уштеде енергије и штедљивог располагања ресурсима. Систем заједничких инсталација треба унапредити тако да се потенцира међусобна сарадња при коришћењу и одржавању обновљеног или новог система инсталација. Према принципима интегралног управљања водама, у зони заједничког простора погодно је лоцирати два резервоара сиве воде и кишнице која се пречишћава за потребе одржавања башта две групације породичних кућа и дворишта. Заједничка расвета, видео-надзор и мерачи енергетске потрошње у зони заједничког простора доприносе укупној безбедности суседства и подстичу ривалство између две групације у економичној потрошњи енергије, а не у симболима луксуза.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 26: Улица Струмичка, насеље Шумице

Диспозиција међупростора и територијални градијент

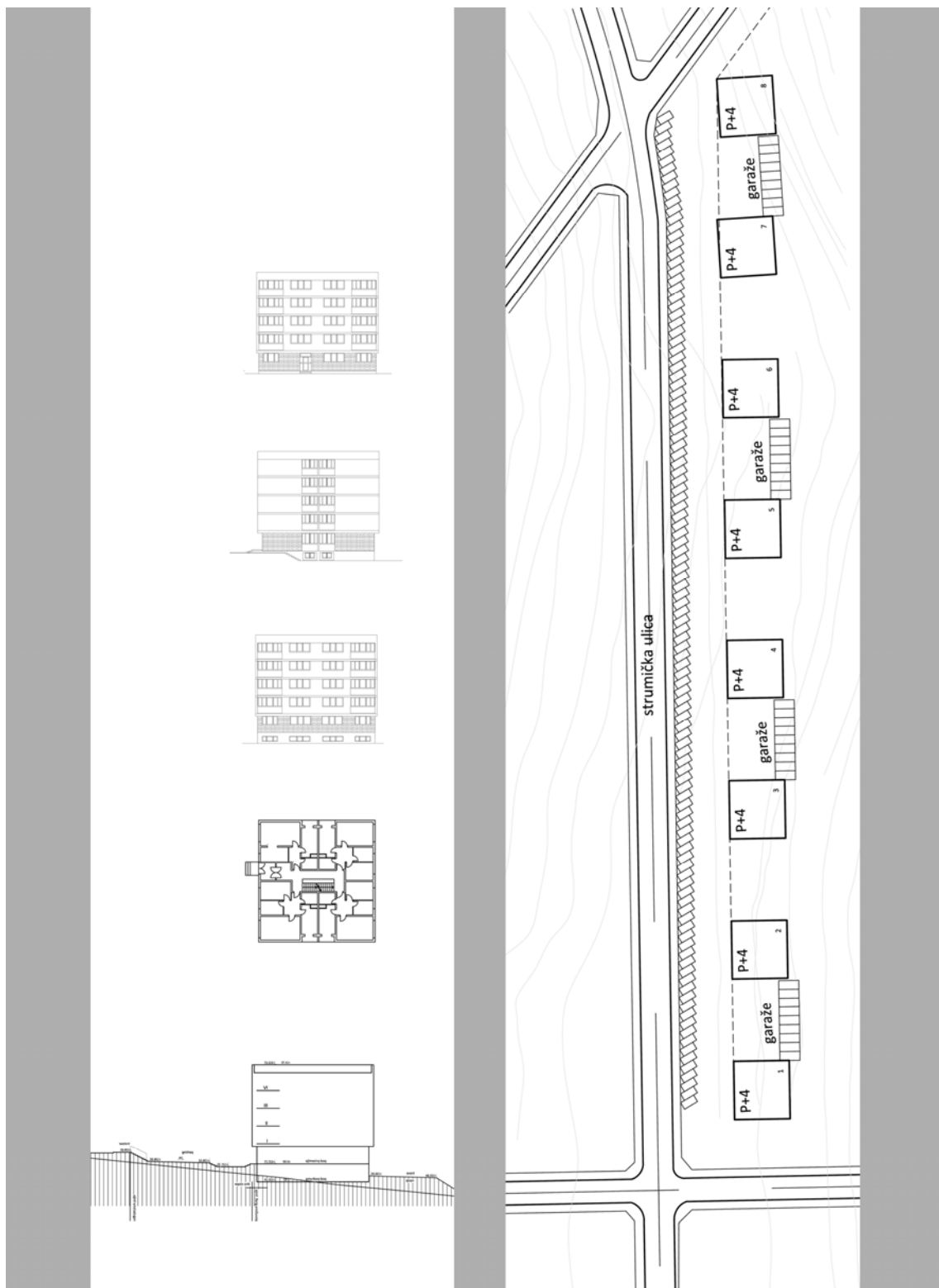
(илустровано у делу ПРИЛОЗИ А.Пб/1-А.Пб/5)

Групација од осам типских слободностојећих објеката спратности П+4 формирана је са доње стране Струмичке улице, дуж северне границе насеља, линеарно, на осовинском међуразмаку од 41 m. Позиција ових објеката у односу на морфологију терена и инсолационе могућности јужне падине добро је искоришћена.

Објекти који формирају ову групацију су типски, слободностојећи, спратности П+4 и димензије габарита 18 x 18m. Приземље је повучено у односу на спрат и то са предње и задње стране по 70 cm а са бочне 20 cm. Сваки објекат вишепородичног становања има један главни улаз, позициониран са северне стране, према Струмичкој улици. Један улаз окупља 21 стамбену јединицу, групација од осам објеката окупља 168 стамбених јединица. Структура станова у сваком објекту је иста (16 двоипособних 63 m², 2 двоипособна 56 m², 1 једноипособан 48 m²; укупно 19 стамбених јединица и 2 адаптиране јединице у сутерену). У укопаном делу објекта лоцирано је склониште.

Припадајући простор ове групације ограничен је ободним саобраћајницама и пешачком стазом која прати руб падине са јужне стране. Денивелације терена у појасу између Струмичке улице са северне стране (ширина 45 m²) и пешачке стазе је 3,6 m². Каскадно спуштање терена искоришћено је за формирање три просторна нивоа јавности – улица (јавни простор), паркинг и приступ објектима (јавно–локални простор), групација (заједнички простор), стаза (јавни простор).

Стамбене јединице у приземљу и сутерену, у оригиналном пројекту, нису имале излаз у дворишта која су припадајућа објекту, иако су првобитно били намењени заједничком коришћењу. Непосредно по изградњи насеља просторије у сутерену су адаптиране у стамбене јединице јер је денивелација терена омогућила да просторије у сутерену буду изнад тла (а регулатива је забрањивала стамбене просторе у укопаном делу објекта). Контакт са тереном јединица у приземљу и сутерену предмет је процеса трансформације који је затечен у овој групацији.

Прилог Пв.1: Објекти П+4, Улица Струмичка, месна заједница 5, насеље Шумице
(извор: ИАБ, СГБ–тех. док–498–3–66)

Садржаји који су урбанистичким пројектом предвиђени, а до данас нису реализовани, повод су да се на тим местима испитају нова решења. Како је изостала реализација гаража и диверсификација заједничких простора у зонама између објеката, потребно је испитати могућности овог склопа да прими садржаје који би обезбедили стандард савременог концепта суседства (на пример, ефикасно и одговорно располагање ресурсима у близини).

Интегративност и конективност

Значајна компонента групне форме је спона која појединачне објекте повезује у координирани систем. У овој групацији улогу споне имају и дворишта између објеката (конвексни простори) и приступне и транзитне зоне (аксијални простори). Тачније, спрегнуто дејство аксијалних и конвексних простора производи ефекат споне.

Ова спрега је значајна због тога што су становници свих 168 стамбених јединица упућени на приступну зону – паркинг и приступ улазу, док су на дворишта између објеката упућени само делови суседних објеката који су према тим двориштима оријентисани (ПРИЛОГ А.Пб/2.3).

Територија припадајућа анализираном склопу ограничена је аксијалним просторима: аксијални простор 1 (ширине приближно 19 m, дужине 350 m) између саобраћајнице и предметне групације; паралелно овом простору, са јужне стране организован је аксијални простор 2 – пешачка стаза (ширине приближно 15 m, дужине 360 m) повезује рекреативне просторе насеља и предствља пријатан транзитни простор – место сусретања станара и пролазника. Одморишта дуж стазе оријентисана су према средишту насеља, игралиштима у подножју ове групације и представљају граничнике њене територије (ПРИЛОГ А.Пб/3).

Конвексни простори, дворишта између објеката, организовани су за потребе игре и боравка деце предшколског узраста (деца имају осећај самосталности и заштићености, а родитељи осећај да из стана, на дистанци, прате и контролишу активности своје деце). Веза стамбених јединица са игралиштима и рекреативним просторима између објеката ове групације није директна. У случају кад су стамбене јединице суседних објеката делатно усмерене (оријентисане) према

истом дворишту, становници имају могућност да у том простору осмисле њима одговарајући мотив заједништва. Ове позиције су означене као места погодна за реконцептуализацију идеје заједничког простора.

Промене у структури становника и у изгледу објеката нису евидентирани па се овај стамбени склоп може уврстити у резистентне.

Смернице за формирање зоне заједничког простора (ПРИЛОГ А.Пб)

1. Аксијалним правцима интегрисати дворишта између слободностојећих објеката стамбене групације.

Место реконцептуализације овог склопа су тачке укрштања постојећих аксијалних простора и потенцијалних који би омогућили сусретање станара и пролазника.

Ови нови правци могу бити физички утврђени (стазе и рампе) или само визуелно наметнути. То се постиже позиционирањем и оријентацијом са једне стране приступних рампи (горња ободна страна, приступ из Струмичке улице) према новоформираним зонама заједничког простора, са друге стране (доња ободна страна према спортским теренима).

2. Формирати зону заједничког простора наспрам дворишта, дуж транзитне стазе.

Зоне заједничког простора формирати дуж транзитне пешачке стазе у форми дворишних тераса – платформе на рубу падине. Ове платформе представљају продужетак дворишта која су организована између објеката до самог руба шуме. Платформе су формиране између два суседна објеката и потенцирају њихову упућеност на исти простор у близини стана. У постојећој диспозицији стаза тангира зону објеката и представља линију разграничења јавне зоне од зоне објеката. Диверсификација зона у близини објеката постиже се позиционирањем зоне заједничког простора са супротне стране стазе, према шуми, тако да у овом простору пролазници препознају мотив краткотрајног задржавања и могућност да се прикључе активностима које се дешавају на платформама. Значајно је да се не прекине правац постојеће транзитне стазе како би се тиме показало да је сусретање са странцима у овој групацији пожељно. Оваквом диспозицијом се постиже организација склопа полуотвореног типа.

3. Реконструисати приступне стазе тако да приступни правци буду оријентисани „једни према другима“, а дворишта проходна и за становнике и за пролазнике.

Приступне стазе из правца Струмичке улице оријентисати према садржајима дворишта тако да позивају и станаре и пролазнике да прођу кроз овај склоп према садржајима заједничких платформи. Дворишта учинити проходним обликовањем терена. На позицији укрштања нових аксијалних праваца (уведених према првој смерници) и осовине заједничког простора позиционирати визуелно препознатљиве и сагледиве мотиве/оријентире кретања (на пример мобиле који користе кретање ваздуха, воде и др.). Оријентири су креирани као обележја, део идентитета суседства и имају едукативну функцију. Подстичу се различити креативни изрази идентитета суседства који се конструишу у интеракцији са младим стручњацима. Садржаји на платформама су доступни и станарима и пролазницима једнако. Како таквих позиција има седам, отвара се могућност различите употребе простора – од урбаних башти (органске производње) до пунктова креативне размене и рециклаже.

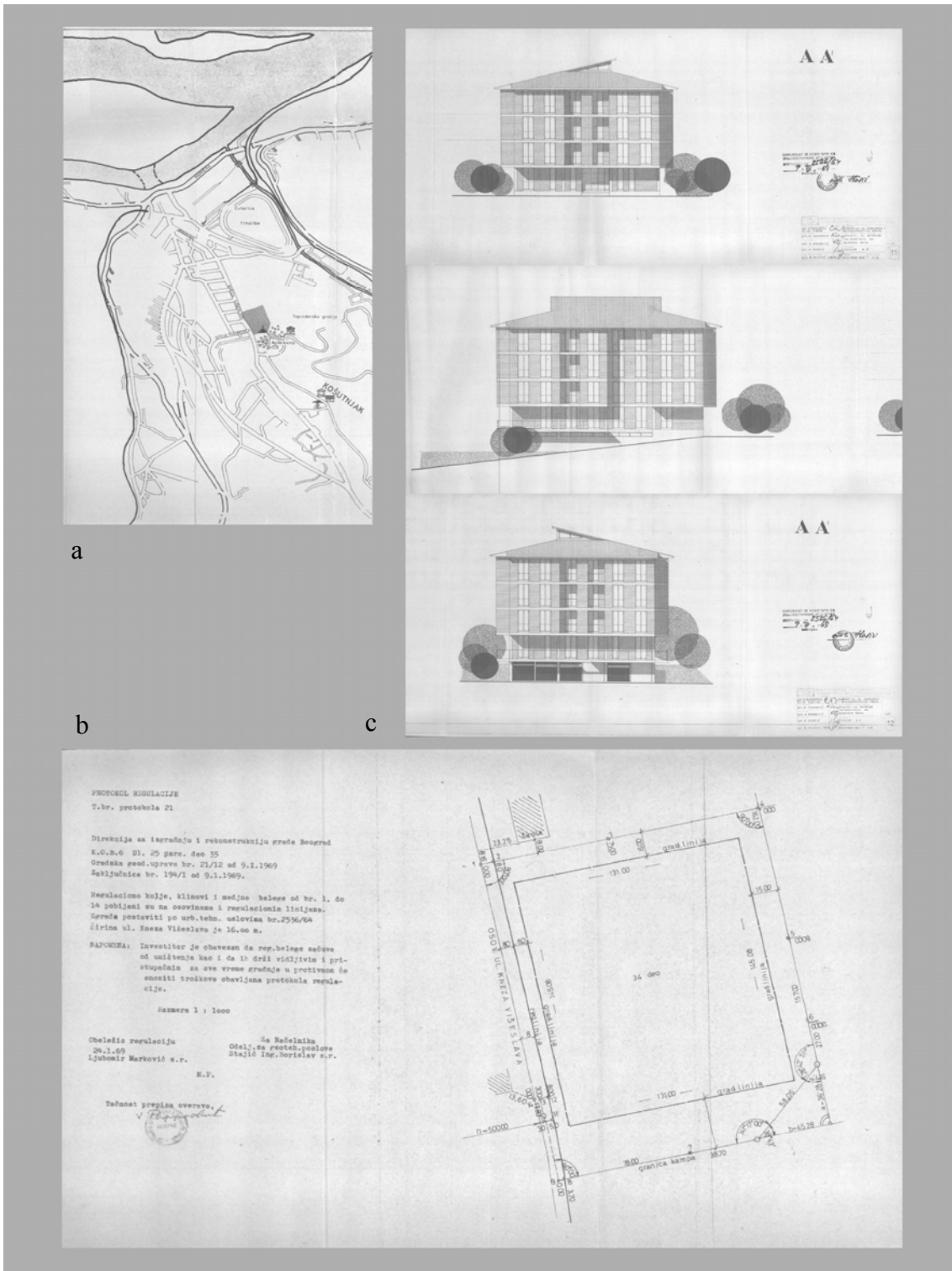
СТУДИЈА СЛУЧАЈА 3: Професорска колонија, насеље Кнеза Вишеслава

Станови за потребе Универзитета на Бановом брду изграђени су 1971. године према архитектонском и урбанистичком пројекту архитекте Мирослава Јовановића. Решење је пројектовано 1969. године, а одмах након реализације препознато као најбоље достигнуће у области архитектуре и урбанизма у 1971. години. У образложењу Октобарске награде, комисија у саставу: архитекта Милорад Пантовић, архитекта Стојан Максимовић, сликар Пеђа Милосављевић и архитекта Михајло Митровић истакла је умереност и једноставност који овом остварењу дају печат хумане интимности (Урбанизам Београда БР. 13, 1971). Истичући индивидуални ликовни израз који се хармонично стапа са постојећим амбијентом, комисија је у овом раду препознала путоказ у конципирању насеља и подстицај за развој стамбеног градитељства у Београду. То је био путоказ не само у потрази за архитектонским изразом колективног становања примереним нашој средини, већ онај који је рутинизираној урбанистичкој поставци насеља показао алтернативу.

За нови стамбени блок на Бановом брду, на ободу Кошутњака Урбанистички завод је 1964. године израдио урбанистички пројекат у складу са принципима Стамбене заједнице⁵¹. Према тим условима дозвољена је изградња објектата спратности П+3 и П+8. Урбанистичко решење архитекте Андреје Менделсона измењено је на захтев пројектанта архитектонског решења стамбеног склопа Мирослава Јовановића. Као одговор на ове услове, Јовановића даје сасвим другачију просторну поставку насеља (Прилог III.2). Заснована на обрасцу колоније, нова урбанистичка поставка прекида рутину примене унифицираног решења стамбене заједнице.

Поред одмереног архитектонског израза, урбанистичким решењем, диспозицијом и оријентацијом типских стамбених објектата, истовремено је постигнута мера издвајања и мера припадања урбанистичкој целини, на ободу шуме, у близини

51 У складу са већ опробаним концептом, дуж улице Кнеза Вишеслава у условима је предвиђена изградња стамбене куле, а у зони повученој од улице предвиђена је изградња стамбених ламела спратности П+3. За детаљнији увид видети техничку документацију пројекта (Историјски архив Града Београда)

Прилог III.1: Професорска колонија, насеље Кнеза Вишеслава: а – локација; б – протокол регулације (парцела формирана за изградњу нове колоније); с – изгледи типског објекта P+3+Pk (извор: IAB, GOČ – teh. dokumentacija, objekat A-2 P+3 – 98-3-69; A1-5 – 99-1-69; A-6, P+3 100-1-69; A – 8 P+3 101-3-69; B – 3 101-4-69)

зоне породичних кућа традиционалне градње. Још један преседан је остварен овим концептом – иако остављају утисак групације типизираних стамбених јединица (укупно 196 стамбених јединица), на нивоу блока је остварено 10 типова стамбених јединица (од 40 m² до 120 m²).

Структура станова у оквиру једног типског објекта је различита (од једнособних до петособних станова). За разлику од концепта стамбене заједнице који зонално раздваја различите типове и густине становања, овде је различита структура комбинована на нивоу једног типског објекта. На нивоу објекта постигнута је интеграција домаћинства различите структуре. Мултиплицирањем типског објекта, ова разноврсност постаје равномерно дистрибуирано правило.

За разлику од других насеља грађених у то време у Београду, овај пројекат се издваја и по решењу кровне етаже. Уместо кровних тераса, предвиђен је традиционалан четвороводни кров. Поткровље је првобитно коришћено као заједничка просторија корисне површине 20 m². Током експлоатације, услед проблема прокишњавања и израженог економског раслојавања, заједничка просторија у поткровљу је приватизована – прикључена је једном или је подељена између два стана на последњој етажи. Заузврат, саниран је кров. Тиме је, на нивоу овог урбаног склопа типологија станова проширена, а разлика у квадратури остварена у корист луксузних станова или студија у поткровљу. Иако сви уживају погодности локације, они у поткровљима у пуном комфору користе привилеговану позицију – највише тачке на узвишењу, на ободу шуме⁵² (ПРИЛОГ А.Ш/2.1).

52 Масовна приватизација заједничких просторија на кровним терасама у већини насеља у Београду имала је сасвим супротан ефекат – не само у естетском смислу већ у промени структуре станова – или су вешарнице елементарно прилагођене егзистенцији оних који нису у могућности да реше стамбено питање или су кровови трансформисани у једну или више етажа комфорних станова.

Прилог III.2: Урбанистичко решење арх. Мирослава Јовановића (извор: *ibid.*)

Промена социјалне структуре у овој колонији остала је неприметна, што упућује на детаљнију анализу заједничких простора у овом насељу који су овом склопу омогућили отвореност и у измењеним друштвеним и тржишним условима. Значајније промене физичке структуре на нивоу насеља и објекта нису приметне, изузев самоиницијативног, међусобно неусклађеног уређења улазних партија (*степеннице, рукохвати и други елементи уређења прилаза објекту*) и означавање паркинг места и пролаза (ПРИЛОГ А.ИИ).

Диспозиција међупростора и територијални градијент

(илустровано у делу ПРИЛОЗИ А.ИИ/1-А.ИИ/5)

Насеље је изграђено на парцели димензија 154 x 298,7 m (4.6 ha). Дужом страном парцела излази на улицу Кнеза Вишеслава. Облик блока је правилан, дефинисан главном саобраћајницом Кнеза Вишеслава и ободном сабирном улицом Радована Драговића (Прилог ИИ.1). Терен је у благом паду (7%), у правцу северозапад–југоисток. Највећа висинска разлика је 25 m између дијагонално супротних углова парцеле (највиша позиција је у југоисточном углу парцеле (апсолутна кота 174 m), најнижа је у северозападном углу парцеле, (апсолутна кота 149 m)). Приступне саобраћајнице су трасиране у правцу изохипси терена, између слободностојећих објеката (ПРИЛОГ А.ИИ/2.2).

Колонију чини 11 типских објеката организованих у јединственом конструктивном растеру 5.4 x 5.4 m. Осам објеката је типа 1a и три објекта типа 1б. Објекти су искључиво стамбене намене, типски, спратности П+3, димензије габарита: 15,5 x 21,9 m (тип 1a); 16,5 x 16,5 m (тип 1b).

Грађевинска линија је повучена од регулационе линије (према улици Кнеза Вишеслава) 8 m, од границе суседних парцела 15 m и 30 m. Грађевинске линије формирају правоугаони габарит 131 x 145 m. Објекти су слободностојећи, лоцирани у појасу између јавног простора улице и унутрашњег дворишта блока. Постављени у смакнутом поретку објекти остварују добру интеграцију и имају отворене визуре кроз шуму (не стоје један другом „на путу“) (Прилог ИИ.2). Међусобно растојање објеката је: дуж источне стране парцеле 12,7 m; јужна страна 29,3 m; западна страна 13,5 m и 16,2 m; северна страна 14 m. Објекти

једном страном прате правац приступне саобраћајнице (изохипсе терена), а другом страном прате линију под углом од 30° (односно 60°) у односу на регулациону линију (ПРИЛОГ А.Ш/2.2).

У односу на морфологију терена, омогућено је нивелационо раздвајање пешачког и колског приступа објекту. На вишој коти терена је улаз у стамбени објекат, на супротној страни објекта, спрат испод приземља има целу висину изнад терена, што је искоришћено за гараже. Отворени простор између два суседна објеката у смакнутом низу омогућава паркирање на отвореном простору и приступ суседним објектима (за један објекат – пешачки приступ, а за други – колски).

Ова групација чији је ред јасан, али ненаметљив, одаје утисак гостољубивог места – без ограда, отворено, али заштићено место. Пример је како се и без физичких баријера, диспозицијом објеката и улаза, може помоћи територијална и друштвена кохезија.

Интегративност и конективност

Аксијални правци одређују границу територије ове колоније. Претпоставка да највиши степен интегративности имају ободни правци - Улица кнеза Вишеслава и Улица Радована Драговића проверена је анализом (ПРИЛОГ А.Ш/2.2). Анализом аксијалних праваца установљено је да је степен интеграције већи унутар групације (колоније) него према окружењу (шуми или изграђеној структури). Мрежа продора аксијалних праваца кроз блок у оваквој диспозицији објеката успоставља виши степен интегративности него ободне саобраћајнице. То је у складу са карактером колоније – јака интеграција у припадајућем пољу држи јединице на окупу, објекти се оријентишу према правцима продора, а не према правцима ободних саобраћајница. Тиме је геометријска матрица овог склопа и мера њеног одступања од матрице окружења одређујућа за територијалну кохезију колоније (ПРИЛОГ А.Ш/3). Будуће промене (интервенције у отвореним просторима блока) треба усмеравати у односу на мрежу аксијалних продора.

Конвексни простор је организован као јединствено унутрашње двориште, парковски уређен слободан простор. Секундарна подела на овог простора је постигнута денивелацијом терена (подела дворишта на две зоне, горњу и доњу), и

организовањем приступних платформи између суседних објеката у смакнутом низу (при томе су платформе истовремено и повезујуће за два суседна објекта) (ПРИЛОГ А.Ш/2.3). Ситуација се значајно разликује у горњој и доњој зони терена. У горњем делу терена организован је паркинг наспрам три објекта тако да два конвексна простора између ова три објекта остају слободна, неизграђена. Због специфичне позиције објекат у средини овог трочланог низа нема гараже, па на овом месту блок добија полуотворен карактер (ПРИЛОГ А.Ш/3). Питање отворености скупа ставља ову позицију у фокус анализе могућности трансформације колоније.

У доњој зони заједничка приступна саобраћајница формира платформу за групацију од четири објекта. Три објекта се издвајају и по габариту и према оријентацији улаза и тракта гаража. У овим објектима позиција улаза и тракта гаража није на супротним већ на суседним странама објекта. Ова зона је компактна и делује као јако разграничење, супротно отворености горње зоне.

Највиши степен конективности има средишњи део дворишта, он је ресурс од значаја за сваки објекат ове колоније, али и платформа успостављања динамичне и сложене мреже интеракција (ПРИЛОГ А.Ш/5). Мотив тих интеракција могу бити нове структуре боравка у дворишту – централно или дисперзно позиционираних, и за становнике и за госте, пролазнике. Хумана интимност, како су стручњаци окарактерисали ово решење, не односи се само на привилеговане становнике, већ и на сваког госта овог насеља (ПРИЛОГ А.Ш/4).

Смернице за формирање зоне заједничког простора (ПРИЛОГ А.Ш)

1. а. Изградити два павиљона јавно-локалног значаја, један у горњој, други у доњој зони дворишта. Павиљоне оријентисати тако да подужне осе павиљона прате аксијалне правце високог степена интегративности;

Оба павиљона су „гостинске собе“ Професорске колоније – гостољубива места за суседа/госта/странца. Мотив гостинске собе је употребљен како би се назначило да је то затворен простор – соба за госта у којој се он осећа удобно, као код куће, при чему уважава ред куће чији је гост. Пренето на ниво суседства, активности

павиљона уважавају ред стамбеног окружења – не нарушавају мир и потребу за одмором. Зато се овом смерницом сугерише изградња павиљонских структура – репрезентативни објекти који имају прецизно одређен режим и програм активности. То значи да је број гостију и време задржавања ограничено и регулисано одређеном процедуром. Опремљеност ових објеката и архитектура је савремени. Објекти су типа павиљона јер је потребно да буду слободностојећи, засебни ентитети, окружени парковским зеленилом, а позиција сагледива и приступачна.

Садржаје павиљона прилагодити потребама и локалног становништва и странаца/пролазника. Различити садржаји се организују у два павиљона како би се омогућио избор, а корисници сусретали према интересовањима и већ усклађеном ритму животних активности. Сугестија је да павиљони буду у функцији релаксације и побољшања виталности становника и пролазника. Како је у непосредној близини овог стамбеног склопа Шумарски факултет, један павиљон може бити уређен и, уз стручну помоћ, одржаван као оранжерија, а други као клупски простор за све узрасте.

1. б. Алтернатива изградњи павиљона је формирање зоне заједничких простора у контактној зони дворишта и колско-пешачких приступних платформи.

За разлику од мотива павиљона, за простор приступне платформе је прикладан мотив трема, наткривеног простора у приступној зони групације. Тремом наткрити део паркинга и део простора према дворишту. Део трема на платформи је у функцији заштите паркираних аутомобила и заклањања пратећих, сервисних пунктова (дужа страна платформе); чело платформе оставити проходним; део трема према дворишту искористити за саднице пузавица. Сугерише се скелетна конструкције „тремова“, бојење и озелењавање чиме се постиже прикладна интеграција структуре и окружења.

2. Реконструкцију улаза и креирање препознатљивог мотива реализовати са стручњацима, у зони приступне платформе;

Уместо засебне и аматерски предузете реконструкције улаза у објекте сугерише се обнова улаза према спецификацији оригиналног пројекта. Потребу за визуелно препознатљивим елементима изразити у зони приступне платформе између два суседна објекта и регулисати потребу за паркинг простором. При томе имати у виду да је приступна платформа двоструко повезујући елемент – у подужном правцу платформа повезује шуму и унутрашње двориште (део шуме опкољен стамбеним објектима), а у другом правцу платформа повезује два суседна објекта (делатна усмереност станара суседних објеката – једни улазе у објекат а други са платформе приступају паркингу и гаражама).

3. На рубу приступних платформи поставити рециклажне пунктове за суседне објекте или било који други вид енергетске „допуне“ постојећој структури.

Рециклажни пунктови могу бити намењени прикупљању рециклажног материјала дворишне и оближње шуме (лишће, папирна и пластична амбалажа и сл.) који онда може бити употребљен за одржавање парка или у креативно-едукативне сврхе. Пунктове обложити материјалом углачане површине (погодне за лако одржавање) и рефлексивне површине (како би се визуелно нагласила својевремено призната, а и данас приметна ликовност архитектонске концепције овог насеља).

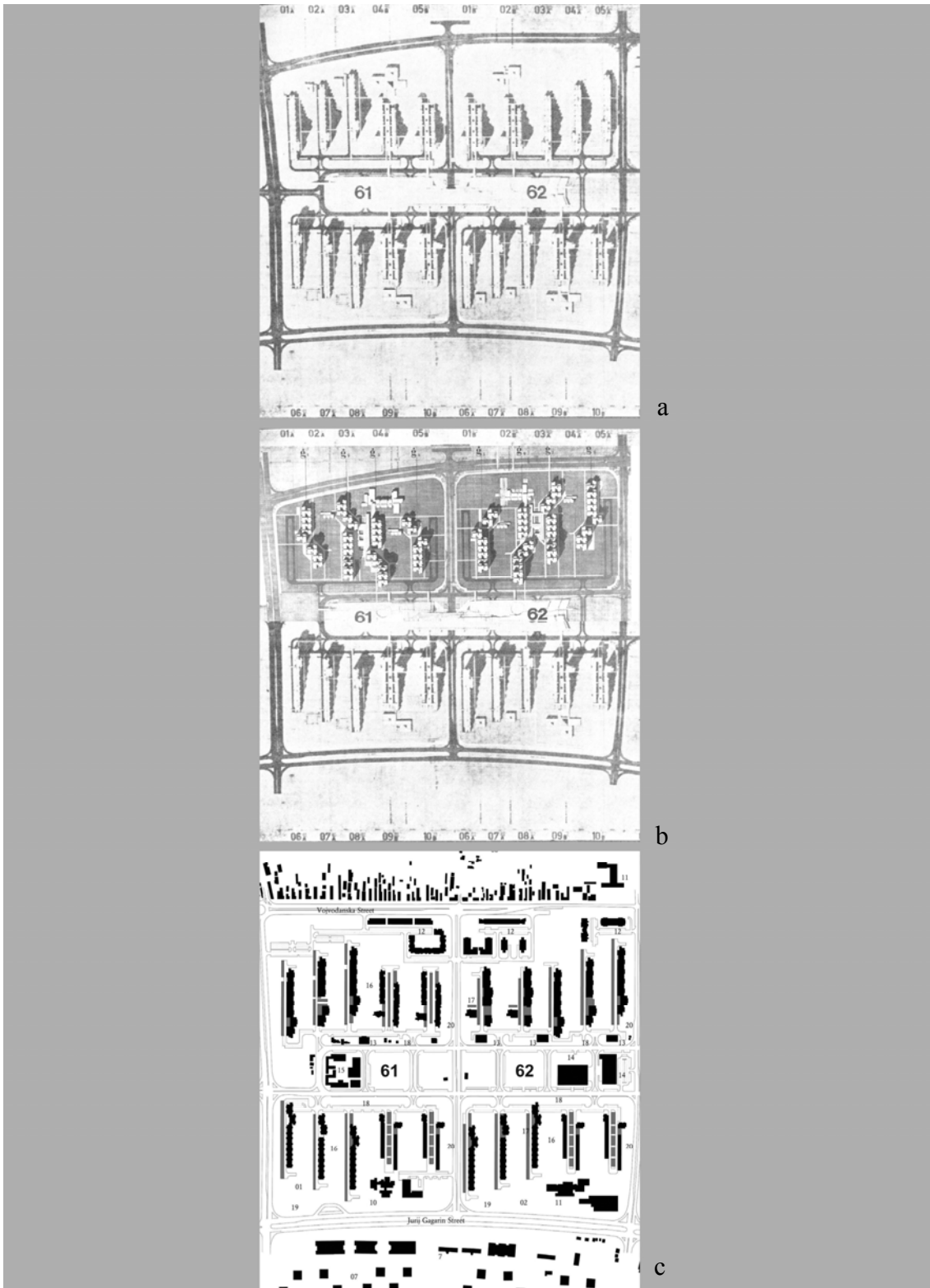
СТУДИЈА СЛУЧАЈА 4: Блок 62, Нови Београд

Стамбено насеља Бежанија (Новобеоградски блокови 61–64) налази се између Бежанијске косе и блокова 45, 44 и 70. Насеље заузима површину од 115 ha, планирано је за 40 000 становника. Организовано је у четири месне заједнице које се подударају са блоковском поделом (ПРИЛОГ А). Подударање административне и територијалне поделе карактеристика је периода планске изградње Београда (детаљније у концепту Стамбена заједница).

Детаљни урбанистички пројекат насеља урађен је 1965. године у Урбанистичком заводу града. Аутор решења је архитекта Јосип Свобода. Основни урбанистички концепт је симетрична макрокомпозиција коју чине два низа стамбених објеката који прате осовински постављену зону центра. Спратност објеката је различита, највећа (П+20) уз централну зону, најнижа (П+3) на супротном крају где су планиране школе и предшколске установе.

Конкурс за архитектонска решења блокова 61–64 стамбеног насеља Бежанија расписали су 1971. године Дирекција за изградњу Новог Београда, ССНО и ГП „Рад“. Идејни пројекти насеља и објеката урађени су, упоредо, у 1972. години. Пројектом су обухваћени стамбени објекти, објекти образовања, зелене површине, док су центри изузети из разраде. Прво су урађени главни пројекти за прву фазу изградње – јужни делови блокова 61 и 62 (1973. године), а онда и извођачки пројекти. Северни делови блокова 61 и 62 пројектовани су за другу фазу изградње (Прилог IV/1.b).

Урбанистичко решење је модификовано у сарадњи са аутором урбанистичког решења, али је сарадњу на изради пројеката за ово насеље прекинуло је ГП „Рад“, како наводи један од аутора архитектонског решења архитекта Дарко Марушић (Марушић 1976: 35). Насеље је изграђено, али значајни елементи концепта су занемарени.

Прилог IV.1: Стамбено насеље Бежанија, блок 61 и 62: а – прва фаза (извор:Изградња 1976: 34); б – друга фаза (извор:Изградња 1976: 40); с – изведено стање (извор: Војовић2012)

Реконцептуализација ове поставке подразумева увид у првобитан концепт архитектонског решења склопа и идеје о јединици суседства (Прилог IV.1). Почетак ове идеје налазимо у пројекту стамбеног склопа блока 61 и 62 (јужни и северни део), а њену разраду и доследну реализацију у насељу Церак виногради (архитеката Дарка Марушића и Миленије Марушић), па и у поставци кластера насеља Кнежевац-Кијево (архитекте Александра Ђокића) (Прилог V.2). Свака критика реализације насеља Бежанија мора имати у виду следећа одступања од првобитног концепта:

- центри нису реализовани, изузев центра М.З. Козара
- пешачке пасареле нису повезане са центрима
- само јужне стране блокова 61, 62 и део блока 63 (прва фаза) реализоване су према концепту, остале су производ серијске производње станова).

Диспозиција међупростора и територијални градијент

(илустровано у делу ПРИЛОЗИ А.IV/1-А.IV/5)

Групација од 6 стамбених кула различите спратности подигнута је дуж пешачког коридора. Од јужне према северној страни ламеле, спратност објеката се каскадно повећава (од П+3 до П+18). Површина припадајућа овој групацији (ламели) износи приближно 0,77 ха (ПРИЛОГ А.IV/2.1). Терен је раван са подигнутом пешачком платформом. Коридор омогућава приступ у 6 улаза (укупно 320 стамбених јединица) (ПРИЛОГ А.IV/1). Степеницама и озелењеним платоима савладана је разлика нивоа пешачке платформе и отворених простора блока. Паралелно постављене ламеле формирају отворено двориште блока. Двориште блока због каскадног раста спратности бочних структура има различит профил. Сегменти склопа ниже спратности имају већи комфор због окружујућег слободног простора чија је ширина димензионисана према висини склопа.

Новине у разради урбанистичког решења блока 62 настају архитектонским пројектима архитеката Дарка Марушића, Миленије Марушић и Милана Миодраговића. Уведена је сегрегација пешачког и колског саобраћаја упуштањем колског саобраћаја у полуниво у односу на терен. Пешачки ниво представља интеграцију партера и приступних етажа стамбених структура. Пројектоване су пасареле којима се стамбени објекти везују за центре. Прикривено је присуство

масе возила смештених испод зелених тампона гаражних кровова. Уз сарадњу са аутором урбанистичког решења измењено је решење северне стране блокова 61 и 62. Овим решењем је заговаран концепт јединице суседства: „... састављене од две групације, чије ламеле благим померањем у хоризонталном правцу граде стамбени амбијент израженог идентитета, који је истовремено затворен и проточан“ (Марушић 1976: 40) (ПРИЛОГ А.IV/2.1). У даљем објашњењу аутора уочава се напор да се одговори на услове нове технологије индустријске изградње (француски систем Valency), нормативима који су прописивали однос заједничког и стамбеног простора и све присутнијим и оправданим захтевима за оплемењеним и хуманизираним урбаним просторима.

Интегративност и конективност

Конвексни простори анализираниг стамбеног склопа у Блоку 62 настају одступањем од главне осе пешачке пасареле и на местима повезивања пешачке платформе са тереном (ПРИЛОГ А.IV/2.3). Ови простори нису планирани нити су одређени нормативима грађења већ су резултат дискретног модификовања планираног габарита објеката од стране ауторског тима идејног архитектонског решења. Два конвексна пролаза налазе се на супротним крајевима ламеле. Први конвексни простор се налази испод најнижег сегмента ламеле, наткривен је и активан (користе га деца и старији становници за окупљање и одмарање). Други конвексни простор је отворен плато, окружен кулама, неактиван део пешачке платформе (разлог је у изложености тог простора топлотном зрачењу, погледима, па и лошим навикама становника кула и недовршености идеје о повезивању пешачке платформе и центра насеља). Између ова два конвексна простора формирана су три мања на позицијама раздвајања два суседна сегмента склопа. Ови наткривени делови пешачке платформе повезују главни коридор са блоковским двориштем. Функција ових простора је двојна – омогућавају пролазе кроз објекат и заклоне за игру деце у топлим и кишним данима. Ови простори су остали проходни у сегментима ламеле ниже спратности где је веза коридора и дворишта уређена као заједничка тераса. У осталим деловима, пролази су сужени, припојени адаптираним стамбеним јединицама у приземљу. Разлог узурпирања ових пролаза није само самовоља или обезбеђивање егзистенцијског простора, већ

недовољно развијена веза вишеспратних сегмената склопа и окружујућег терена. За вишеспратне сегменте склопа, ови пролази морају водити новом мотиву заједништва, који је изостављен у масовној изградњи блоковске структуре.

Организујући принцип предметног склопа је аксијалан, као што су примарни пешачки токови у овом насељу – директни, праволинијски. Коридор који повезује појединачне стамбене објекте у једну ламелу има оријентацију југ–север, повезује стамбени део насеља са школом и обдаништем (са јужне стране), са центром (са северне стране) (ПРИЛОГ А.IV/3). Коначно, након три деценије од идејног архитектонског решења стамбеног склопа, дошло је до уређења централне осе насеља. Неизграђену и вишедценијски неискоришћену централну осовину насеља сада наизменично попуњавају тржни центри и паркови за децу. При активирању ове зоне нису разматране могућности повезивања пешачких пасарела стамбених склопова, већ је настављено са концептом „острва“ и праксом планирања „на парче“.

Аматерски предузете акције адаптирања јавних простора документоване су у делу ПРИЛОЗИ. Ови простори су адаптирани од стране адолесцената (трибине уз дворишно игралиште) и од стране радно неактивног становништва (трем на ободу блока) (ПРИЛОГ А.IV/4).

Смернице за формирање зоне заједничког простора (ПРИЛОГ А.IV)

1. Извршити парцелацију блока задржавајући правце, функцију и јавни карактер пешачких пасарела и коридора. Парцеле припадају сегментима склопа.

Парцелација јавног, неизграђеног простора мегаблока и сегментирање склопа на суседства (16–24 стамбених јединица) подразумева регулисане власничке односе.

2. Интегрисати пешачке платформе са тереном, у подужном и попречном правцу.

Смернице које се односе на пешачке токове подржавају идеју веће изборности кретања уз задржавање главног правца као брзе и безбедне везе до улаза у стамбене објекте или у другом правцу – директне везе са осталим садржајима у

окружењу и према стајалиштима градског превоза. Разлика концепта пешачке платформе и пешачког коридора је у начину кретања. Коридор подразумева усмерено, праволинијско кретање, а платформа омогућава дивергентне трасе. Оба ова концепта треба нагласити при реконструкцији пешачких токова и развијању нових. Томе у прилог иде и првобитна идеја о повезивању платформе и централне зоне насеља. Како је централна зона активирана новим садржајима снабдевања и парковима за игру деце, продужетак пешачких коридора ка централној зони постаје логичан. То је место неоствареног контакта пешачке платформе стамбеног склопа и јавног простора. Од ове везе зависи да ли ће део пешачке платформе (плато између три куле) коначно добити смисао за који су се залагали аутори архитектонског решења склопа.

3. Сегментирати склоп на више суседских јединица и свакој доделити припадајући ресурс којим би одговорно располагала.

Сегмент подразумева скуп стамбених јединица са главним заједничким улазом и заједничком употребом ресурса у близини.

Сегментима склопа који имају директан и визуелни контакт са тлом (приземље и прва три спрата) доделити надлежност и обавезу одржавања и употребе конкретне парцеле на терену.

Сегменте који немају контакт са тлом – од четвртог спрата повезати са заједничким колектором енергије, који би био постављен споља, целом висином бетонског платна. Обезбедити да енергија буде равномерно распоређена по спратовима за потребе осветљавања, загревања или аерације заједничких простора (ходника и степенишне вертикале). Број јединица овог сегмента димензионисати према капацитету енергетског колектора.

Бетонска платна изложена сунчевом зрачењу представљају погодне позиције за постављање соларних панела. Бетонске нише са спољним противпожарним степеништем пружају могућност захвата енергије ветра. Док технологије не постану економски приступачне, креативним акцијама се може симулирати употребљивост бетонских платана и спиралних степеница за потебе енергетске ефикасности склопа.

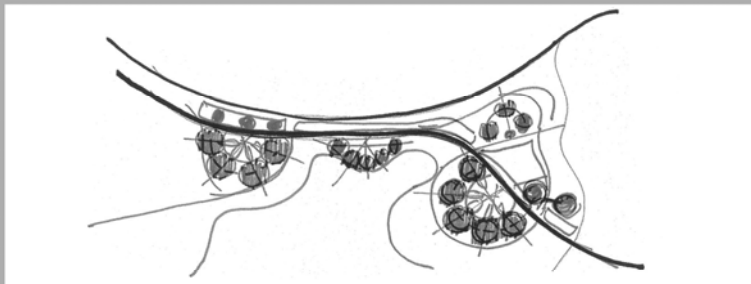
Стамбене јединице завршног сегмента кула повезати са ресурсом на кровној тераси и кровом комуникацијског језгра. Кров комуникацијског језгра је позиција за нове технологије енергетске ефикасности. Како ови системи представљају значајну инвестицију, њихова примена може бити експериментална или одложена до тренутка када буде приступачна. До тада, укровљавање ових склопова треба спречити, а кровне терасе санирати.

Кровна тераса може постати застакљена зелена башта, типски решене форме и материјализације као препознатљив део завршног корпуса сваког улаза предметне ламеле. Утисак негостољубивог места коригује се овим новим еколошким компонентама које су сагледиве изван блока и које указују на унапређене и активно контролисане микроклиматске услове, сегментирањем склопа и плански димензионисаним, лоцираним и култивисаним површинама.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 5: Видиковачки венац, насеље Кнежевац-Кијево

Први регулациони план за насеље Кнежевац-Кијево израђен је 1962. године за потребе регулисања индивидуалне градње, приземних и једносратних породичних кућа на јужном ободу Београда. Планирано је насеље за 12 000 становника са парцелама за индивидуалну градњу величине 500 m². Завод за рационализацију изградње СРС иницирао је измену плана како би се омогућила изградња вишесратних стамбених објеката и изградило насеље за 23 000 становника и 6.052 стана. Насеље је организовано у три месне заједнице, величине 132 ha (9.180 становника), 88 ha (6.780 становника) и 92 ha (8.210 становника). Жељени капацитети су остварени на основу урбанистичког решења архитеката Јована Лукића, Алпара Кочиша и Мирјане Поткоњак. Након прве етапе реализације било је потребно извршити стручну процену решења. Организатор изградње СО Чукарица иницирао је 1967. године израду јавног београдског архитектонско-урбанистичког конкурса, како би се добило што квалитетније решење станова и зграда за преостале две фазе. Насеље је изграђено према првонаграђеном решењу аутора, архитеката Александра Ђокића и Михаила Чанка (*Urbanizam Beograda* 30 1975: 56). План је предвиђао изградњу индивидуалног (П, П+1) и колективног становања (П+4) у односу 50:50. Са конкурсним решењем однос је промењен у корист колективног становања 30:70 (број станова је увећан за 20%). Уз дозвољено вертикално акцентирање појединих групација, остварена је спратност П+20. Године 1972. усвојен је предлог Детаљног урбанистичког плана друге и треће етапе насеља Кнежевац-Кијево. Насеље је пројектовано 1974–1975. године, реализовано је 1977. године (Прилог V.1).

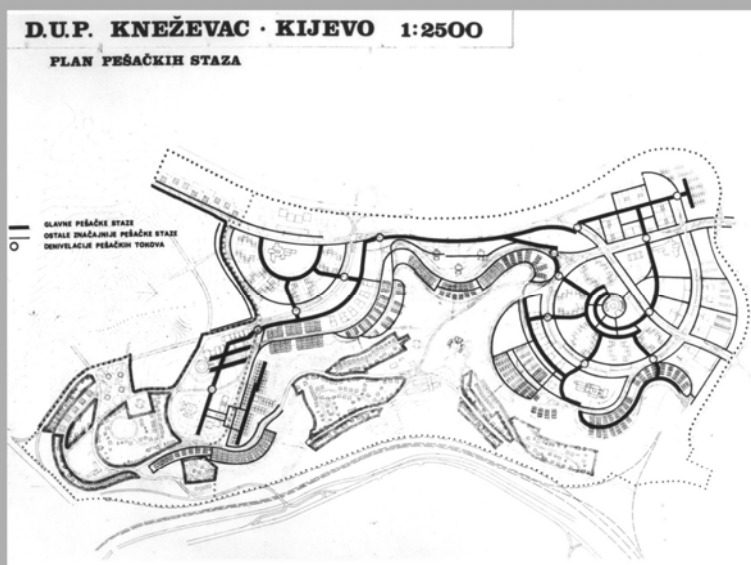
Композиционо решење насеља прати морфологију терена. Групације породичних кућа заузимају обронке брда, док су стамбене куле позициониране на платформама, на равним, највишим деловим терена. Пешачки и колски токови прате радијалну матрицу изведену из конфигурације терена. Слободни простори између објеката обликовани су са посебном пажњом као локални тргови – амбијенти за добросуседске контакте.

a

b

c

Прилог V.1: Насеље Кнежевац-Кијево: а – скица композиционог решења (извор: Мапевић 1995: 64); б – композиционо решење три месне заједнице (извор: архива А. Ђокић); с – Детаљан урбанистички план друге и треће етапе насеља Кнежевац-Кијево, План пешачких стаза (извор: архива А. Ђокић)

Зоран Маневић истиче елементе ликовне симболике урбанистичке композиције овог насеља и даје једну од бројних асоцијација: „Свака групација је сазвежђе које се окреће свом локалном сунцу – јавној намени, пјачети или тргу. Окупљање групација стамбених објеката дуж пута, окупљање стамбених објеката око простора снажних духовних радијација. Окупљање као супротност дотадашњем разбијању јесте назнака постмодерног начина размишљања“ (Маневић 1995: 64) (Прилог V.1/a).

На нивоу насеља предвиђено је пет типова склопова, укупно 5000 станова, структуре: гарсоњере (3%), једноособни (5%), једноипособни (15%), двособни (20%), двоипособни (30%), трособни (10%), троипособни (10%), четворособни (5%), четвороипособни (2%).

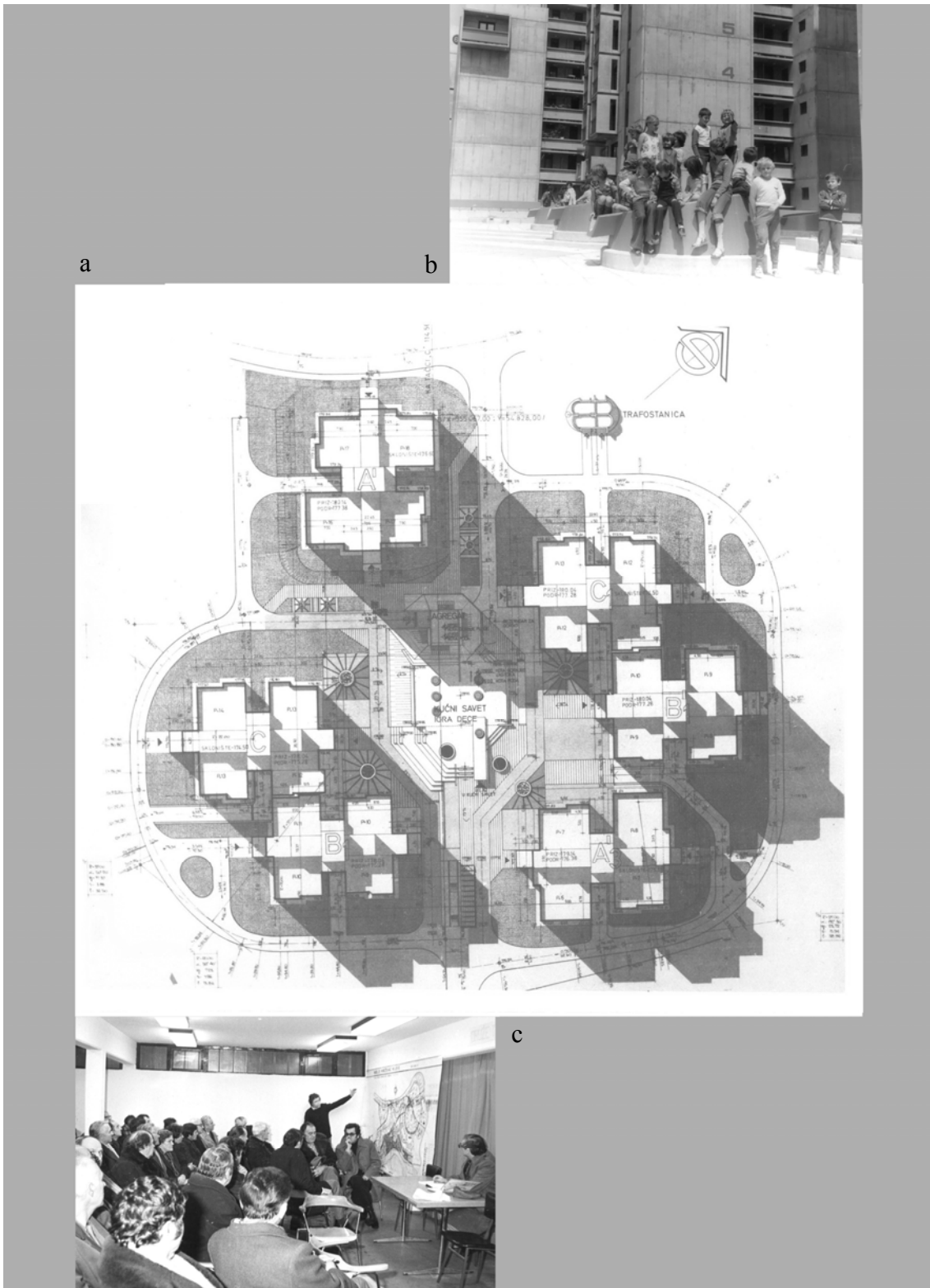
Пројектовано је девет типова групација и развијена је типологија како за колективне тако и за индивидуалне стамбене објекте. Пет типова индивидуалног становања (П до П+2) и четири типа групација стамбених кула (П+6 до П+20). За потребе овог истраживања изабрана је једна типска групација од 6 смакнутих ламела које формирају венац око централне пешачке платформе (Прилог V.2/a). У насељу је изграђено 7 групација овог типа. Спратност стамбених кула варира од П+6 до П+18.

Диспозиција међупростора и територијални градијент

(илустровано у делу ПРИЛОЗИ А.V/1-А.V/5)

Групација од 6 стамбених кула различите спратности подигнута је око средишта блока. Површина припадајућа овој групацији (грозду) износи приближно 1,13 ha. Терен је раван са централно подигнутом платформом за пешаке (ПРИЛОГ А.V/2.1). Степеницама и озелењеним шкарпама савладана је спратна разлика између пешачке платформе и прилазних стаза.

Димензија базе куле је 20,5 x 27,9 m, краћом страном су оријентисани према средишту блока. Комуникацијско језгро је димензије ширине 3,60 m и 4,20 m, дужине 27,6 m. Подужна оса језгра је истовремено правац пешачког прилаза кули. Свака кула има два улаза, наспрамно постављена.

Прилог V.2: Повратак тргу: а – урбанистичко решење групације стамбених кула; б – на тргу, игра деце; с – испод трга, просторије месне заједнице (извор: архива А. Бокић)

Позиционирана на супротним странама језгра, омогућавају везу према унутрашњем дворишту – тргу и према приступној (ободној) саобраћајници. Данас је у функцији само улаз из средишта блока, док су улази оријентисани према улици блокирани новим садржајима у приземљу кула. Као последица тога, становници користе један приступ објекту –из дворишта (ПРИЛОГ А.V/1).

Средишњи простор дефинисан је диспозицијом објеката и обликован као трг. Централно место заузима платформа за пешаке и игру деце. Испод платформе је заједнички простор станара окружујућих вишеспратница. У прилогу припремљеном за изложбу Повратак тргу, овај простор је означен за кућни савет и игру деце. У просторијама кућног савета, испод платформе за игру деце, становницима је изложен план насеља. Груписање заједничких просторија изван објекта није био прописан урбанистичким нормативима већ је резултат настојања аутора да заједнички простор формирају као локални центар.

У простору између објеката и централне пешачке платформе пројектовани су микроамбијенти за суседска дружења „испред улаза“. Ови микроамбијенти представљају прелазну зону између јавно–локалног (трга) и полуприватног (улаз у кулу). То је био траг идеје заједничког простора која у реализацији није заживела. Данас је тај потенцијално заједнички простор узурпиран за потребе паркирања.

Враћање идеји трга поставља питање реконцептуализације идеје стамбене заједнице и прикључује се настојању појединих архитеката да се кроз идејне архитектонске пројекте развије просторни ниво суседства, недостајући тадашњим нормативима и пракси планске изградње насеља (видети пројекат за новобеоградски Блок 62, северни део и пројекат суседства у насељу Церак виногради аутора Дарка Марушића и Миленије Марушић). Данас су заједничке просторије приватизоване, а простор трга девастиран аматерским покушајима санирања платоа и светларника на тргу.

Самоиницијативним заптивањем отвора бетонских светларника изгубљен је захват светла са трга – прекинута је веза две значајне компоненте склопа – платформа за игру деце и институције заједнице као организациона потпора безбедној игри деце (ПРИЛОГ А.V/4).

Интегративност и конективност

Организациони принцип овог склопа је конвексни. Дворишни простор је опкољен стамбеним кулама и обручем интерне саобраћајнице (ПРИЛОГ А.V/2.3). Конективна функција остварена је у два нивоа, организовањем платоа за игру деце (трг) на крову полуукопаног заједничког простора. Према пројекту, мањи конвексни простори су формиран и испред улаза у стамбене куле за потребе социјализације становника кула. Аксијални простори опкољавају средиште трга и омогућавају секундарне пролазе кроз блок. Њихова функција је противпожарна и саобраћајна. Иако су у композиционом решењу овог дела насеља аксијални простори препознатљиви, у реализацији пројекта су остали неприметни. За бољу прегледност и оријентацију потребно је потенцирати аксијалну мрежу и повећати индекс интегративности (ПРИЛОГ А.V/5).

Промене у структури становника нису познате, а што се промена физичке структуре тиче, оне су типским решењима ублажене, мада не и усклађене (изузев највише куле, сви објекти анализираних грозда су типски надограђени). Значајно за трансформацију овог простора је организација улаза – двострана оријентација улаза (према споља и према унутра) сведена је на једнострану оријентацију (према унутрашњем дворишту).

Смернице за формирање зоне заједничког простора (ПРИЛОГ А.V)

1. Обновити трг и потенцирати аксијалан организујући принцип дворишне зоне;

Трансформисати дворишни трг преклапањем матрица – постојеће централне и нове линеарне или радијалне матрице. Обновити све препознатљиве архитектонске и ликовне елементе трга. Уважити потребу испољавања локане културе и конструисати позитиван имиџ суседства. Обликовањем терена око трга омогућити континуитет противпожарног приступа и забранити паркирања у дворишној зони.

2. Формирати зоне заједничког простора дуж аксијалних праваца, у међупростору (од кула до трга);

Зоне заједничког простора уредити према савременој интерпретацији првобитног концепта – мотив трема, простора за добросуседске контакте.

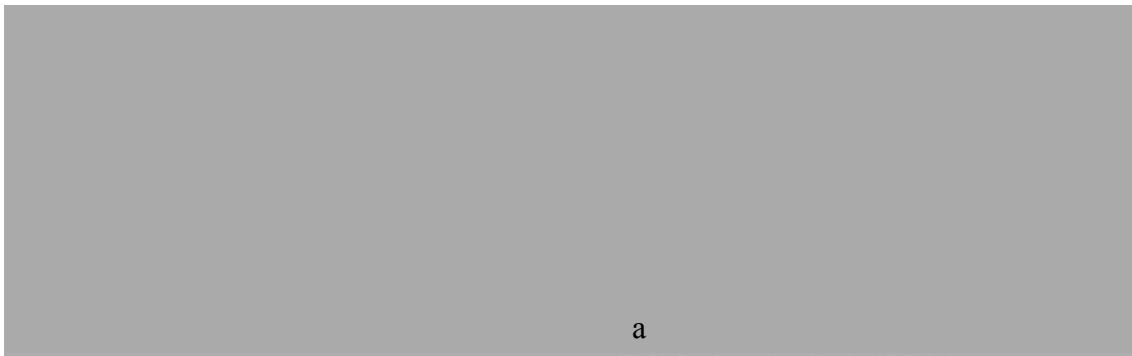
3. Унапредити јавну расвету на тргу.

Пројектом јавне расвете на тргу подићи ниво безбедности целог дворишта. Светларнике на тргу који су обликовани као бетонске зарубљене купе у функцији осветљавања просторија Кућног савета испод трга употребити као компоненте које исијавају светлост и додељују нову функцију елементима који су у првобитној концепцији насеља имали значајну симболичку вредност. Поред тога што су светларници остварили верикалну везу заједничког простора (Кућног савета) и трга (јавног простора за игру деце) ови елементи указују на значај позиције и релације заједничког и јавног простора која је предмет трансформације овог склопа.

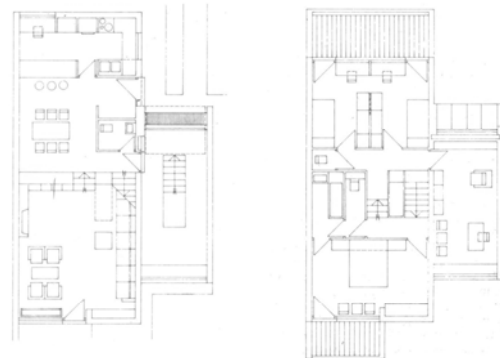
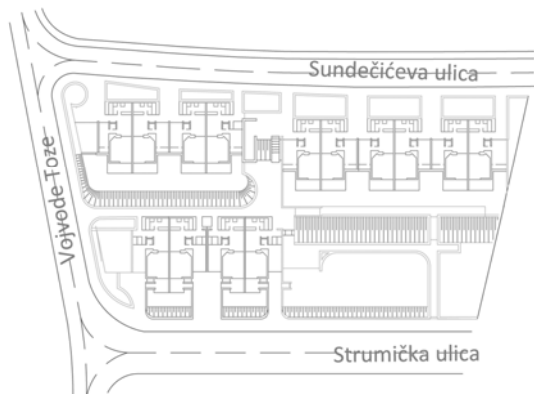
СТУДИЈА СЛУЧАЈА 6: Формација двојних кућа, насеље Шумице

Регулациони урбанистички план Општине Вождовац који је одобрен 1961. године дефинисао је површине које су резервати за опште градске потребе. На рубу резервата, у зони породичне изградње изграђена је стамбена групација према пројекту арх. Стојана Максимовића (Прилог VI.1). Пројекат је реализован 1974. године за резиденцијалне потребе државних службеника. Групација се издваја као формација типских спратних породичних кућа у низу, јасно утврђених граница, контролисано проходна (ПРИЛОГ А.VI/1).

Јединице су петособне и четворособне, организоване у три низа (П+1). Два низа су четворочлана а један је шесточлан. Терен између објеката првобитно је обрађен као денivelисана слободна зелена или површина намењена игри деце, рекреацији и одмору. Прве промене које су се догодиле односиле су се на ограђивање и дељење заједничког дворишта. Делови заједничког терена подељени су и припојени појединачним објектима, а слободна површина је сведена на димензије интерне, заједничке стазе. За разграничење тако припојених дворишта употребљена је жива ограда. Ограда парцеле на углу улица Војводе Тозе и Сундечићева замењена је зиданом оградом. Ограда од црвене опеке је у складу са материјализацијом овог склопа, али није примерена карактеру ограђивања (промена је новијег датума и код становника изазива негативна осећања према новим власницима). Надстрешнице изнад колско–пешачког приступа двојним кућама постављене су самоиницијативно, од различитог материјала и конструкције. Иако неуклопљене у изглед овог целовито пројектованог склопа, надстрешнице показују изложеност места атмосферским падавинама и сунчевом зрачењу. Како су према овом простору оријентисану улази у две суседне јединице проблем незаклоњености приступа и простор за решавање проблема је заједнички (ПРИЛОГ А.VI/1).

a

b

c

Прилог VI.1: Архитектонско решење стамбене групације у Улици Сундечићевој, арх. Стојан Максимовић (извор:(a) *Stojanović i Martinović* 1978: 237; (b, c): *Arhitektura urbanizam* Vol. 14, No. 74-77: 121)

Диспозиција међупростора и територијални градијент

(илустровано у делу ПРИЛОЗИ А.VI/1-А.VI/5)

Двојне куће груписане су у три низа на парцели трапезоидог облика. Парцела је на углу, тространо оријентисана – према Улици Сундечићевој (два низа – шест и четири стамбене јединице), према улицама Војводе Тозе и Струмичкој један низ од четири стамбене јединице). Јединице у Улици Сундечићевој организоване су као двојне куће, са бочно позиционираним улазима – оријентисани једни према другима. Гараже су у истом нивоу са улазима и позиционирани су између суседних јединица тако да је колско–пешачки приступ заједнички, у ширини две гараже. Размак између наспрамно постављених улазних врата одређен је двоструком ширином гаража.

Јединице које формирају трећи низ ове формације имају раздвојен колски и пешачки приступ. Колски приступ је омогућен из Струмичке улице, а пешачки бочно, преко интерне стазе (веза са улицама Војводе Тозе и Сундечићеве).

Према унутрашњој страни сваки низ има двориште које је пројектовано као полуприватни простор, а на нивоу формације организовано је заједничко двориште, шарпом одвојено од дворишта групација, приступачно са интерне стазе и из Струмичке улице. Ово двориште је у међувремену ограђено и подељено између јединице шесточланог низа.

Интегративност и конективност

Конективну функцију имају зоне између два суседна наспрамно оријентисана улаза и заједничке дворишне терасе (у међувремену припојене јединицама склопа). Формацију чине три низа. У првобитном решењу, сваки низ је имао заједничко двориште. Терасастим обликовањем терена формација извршена је подела на горњу зону (према Улици Сундечићевој) и доњу зону (према Улици Струмичкој). Интегративну функцију у овој формацији првобитно је имала стаза која је пратила каскадно спуштање терена, означавајући средишњу линију парцеле. Данас ова стаза раздваја три низа и означава угаоне позиције склопа (А.VI/2.3:ПРИЛОГ А.VI/2.3).

Смернице за формирање зоне заједничког простора (ПРИЛОГ А. VI)

1. Организациони принцип ове групације проширити на окружење уз одступања која компактну формацију укључују у отворен систем суседства.

Првобитан организациони принцип ове формације била је спрега конвексних и аксијалних простора (дворишне терасе и интерне стазе). Према овом принципу регулисати изградњу стамбене зоне северне стране Сундечићеве улице и оформити матрицу полујавних скверова и интерних стаза.

2. Редефинисати спољашње границе формације.

Интегрисати интерне стазе у кварталску матрицу аксијалних простора; на позицијама разграничења јавног простора и заједничких простора формације ублажити фортификацијски изглед границе. Ово се посебно односи на високу зелену ограду према Улици Струмичкој. Ову границу обликовати тако да она добије протективну функцију и за пролазнике и за становнике. На пример, уместо вертикалног зеленог фронта, зелена ограда може бити обликована тако да наткрије пешачку стазу (тротоар). Задржати живе ограде као једини начин физичког ограђивања појединачних поседа.

3. Типски и целовито решити надградњу гаража и наткривање приступа – формирати корпус између стамбених јединица двојне куће који би истовремено унапредио енергетску ефикасност јединица. Типским решењем постићи уједначено подизање стандарда целе групације. Архитектонски решити издвајање корпуса, акцентовање везног елемента склопа и заједничког улаза; корпус може бити слободно интерпретиран – и као кровна тераса и као анекс стамбених јединица.

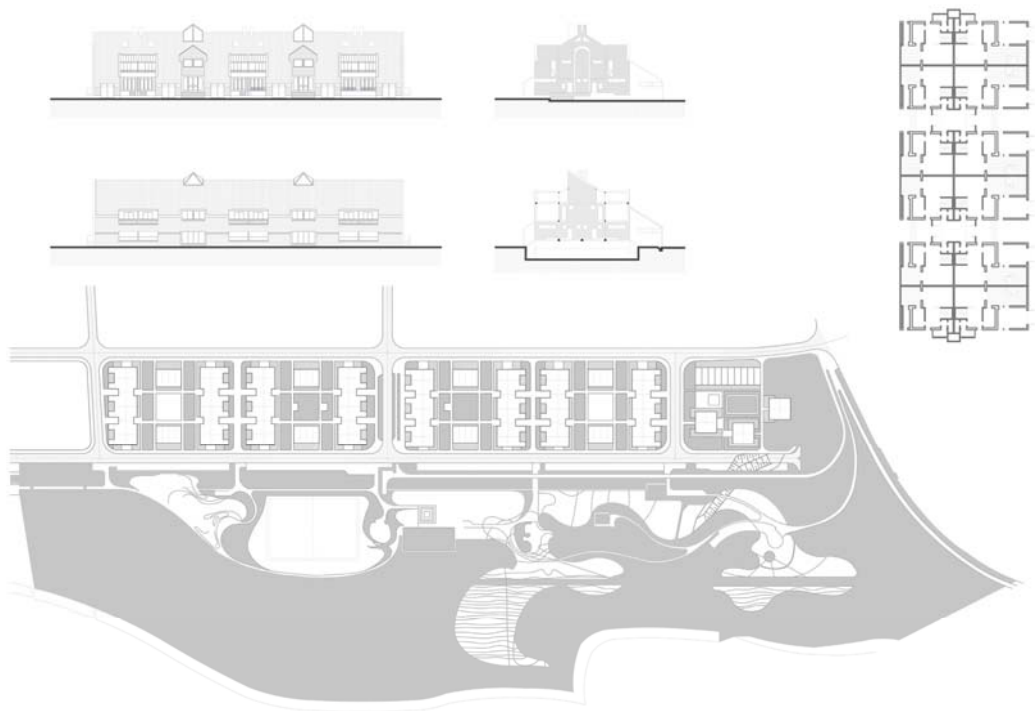
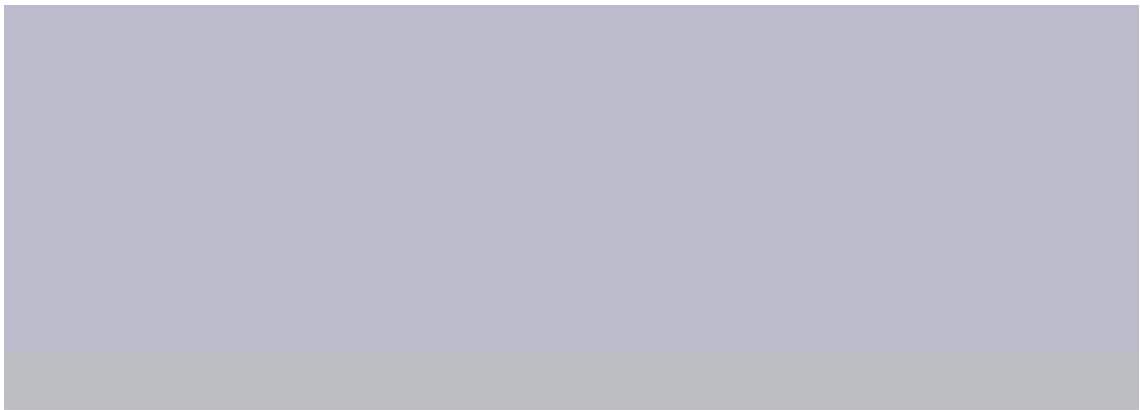
СТУДИЈА СЛУЧАЈА 7: Формација четворокуће, насеље Бежанијска коса

Пред сам крај периода социјалистичког самоуправљања изграђено је насеље Бежанијска коса према урбанистичком пројекту Лаудонов шанац (Детаљан урбанистички план зоне насеља на Бежанијској коси, Сл. л.23/82). Изградњу насеља иницирала је задруга Металац 1982. године за потребе својих чланова, радника запослених на подручју Новог Београда. Према одлуци о Програму друштвено–економског и просторног развоја Београда у периоду од 1981–1990. године извршена је пренамена површина за блокове 49, 51, 57–а, 59 и 60 у Новом Београду – на Бежанијској коси. Овом одлуком део површине који је планиран за заштитно зеленило намењен је становању средњих густина. Становање средњих густина остварено је колективним становањем у групацијама П+3+Пк и П+1. У урбанистичком пројекту групације објеката спратности П+1 означене су као групације „хоризонталног“ колективног становања. Значајно је констатовати да у периоду у којем је насеље конципирано важећи Устав не дозвољава приватно власништво, али постоје наговештаји привредне реформе – детаљним урбанистичким планом насеља извршена је регулација саобраћајница и подела грађевинског земљишта на блокове и групације. Грађевинске парцеле за индивидуалну градњу нису дефинисане планом, због ограничења која су била дата још важећим Уставом (*ibid.*).

У урбанистичком пројекту насеља постављен је главни циљ, да у једном систему вишег реда, као што је насеље, поједини просторни елементи не изгубе своју индивидуалност, а да се истовремено не отуђе од основног концепта (*Urbanistički projekat I Mesne zajednice stambenog naselja „Laudonov šanac“ na Bežanijskoj kosi u Beogradu 1983: 83*). Овај проблем је превазиђен тако што је ангажован тим од пет архитеката који су реализовали десетак различитих типова стамбених објеката. Овакав приступ резултирао је великим бројем типова станова и објеката који су умногоме разликују, али које повезује одређени просторни концепт и заједничко разумевање и тумачење процеса становања. Широка понуда станова показале се примереном за нове тржишне услове који се наслућују средином осамдесетих година 20. века.

Урбанистичким пројектом је уведен систем урбаних нивоа према којем је дефинисан ниво *групација* – највећа самостална јединица становања после нивоа стамбене заједнице. Групације се даље деле на *блокове објеката*. На нивоу блока објеката, уз помоћ адекватних пешачких токова, рекреативних и заједничких површина, формиран је хомоген елемент групације, тј. најмања урбана јединица становања (индивидуална кућа/парцела не постоји у овој верзији система урбаних нивоа). Опрез аутора урбанистичког пројекта пред могућношћу да би инсистирање на шареноколикости у делу стамбене групације П+1 могло резултирати хаотичном поставком, довео је до усвајања принципа да формирање просторних целина нижег нивоа тј. групација и блокова целовито и јединствено одреди један аутор. Овај принцип је омогућио да се у овом насељу подударају архитектонске и микроурбане просторне целине. Како стоји у образложењу пројекта, свака од ових целина се одликује специфичном примарном и секундарном пластиком, обрадом фасадних површина и кровова, распоредом физичких структура у простору, обликовањем непосредне околине објеката и захваћеног амбијента. Управо „захваћеност амбијента“ представља чин посвајања простора, захватања простора у непосредној близини куће, дефинисање окућнице које је у овом случају разматрано у урбанистичком пројекту као мера интеграције и изолације објекта и тла, урбаних нивоа – блока објеката и групације а не као материјализација својине.

Данас су ови објекти, према власништву и начину коришћења, индивидуални објекти породичног становања, јасно дефинисаних граница припадајућих парцела. Архитектура ових групације антиципира питање материјализације, означавања приватне својине које ће се манифестовати као – индивидуализација осамдесетих, елитизација крајем осамдесетих, атомизација деведесетих, када се у склопу насеља ове групације препознају као утврђења, речима Богдана Богдановића, малих и великих самодржаца. Пројекат четворокућа издваја се као компактна формација изразито фортификационог карактера (у складу са принципима одбрањивог простор) (ПРИЛОГ А.VII/1).

Прилог VII.2: Архитектонско и урбанистичко решење четворокућа арх. Михаило Чанак и арх. Душан Симић (извор: Lazović 1987:48-49)

У образложењу урбанистичког пројекта наведени су циљеви израде урбанистичког пројекта, у које је уврштен и став аутора решења: „Посебан циљ израде урбанистичког пројекта поставили су себи и аутори решења кроз став да је потребно остварити предуслове да насеље, изграђено по предложеним пројектима, његови становници прихвате као „њихово“, у смислу идентификације и адаптације у нову средину високих техничких, хуманих и естетских вредности“ (ibid.: 67–68). Овај циљ остварен је кроз архитектонско–урбанистичко решење стамбених групација и посебно третиране улазе у објекат, везу приземља и тла, обликовање кровова и завршну обраду фасада и мере оградавања од суседа и јавног простора улице (ibid.: 84).

Диспозиција међупростора и територијални градијент

(илустровано у делу ПРИЛОЗИ А.VII/1-А.VII/5)

Четворокућа је тип објекта са четири двоетажне стамбене јединице, са заједничким улазом и гаражним простором у приземљу. Четворокуће су груписане у низ око заједничког централног дворишта. Низ четворокућа има фортификацијски изглед. Аутори три групације четворокућа су архитекте Института ИМС др Михаило Чанак и Предраг Напијало (70 станова организованих у 15 објеката), др Михаило Чанак и Душан Симић (192 стана организованих у 18 објеката) и Душан Симић и Предраг Напијало (18 станова у два објекта). Низ четворокућа је решен тако да се ивична позиција издваја као тип куће на углу.

Значајна компонента склопа четворокућа је заједнички улаз, двострано оријентисан, и позиција улаза у појединачне стамбене јединице из средишта куће. Средишња позиција улаза – комуникацијско језгро – наглашено је и у изгледу објекта – стакленом призмом која омогућава зенитално осветљење улазне зоне.

Прва промена која је довела до трансформације низа четворокућа у тип индивидуалних кућа у низу је подела улазне зоне и реконструкција крова. Улазна врата у стамбене јединице постављене су на фронт главне фасаде, а простор комуникацијског језгра подељен је и припојен стамбеним јединицама. Тако је двострано оријентисан, проходан склоп трансформисан у једнострано

оријентисан, непроходан низ. Стаклени делови кровне равни замењени су традиционалним покривачем (ПРИЛОГ А.VII/1). Унутрашње двориште које окупља четири низа четворокућа подељено је између два наспрамно постављена низа док су бочни низови одвојени од дворишта интерном улицом.

Ове промене су уследиле са друштвеним променама које су обележиле период деведесетих година 20. века – заштита стечене имовине и израженим трендом индивидуализације и атомизације. Ове групације у насељу Бежанијска коса имају предиспозиције да уз појачану контролу приступа постану заједнице типа „*gated community*“ (ПРИЛОГ А.VII/4).

Интегративност и конективност

Интегративни елементи овог склопа су улице – интерне, које попречно пресецају склоп и повезују две паралелно трасиране стамбене саобраћајнице између којих је јасно дефинисана зона формације четворокућа. Ови склопови су проходни на местима интерних улица, али димензије тих улица сугеришу да су то приступне зоне, а не транзитне (ПРИЛОГ А.VII/2.3). Индекс интегративности овог склопа умањен је укидањем двострано оријентисаних улаза/пролаза четворокућа.

Око дворишта формиран је прстен објеката. Двориште је конвексни простор значајног конективног потенцијала. Како су становници простор дворишта међусобно поделили, без остатка, и припојили својим стамбеним јединицама конективни потенцијал групације сада се манифестује у одбрани освојеног приватног поседа (ПРИЛОГ А.VII/3).

У овим склоповима нема забележених ефеката интеракције. У зони паркинга, изван групације самоиницијативно су постављене надстрешнице на делу паркинга и уређено је једно дечје игралиште у зони зеленила дуж саобраћајнице (ПРИЛОГ А.VII/4).

Смернице за формирање зоне заједничког простора (ПРИЛОГ А.VII)

1. Првобитан организациони принцип четворокућа проширити на окружење уз одступања која компактну формацију укључују у отворен систем суседства.

Првобитан организациони принцип четворокућа су конвексни простори: 4 улаза групишу се око једног заједничког комуникацијског језгра двостране оријентације; 4 низа четворокућа се групишу око једног заједничког дворишта, контролисане проходности. Конвексни организациони принцип проширити на зону зелене површине дуж саобраћајнице и уредити је као полујавни простор.

2. Редифинисати границе формације.

При трансформацији овог склопа појачати аксијалне просторе – оне који тангирају склоп и увести нове, попречне, који прате подужну разделницу низа четворокућа. Изван формације у зони полујавне површине, у пресеку ова два аксијална простора лоцирати мотив новог заједништва. Овај нови мотив, у физичком смислу, представља граничник полуотвореног склопа.

3. Примена напредне технологије у обезбеђивању енергетске ефикасности склопа.

Првобитно, то је био светларник улаза, убудуће, то могу бити куле са ветрењачама или соларним панелима као обликовна и енергетска компонента – припадајућа и препознатљива и склопу и полујавном простору. Ове нове компоненте би биле димензионисане према потребама за освету и позициониране у зони полујавног рекреативног простора. Позиција је прецизно одређена – наспрам блока четворокућа, у линији слемена попречно постављеног низа четворокућа. Примена нових технологија не сме да угрози звучни комфор окружења. Применом напредних технологија проширује се комфор формације на окружење, а симболи луксуза се могу препознати у примени савремених технологија.

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Испитивање хипотезе *Суседство није заједница* није довело до дефиниција шта јесте суседство, а шта је онда заједница, нити је изведено коначно разврставање просторних образаца суседства и заједнице. Разматрање њиховог односа довело је до става да је суседство место преиспитивања идеје заједнице. Зато је могуће да се просторни образац заједнице трансформише у просторни образац суседства и обрнуто.

Имајући у виду да је ниво суседства најнепосреднији ниво могућег грађанског активизма у јавној сфери, те да је у нашој средини идеја суседства у односу на идеју (стамбене) заједнице била планерски и управљачки запостављена, овај рад је детаљније испитао односе појмова суседства и заједнице, тежећи да идентификује суседство као савремени тип заједнице који може бити носилац колективне акције уз уважавање приватности индивидуализованих појединаца и породица. Након разматрања концепата друштвености појам суседства је одређен условима пожељне просторне и друштвене дистанцираности.

Будући да су у плански формираним насељима у Србији током социјализма занемарена решења и норме које се односе на регулисање суседства као најнепосреднијег оквира свакодневног живота грађана и да у њему данас затичемо различите и разноврсне манифестације предузимљивости станара да самоиницијативно успоставе и контролишу границе присвојеног или припадајућег простора у непосредном окружењу њиховог стана/куће, овим радом се сугерише увођење просторног нивоа суседства у организовању и управљању социопреосторним ресурсима насеља.

За реконцептуализацију идеје суседства у градовима са искуством југословенске верзије социјалистичког самоуправљања значајно је указати на fine разлике између концепта стамбена заједница и концепта суседства у савременом индивидуализованом друштву. На основу логичке матрице укрштања социолошких и просторних аспеката анализе стамбених групација установљено је пет концептуалних дистинкција:

1. Појам суседства не искључује појам заједнице већ суседство даје стимулус новом заједништву.
2. Образац суседства се издваја као „вансеријски“ склоп у серијској, типизираној изградњи (колективне форме или доминантног обрасца) стамбене заједнице.
3. У стамбеној заједници заједнички простор и правила коришћења задата су планираним нормама и нормативима за пројектовање стамбених објеката. У суседству, режим и услове заједничке употребе одређују станари као форму њихове привремене и повремене сарадње (подразумева уговор, ограничено време важења договорених правила). Тек ако је тако успостављена ("освојена") зона она стиче категорију "заједничког простора" у суседству.
4. Активности у стамбеној заједници биле су конвенционалне, у форми радних акција за заједницу и у заједници, идеолошки мотивисане и стимулисане. Размена је на релацији: лично ангажовање у заједници - колективни бољитак. Комуникација у суседству још није стандардизована, конвенцијама уређена размена, као што је комуникација у заједници. Размена се развија на индивидуализованим реципрочним релацијама: индивидуално ангажовање - обострани бољитак.
5. Стамбена заједница је административан и територијална јединица града. Територијално дефинисано и подељено подручје насеља подразумева јасна разграничења између стамбених заједница у чијим оквирима се генерише друштвени капитал. Суседство улази у развијени систем просторне интеракције због чега је прегледност и ширење мреже контакта и интеракције, а не разграничење услов увећања друштвеног капитала локалне заједнице.

Чињеница да одговорност људи према заједници и простору који они деле није нешто што се може генерисати само дизајном, већ да је одређена деловањем институција (комуналне службе и сектори локалне управе) и степеном личног и колективног ангажовања разлог је што се у овом раду план суседства дефинише

урбанистичким нормама. На примерима стамбених групација у Београду потврђена је неопходност увођења нових норми и институционалне подршке без којих потенцијал архитектонског решења стамбеног склопа остаје неискоришћен за јачање друштвене кохезије и успостаљање суседства као савременог типа заједнице. Норме дистанцираности су илустроване тако да укажу на оне позиције у насељу и стамбеном склопу у којима би урбани дизајн могао да подстакне и артикулише активизам грађана и у којима би урбанистичко планирање требало да афирмише и подржи праксе суседских заједница.

Уместо новог урбанистичког обрасца суседства установљено је пет норми као пет услова које треба успоставити на нивоу мањих стамбених групација у насељима планираним према обрасцу стамбене заједнице. Како решења настају у променљивим друштвеним, тржишним и технолошким условима изградње, препоруке се задржавају на концептуалној равни као полазиште за институционализацију суседства као планибилне јединице.

Прва норма дистанцираности подразумева следећи поступак:

1. у просторној диспозицији стамбених јединица установити позиције еколошких и друштвених дистанцера;
2. одредити одговарајући број стамбених јединица које се преко ових компоненти повезује у суседство;
3. за препознате позиције дати решење "дистанцера" који ресурсе у близини ангажује на еколошки прихватљив начин (прикупљање кишнице и рециклажног материјала, енергије сунца и ветра и сл.), а у циљу унапређења еколошког комфора и препознавања локалних енергетских ресурса као мотива новог заједништва.

Сврха ове урбанистичке норме је подстицање инвентивне употребе простора између суседних јединица (домаћинстава). Како би одређен број стамбених јединица располагао одређеним ресурсима у близини стана на еколошки и друштвено одговоран начин потребна је стручна и институционална подршка града (регулација и стимулисање употребе нових технологија и обновљивих извора енергије).

Друга норма дистанцираности подразумева следећи поступак:

1. Идентификовати просторну диспозицију која одступа од доминантног просторног обрасца у окружењу;
2. Показати сличности са склоповима у окружењу и специфичности због којих се склоп издваја као групација - суседство. Идентификовати вансеријски склоп у серијској, типизираној изградњи насеља;
3. На основу сегментираниости склопа оформити мање групације - суседства. Дати правило или "дозу" толеранције разлика и начине њиховог усаглашавања унутар суседства.

Ова норма одређује степен разлика између јединица које формирају суседство. Вансеријски склоп у типизираној изградњи је погодан физички оквир за степеновање разлика - индивидуализацију и осећај припадности мањој групи, широј заједници, различитим заједницама. Значајно је напоменути да су правила усаглашавања и мера издвајања флексибилна, односно, да омогућавају да групација (суседство) унутар себе толерише разлике (нпр. варијације у материјализацији и визуелизацији склопа) за разлику од хомогених формација у којима нема разлике између јединица).

Трећа норма дистанцираности подразумева поступак:

1. Идентификовање зона заједничког простора између полујавног и полуприватног простора у близини стамбеног склопа;
2. Стандардизовати разграничења (материјализација граница, ознаке (број, назив, инфо-табле са напоменама о режиму коришћења заједничког простора);
3. Описати привременост и повременост режима употребе простора (правила која су установили сами корисници заједничког простора).

Трећа норма дистанцираности сугерише начин успостављања заједничког простора. Уважава се место и мотив аматерски предузетих акција заузимања простора за више корисника у непосредној близини стамбене групације и сугерише се стандардизација разграничења и прописују се привремена правила коришћења заједничког простора. Тек када је уговором успостављена ("освојена") зона од стране суграђана она стиче категорију заједничког простора суседства.

Четврта норма дистанцираности подразумева поступак:

1. Лоцирања места/поруке спонтане семиологије као геста локалног активизма;
2. Препознавање носилаца локалног активизма;
3. Покретања партнерских пројеката за унапређење полујавних простора при чему се настоји ангажовати и увећати културни капитал суседства.

Ова норма дистанцираности одређује суседство као планибилну јединицу града што подразумева да се суседске везе донекле могу унапред одредити, а делом остају отворене за неочекиване ефекте интеракције различитих социјалних слојева и култура становања. Овај услов отворености за непланирано, за неочекивана интерперсонална дејства је важан за иницирање акција локалног значаја и идентификовања нивоа суседства као најнепосреднијег нивоа могућег грађанског активизма у јавној сфери. Без овог услова, потенцијал грађанског активизма на просторном нивоу суседства остаје неискоришћен или чак негативно ангажован у односу на планирано (прописано).

Пета норма дистанцираности подразумева поступак идентификовања:

1. Јавних аксијалних и конвексних простора у близини стамбеног склопа;
2. Препознатљивост места која имају и интегративну и конективну улогу;
3. Просторних релација које обезбеђују проходност и прегледност окружења.

Социјални капитал, односно резултат развијености друштвених веза (хоризонталних и вертикалних) видљив је у акцијама унапређења јавног простора у суседству. Одређене зоне јавних простора издвајају се као погодне за успостављање и одржавање контаката између суседа и, истовремено, сусретање са другима (пролазницима, непознатима). Како су то јавни простори, уобичајено је да их уређује град, односно комуналне службе. У последње време су учестале акције уређења ових простора од стране невладиног сектора. Како су те зоне значајне и за град и за саме становнике мање стамбене групације требало би да добију обележја репрезентативног места у којем се изражава припадност суседства широј заједници, односно граду. То значи да на уређење ових простора утичу и суседи и град.

Реконцептуализација идеје суседства која је у овом реду изложена заснована је на редефинисању релација између социопросторних јединица које се повезују у суседство и релација суседства према широј заједници (граду). Прве две норме дистанцираности односе се на просторне и друштвене аспекте унутрашњих веза. Трећа норма дистанцираности се односи на социопросторну компоненту суседства која је показатељ позитивних веза између суседа (заједничка правила и заједнички простор). Четврта норма се односи да препознавање и артикулацију неформалних пракси грађанског активизма, док се пета норма односи на просторни и институционални аспект увећања социјалног капитала. Четврта и пета норма дистанцираности је одређујућа за степен интеракције унутар и изван суседства.

На основу сазнања о планираној и пројектованој концепцији организације урбаног склопа, идентификованих мотива а не резултата аматерских адаптација заједничког простора и потребе заснивања новог заједништва на принципима енергетске уштеде на конкретним примерима у Беогаду сугерисана је њихова нова територијална организација - суседство. Тиме је показана примена норми просторне и друштвене дистанцираности. Конструктивистички приступ заступан у овом раду усмерен је на изналажење могућности за трансформацију затечених ситуација наслеђених стамбених склопова. Трансформација се не сагледава у односу на реализовано стање, већ у односу на просторне концепције према којима су насеља пројектована, због чега се истраживање задржава у равни (ре)концептуализације идеје суседства.

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, C.**, Schmidt, R., Hanson, B. Moor Alexander, M., Mehaffy, M. (2008), "Generative Codes, The path to building welcoming, beautiful, sustainable neighborhoods" u Tigran Haas (ur.), *New Urbanism and Beyond, Designing Cities for the Future*, New York: Rizzoli, 14-29.
- Badiou, A.** (2004), "Fifteen Theses on Contemporary Art", *Lacanian Ink* 23, 100–119.
- Blekburn, S.** (1999), *Oksfordski filozofski rečnik* (prevod Ljiljana Petrović, Ljubica Stanković, Vladimir Gvozden, Olivera Pajin, Danilo Egelja), Novi Sad: Svetovi. [Blackburn, S. (1996) *Dictionary of philosophy*. Oxford: Oxford University Press.]
- Bogdanović, B.** (1958), *Mali urbanizam*, Belgrade/Zagreb: Narodna prosvjeta.
- Bojanić, P.** (2007), *Granica, znanje, žrtvovanje*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Bojović, P.** (2012), *General framework for Long-term Re-Conceptualization of Public Spaces in New Belgrade Blocks 61–64*. Zürich: MAS Thesis, MAS ETH ARCH/ Wohnen.
- Borovnica, N.** (1991), *Parametri za planiranje i projektovanje stanovanja u gradskim naseljima*, Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- Borovnica, N.**, Milosavljević, B., Petovar, K., Pucar, M., Šobot, R. (1994), *Urbanistički modeli gradskog stanovanja u niskim grupacijama*, Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- Brint, S.** (2001), "Gemeinschaft Revisited: A Critique and Reconstruction of the Community Concept", *Sociological Theory*, 19:1, pp. 1–23.
- Brunkhorst, H.** (2005), *Solidarity: From Civic Friendship to a Global Legal Community*, trans. Jeffrey Flynn, Cambridge, MA: MIT Press.
- Burdije, P.** (1999), *Nacrt za jednu teoriju prakse* (prevod: Milica Pajević), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Butler, J.** (2003), *Kritik der ethischen Gewalt*, Frankfurt: Suhrkamp.
- Castex, J.**, Depaule, J.-C., Panerai, P. (1989), *Urbane forme* (prevod: Mirjana Mihajlović-Ristivojević i Gradimir Bosnić), Beograd: Građevinska knjiga. [Castex, J., Depaule, J.-C., Panerai, P. (1977) *Formes urbaines*. Paris: Dunod].
- Chermayeff, S.** and Alexander, C. (1965), *Community and Privacy* (1963), New York: Anchor Books.
- Cherry, E. G.** (1970), *Town Planning in its Social Context*, London: Leonard Hill Books.
- Colley, C.H.** (1909), „Primary Groups” in *Social Organization*, New York: Charles Scribner's Sons, 23–31. (internet) dostupno na:
http://www.brocku.ca/MeadProject/Cooley/Cooley_1909/Cooley_1909_03.html (приступљено марта 2010)
- Cowan, R.** (2005), *The Dictionary of Urbanism*, Tisbury: Streetwise Press Limited.
- Daglas, M.** (2001), *Kako institucije misle* (prevod: Jelena Stakić), Beograd: Samizdat B92. [Douglas, M. 1986. *How Institutions Think*, Syracuse University Press].
- David, M.** (1975), „Studija o prostornim i sociološkim karakteristikama novih stambenih naselja u Beogradu“, *Arhitektura i urbanizam* 74–77, 85–93.
- Djokić, V.** (2009), *Urban Typology: City Square in Serbia. Urbana tipologija: Gradski trg u Srbiji*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.

- Duany, A and Plater Zyberk, E.** (1994), *The Neighborhood, the district and the corridor*. In Katz, P. (ed.) *The New Urbanism: toward an architecture of community*, New York: McGraw-Hill.
- Duany, A., Sorlien, S. and Wright, W.** (2009), *SmartCode Version 9.2*. New York: The Town Paper Publisher.
- Dvorkin, R.** (2003), *Carstvo prava* (Law's Empire 1986) (prevod: Vesna Knežević-Predić i Nikola Krznarić), Beograd: Filip Višnjić.
- Fajgelj, S.** (2007), *Metode istraživanja ponašanja*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Fichte, J. G.** (1979), *Zatvorena trgovačka država* (prevod: Danilo N. Basta), Beograd: Nolit. [Fichte, J. G. (1922) *Der Geschlossene Handelsstaat*. Leipzig: Felix Meiner, s.a.].
- Florida, R.** (2002) *Cities and Creative Class*, New York: Basic Books.
- Forrest, R. & Kearns, A.** (2001), "Social cohesion, social capital and neighborhood", *Urban Studies*, 38 (12), 2125–2143.
- Franklin, B.** (2006), *Housing Transformations – Shaping the space for twenty-first century living*, London and New York: Routledge.
- Gaković, S.** (1991), *Četiri stanja sklopa u strukturi stambene sredine*, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Gams, A.** (1980), *O svojini*, Beograd: Andrija Gams.
- Gams, A.** (1990), *Društven norma: pojava, nastanak i značaj*, Beograd: Savremena administracija.
- Gorard, S.** (2003), "What is multi-level modelling for?", *British Journal of Education Studies*, Vol 51, No. 1, pp. 46–53.
- Hall, P. & Ward, C.** (1998), *Sociable Cities, The Legacy of Ebenezer Howard*, Chichester, New York, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto: John Wiley & Sons.
- Hall, P.** (2002), *Cities of Tomorrow Civilization* (1988), Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publisher.
- Hall, T. E.** (1969), *The Hidden Dimension: An anthropologist examines man's use of space in public and private*, New York: Anchor Books, Doubleday & Company, Inc.
- Hanson, J. and Zako, R.** (2005), *Configuration and Design in Caring Environments: Syntax and quality of life in a sample of residential care homes for older people*, University College London, UK, 117–128.
- Hillier, B. & Hanson, J.** (1984), *The Social Logic of Space*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hillier, B.** (2002), A theory of the city as object: or, how spatial laws mediate the social construction of urban space, *Urban Design International*, 7 (3–4), pp. 153–179.
- Hobs, T.** (2006), *Čovek i građanin* (prevod: Natalija Mićunović), Beograd: Hedone, d.o.o. [Hobbes T. (1991) *Men and Citizen (De Homine and De Cive)* (prevod sa latinskog na engleski Charles T. Wood, Scott-Craig, Bernard Gert), Indianapolis: Hacket Publishing Company, Inc.].
- Imrie, R. & Street, E.** (2011), *Architectural Design and Regulation*, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Jacobs, J.** (1992), *The Death and Life of Great American Cities* (1961), New York: Vintage Books.
- Jenger, J.** (1996), *Le Corbusier Architect of a New Age* (prevod na engleski Caroline Beamish), London: Thomas & Hudson.

- Kajden**, Dž. (2011), „Čiji je javni prostor? Okupirajmo ga!“, LICE ulice, 008, 16–17.
- Kant**, I. (1967), *Metafizika čudoređa* (prevod: Viktor D. Sonnenfeld), Sarajevo: I. p. Veselin Masleša. [Kant, I. (1916), *Die metaphysik der Sitten*, Berlin: Bruno Cassirer].
- Kara-Pešić**, Z. i Petovar, K. (1975), *Neposredna okolina stana: Elementi provere vrednosti gradskog prostora*, Beograd: Centar za stanovanje IMS.
- Kojić**, B. (1976), *Stari balkanski gradovi, varoši i varošice*, Beograd: Izdavačko-informativni centar studenata.
- Kokole**, V. (–), *Komuna kao urbanistička pojava*, Beograd: Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja.
- Krier**, L. (1977), The City Within the City, in *A + U*, Tokyo, Special Issue, 69–152. [Reprinted in: *Architectural Design*, volume 54 (1984), Jul/Aug pages 70–105. Also in: Léon Krier: Houses, Palaces, Cities, Demetri Porphyrios, editor, *Academy Publications*, London, 1984. With added sections from "The Cities Within the City II", *Architectural Design*, volume 49 (1979), Jan pages 18–32; and "The Reconstruction of the European City", *Architectural Design*, volume 54 (1984), Nov/Dec, 16–22] (internet) dostupno na <http://zakuski.math.utsa.edu/krier/city.html> (приступљено јуна 2009)
- Krstić**, B. (1966), „Klasifikacija, karakter i primjena urbanističkih normativa“ u *Oprema novih naselja, Uvodna izlaganja i diskusija sa savetovanja održanog 9. aprila 1966*, Beograd: Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja, 1–16.
- Lazarević**, N. (1988), *Grad između empirije i utopije*, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Lazarević-Bajec**, N. (2002), „Promene vrednosti i uspostavljanje novog okvira urbanističkog planiranja“ u *Preispitivanje pojma „održivi razvoj“ u planiranju, projektovanju i građenju* (ur. Nađa Kurtović-Folić), Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 1–24.
- Lazović**, Z. (1987), „Najnoviji radovi arhitekata Instituta za ispitivanje materijala SR Srbije“, *Bilten Instituta IMS*, Vol. II, broj 1, 39–68.
- Litwak**, E. (1985), *Helping the elderly: The complementary roles of informal networks and formal systems*, New York: Guilford Press.
- Luhmann**, N. (1995) *Social Systems* (prevod: John Bednarz sa Dirk Baecker), Stanford, California: Stanford University Press.
- MacCanell**, D. (2004), "New Urbanism and its Discontents", in: Malcom Miles, Tim Hall and Iain Borden (eds.), *City Cultures Reader*, Routledge, pp. 382–396.
- Marinović-Uzelac**, A. (1978), *Socijalni prostor grada*, Zagreb: SNL.
- Mason**, A. (2000), *Community, Solidarity and Belonging: Levels of Community and their Normative Significance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mayer**, M. (2003), "The Onward Sweep of Social Capital: Causes and Consequences for Understanding Cities" in *Communities and Urban Movements*, International Journal of Urban and Regional Research, 27.1, 108–130.
- Mendelson**, A. (1962), Neka iskustva u radu i urbanističkom planiranju stambenih zona – organizacija stambene zajednice. U *Stambena zajednica kao predmet prostornog planiranja (Simpozijum 5–10. marta 1962)*, Beograd: Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja.
- Milić**, A. V. (2006), *Urbanistički aspekti socijalnog stanovanja*, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Milojević, M.** (2009), „Re-conceptualization of the Idea of Neighborhood in Post-socialist Belgrade“, *Serbian Architecture Journal* Vol.1, 45–71.
- Milojević, M. i Petrović, M.** (2014), Rekonceptualizacija susedstva kao planiabilne jedinice – socioprostorni aspekti poželjne prostorne i društvene distanciranosti, *Sociologija i prostor*, прихваћено за објављивање 30. априла 2013. године
- Milosavljević, M. i Brkić, M.**(2005), *Socijalni rad u zajednici*, Beograd: Socijalna misao.
- Mumford, E. and Frampton, K.** (2002), *The CIAM Discourse on Urbanism, 1928–1960*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Nancy, J.-L.** (2009), Un art de la ville, *Anglophilia/Caliban*, n° 25, 11–22.
- Newman, O.** (1973), *Defensible Space – Crime Prevention Through Urban Design*, New York: Macmillan Publishing Co., Inc.
- Nikolić, P.** (ur.) (1968), *Budući izgled i oblici gradskih naselja*, Beograd: Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja.
- Norberg-Šulc, K.** (2006), *Egzistencija, prostor i arhitektura* (prevod Milutin J. Maksimović), Beograd: Građevinska knjiga a.d. [Norberg-Schulz, C. (1971) *Existence, Space & Architecture*. London: Praeger Publishers].
- Novaković, B.** (1966), „Razmatranje na temu 'Oprema novih naselja'“ u *Oprema novih naselja, Uvodna izlaganja i diskusija sa savetovanja održanog 9. aprila 1966*, Beograd: Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja, 35–40.
- Onfre, M.** (2007), *Moć postojanja – Hedonistički manifest* (prevod: Aleksandra Mančić), Beograd: Rad. [Onfray, M. (2006), *La puissance d'exister. Manifeste hédoniste*. Paris : Grasset et Fasquelle].
- Paterson, M.** (2006), *Consumption and Everyday Life*, The New Sociology London, New York: Routledge.
- Penn, A.** (2003), *Space Syntax And Spatial Cognition Or Why the Axial Line?* Environment and Behavior, 35 (1), pp. 30–65.
- Petovar, K. i Vujošević, M.** (2006), „Javni interes i strategije aktera u urbanističkom i prostornom planiranju“ (Public Interest vs. Strategies of Individual Actors in Urban and Spatial Planning) u *Sociologija*. Vol. XLVIII, No. 4, 357–382.
- Perović, M.**(2009), *Teorija arhitekture XX veka: antologija* (prevod Mirjana Mihajlović-Ristivojević), Beograd: Građevinska knjiga.
- Petrović, M.** (2007), „Istraživanje socijalnih aspekata urbanog susedstva – Percepcija stručnjaka na Novom Beogradu“, *Sociologija*, Vol. L, N° 1, 55–78.
- Petrović, M.** (2004), *Sociologija stanovanja – Stambena politika: izazovi i mogućnosti*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Petrović, M.** (2009), *Transformacija gradova: ka depolitizaciji stambenog pitanja*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Portes, A.** (2000), „The Two Meanings of Social Capital“, *Sociological Forum*, Vol. 15, No.1, 1–12.
- Putnam, R.D.** (1993), „The prosperous community: social capital and community life“, *The American Prospect*, No. 13.
- Putnam, R.D.** (1995), „Bowling alone: America's declining social capital“, *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78.

- Radović, R.** (2002), *Forma grada*, Beograd: Orion art; Novi Sad: Stylos.
- Ramujkić, V.** i Kruglanski, A. (2010), Izložba Dokumentarni vez, DKC Beograd, 11–20. avgust 2010. (internet) dostupno na: <http://www.kcb.org.rs/Programi/Likovniprogram/2010/VahidaRamujkic/tabid/1083/language/sr-Latn-CS/Default.aspx> (pristupljeno februar 2011)
- Reinhard, K.** (2006), "Toward a Political Theology of the Neighbor" in **Zizek, Slavoj**, Santner L., Eric, Kenneth Reinhard, *The Neighbor: Three Inquiries in Political Theology*, Chicago: University of Chicago Press, 11–75.
- Robinson, J.W.** (2006), *Institution and Home: Architecture as a Cultural Medium*, Transformations Series, Delft, Netherlands: Techne Press.
- Rogers, R.** (2005), *Towards a Strong Urban Renaissance*, An independent report by members of the Urban Task Force chaired by Lord Rogers of Riverside (internet) dostupno na: http://www.urbantaskforce.org/UTF_final_report.pdf (pristupljeno juna 2009)
- Rorty, R.** (1989), *Contingency, irony, and solidarity*, Cambridge, New York, Cambridge: Cambridge University Press.
- Read, S.** (2001), *Neighbourhood spatial processes: Notes on Public Space, 'Thick' Space, Scale and Centrality* (internet) dostupno na: <http://spacelab.tudelft.nl/Media/Papers/04.Neighbourhood.pdf> (pristupljeno maja 2011)
- Sack, R. D.** (1986), *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge, New York, Melbourne: Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Shane, D. G.** (2005), "Recombinant Urbanism: Conceptual Modelling" in *Architecture, Urban Design and City Theory*, Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Sládeček, M.** (2008), *Politička zajednica – Konceptija političke zajednice u liberalno-komunitarnom sporu*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, „Filip Višnjić”.
- Smithson, A. & Smithson, P.** (1965), "Building toward the community structure" in *Structure in art and science* (ed. Georgz Kepes) Vision + Value Series, New York: George Braziller, 111–115.
- Smithson, A. & Smithson, P.** (2001), *The Charged Void: Architecture*, New York: The Monacelli Press, Inc.
- Smithson, A. & Smithson, P.** (2005), *The Charged Void: Urbanism*, New York: The Monacelli Press, Inc.
- Šoe, F.** (1978), *Urbanizam– utopija i stvarnost* (prevod Tijana Maksimović-Binno), Beograd: Građevinska knjiga. [**Choay, F.** (1965) *L'urbanisme, utopies et réalités: Une anthologie*, Paris, Seuil: coll. „Points“].
- Soja, W. E.** (2000), *Postmetropolis. Critical Studios of Cities and Regions*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Stevenson, D.** (2003), *Cities and Urban Cultures*, Maiden Head: Open University Press.
- Stojanović, B** i Martinović, U. (1978), *Beograd 1947–1975*, Beograd: NIRO „Tehnička knjiga”.
- Supek, R.** (1987), *Grad po mjeri čoveka*, Zagreb: ITRO „Naprijed”.
- Suttles, D. G.** (1972), *The Social Construction of Communities*, Chicago and London: The University of Chicago.

- Svendsen**, Gunnar Lind Haase. (2004), *The Creation and Destruction of Social Capital: Entrepreneurship, Co-operative Movements and Institutions*, Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Tönnies**, F. (1955), *Community and Association (Gemeinschaft und Gesellschaft)*, translated by Charles P. Loomis, London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Turner**, A. (2003), Analysing the visual dynamics of spatial morphology, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 30, pp. 657–676.
- Turner**, A., Penn, A. and Hillier, B. (2005), *An algorithmic definition of the axial map*. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 32 (3), pp. 425–444.
- Urban Task Force** (1999), *Towards an Urban Renaissance*, London: DETR.
- Volker** M. W. "Post-war CIAM, Team X, and the Influence of Patrick Geddes", p 91 (internet) dostupno na: <http://www.team10online.org/research/papers/delft1/welter.pdf> (приступљено маја 2010)
- Volker**, M.W. (2002), *Biopolis – Patrick Geddes and the City of Life*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Vujošević**, M. (2002), *Novije promene u teoriji i praksi planiranja na Zapadu i njihove pouke za planiranje u Srbiji/Jugoslaviji*, Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- Vujošević**, M. (2004), „Otvorena pitanja rekonstituisanja javnih interesa u Srbiji: Narušeni legitimizacioni osnov i obnova proaktivnog planiranja“ u *Komunikacije*, Beograd: Centar za planiranje i urbani razvoj.
- Wacquan**, L. (2008), *Urban Outcasts A Comparative Sociology of Advanced Marginality*, Cambridge: Polity Press.
- Young**, I. M. (2008), "City life as a normative ideal" in Sharon M. Meagher (ed.) *Philosophy and the City*, New York: State University of New York Press, 163–174.
- Žižek**, S. (2006), "Neighbors and Other Monsters: A Plea for Ethical Violence" in **Zizek**, Slavoj, Santner L., Eric, Kenneth Reinhard, *The Neighbor: Three Inquiries in Political Theology*, Chicago: University of Chicago Press, 134–190.
- Бјеликов**, В. (1970), *Urbanistički aspekti industrijske proizvodnje stanova*, Beograd: Građevinska knjiga.
- Волзер**, М. (1998), „Сигурност и добробит“ у *Савремена политичка филозофија* (ур. Јанош Куш, превод Душан Јанић), Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 269–294.
- Генерални** урбанистички план Београда 1950 (1951), Београд: Извршни одбор Н. О. Београда.
- Давидовић**, Ђ. (1940), *Идеолошке основе нашег задругарства*, Београд: Економско-финансијски живот.
- Дворкин**, Р. (1998), „Слобода, једнакост и заједништво“ у *Савремена политичка филозофија* (ур. Јанош Куш), Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 269–294.
- Дворниковић**, В. (1990), *Карактерологија Југословена*, Београд: Просвета.
- Јосимовић**, Е. (1997), *Објашњење предлога за регулацију оног дела вароши Београда што лежи у Шанцу*, Београд: Друштво урбаниста.

- Котањи**, А. и Ванегем, Р. (2008), Основни програм за унитарни урбанизам, *Градац 164–165–166*, 130–133.
- Лазаревић-Бајец**, Н. (2002), „Модерно урбанистичко планирање“ у *Принципи модерног управљања локалном заједницом*, Београд: Центар за либерално-демократске студије, 151–166.
- Максимовић**, Б. (1967), *Ка методу рационализовања композиције стамбеног комплекса*, Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.
- Максимовић**, Б. (1978), *Идејни развој српског урбанизма*, Београд: Српска академија науке и уметности: споменик СХХИ, Одељење друштвених наука, нова серија 23.
- Максимовић**, Б. (1983), *Идеје и стварност урбанизма 1830–1941*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Маневић**, З. (1995), *Александар Ђокић*, Београд: ВМГ
- Мор**, Т. (1951), *Утопија, О најбољем уређењу државе и о новом острву Утопији* (превод Фрањо Баришић), Београд: Култура.
- Петовар**, К. (1994), „Сociјално-психолошке предности становања у niskим зградama“ у: Borovnica Nedeljko, Milosavljević Božidar, Petovar Ksenija, Pucar Mila i Šobot Radmila: *Urbanistički modeli gradskog stanovanja u niskim grupacijama*, Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 141–158.
- Стефановић Караџић**, В. (1898), *Српски рјечник: истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима / сакупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић*, Биоград: Штампарија Краљевине Србије.
- Фуко**, М. (1997), *Надзирати и кажњавати. Рођење затвора* (Превод: Ана А. Јовановић), Београд: Просвета.

ИЗВОРИ

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ БЕОГРАДА:

ИАБ, СГБ–тех. док– ФVII–19–1924 (Тополска 2а)

ИАБ, СГБ–тех. док– ФХ–37–1921 (Тополска 3)

ИАБ, СГБ–тех. док– ФII–27–1926 (Тополска 6)

ИАБ, СГБ–тех. док– Ф2–18–1932 (Тополска 6)

ИАБ, СГБ–тех. док–Ф28–77–1935 (Тополска 14)

ИАБ, СГБ–тех. док–521–3–66 (Улица Умничка)

ИАБ, СГБ–тех. док–498–3–66 (Улица Струмичка)

ИАВ, ГОЃ – teh. dokumentacija, objekat A-2 P+3 – 98–3–69; A1–5 – 99–1–69; A–6, P+3 100–1–69; A – 8 P+3 101–3–69; B – 3 101–4–69;

УРБАНИСТИЧКИ ЗАВОД БЕОГРАДА Ј. П.:

Детаљан урбанистички план зоне насеља на Бежанијској коси (Сл. л.23/82)

Генерални план Београда 2021. („Службени лист града Београда“, бр. 27/03, 25/05, 34/07, 63/09)

РЕПУБЛИЧКИ ГЕОДЕТСКИ ЗАВОД

Дигиталне подлоге за анализирана насеља Београда

Дигиталне подлоге топографије анализираних насеља Београда

Дигитална мапа месних заједница у Београду

ПЕРИОДИКА

Arhitektura urbanizam Vol. 14, No. 74-77

Изградња, 1976

Objašnjenje za primenu tehničkog uputstva o izgradnji stanova za potrebe JNA (1988) (ur. Ivan Ivković),
Beograd: Savezni sekretarijat za narodnu odbranu upravnog vojnog građevinarstva.

Stambena zajednica – Porodica i domaćinstvo 1958. (1958) (ur. Vojko Novak), Ljubljana: „Gospodarsko razstavišče“.

Urbanizam Beograda 13, 1971

Urbanizam Beograda 30, 1975

Urbanistički projekat I Mesne zajednice stambenog naselja „Laudonov šanac“ na Bežanijskoj kosi u Beogradu (1983) Beograd: PZ „IMEL“ i PZ „JINGRAP“.

ЗАКОНИ И ПРОПИСИ

Zakon o lokalnoj samoupravi (Sl. glasnik RS, br. 129/2007)

Zakon o glavnom gradu (Sl. glasnik RS, br. 129/2007)

ПОРЕКЛЮ ИЛУСТРАЦИЈА

Глава I

- 1.1: Милица Милојевић
- 1.2: Reinhard, K. (2006), "Toward a Political Theology of the Neighbor" in Žižek, Slavoj, Santner L., Eric, Kenneth Reinhard, *The Neighbor: Three Inquiries in Political Theology*, Chicago: University of Chicago Press, 11–75.

Глава II

- 2.1: Милица Милојевић и Мина Петровић
- 2.2: Милица Милојевић

Глава III

- 3.1: Милица Милојевић
- 3.2: Милица Милојевић

Глава IV

- 4.1: Franklin, B. (2006), *Housing Transformations – Shaping the space for twenty-first century living*, London and New York: Routledge, 27.
- 4.2: Kojić, B. (1976), *Stari balkanski gradovi, varoši i varošice*, Beograd: Izdavačko-informativni centar studenata (52)
- 4.3: *Stambena zajednica (1958)– Porodica i domaćinstvo 1958.* (ur. Vojko Novak), Ljubljana: „Gospodarsko razstavišče”, 40
- 4.4: *Stambena zajednica (1958)– Porodica i domaćinstvo 1958.* (ur. Vojko Novak), Ljubljana: „Gospodarsko razstavišče”, 36
- 4.5: *Stambena zajednica (1958)– Porodica i domaćinstvo 1958.* (ur. Vojko Novak), Ljubljana: „Gospodarsko razstavišče”, 36
- 4.6: *Stambena zajednica (1958)– Porodica i domaćinstvo 1958.* (ur. Vojko Novak), Ljubljana: „Gospodarsko razstavišče”, 37
- 4.7: *Stambena zajednica (1958)– Porodica i domaćinstvo 1958.* (ur. Vojko Novak), Ljubljana: „Gospodarsko razstavišče”, 37
- 4.8: *Stambena zajednica (1958)– Porodica i domaćinstvo 1958.* (ur. Vojko Novak), Ljubljana: „Gospodarsko razstavišče”, 51

Глава V

- 5.1: Volker, M.W. (2002), *Biopolis – Patrick Geddes and the City of Life*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- 5.2: Hall, P. (2002), *Cities of Tomorrow Civilization* (1988), Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publisher, 70
- 5.3: Castex, J., Depaule, J.-C., Panerai, P. (1989), *Urbane forme* (prevod: Mirjana Mihajlović-Ristivojević i Gradimir Bosnić), Beograd: Građevinska knjiga. [Castex, J., Depaule, J.-C., Panerai, P. (1977) *Formes urbaines*. Paris: Dunod].
- 5.4: Smithson, A. & Smithson, P. (2001), *The Charged Void: Architecture*, New York: The Monacelli Press, Inc., 131
- 5.6: Smithson, A. & Smithson, P. (2001), *The Charged Void: Architecture*, New York: The Monacelli Press, Inc., 136
- 5.6: Smithson, A. & Smithson, P. (2001), *The Charged Void: Architecture*, New York: The Monacelli Press, Inc., 136
- 5.7: Smithson, A. & Smithson, P. (2001), *The Charged Void: Architecture*, New York: The Monacelli Press, Inc., 136-137
- 5.8: http://www.smartcodecentral.com/smartfilesv9_2.html
- 5.9: Lecese & McCormick, 1999
- 5.10: Chermayeff, S. and Alexander, C. (1965), *Community and Privacy* (1963), New York: Anchor Books, 179-207
- 5.11: Urban Task Force (1999), *Towards an Urban Renaissance*, London: DETR.
- 5.12: Read, S. (2001), *Neighbourhood spatial processes: Notes on Public Space, 'Thick' Space, Scale and Centrality*, 8–9 (internet) dostupno na: <http://spacelab.tudelft.nl/Media/Papers/04.Neighbourhood.pdf> (pristupljeno maja 2011)
- 5.13: http://en.wikipedia.org/wiki/File:New_York_Regional_Survey,_Vol_7.jpg приступљено априла 2011)
- 5.14: Milojević, M. (2009), „Re-conceptualization of the Idea of Neighborhood in Post-socialist Belgrade“, *Serbian Architecture Journal* Vol.1, 59–60
- 5.15: Милица Милојевић

Глава VI

- 6.1: Hillier, B. & Hanson, J. (1984), *The Social Logic of Space*, Cambridge: Cambridge University Press, 22

Глава VI

Прилог I.1: ИАБ, СГБ–тех. док–Ф2–18–1932; ИАБ, СГБ–тех. док–ФII–27–1926)

Прилог I.2: ИАБ, СГБ–тех. док–Ф28–77–1935)

Прилог I.3: ИАБ, СГБ–тех. док–ФХ–37–1921)

Прилог II.1: ИАБ, СГБ–тех. док–521–3–66; ИАБ, СГБ–тех. док–521–3–66;
Урбанизам Београда БР. 13, 1971

Прилог IIb.1: ИАБ, СГБ–тех. док–498–3–66

Прилог III.1: ИАБ, ГОЃ – teh. dokumentacija, objekat A-2 P+3 – 98–3–69; A1–5 – 99–1–69; A–6, P+3 100–1–69; A – 8 P+3 101–3–69; B – 3 101–4–69)

Прилог III.2: ИАБ, ГОЃ – teh. dokumentacija, objekat A-2 P+3 – 98–3–69; A1–5 – 99–1–69; A–6, P+3 100–1–69; A – 8 P+3 101–3–69; B – 3 101–4–69)

Прилог IV.1: Изградња 1976: 34; 40; *Bojović, P. (2012), General framework for Long-term Re-Conceptualization of Public Spaces in New Belgrade Blocks 61–64. Zürich: MAS Thesis, MAS ETH ARCH/ Wohnen.*

Прилог V.1: Маневић, З. (1995), Александар Ђокић, Београд: ВМГ, 64; б архива А. Ђокић; архива А. Ђокић

Прилог V.2: архива А. Ђокић

Прилог VI.1: *Stojanović i Martinović 1978: 237; (b, c): Arhitektura urbanizam Vol. 14, No. 74-77: 121)*

Прилог VII.1: *Urbanističko arhitektonsko rešenje kompleksa; Konceptualna šema pešačkih tokova; Šema nivoa rekreativnih i zelenih površina (Urbanistički projekat I Mesne zajednice stambenog naselja „Laudonov šanac“ na Bežanijskoj kosi u Beogradu 1983: 83: 79–118)*

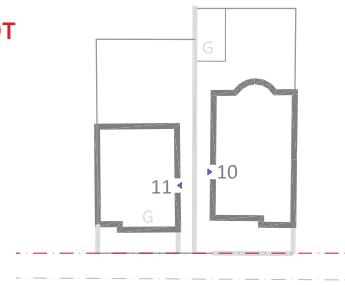
Прилог VII.2: *Lazović, Z. (1987), „Najnoviji radovi arhitekata Instituta za ispitivanje materijala SR Srbije”, Bilten Instituta IMS, Vol. II, broj 1, 48-49*

ПРИЛОЗИ

Милица Милојевић (Дигиталне подлоге за анализиране делове насеља у Београду добијене су за потребе овог истраживања од стране Републичког геодетског завода 2011. године)

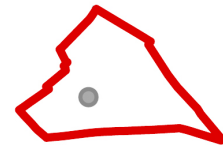
ПРИЛОЗИ

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 1
Тополска улица, Врачарски кварт

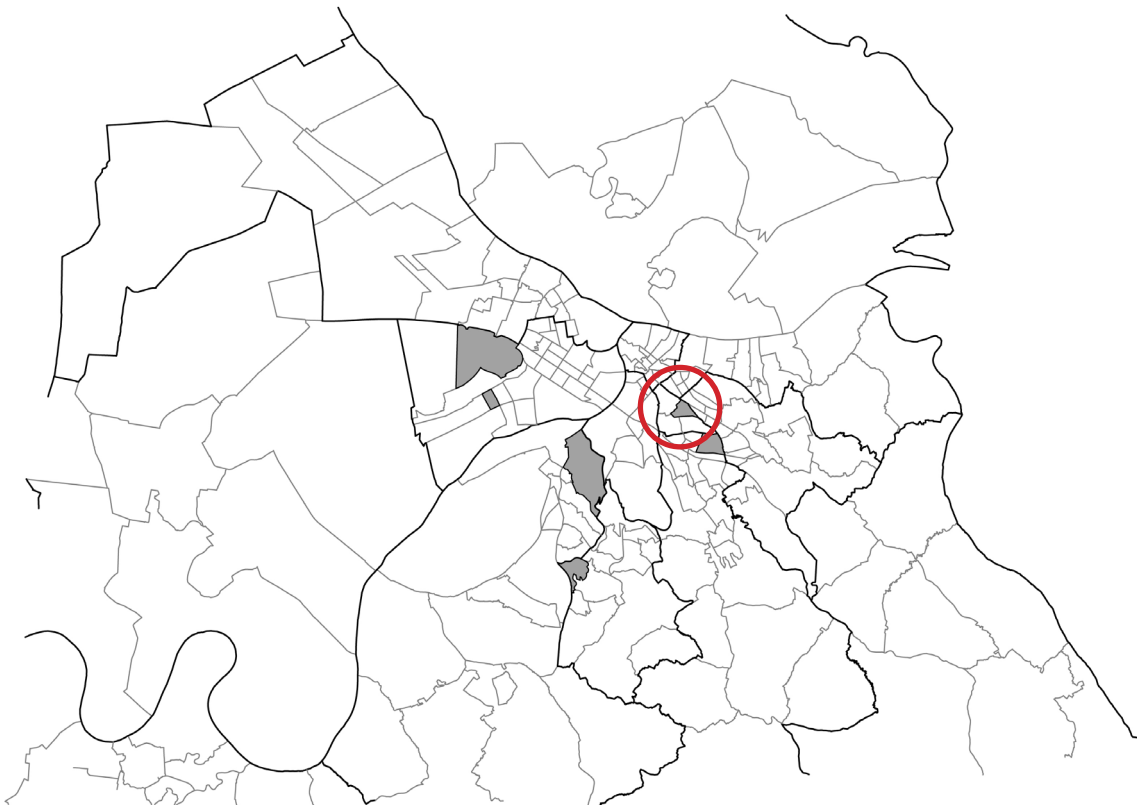
М.З. Возарев крст
Општина Врачар
Београд

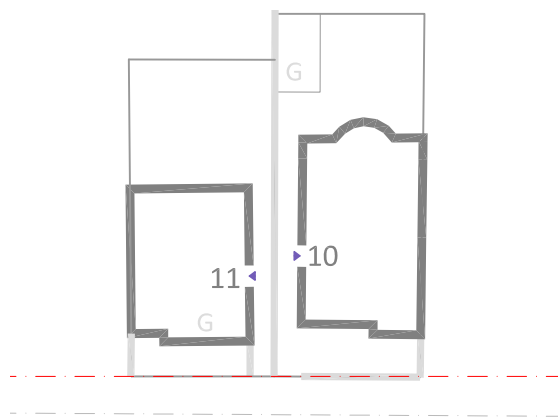
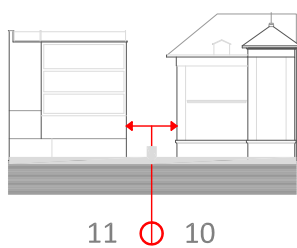
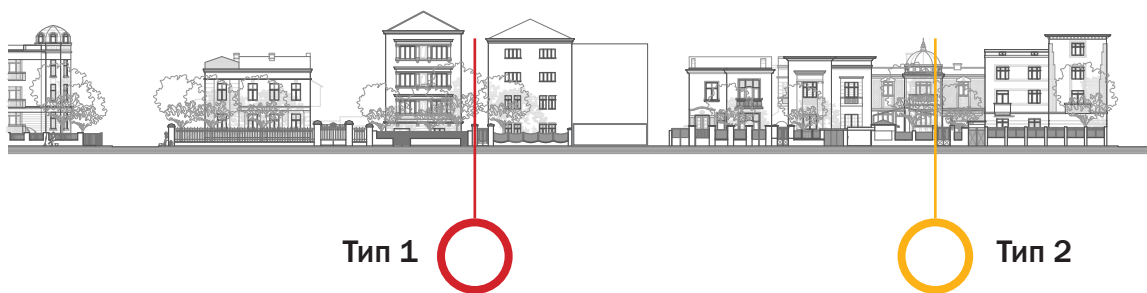
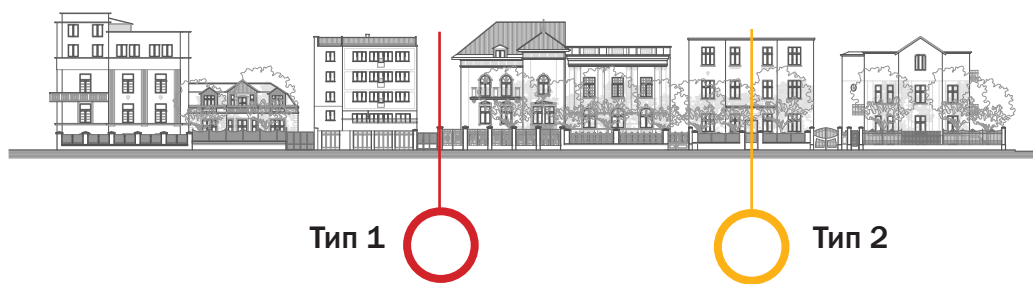
1

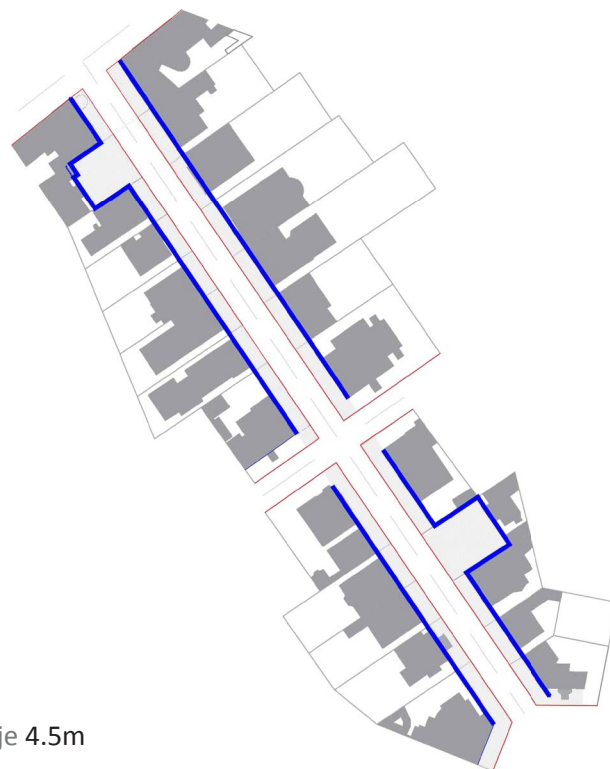
Ул. ТОПОЛСКА

- Позиција стамбене групације
- Граница територије месне заједнице
- Позиција месне заједнице

ПРИЛОГ А.1/1: Положај објекта на парцели и оријентација улаза:
улази бочне оријентације (тип 1); улази фронталне оријентације (тип 2).

Припадајућа површина 1.28ha
 Број стамбених јединица 112
 Дужина уличног фронта L1=113, L2=84,
 Просечна ширина парцеле 14m
 Размак између суседних објеката 3m
 Грађевинска линија повучена од регулационе линије 4.5m

ПРИЛОГ А.1/2.1: Диспозиција - положај објекта на парцели (ред и одступање).

*ПРИЛОГ А.1/2.2: Диспозиција - Елементи разграничења; Регулација близине/дистанце;
 Просторни ресурс.*

- ОГРАДА
- ГРАЂЕВИНСКА ЛИНИЈА
- БОЧНА ОГРАДА
- КОНТРОЛИСАНИ ПЕШАЧКИ УЛАЗ
- КОНТРОЛИСАНИ КОЛСКИ ПРОЛАЗ

РЕГУЛАЦИЈА БЛИЗИНЕ / ДИСТАНЦА

X: 13 + 10 стамбених објеката

x: проходне ограде, непрозирне и
 непроходне ограде, унутрашње двориште

Y: саобраћајнице, сквер, парцеле

y: баште, приступне стазе

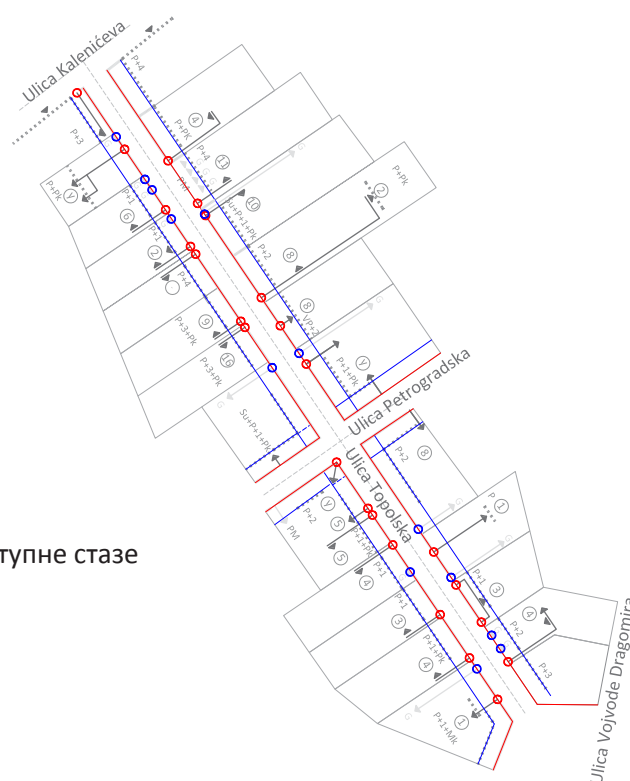
ПРОСТОРНИ РЕСУРС: ограде, баште, бочне ограде, приступне стазе

ограде: 41ст.ј./L, 33ст.ј./L; 16ст.ј./L, 22ст.ј./L

баште: 5,5; 1,4

приступне стазе: 12

угаоне позиције: 8

- A, a** АКСИЈАЛНИ (интегративни) простори
- 1** КОНВЕКСНИ (окупљајући) простори

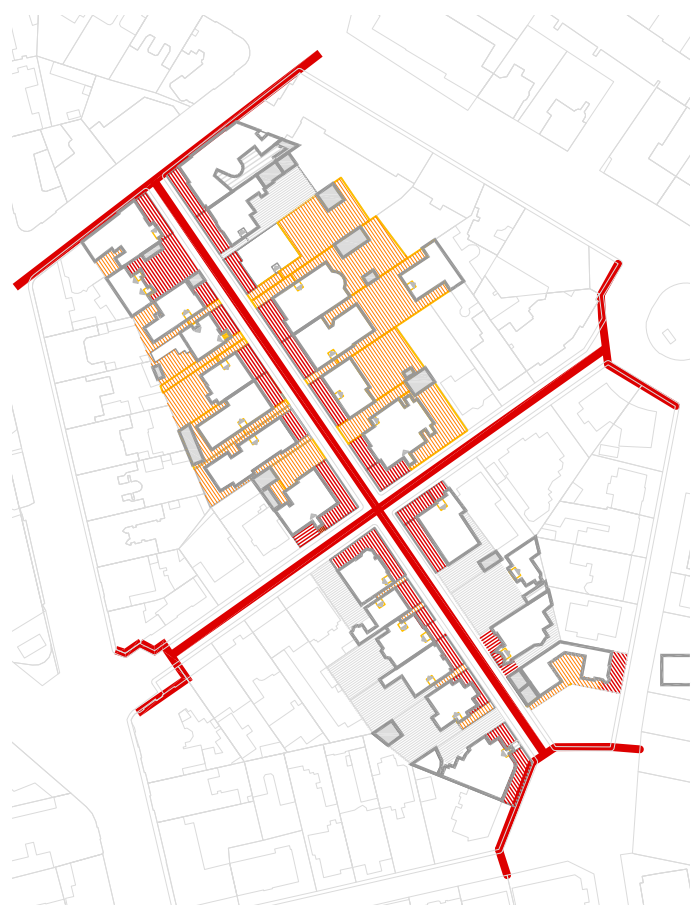
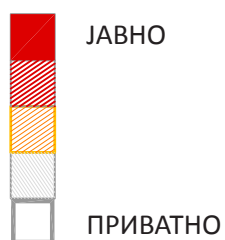
МЕЋУПРОСТОР према суседним парцелама:
 Зидана ограда,
 Светларник
 Прилазна стаза уз зидану ограду h=2m

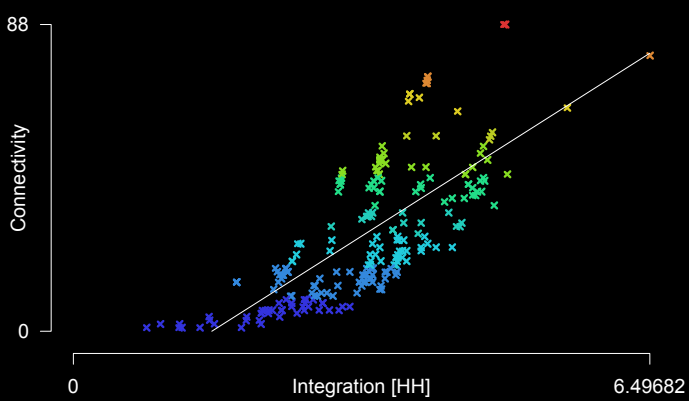
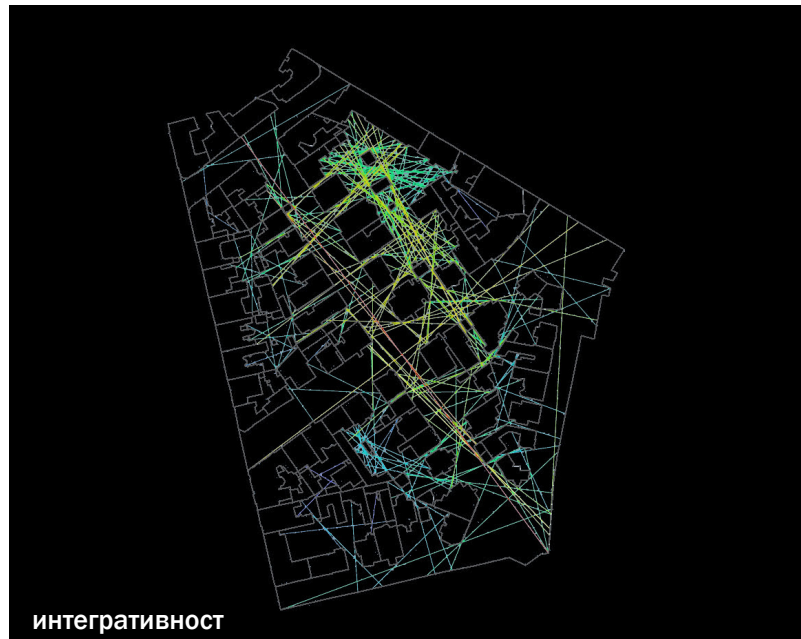
МЕЋУПРОСТОР према улици:
 Ограђена башта

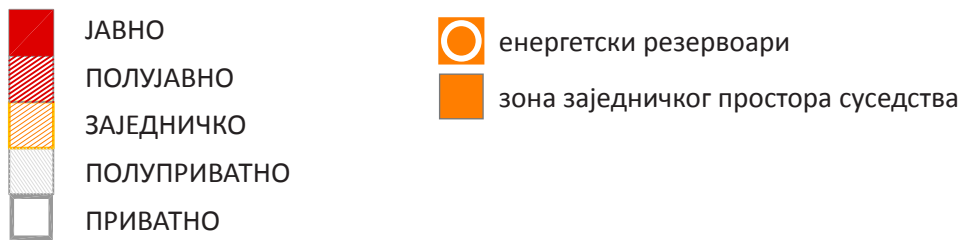
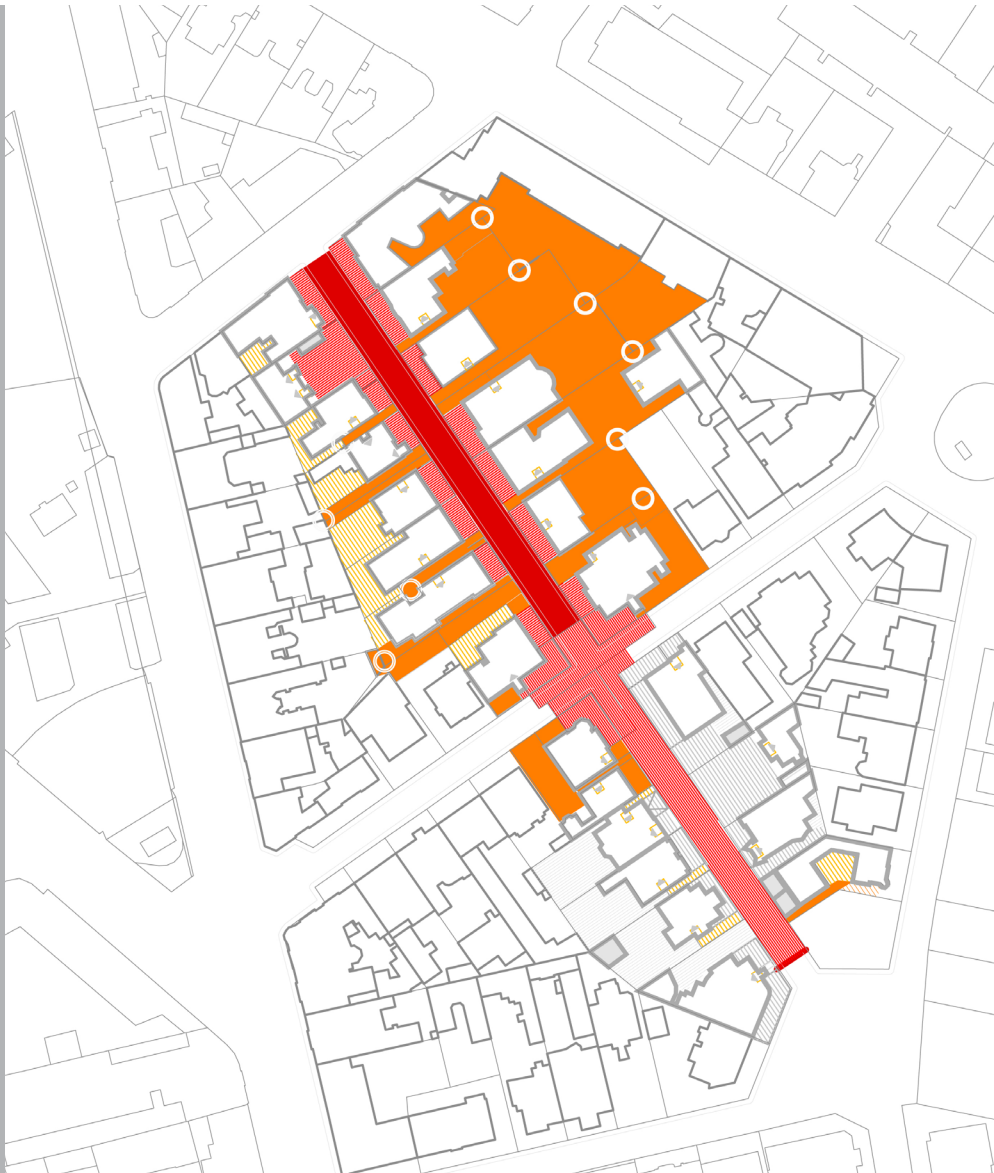
ПРИЛОГ А.1/2.3: Диспозиција - Аксијални (интегративни) и конвексни (окупљајући) простори.

ПРИЛОГ А.1/3: Територијални градијент.

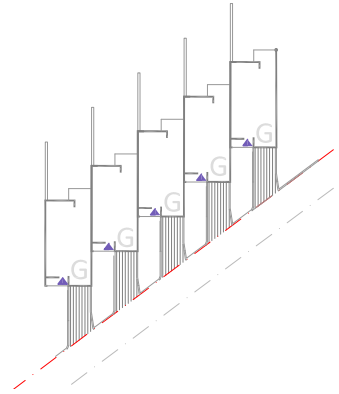

*ПРИЛОГ А.1/4: Фотодокументација места спонтане семиологије.
 ПРИЛОГ А.1/5: Прегледност (конективност и интегративност).*

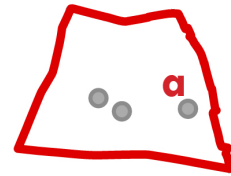

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 2а
Улица Умчарска, насеље Шумице

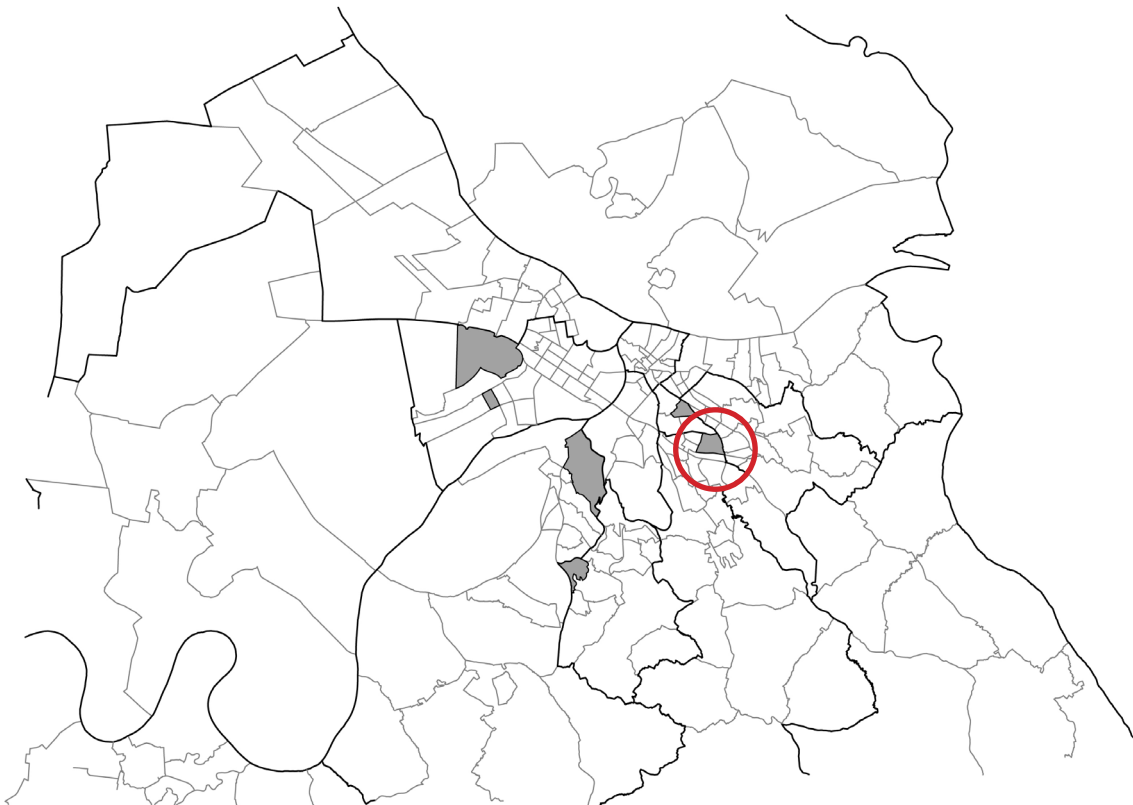
М.З. ШУМИЦЕ
Општина Вождовац
Београд

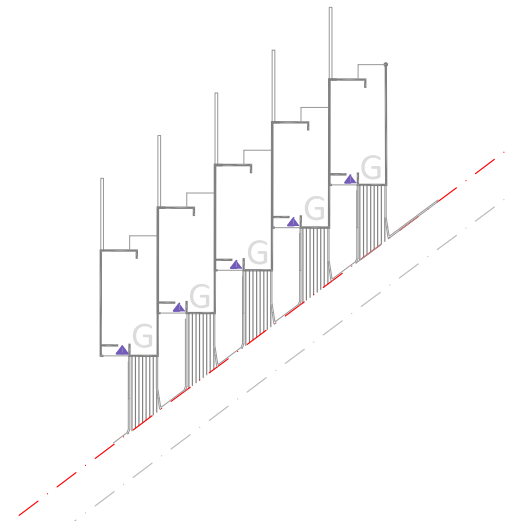
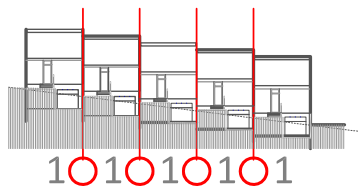
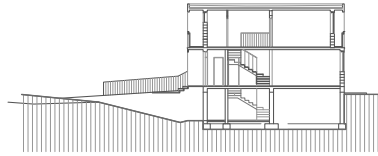
2

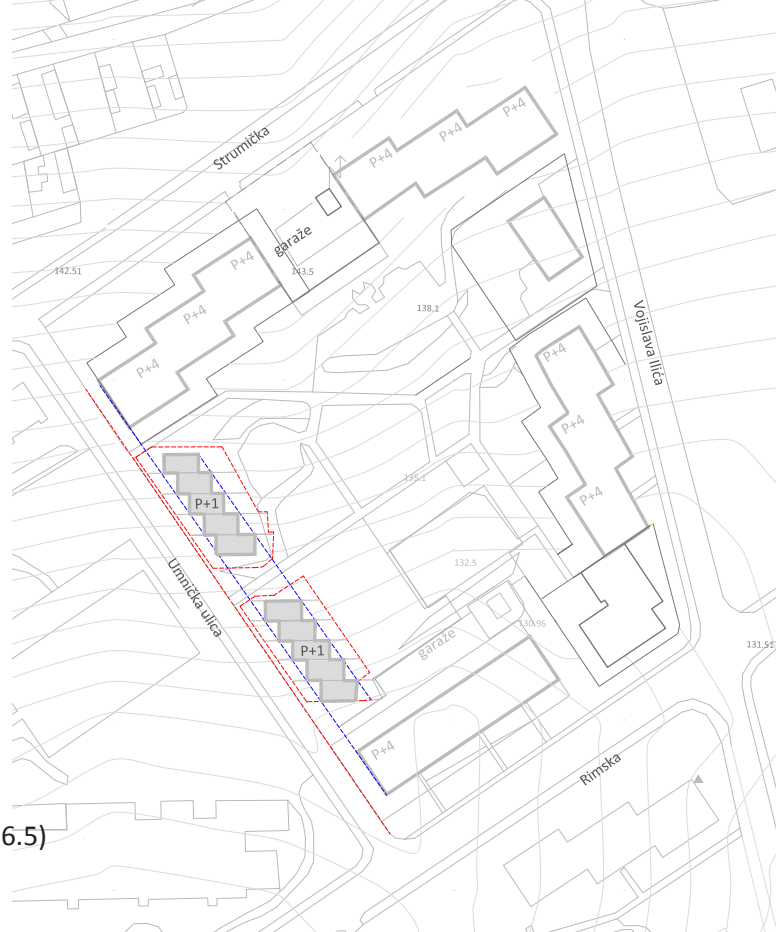
Ул. УМНИЧКА

- Позиција стамбене групације
- Граница територије месне заједнице
- Позиција месне заједнице

*ПРИЛОГ А.Па/1: Положај објекта на парцели и оријентација улаза:
улази фронталне оријентације, бочно заклоњени (тип 2а).*

Припадајућа површина 0.16ha

Број стамбених јединица 10 (2 групације по 5 ст.ј.)

Дужина уличног фронта групације 90m (L1=42m, L2=36.5)

Интервал између улаза 6m

ПРИЛОГ А.Иа/2.1: Диспозиција - положај објекта на парцели (ред и одступање).

ПРИЛОГ А.Иа/2.2: Диспозиција - Елементи разграничења; Регулација близине/дистанце; Просторни ресурс.

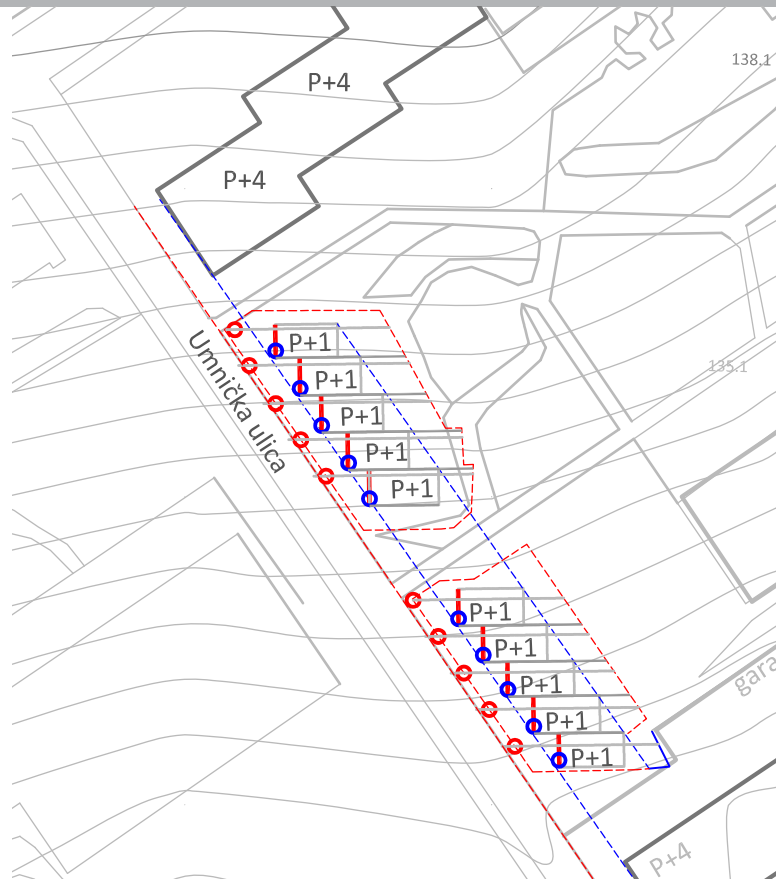
- ОГРАДА
- ГРАЂЕВИНСКА ЛИНИЈА
- БОЧНА ОГРАДА
- КОНТРОЛИСАНИ ПЕШАЧКИ УЛАЗ
- КОНТРОЛИСАНИ КОЛСКИ ПРОЛАЗ

РЕГУЛАЦИЈА БЛИЗИНЕ / ДИСТАНЦА

- X: 10 стамбених објеката (два низа: 5/1, 5/1)
- x: приступ, дворишта, жива ограда, подзиди између суседних дворишта
- Y: саобраћајница, дворишни парк
- y: стазе (пешачки пролази) кроз блок, дворишта

ПРОСТОРНИ РЕСУРС: А-улазни фронт, Б-кровне терасе, В-дворишта, Г-дворишни парк

- А - улазни фронт: наизменично позициониране пешачке и колске рампе - главни улаз (5) и улаз у гаражу (5) фронт је прекинут пролазом кроз групацију, у средишњем делу и на супротним крајевима низа, између групације и структура вишепородичног становања
- Б - 10 кровних тераса
- В - дворишта су оријентисана према дворишном парку
- Г - дворишни парк користе становници блока
- позиције на крајевима низа нису специфично третиране

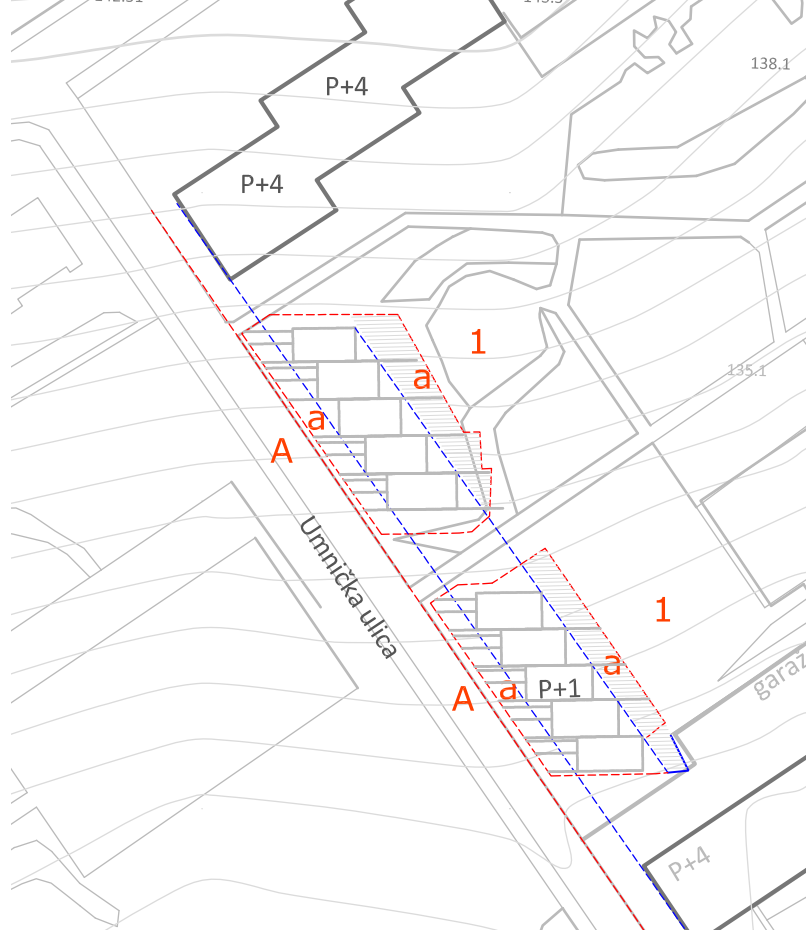

- A, a** АКСИЈАЛНИ (интегративни) простори
- 1** КОНВЕКСНИ (окупљајући) простори

МЕЂУПРОСТОР према суседним парцелама:
 Подзид,
 Калкански зид

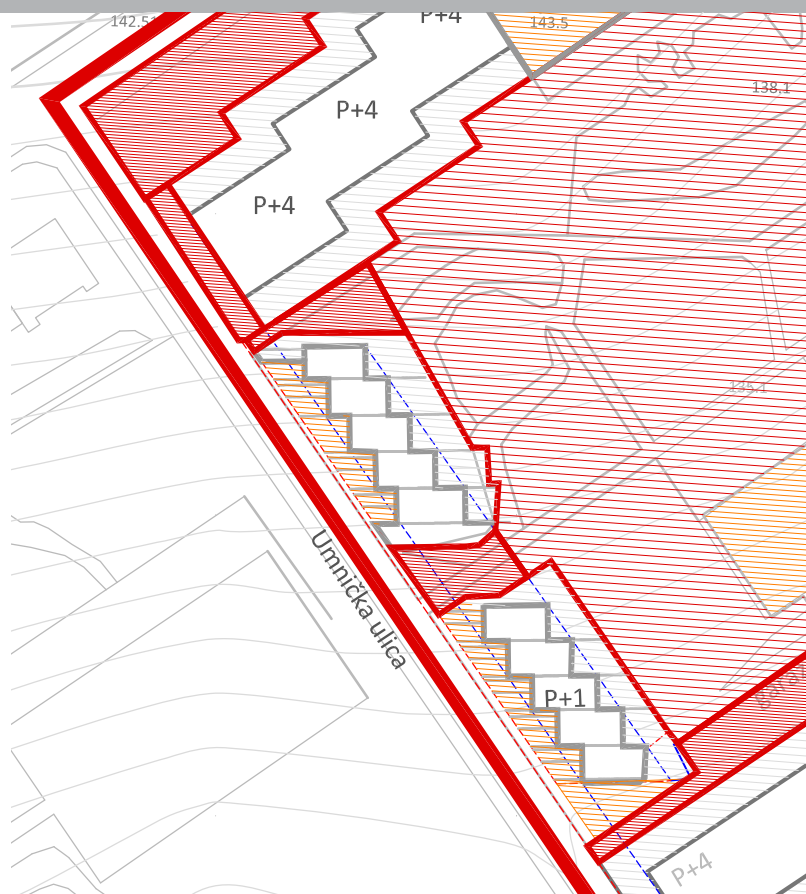
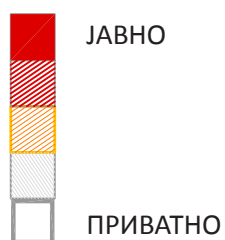
МЕЂУПРОСТОР према улици:
 Прилазне рампе (колски и пешачки приступ)

МЕЂУПРОСТОР према дворишту блока:
 Ограђене баште

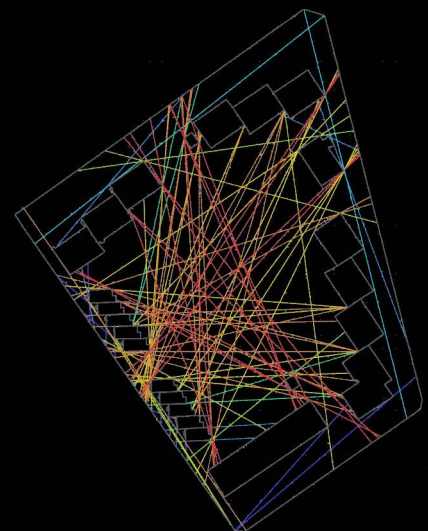
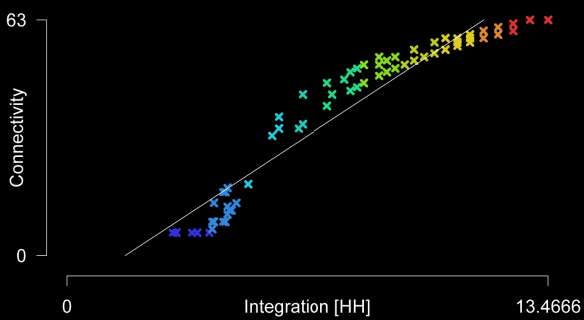
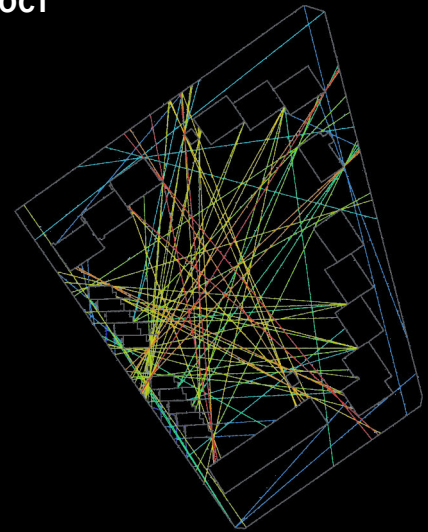
ПРИЛОГ А.Иа/2.3: Диспозиција - Аксијални (интегративни) и конвексни (окупљајући) простори.

ПРИЛОГ А.Иа/3: Територијални градијент.

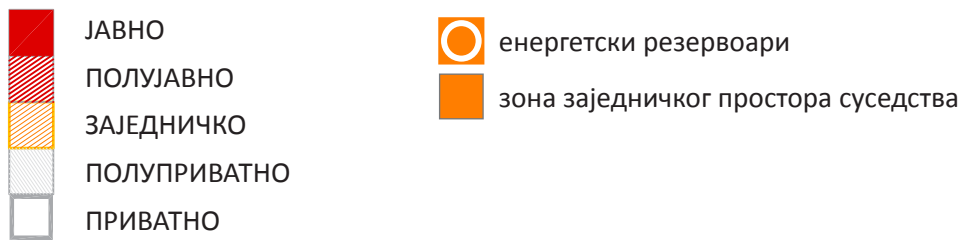
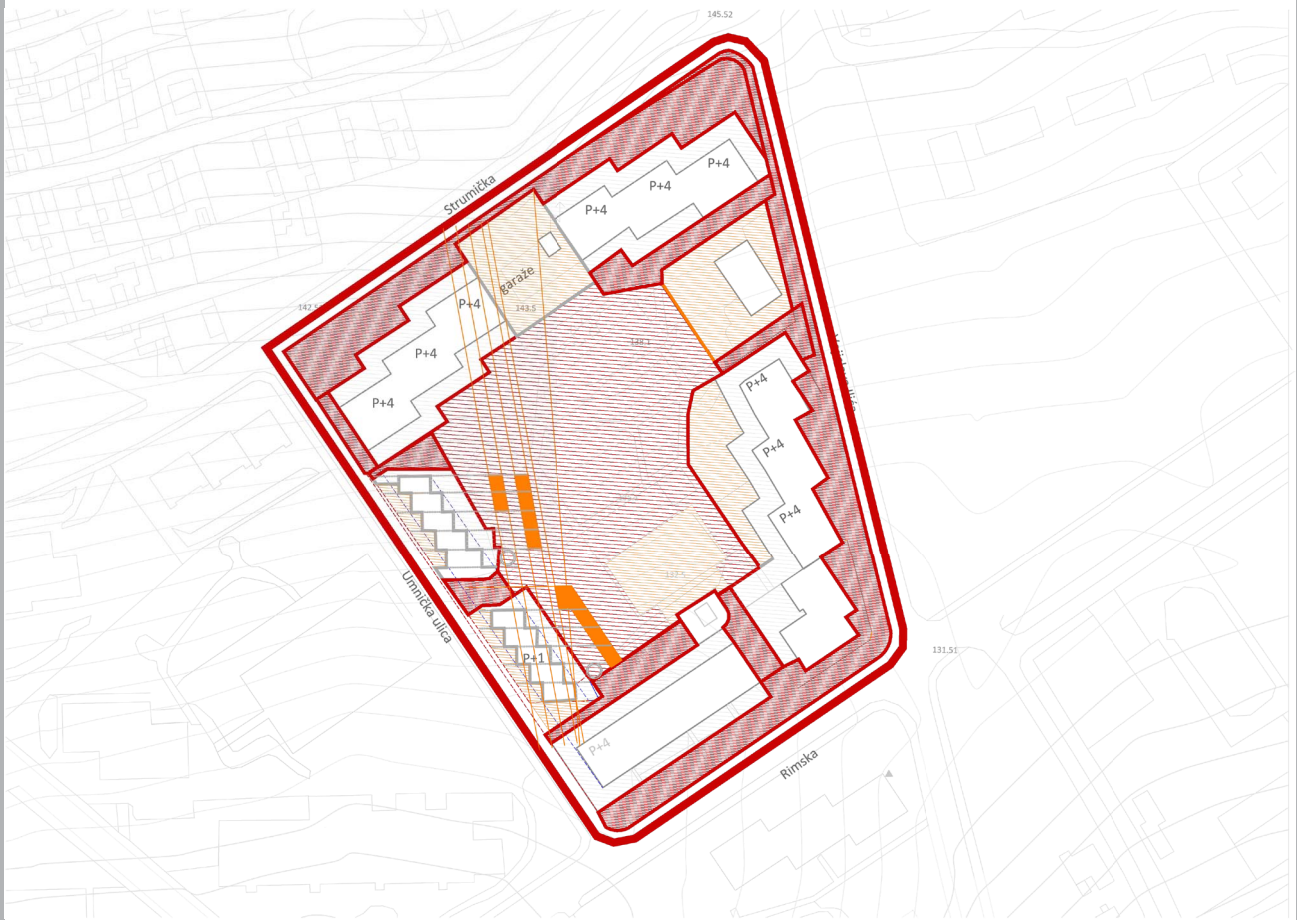

ИНТЕГРАТИВНОСТ

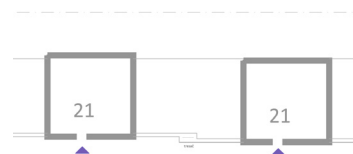

КОНЕКТИВНОСТ

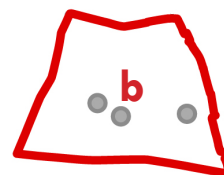
*ПРИЛОГ А.Иа/4: Фотодокументација места спонтане семиологије.
 ПРИЛОГ А.Иа/5: Прегледност (конективност и интегративност).*

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 2b
Струмичка улица, насеље Шумице

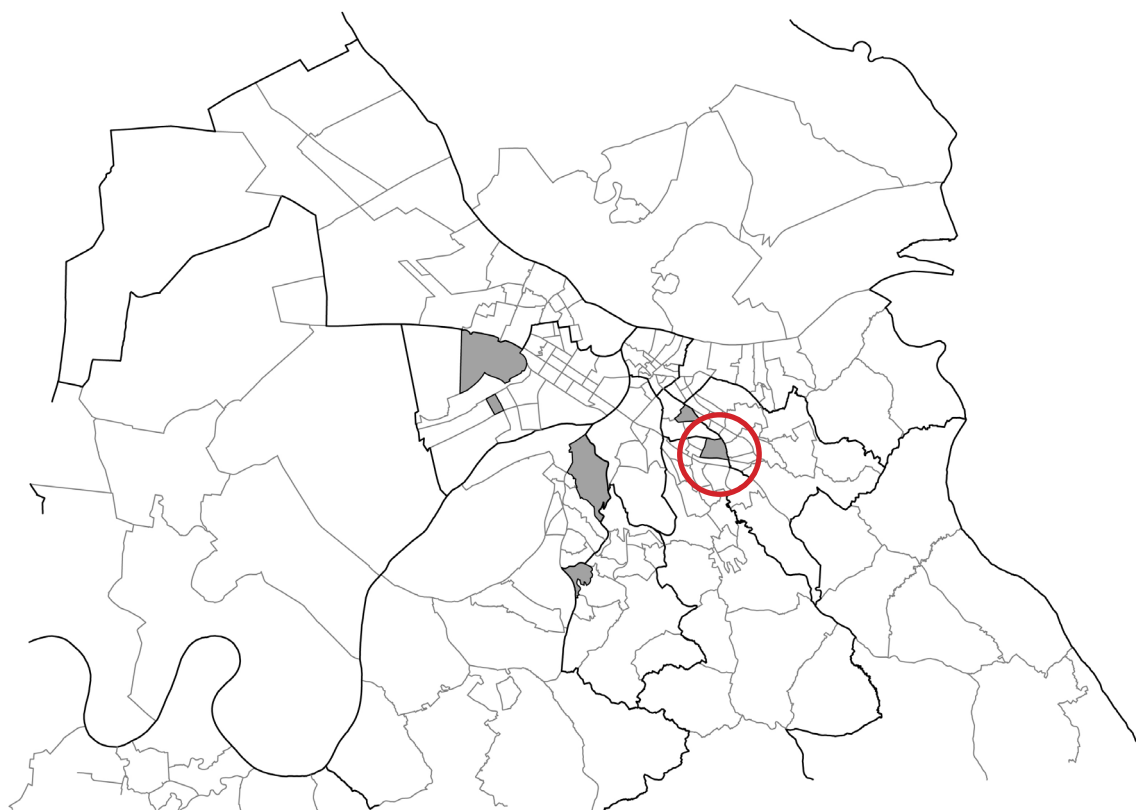

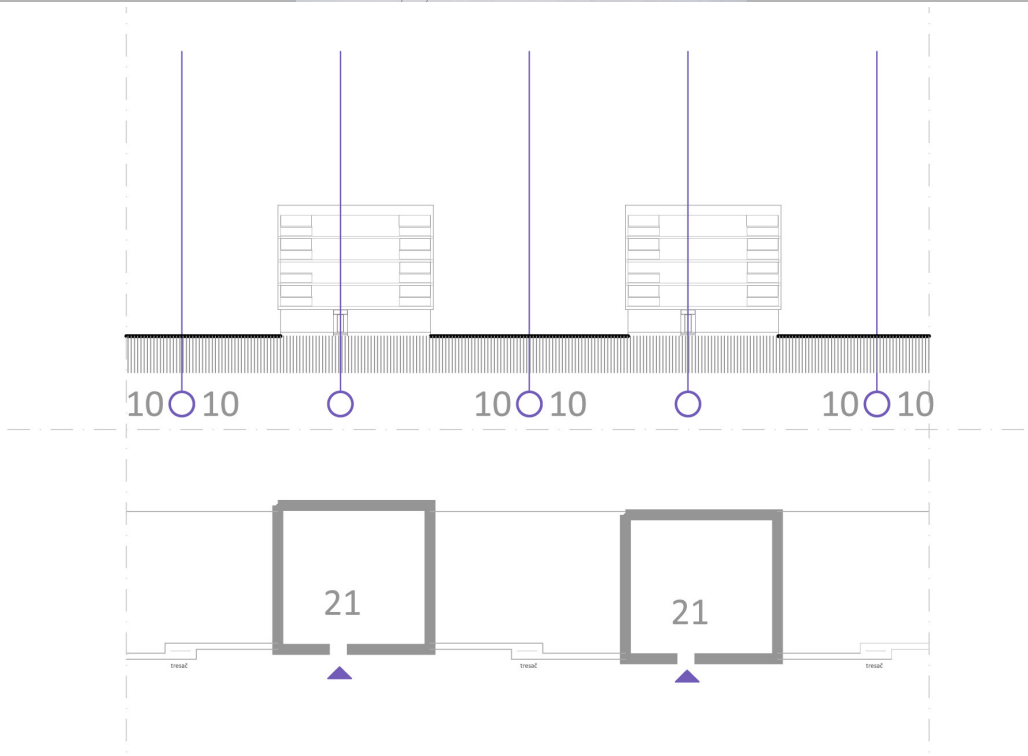
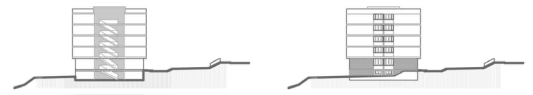
М.З. ШУМИЦЕ **2**
Општина Вождовац
Београд

Ул. СТРУМИЧКА

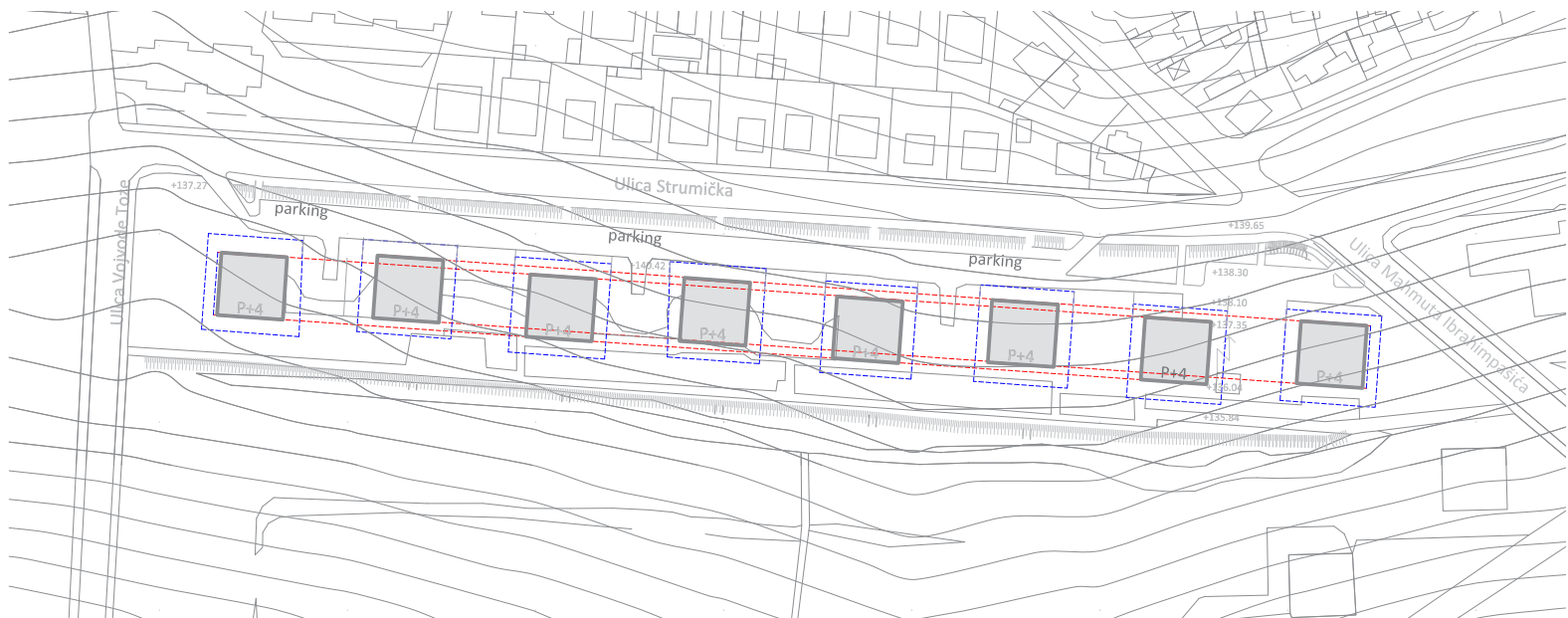
- Позиција стамбене групације
- Граница територије месне заједнице
- Позиција месне заједнице

*ПРИЛОГ А.Пв/1: Положај објекта на парцели и оријентација улаза:
улази фронталне оријентације (тип 2b)*

Припадајућа површина 1.24ha
 Бр. стамбених јединица 168
 Дужина уличног фронта 305m
 Интервал између улаза 41.5m

ПРИЛОГ А.Ив/2.1: Диспозиција - положај објекта на парцели (ред и одступање).

ПРИЛОГ А.Ив/2.2: Диспозиција - Елементи разграничења; Регулација близине/дистанце; Просторни ресурс.

РЕГУЛАЦИЈА БЛИЗИНЕ / ДИСТАНЦА

X: 8 типских стамбених објеката

x: шкарпа

Y: стаза, приступна саобраћајница

y: дворишни паркови, транзитна пешачка стаза

ПРОСТОРНИ РЕСУРС: дворишта, транзитна пешачка стаза,
 шкарпом заклоњен паркинг

дворишта: 7 (деле наспрамно оријентисане ст.ј суседних објеката)

транзитна пешачка стаза: све ст. ј. јужне оријентације

паркинг: 168 ст.ј

- УЛАЗ. ГЛАВНА ФАСАДА
- ГРАЂЕВИНСКА ЛИНИЈА
- ДВОРИШТА
- ШКАРПА, ДЕНИВЕЛАЦИЈА ТЕРЕНА
- КОЛСКИ ПРИСТУП

МЕЃУПРОСТОР према суседним парцелама:
дворишни паркови

A, a АКСИЈАЛНИ (интегративни) простори

1,2 КОНВЕКСНИ (окупљајући) простори

МЕЃУПРОСТОР према улици:

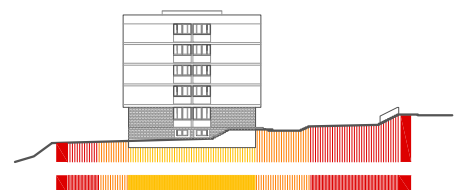
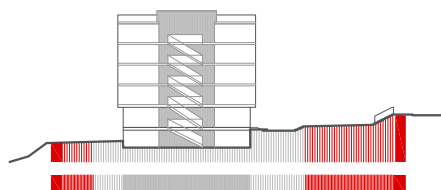
Шкарпа и прилазне рампе (колски и пешачки приступ)

МЕЃУПРОСТОР према дворишту блока:
транзитна пешачка стаза

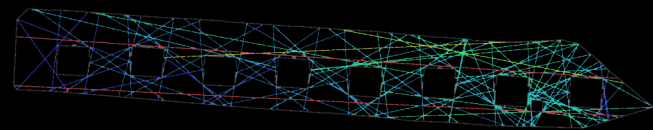
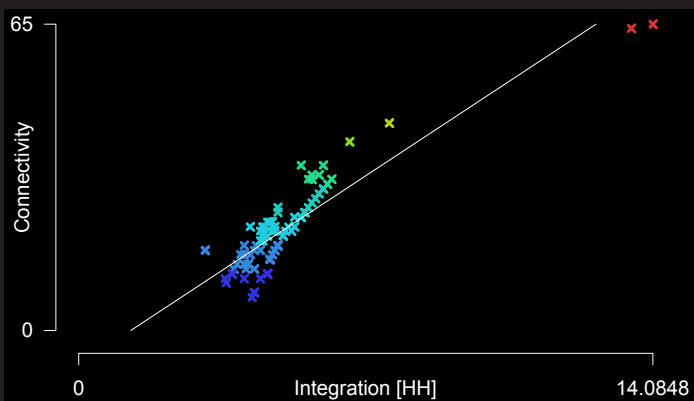
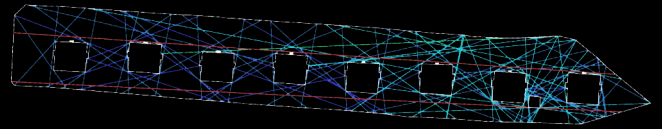
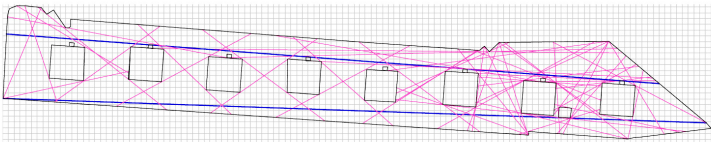

ПРИЛОГ А.Ив2.3: Диспозиција - Аксијални (интегративни) и конвексни (окупљајући) простори.

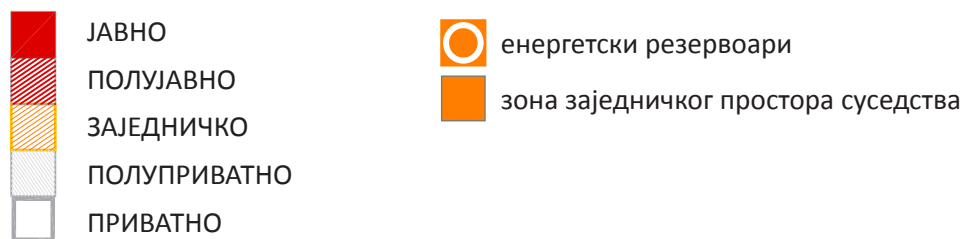
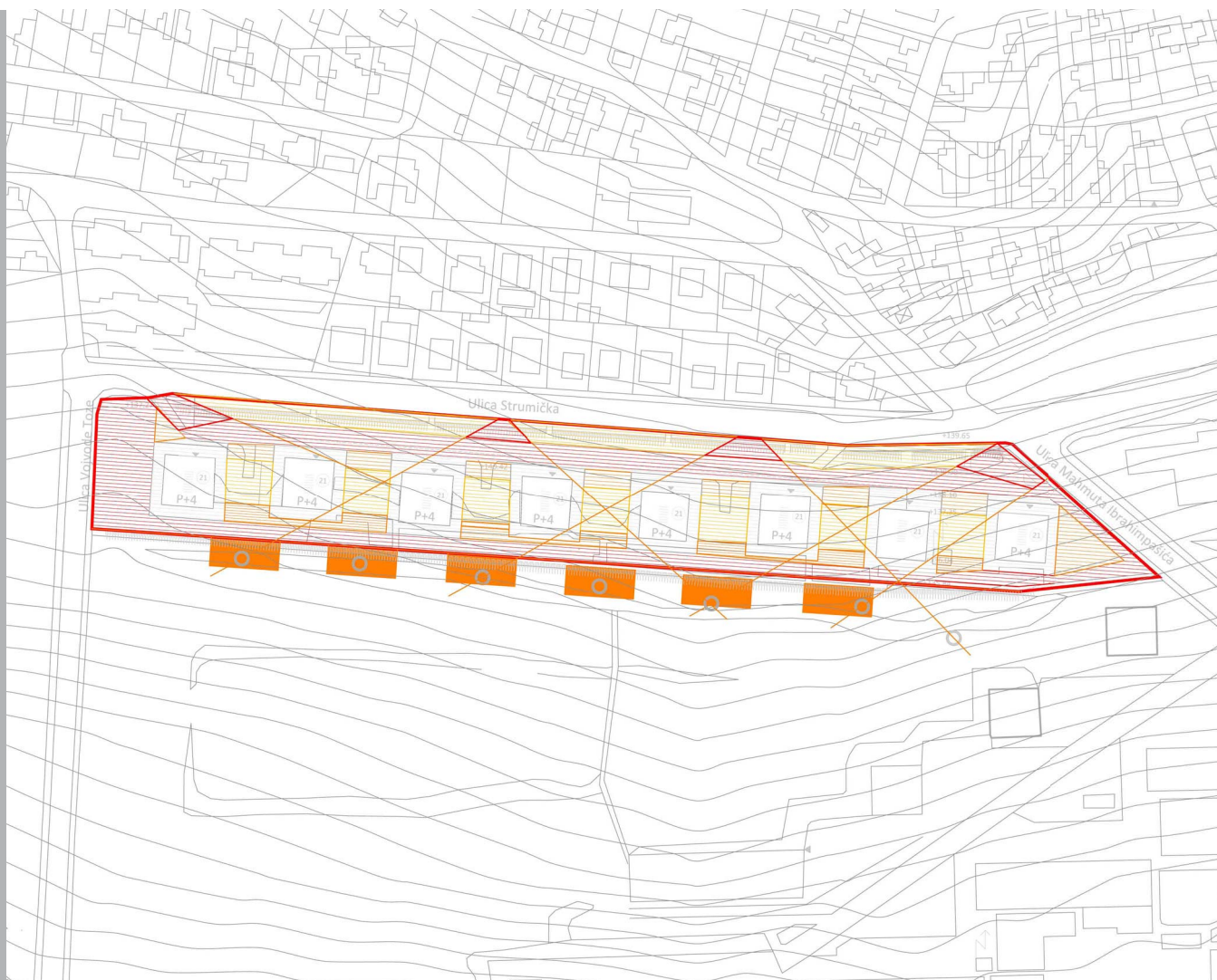
ПРИЛОГ А.Ив3: Територијални градијент.

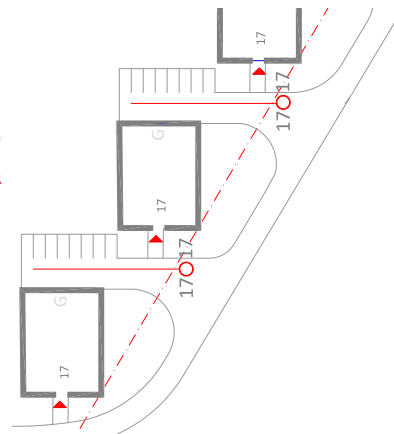
ИНТЕГРАТИВНОСТ

КОНЕКТИВНОСТ

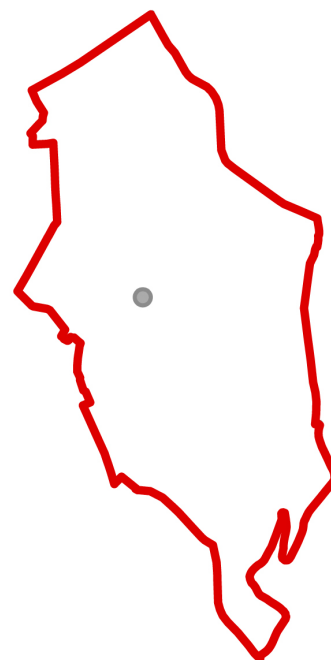
СТУДИЈА СЛУЧАЈА 3
Професорска колонија, насеље Кнеза Вишеслава

М.З. МИХАЈЛОВАЦ
Општина Чукарица
Београд

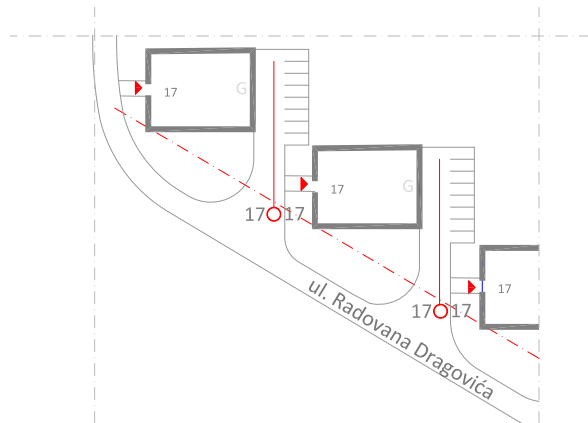
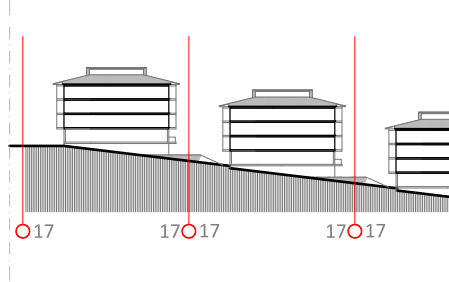
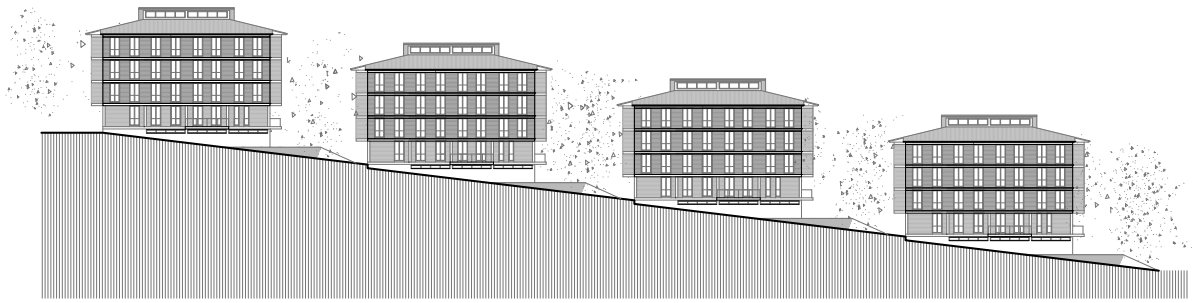
3

Ул. Кнеза Вишеслава

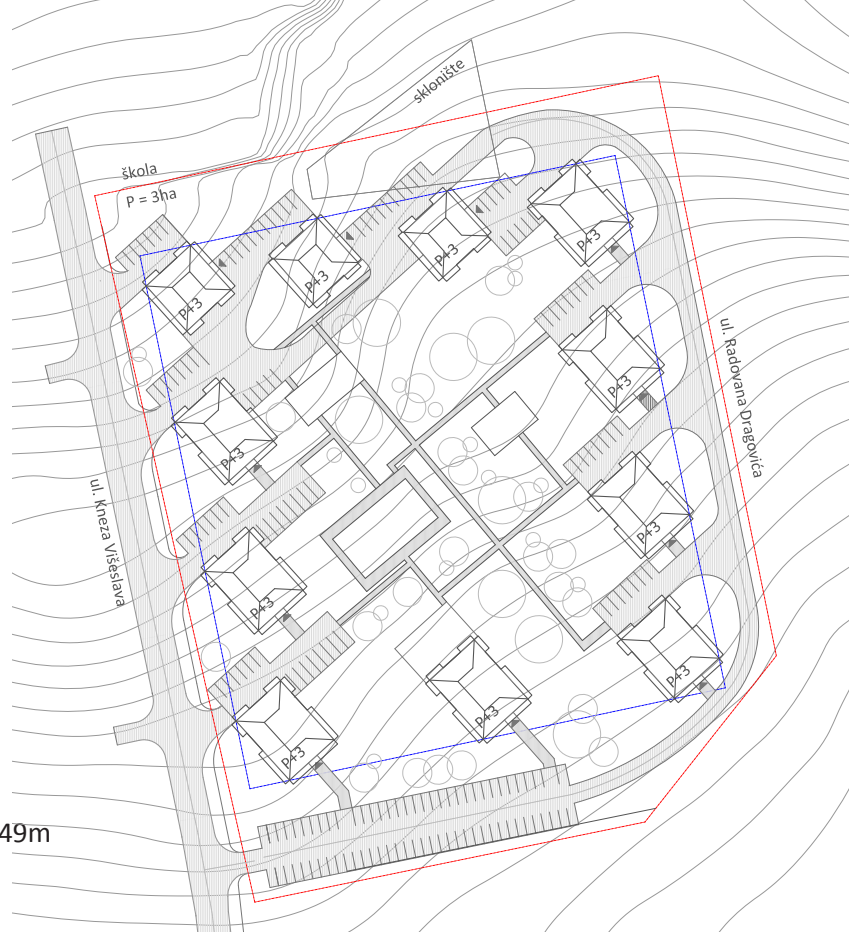

- Позиција стамбене групације
- Граница територије месне заједнице
- Позиција месне заједнице

*ПРИЛОГ А.Ш/1: Положај објекта на парцели и оријентација улаза:
улази и бочне и фронталне оријентације (тип 3).*

Припадајућа површина 3.02ha

Број стамбених јединица 196

Дужина уличног фронта групације L=133m L2=149m

Интервал између улаза 12 m, 21 m, 47m

ПРИЛОГ А.ИИ/2.1: Диспозиција - положај објекта на парцели (ред и одступање).

*ПРИЛОГ А.ИИ/2.2: Диспозиција - Елементи разграничења; Регулација близине/дистанце;
Просторни ресурс.*

- УЛАЗ. ГЛАВНА ФАСАДА
- ГРАЂЕВИНСКА ЛИНИЈА
- ПРИСТУПНИ ПЛАТОИ
- ГАРАЖА

РЕГУЛАЦИЈА БЛИЗИНЕ / ДИСТАНЦА

X: 11 стамбених објеката

x: колско-пешачки приступи

Y: саобраћајнице

y: дворишни парк

ПРОСТОРНИ РЕСУРС:

колско-пешачки приступи, дворишни парк

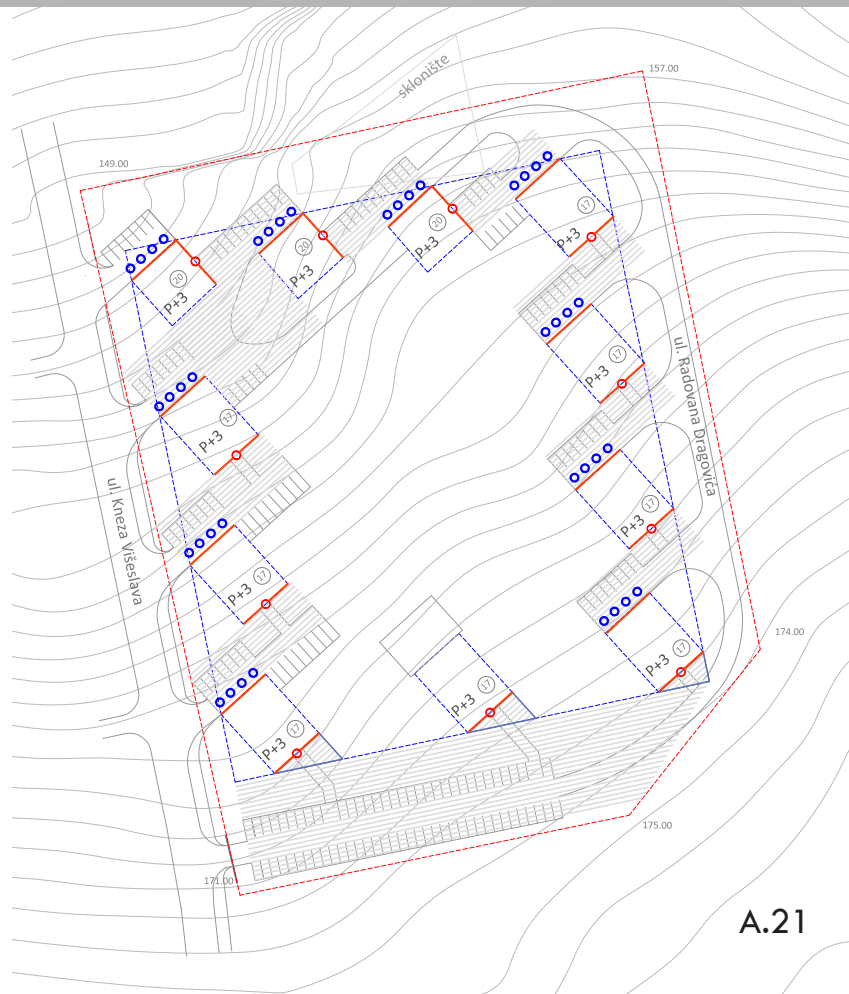
колско-пешачки приступ: 34/2, 34/2, 34/2, 37/2,

40/2, 40/2, 20/1, 57/3, 34/2, 34/2, 17/1, 51/3

дворишни парк: 196/11

дворишне терасе 20 / 1; 36 / 1; 52 / 1 ; 66 / 1

гараже и паркиралишта

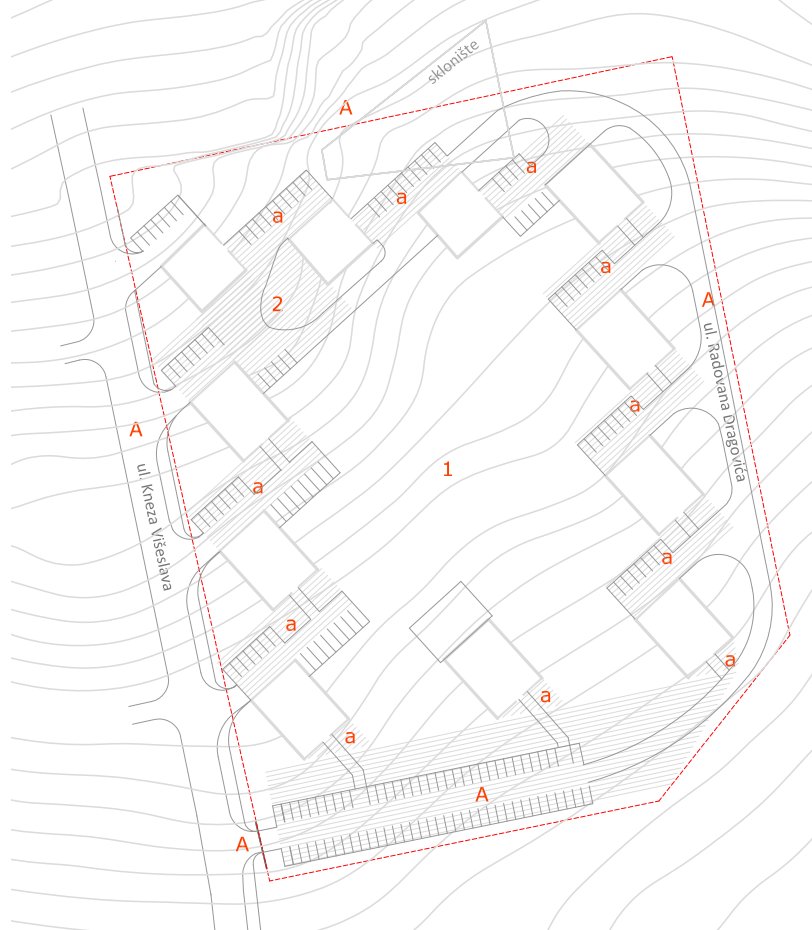

- A, a АКСИЈАЛНИ (интегративни) простори
- 1 КОНВЕКСНИ (окупљајући) простори

МЕЃУПРОСТОР према суседним парцелама:
паркиралишта

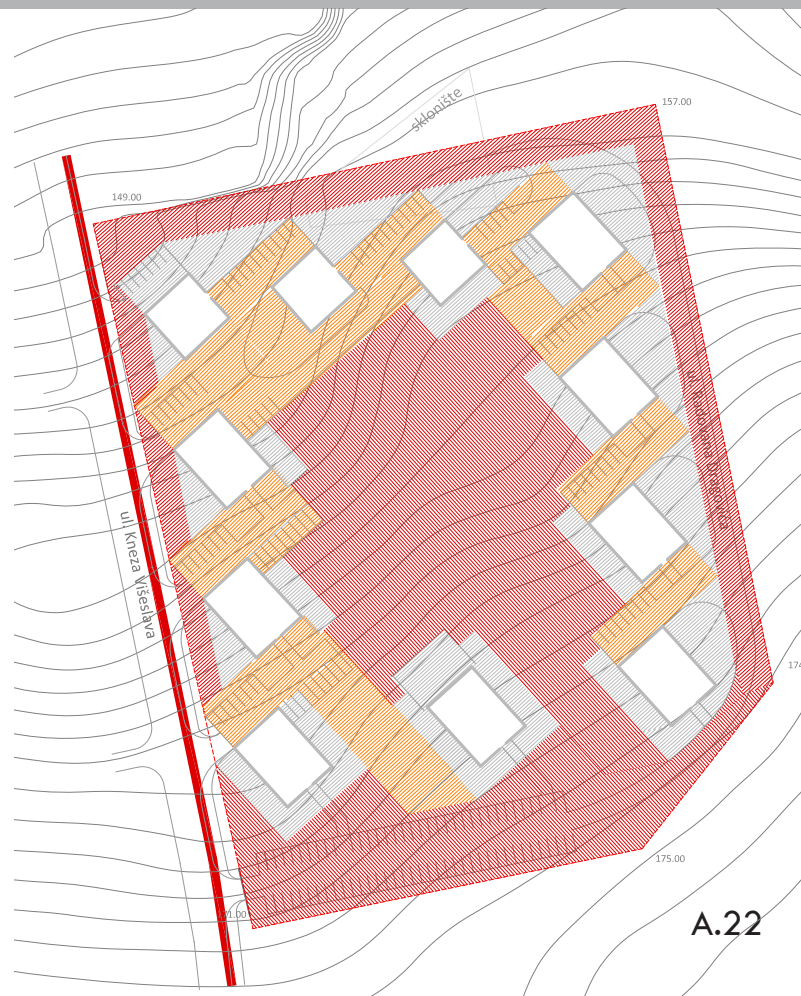
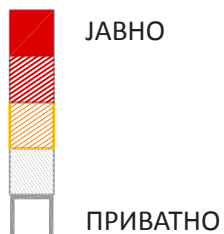
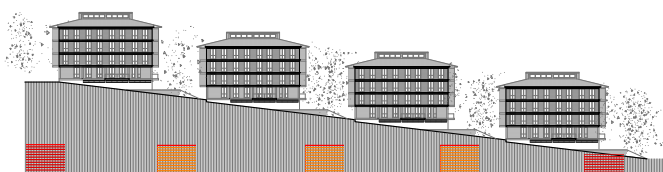
МЕЃУПРОСТОР према улици:
зелено острво (колски и пешачки приступ)

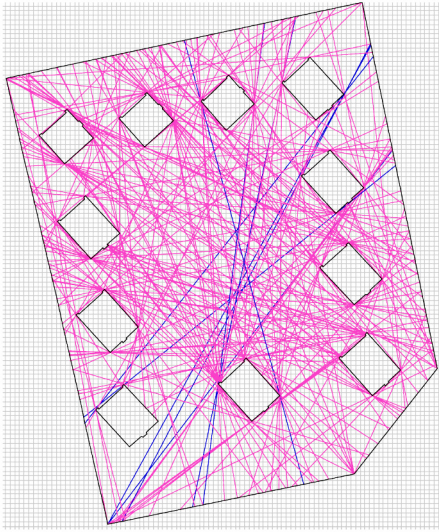
МЕЃУПРОСТОР према дворишту блока:
парк

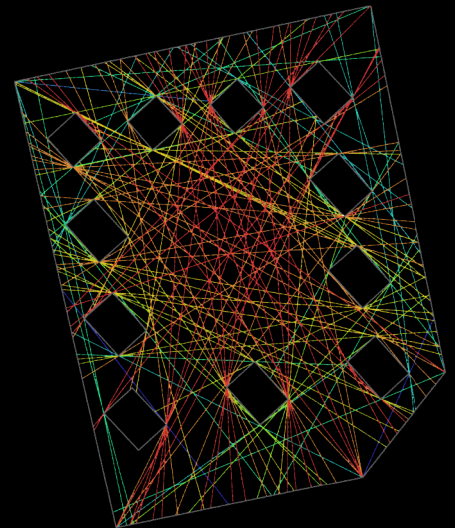
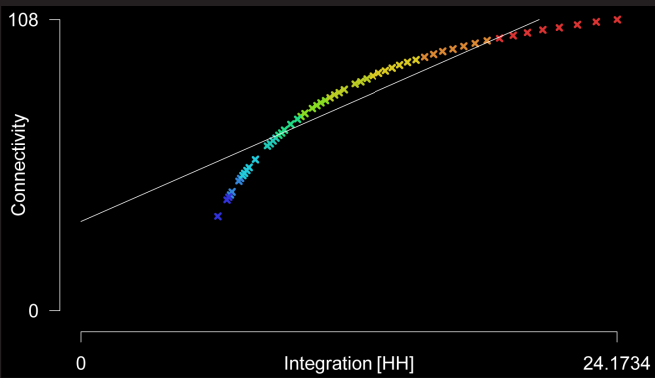
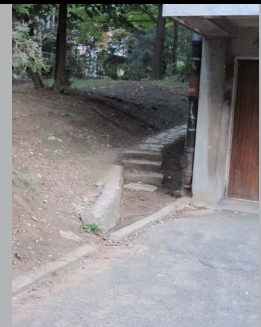
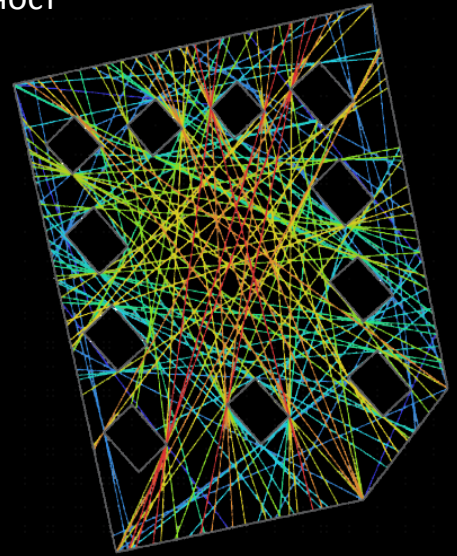
ПРИЛОГ А.ИИ/2.3: Диспозиција - Аксијални (интегративни) и конвексни (окупљајући) простори.

ПРИЛОГ А.ИИ/3: Територијални градијент.

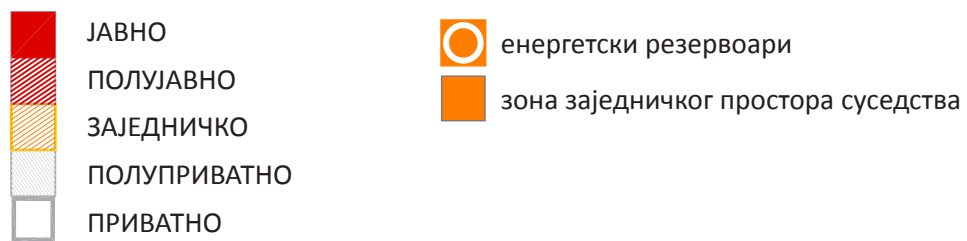

ИНТЕГРАТИВНОСТ

КОНЕКТИВНОСТ

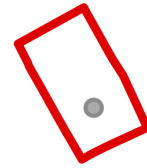
ПРИЛОГ А.ИИ/4: Фотодокументација места спонтане семиологије.
 ПРИЛОГ А.ИИ/5: Прегледност (конективност и интегративност).

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 4
Блок 62, Нови Београд

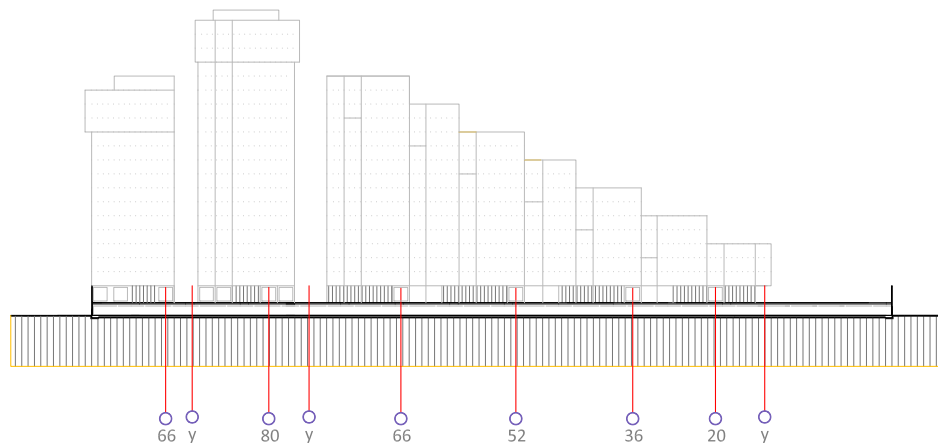
М.З. БЛОК 62 4
Општина Нови Београд
Београд

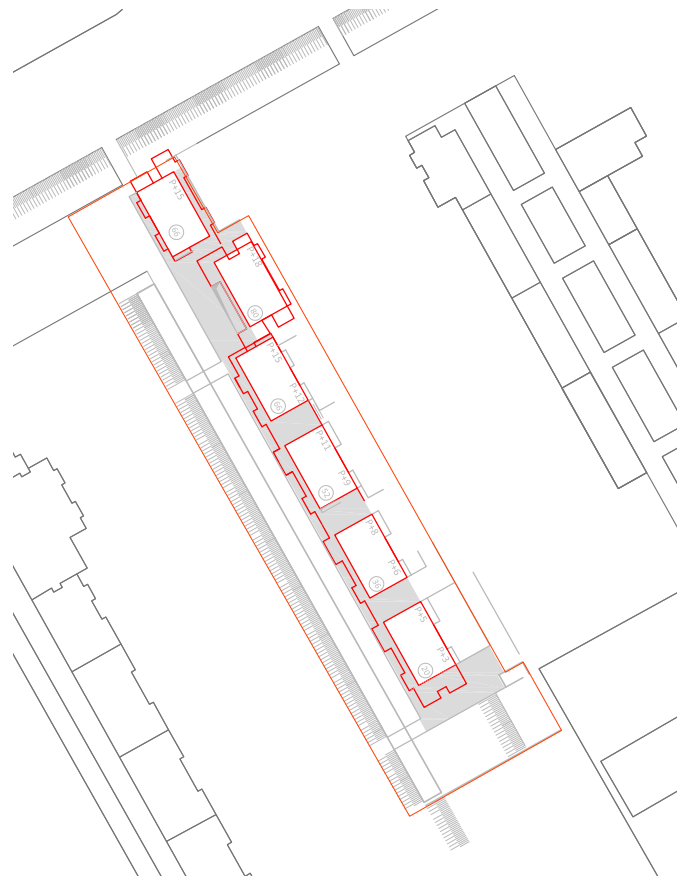
Ул. Видиковачки венац

- Позиција стамбене групације
- Граница територије месне заједнице
- Позиција месне заједнице

*ПРИЛОГ А.IV/1: Положај објекта на парцели и оријентација улаза:
улази фронталне оријентације (тип 2).*

Припадајућа површина 0.77ha
 Број стамбених јединица 320
 Дужина уличног фронта групације L=165m
 Интервал између улаза 27m

ПРИЛОГ А.IV/2.1: Диспозиција - положај објекта на парцели (ред и одступање).

*ПРИЛОГ А.IV/2.2: Диспозиција - Елементи разграничења; Регулација близине/дистанце;
 Просторни ресурс.*

- УЛАЗ
- ГРАЂЕВИНСКА ЛИНИЈА
- ▨ ПРИСТУПНИ ПЛАТОИ
- ГАРАЖА
- ▨ РАВАН КРОВ, КОМУН. ЈЕЗГРА
- ▨ ШКАРПА

РЕГУЛАЦИЈА БЛИЗИНЕ / ДИСТАНЦА

X: 6 стамбених кула, гараже

x: шкарпе, колско-пешачка саобраћајница, подзиди

Y: саобраћајница

y: пешачка платформа, пешачке пасареле, дворишне терасе

ПРОСТОРНИ РЕСУРС: пешачка платформа, пасарела, шкарпе,

дворишне терасе, бетонска платна и нише

платформа: 320 ст.ј.

бетонске нише: 33 / 1, 40 / 1, 40 / 1, 33 / 1

кровне терасе језгра: 20 / 1; 36 / 1; 52 / 1 ; 66 / 1

дворишне терасе 20 / 1; 36 / 1; 52 / 1 ; 66 / 1

гараже,шкарпе: број гаража 114

A, a АКСИЈАЛНИ (интегративни) простори
1,2,3 КОНВЕКСНИ (окупљајући) простори

МЕЂУПРОСТОР према суседним улазима:
платои (**2**)

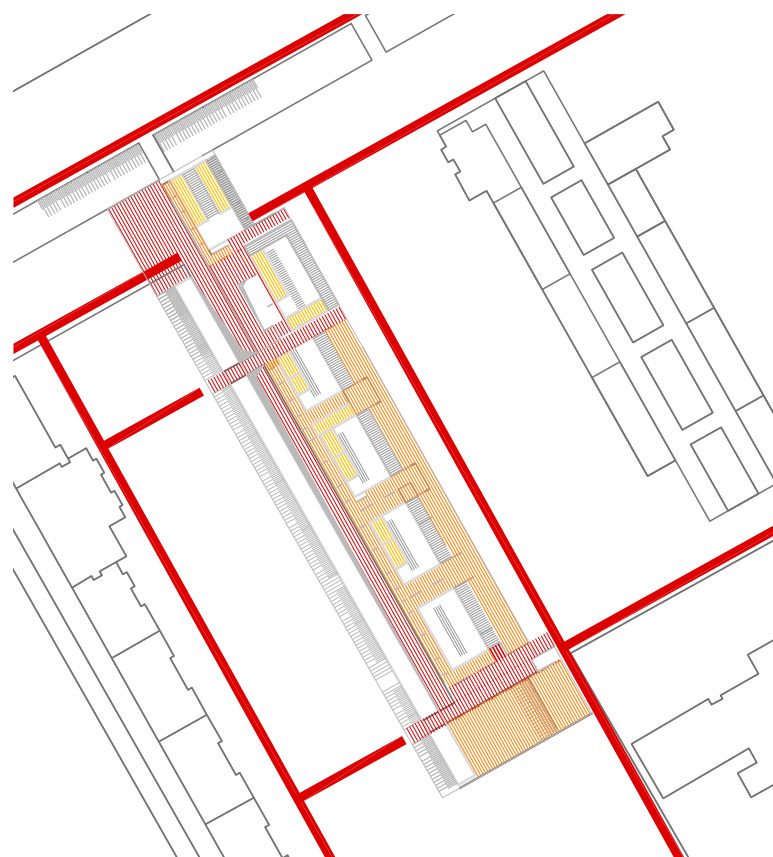
МЕЂУПРОСТОР према приступној саобраћајници:
пасареле и коридор (**A**)

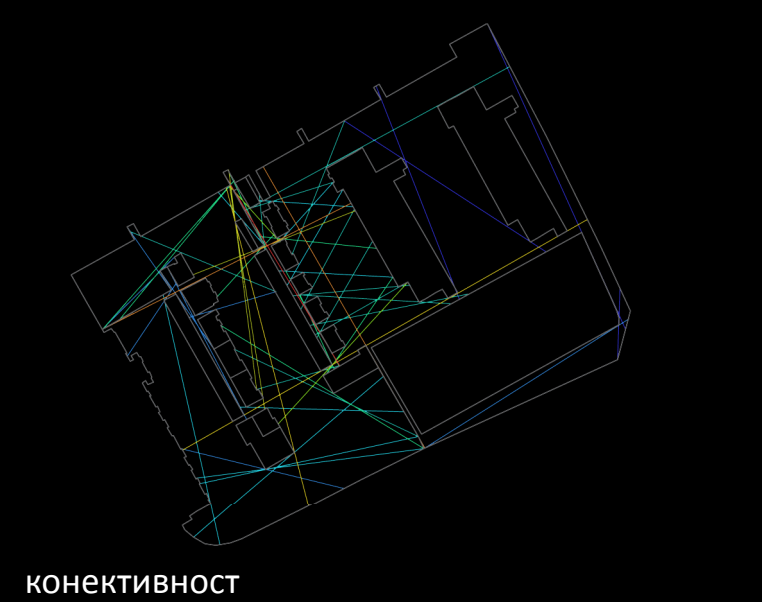
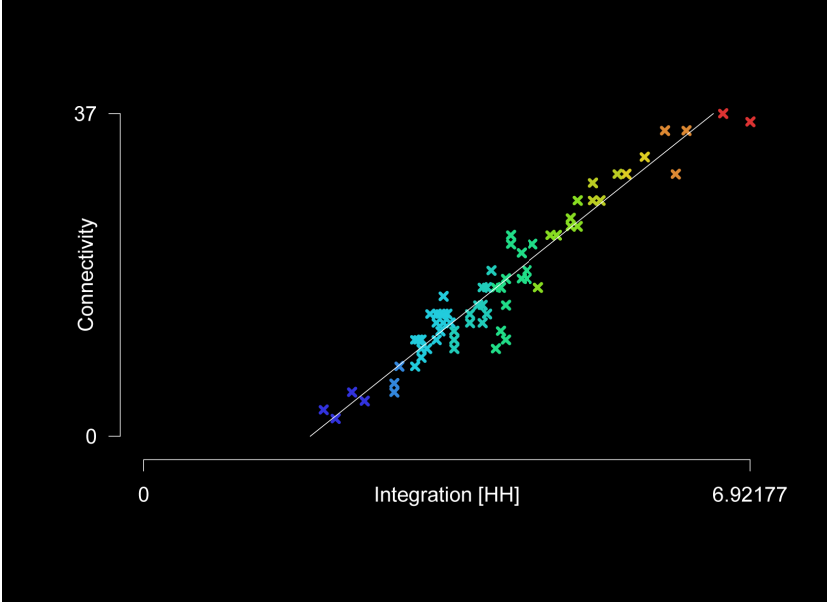
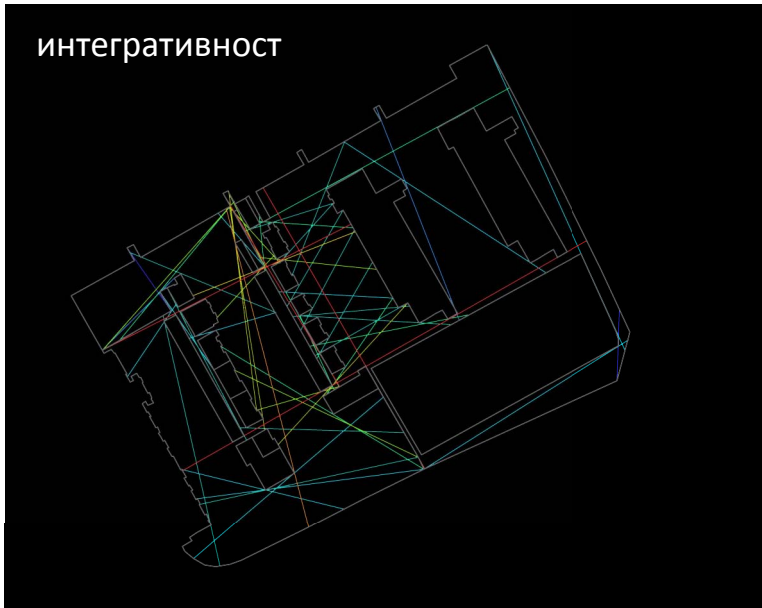
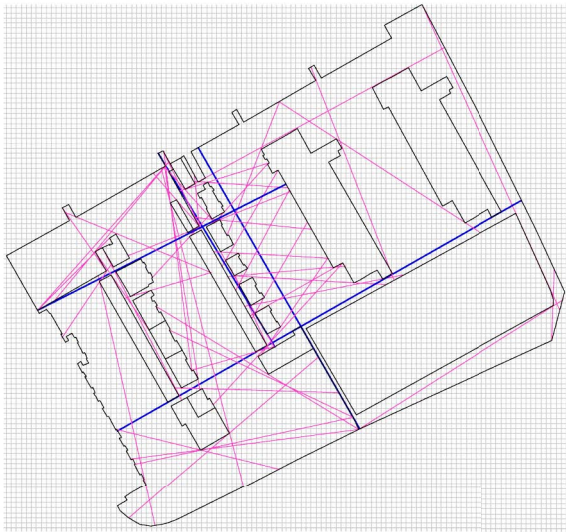
МЕЂУПРОСТОР према дворишту блока:
дворишне терасе (**3**)

ПРИЛОГ А.IV/2.3: Диспозиција - Аксијални (интегративни) и конвексни (окупљајући) простори.

ПРИЛОГ А.IV/3: Територијални градијент.

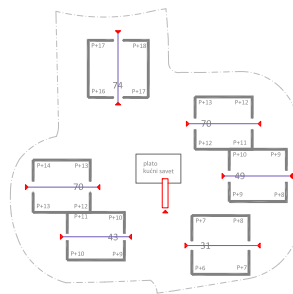

ПРИЛОГ А.IV/4: Фотодокументација места спонтане семиологије.
 ПРИЛОГ А.IV/5: Прегледност (конективност и интегративност).

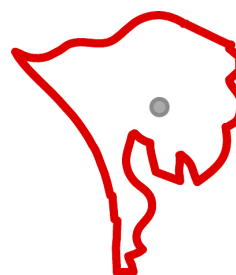
	ЈАВНО		енергетски резервоари
	ПОЛУЈАВНО		зона заједничког простора суседства
	ЗАЈЕДНИЧКО		
	ПОЛУПРИВАТНО		
	ПРИВАТНО		

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 5
Видиковачки венац, насеље Кнежевац-Кијево

М.З. ВИДИКОВАЦ
Општина Раковица
Београд

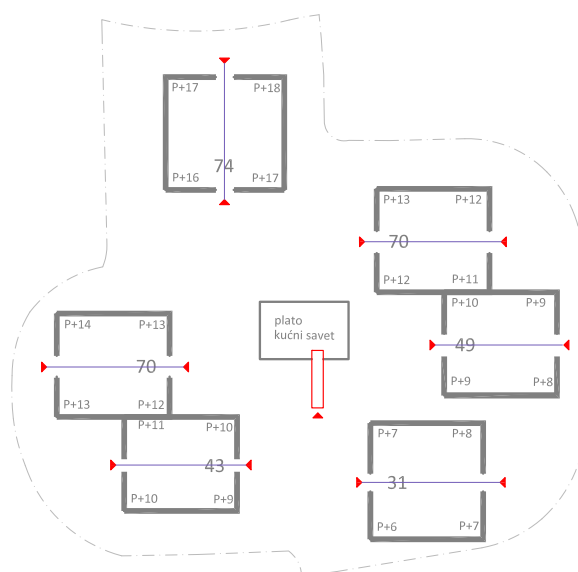
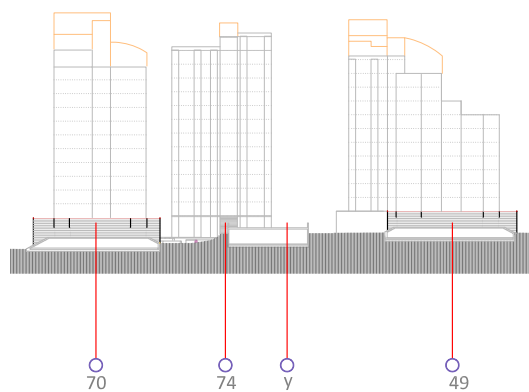
5

Ул. Видиковачки венац

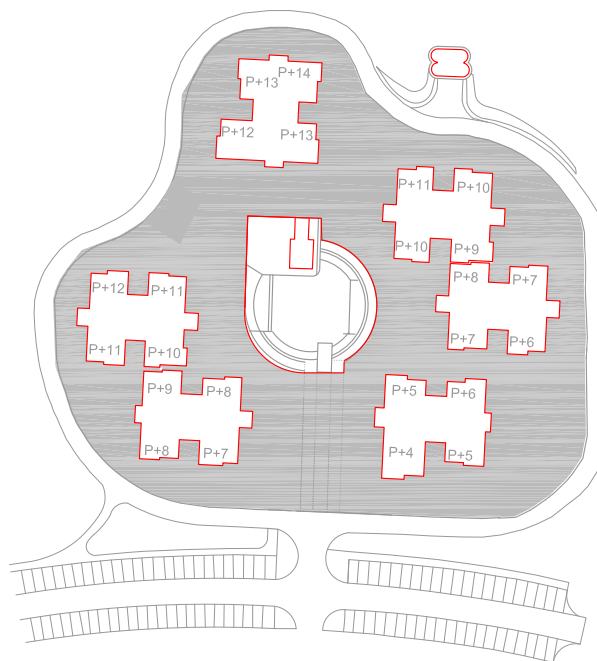
- Позиција стамбене групације
- Граница територије месне заједнице
- Позиција месне заједнице

*ПРИЛОГ А.У/1: Положај објекта на парцели и оријентација улаза:
улази двострано оријентисани (тип 4).*

Припадајућа површина 1.13ha
 Број стамбених јединица 337
 Дужина уличног фронта групације 419m
 Дужина дворишног фронта 223m
 Интервал између улаза 21-30m

ПРИЛОГ А.V/2.1: Диспозиција - положај објекта на парцели (ред и одступање).

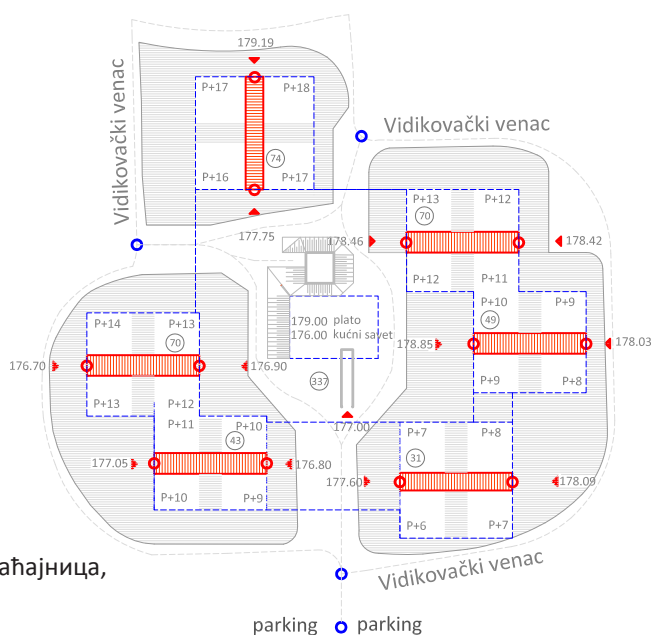
ПРИЛОГ А.V/2.2: Диспозиција - Елементи разграничења; Регулација близине/дистанце;
 Просторни ресурс.

- УЛАЗ
- ГРАЂЕВИНСКА ЛИНИЈА
- ▨ ПРИСТУПНИ ПЛАТОИ
- ПРИСТУП
- ▨ РАВАН КРОВ. ЈЕЗГРО
- ▨ ШКАРПА
- ⊙ бр. становника

РЕГУЛАЦИЈА БЛИЗИНЕ / ДИСТАНЦА

X: 6 стамбених кула, просторије месне заједнице
 x: шкарпе, колско-пешачка саобраћајница
 Y: саобраћајница (обруч око групације)
 y: плато/трг, колско-пешачка саобраћајница

ПРОСТОРНИ РЕСУРС: плато/трг, колско-пешачка саобраћајница,
 шкарпе, припадајуће зелене површине
 плато: 337 ст.ј.
 припадајуће зелене површине 113 / 1; 74 / 1; 150 / 1
 шкарпе: 3 улаза (187 ст.ј.)

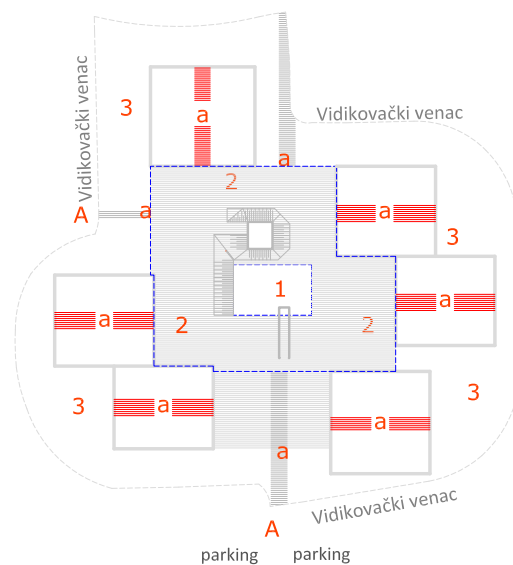
A, a АКСИЈАЛНИ (интегративни) простори

1,2,3 КОНВЕКСНИ (окупљајући) простори

МЕЋУПРОСТОР према суседним улазима:
интегрисана улица (**a**)

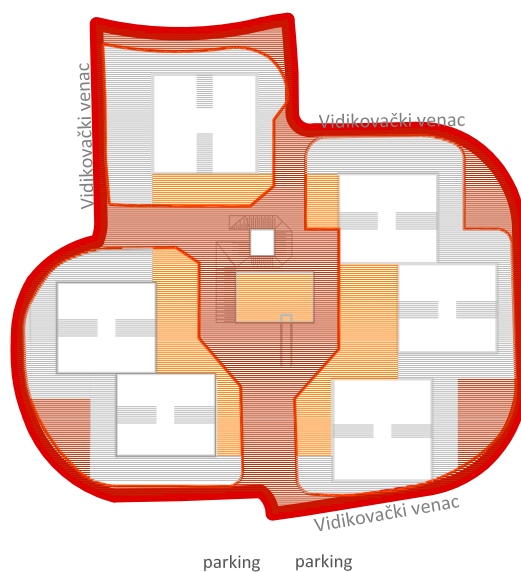
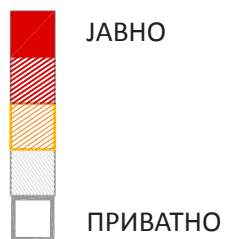
МЕЋУПРОСТОР према приступној саобраћајници:
зелене површине (**3**)

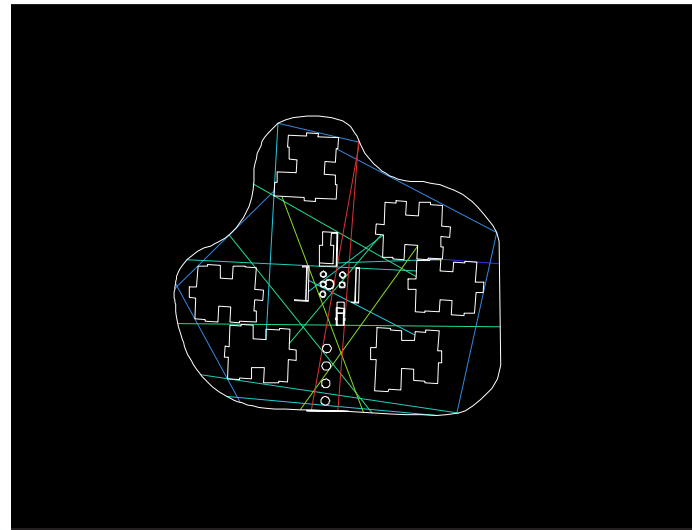
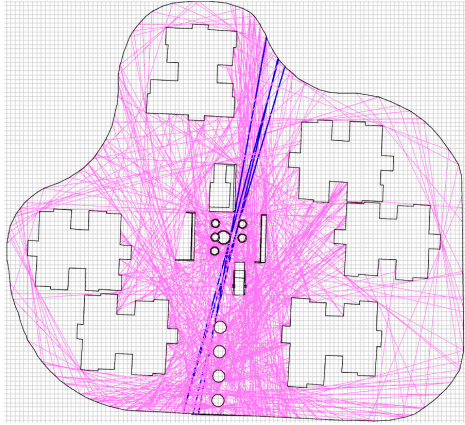
МЕЋУПРОСТОР према дворишту блока:
интегрисана улица и шарпе (**2**)

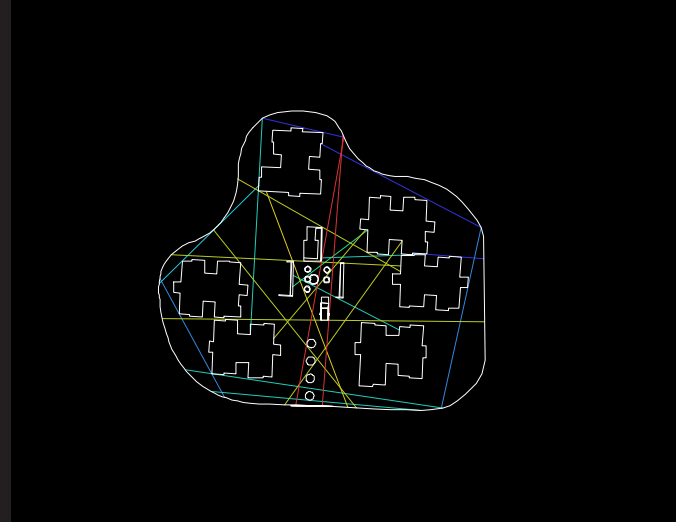
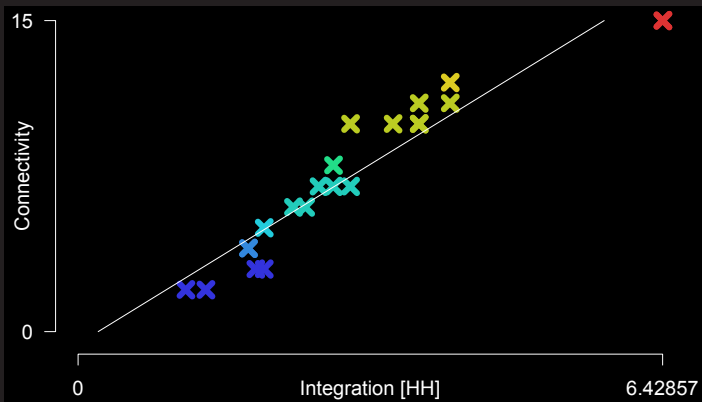
ПРИЛОГ А.V/2.3: Диспозиција - Аксијални (интегративни) и конвексни (окупљајући) простори.

ПРИЛОГ А.V/3: Територијални градијент.

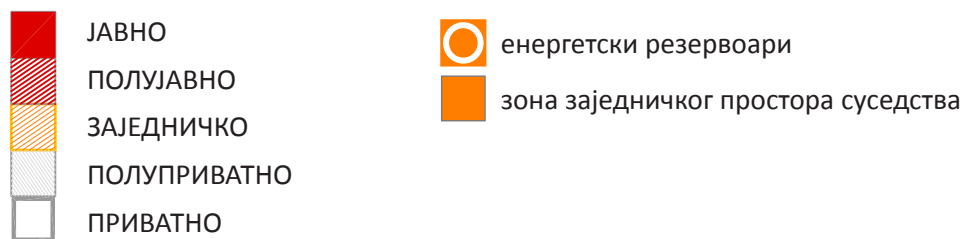
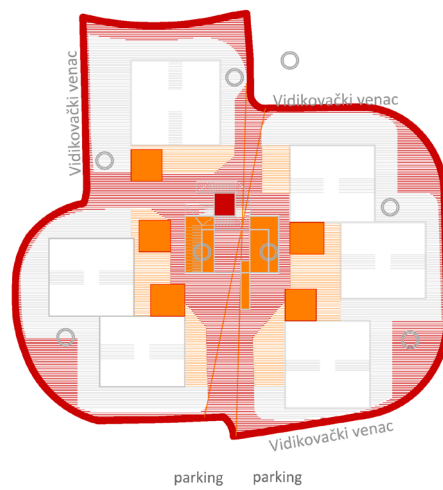

ИНТЕГРАТИВНОСТ

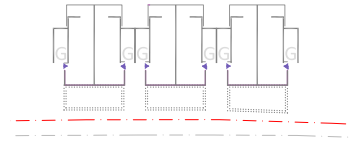

КОНЕКТИВНОСТ

ПРИЛОГ А.V/4: Фотодокументација места спонтане семиологије.
 ПРИЛОГ А.V/5: Прегледност (конективност и интегративност).

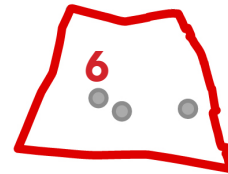

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 6
Формација двојних кућа, насеље Шумице

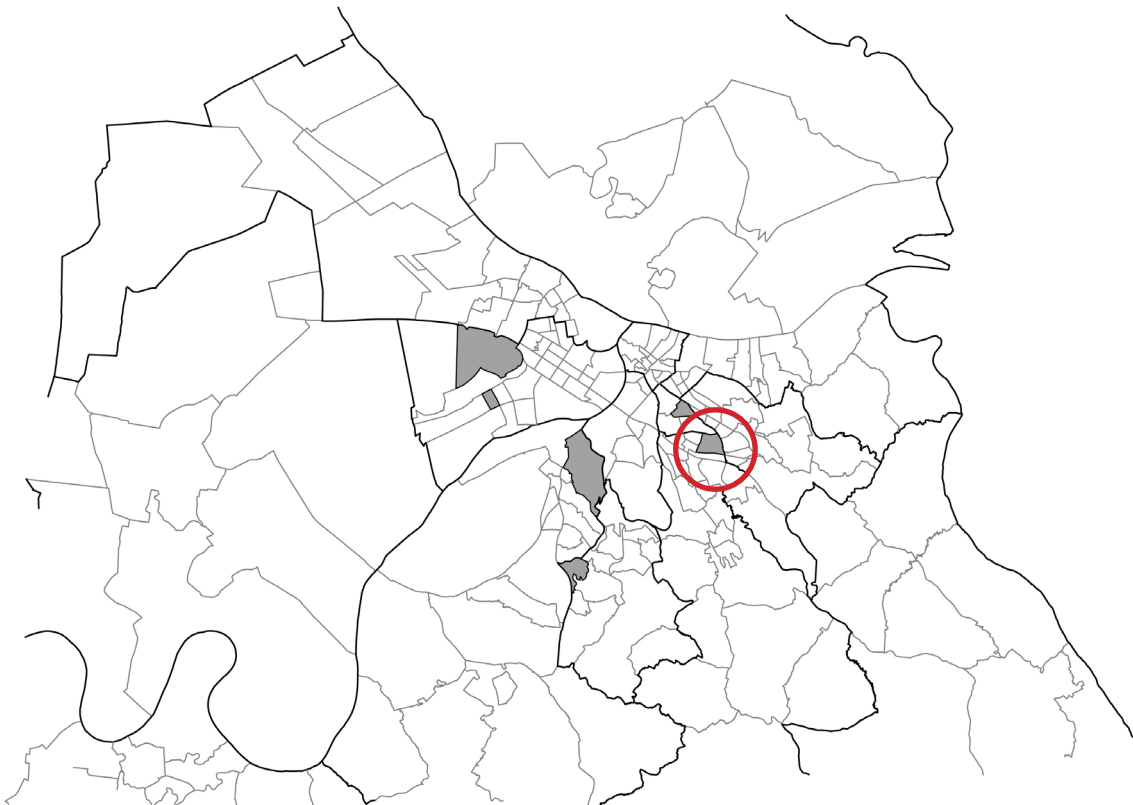
М.З. ШУМИЦЕ
Општина Вождовац
Београд

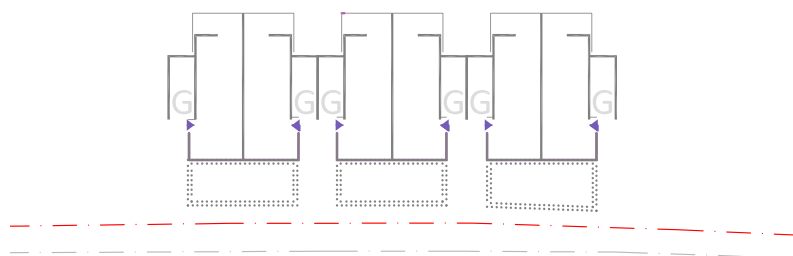
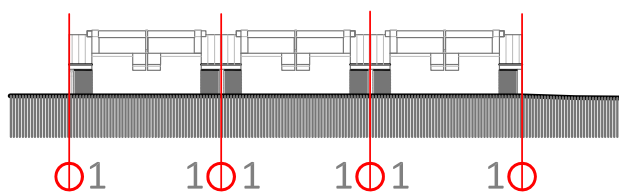
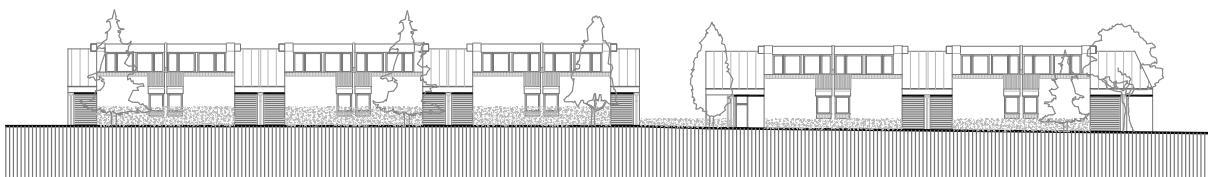
6

Ул. Сундечићева

- Позиција стамбене групације
- Граница територије месне заједнице
- Позиција месне заједнице

*ПРИЛОГ А.VI/1: Положај објекта на парцели и оријентација улаза:
улази бочне оријентације (тип 1).*

Припадајућа површина 0.43ha
 Број стамбених јединица 14
 Дужина уличног фронта групације L1=98.5m, L2=30m
 Интервал између улаза 15.6m; 5.6m

- ГРАНИЦА ФОРМАЦИЈЕ
- ГРАНИЦА НИЗА
- БОЧНО РАЗГРАНИЧЕЊЕ СУСЕДНИХ ДВОРИШТА
- ШКАРПА
- ЖИВА ОГРАДА
- УЛАЗНИ КОРПУС (КОНТРОЛИСАН ПРИСТУП)

*ПРИЛОГ А.VI/2.1: Диспозиција - положај објекта на парцели (ред и одступање),
 Елементи разграничења.*

ПРИЛОГ А.VI/2.2: Диспозиција - Регулација близине/дистанце; Просторни ресурс.

РЕГУЛАЦИЈА БЛИЗИНЕ / ДИСТАНЦА

X: 14 стамбених објеката (три низа: 4/1, 4/1, 6/1)

x: приступ, дворишта, жива ограда, шкарпе

Y: саобраћајнице, парцеле једнопородичног становања

у: интерна стаза, заједничко двориште

ПРОСТОРНИ РЕСУРС: улазни корпус, интерна стаза,
 дворишта, заједничко двориште, угаоне позиције

улазни корпус: тип 1 (бочни улази раздвојени гаражама);
 тип 2а (фронтални улази са гаражама на супротној страни)
 интерна стаза повезује 4 улаза (2 засебна - угаоне позиције, 2
 суседна - средишње позиције).

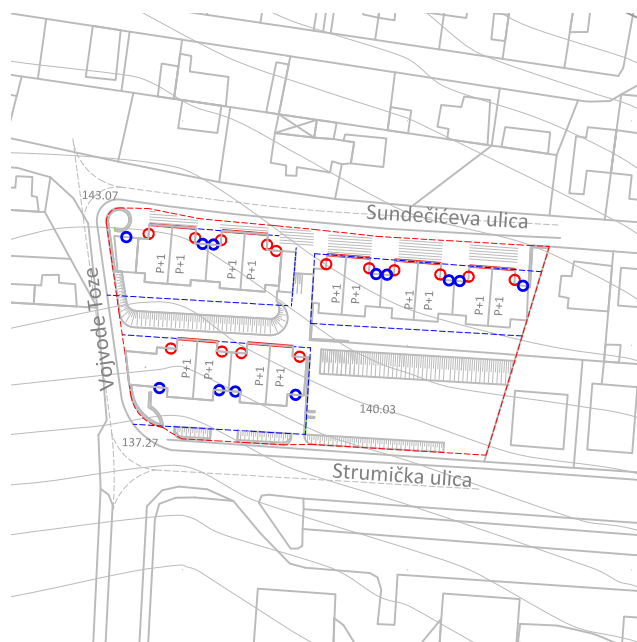
граница заједничких дворишта за групације (2низа по 4ст.ј и
 1низ од бст.ј) дефинисана је шкарпама.

подела на индивидуална дворишта извршена је накнадно
 живом оградом.

заједничко двориште пројектовано за целу групацију 14ст.ј/1
 ограђено је и припојено низу од бст.ј.

6 специфичних позиција (куће на углу, завршетак низа)

- ПАРЦЕЛА
- ГРАЂЕВИНСКА ЛИНИЈА
- ШКАРПА
- УЛАЗ
- ГАРАЖА
- ЖИВА ОГРАДА

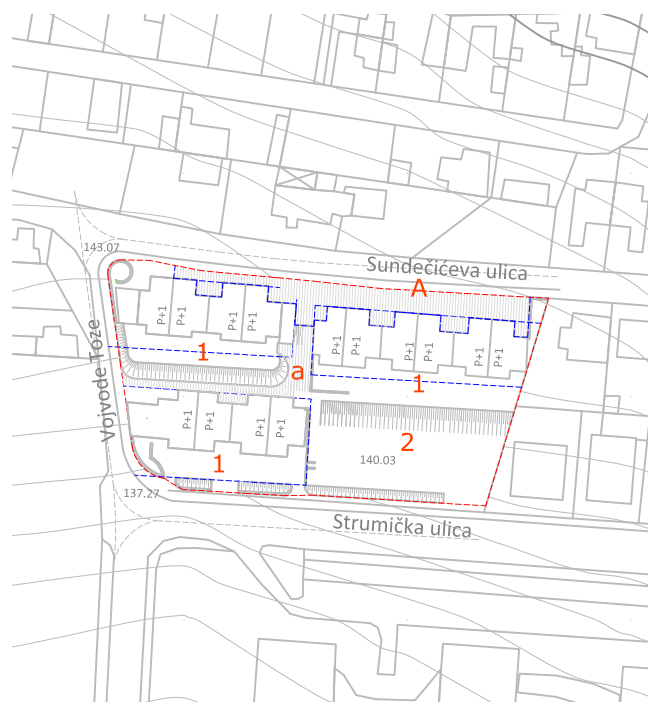

- A, a АКСИЈАЛНИ (интегративни) простори
- 1,2 КОНВЕКСНИ (окупљајући) простори

МЕЋУПРОСТОР према суседним парцелама:
колски и пешачки приступ

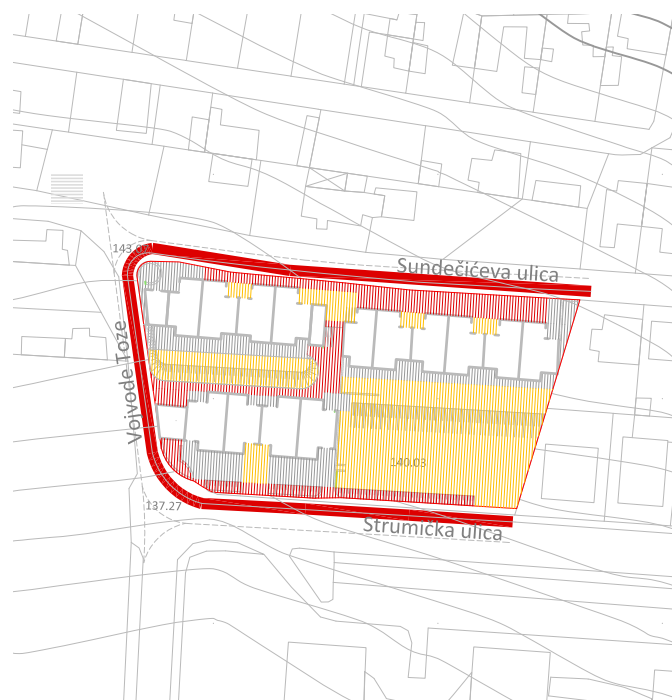
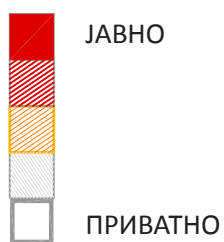
МЕЋУПРОСТОР према улици:
жива ограда

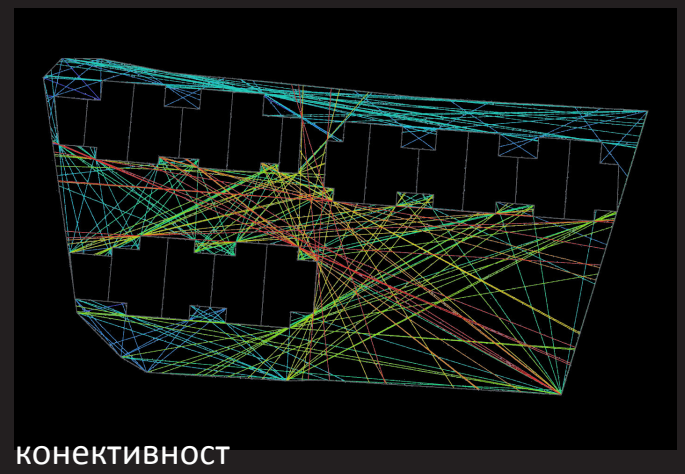
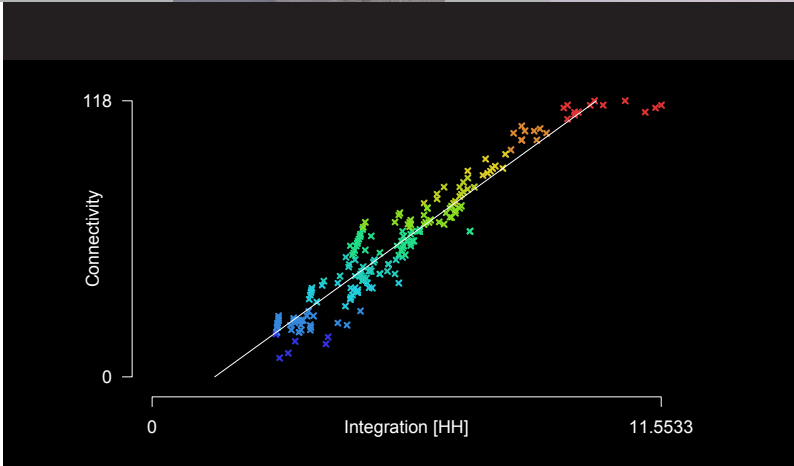
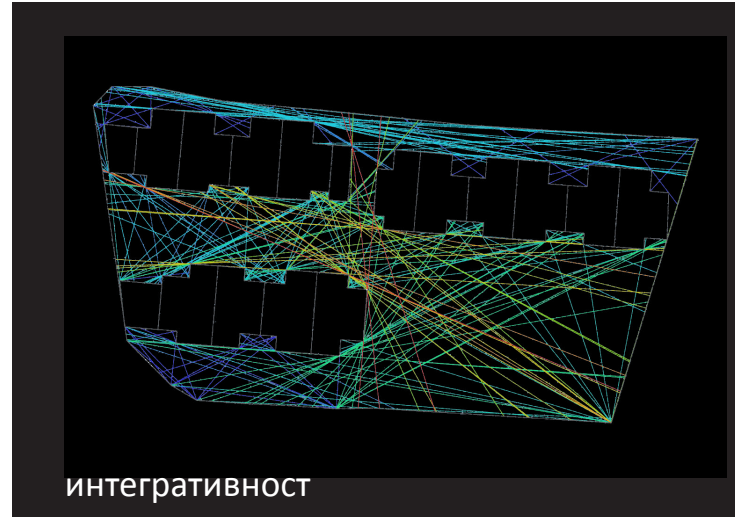
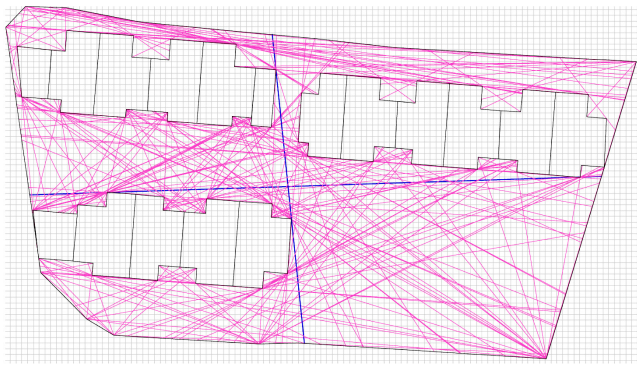
МЕЋУПРОСТОР према унутрашњем простору групације:
шкарпа и ограде

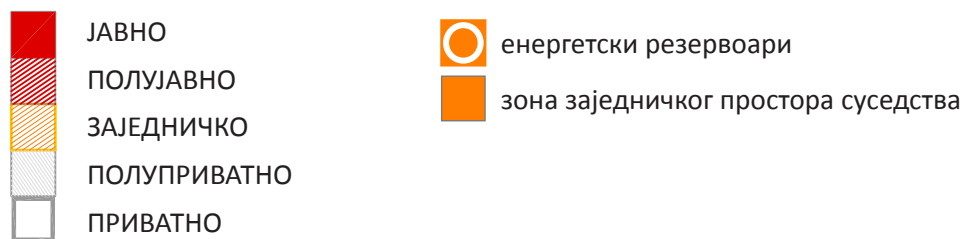
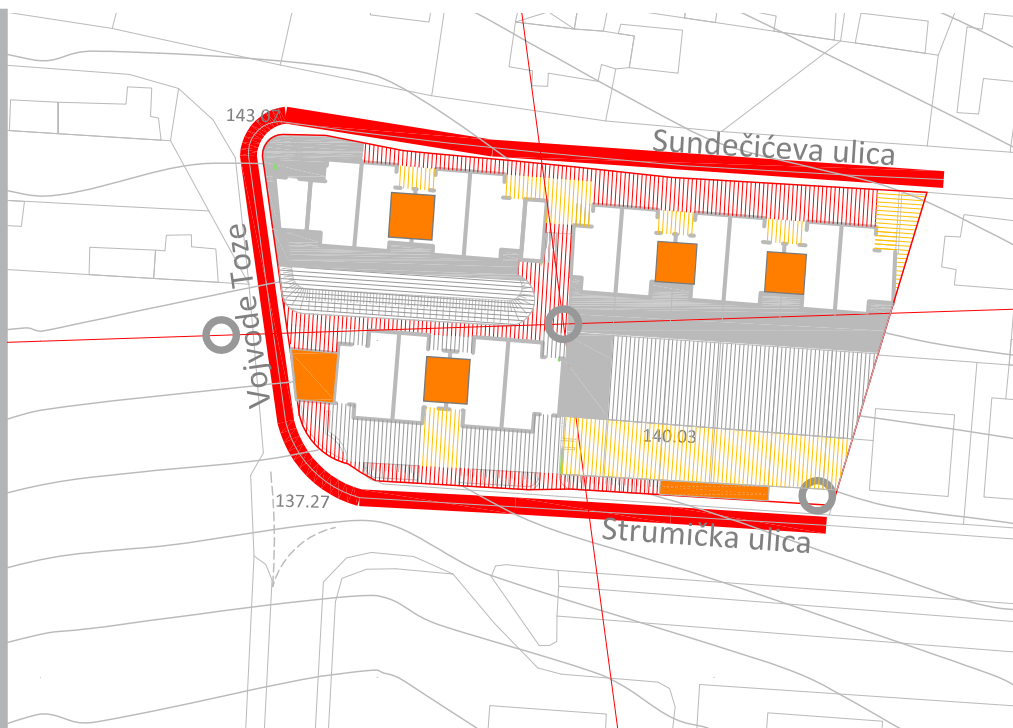
ПРИЛОГ А.VI/2.3: Диспозиција - Аксијални (интегративни) и конвексни (окупљајући) простори.

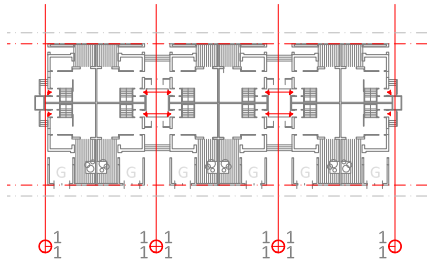
ПРИЛОГ А.VI/3: Територијални градијент.

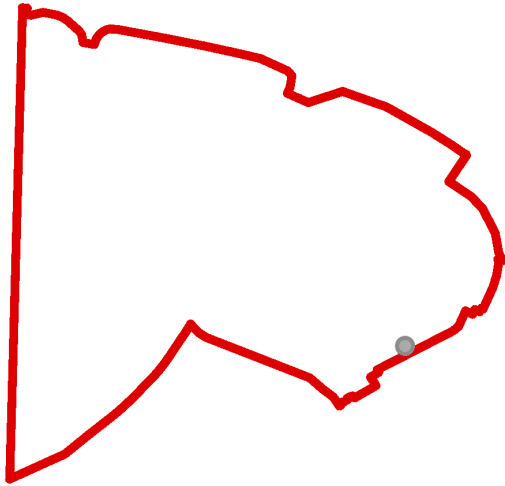

ПРИЛОГ А.VI/4: Фотодокументација места спонтане семиологије.
 ПРИЛОГ А.VI/5: Прегледност (конективност и интегративност).

СТУДИЈА СЛУЧАЈА 7:
Формација четворокуће,
насеље Бежанијска коса

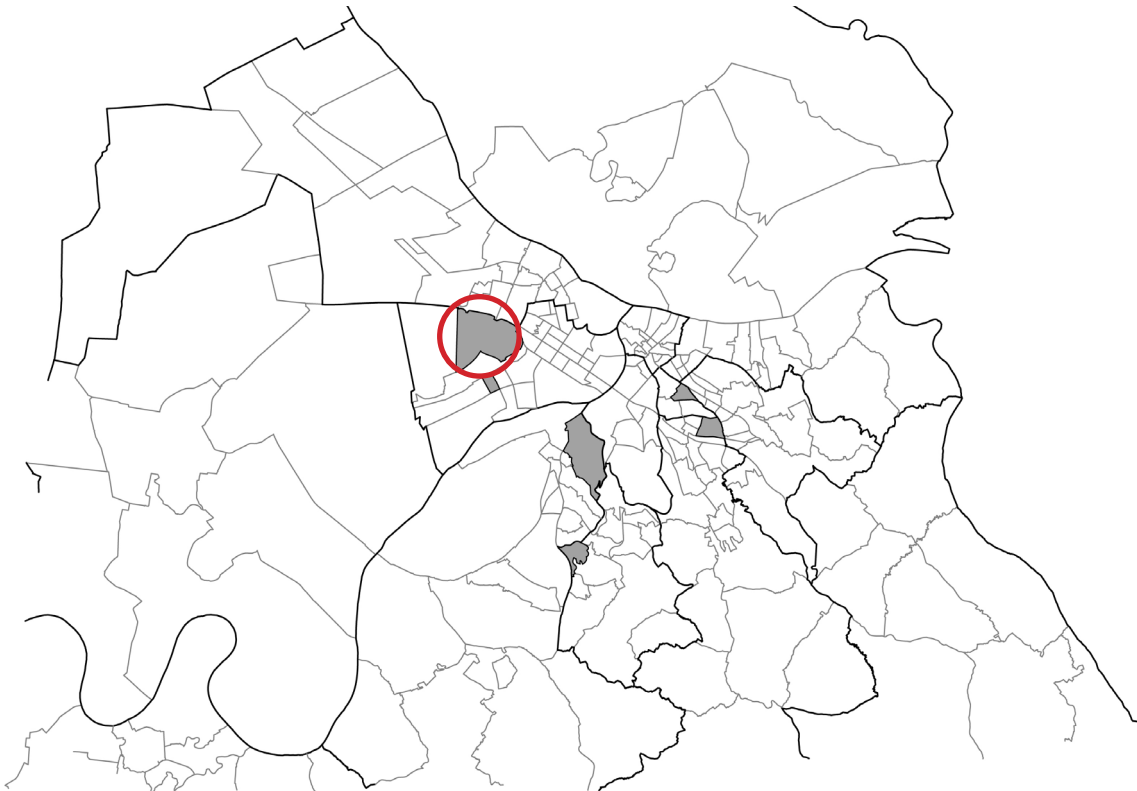

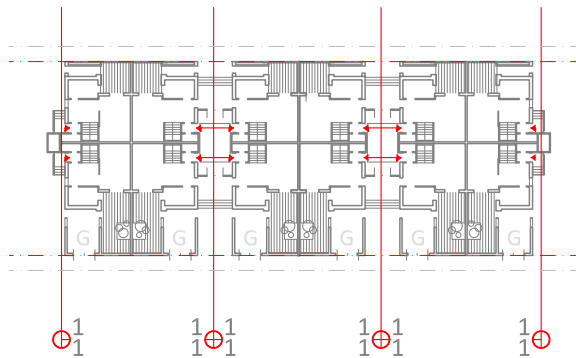
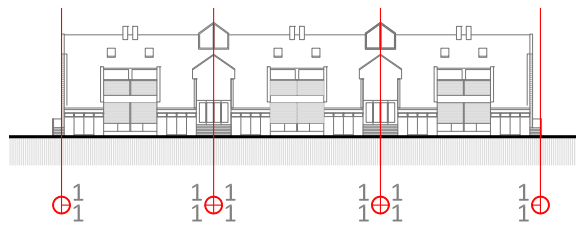
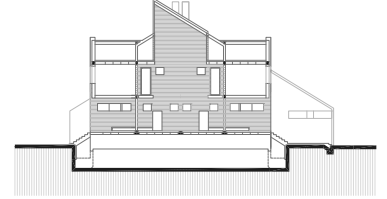
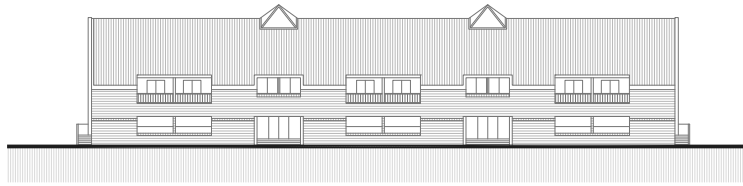
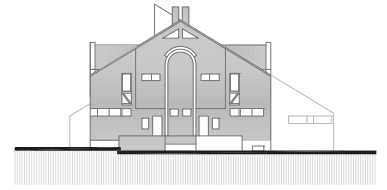
7

М.З. БЕЖАНИЈСКА КОСА
Општина НОВИ Београд
Београд

Ул. Мајора Бранка Вукосављевића

- Позиција стамбене групације
- Граница територије месне заједнице
- Позиција месне заједнице

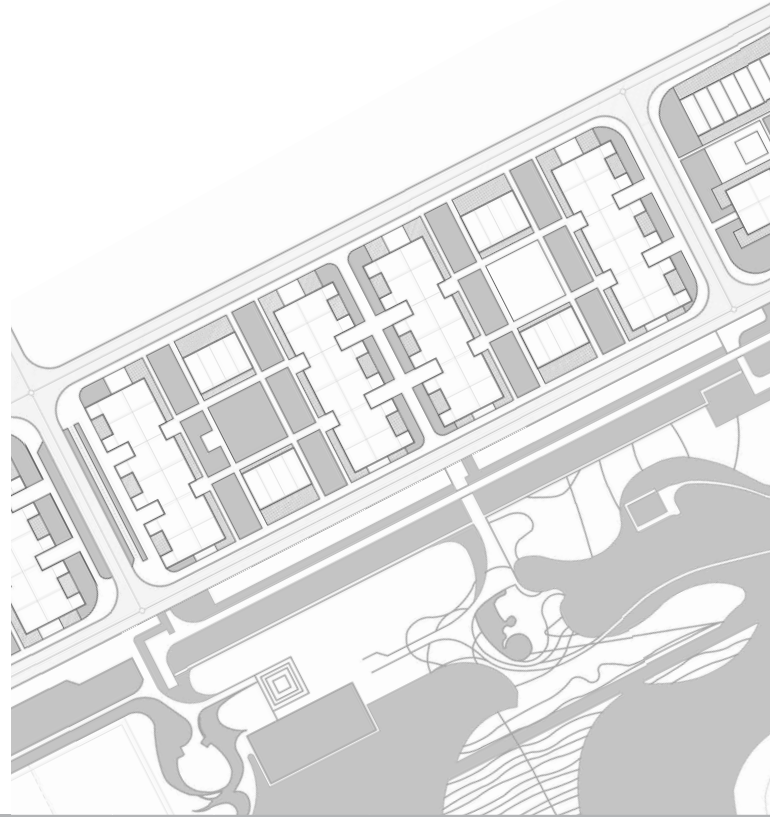

ПРИЛОГ А.VII/1: Положај објекта на парцели и оријентација улаза:

пројектовани као улази бочне оријентације (тип 1) временом су трансформисани у тип 2.

Припадајућа површина 1.2ha
Број стамбених јединица 12
Дужина уличног фронта групације L1=55m
Интервал између улаза 18.6m; 17.3m

*ПРИЛОГ А.VII/2.1: Диспозиција - положај објекта на парцели (ред и одступање),
Елементи разграничења.*

ПРИЛОГ А.VII/2.2: Диспозиција - Регулација близине/дистанце; Просторни ресурс.

РЕГУЛАЦИЈА БЛИЗИНЕ / ДИСТАНЦА

X: четворокућа (три објекта у низу)
x: приступ, дворишта/гаража, ограда
Y: саобраћајнице
y: интегрисана улица

ПРОСТОРНИ РЕСУРС: улазни корпус,
интегрисана улица, угаоне позиције

улазни корпус:
бочни улази трансформисани су у фронталне.

интегрисана улица:
заједничка за 6 стамбених јединица
заједничка за 12 стамбених јединица

угаоне позиције:
две позиције (забатни зид)

A, a АКСИЈАЛНИ (интегративни) простори

1,2 КОНВЕКСНИ (окупљајући) простори

МЕЋУПРОСТОР

према суседним парцелама: светларник, зид

МЕЋУПРОСТОР

према улици: гараже и ограде

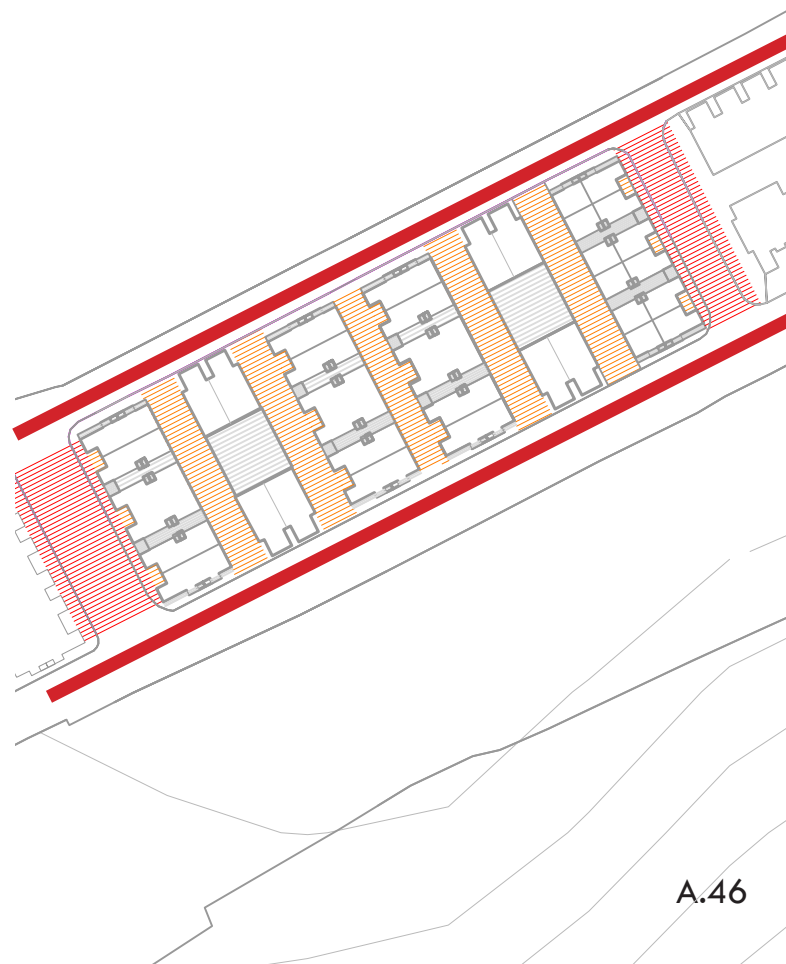
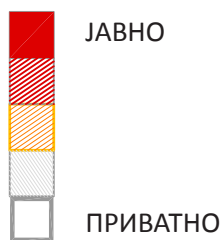
МЕЋУПРОСТОР

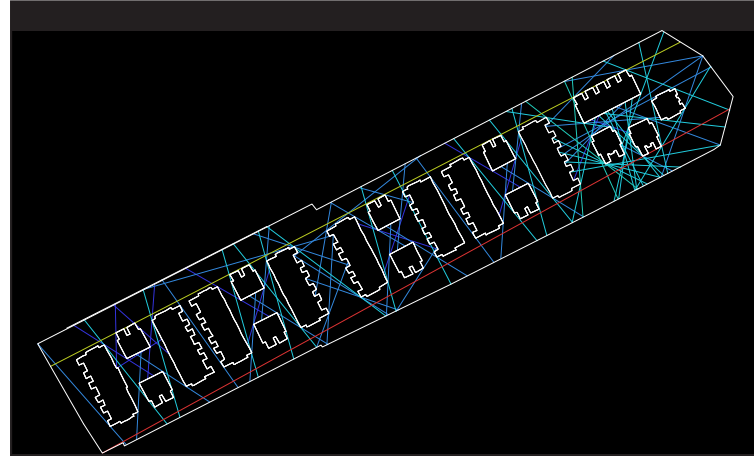
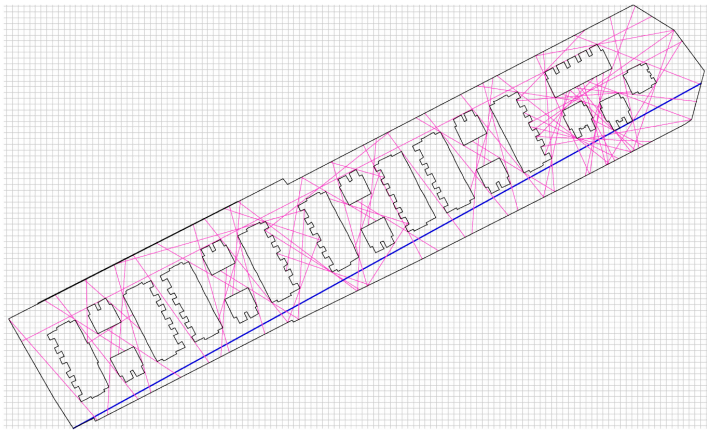
према унутрашњем дворишту: интегрисана улица

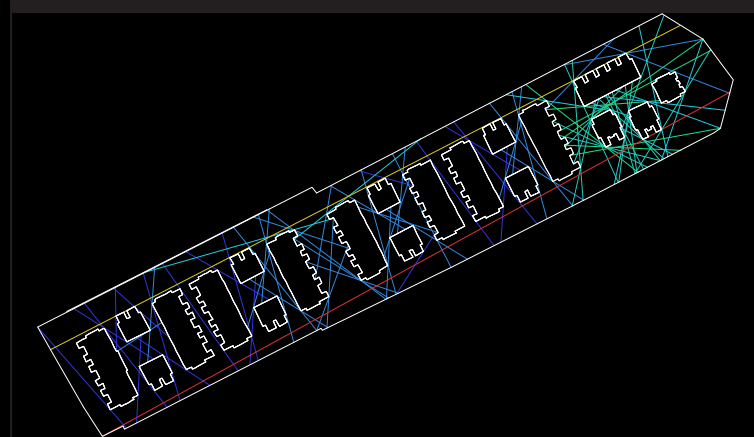
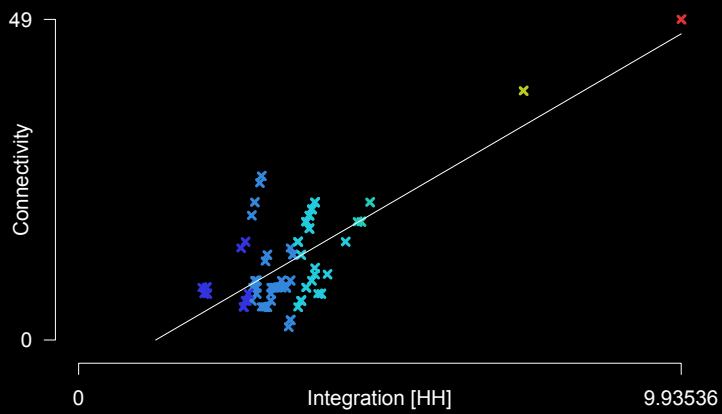
ПРИЛОГ А.VII/2.3: Диспозиција - Аксијални (интегративни) и конвексни (окупљајући) простори.

ПРИЛОГ А.VII/3: Територијални градијент.

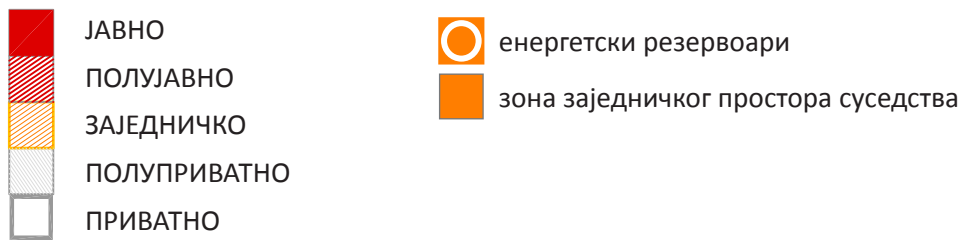

интегративност

КОНЕКТИВНОСТ

ПРИЛОГ А.VII/4: Фотодокументација места спонтане семиологије.
 ПРИЛОГ А.VII/5: Прегледност (конективност и интегративност).

Упитник: Доживљај близине и блискости станара насеља Шунице у Београду¹

Име и презиме: Мила Јовановић

Занимање: тренутно незапослена

Професија: дипл. економиста - менаџер у туризму

Адреса становања: Умчарска 1

Колико дуго станујете на овој адреси: 4 године

Предходна места становања: Смедерево

¹ Ово истраживање спроводи се у оквиру докторске дисертације пријављене на Универзитету у Београду – Архитектонском факултету *План суседства – Норме просторне и друштвене дистанцираности*, архитектке Милице Милојевић.

Група питања 1: Перцепција близине – шта се сматра погодном раздаљином између суседа

Какав је однос испитаника према простору и људима који живе у непосредној близини њихове куће, односно стана, да ли имају осећај да деле простор са људима који живе у њиховој близини и да је тај међу-простор њихов заједнички ресурс; Које врсте ресурса препознају као кључне за квалитет живота у њиховом суседству.

1. Како бисте одредили просторне границе Вашег суседства? *Све куће у Умнарској улици*
2. Како бисте описали раздаљину између вас и ваших суседа:
 Довољно смо удаљени
 Довољно смо близу, али не превише близу
 Превише близу
 ...
3. Према Вашем мишљењу, шта је предност становања на таквој раздаљини, а шта недостатак? *Предност је... Осећај да са једне стране живите у кући (са свим предностима тог начина живота-могућност уживања у свом дворишту и сл.), а са друге стране као да живите у стамбеној згради... (због довољне удаљености непосредних суседа)*
Недостатак је... заједничка инфраструктура (нпр. топлотна подстанци за целу улицу је у једној кући, струјомер за целу улицу у другој кући, што ствара велике проблеме, ако нпр. настане квар, а сусед, у чијој кући је центар тог спорног система, није код куће – па не може одмах да се реши проблем).
4. Конкретно, наведите шта се налази у простору између Вас и Вашег првог суседа, а припада
 само вама *зид и ограда*
 припада само суседу *зид и ограда*
 припада и вама и суседу *зид и ограда*
5. Да ли сте заједно са суседима уређивали простор у непосредној близини ваше куће (око ваше зграде)?
Ако да:
Шта је резултат те акције?.....
Како сте се организовали (ко је покренуо иницијативу)?.....
Да ли бисте још нешто радили, шта, како, где?.....
Ако не:
Да ли бисте неке просторе у непосредној близини ваше куће уредили заједно са суседом?
Да *Не*
Да, под условом да.....
Који би то простор био?.....
6. По чему бисте издвојили вашу кућу од других кућа у насељу? *Једина кућа која није реновирана и надограђивана од када постоји (једина новина је оградивање дворишта пре десет година)*
7. По чему је Ваша кућа слична другим кућама у насељу? *Тилска кућа, иста је као и остале у улици, са истим распоредом просторија*
8. Како би се нови станар боље уклопио у ваше суседство:
 препоручили бисте му: *добре односе са суседима (пре свега због заједничке инфраструктуре чији су центри у различитим кућама)*

Упозорили бисте га на: *Лошу осветљеност парка у којем се у току ноћи окупљају млади и праве галаму*

Упознали бисте га са: /

9. Да ли у вашем суседству постоје простори (наведите их) који су посебно значајни за:

вас лично *задње двориште*

ваше укућане *Парк*

део насеља којем припада и ваша кућа/зграда *шумарак код СЦ "Шумице"*

насеље у целини *Добра саобраћајна повезаност са центром града*

Београд *Спортички центар "Шумице"*

будуће генерације *све горе наведено*

10. Шта бисте издвојили из непосредне близине ваше куће/зграде као посебно значајно за:

Позитиван имиџ вашег суседства *Миран и тих део града, пуно зеленила.*

Већу цену некретнина у вашем суседству *Добра саобраћајна повезаност са центром града, инфраструктурна опремљеност локације (потпуна), непосредна близина школе, обданишта, парка, шуме, хипермаркета итд.*

Енергетску ефикасност ваше куће/зграде *Није добра*

Квалитет вашег слободног времена *Спортички терени*

.....

11. Уцртајте на мапи један главни ресурс који, по вашем мишљењу, обезбеђују квалитет живота свакоме у вашем суседству (а налази се у непосредној близини ваше куће/згради)

Парк на који све куће у улици гледају

Мапа ресурса

12. Кратак опис овог ресурса:

Значај овог ресурса је:

друштвени

економски

енергетски

амбијентални

.....

Како се користи овај ресурс? *За игру деце, шетњу, одмор и окупљање пензионера и омладине*

Да ли се обнавља овај ресурс (ако да наведите како, ако не – наведите како би се могао обновити)?

Повремено се уређује (од стране ЈП Зел

Група питања 2: **Ограде (не)поверење према суседу - Организација простора**

Каква је перцепција Другог у суседству: као **пожељног**, непожељног, блиског, **страног**, **страног**, Шта и како људи угађују своје **границе** у простору како би тиме **успоставили** и **контролисали дистанцу према другима**;
 Врсте разграничења које испитаницима пружају осећај сигурности, заштићености, припадања месту.

1. Која је Ваша прва асоцијација на реч *комишија/сусед**:

- ...
- Блискост
- Поверење
- Уважавње без блискости**
- Подозрење (сумњичавост)
- Неповерење
- Нетрпељивост

* Уколико правите разлику између појмова сусед и комшија, наведите разлике:

.....

2. Кога у вашем непосредном окружењу сматрате суседима: **Све особе које живе у кућама у Уичарској улици.**

3. На скали од 1 до 3 позиционирајте наведене групе према томе колико често их срећете у вашем суседству (1--често, 2--повремено 3--реткокад):

- Суседи **3**
- Радници комуналних служби **2**
- Непознати (пролазницима или гостима) **1**
- Бескућници (непожељни: зависници, бескућници, пси-лугалице, итд.) **3**

4. Поређајте наведене групе у растући низ* према њиховом присуству у вашем суседству (од малобројних до најбројнијих):

- пензионери, **6**
- деца, **1**
- млади- који се школују или су запослени, **4**
- млади-незапослени, **2**
- запослени-средње доби **5**,
- незапослени-средње доби **3**

(* доделили број 1 групи која је малобројна, 2 следећој групи која је бројнија итд.)

5. Како оцењујете њихово присуство:

Деца	Млади који се школују или су запослени	Млади незапослени	Запослени средње доби	Незапослени средње доби	пензионери
конструктивно деструктивно скептично витално неприметно агресивно	конструктивно деструктивно скептично витално неприметно агресивно	конструктивно деструктивно скептично витално неприметно агресивно	конструктивно деструктивно скептично витално неприметно агресивно	конструктивно деструктивно скептично витално неприметно агресивно	конструктивно деструктивно скептично витално неприметно агресивно

Конструктивно – они су покретачи нових идеја, имају искуство организовања и управљања, имају контакте
Деструктивно – делују против сваке идеје, иницијативе, уређења

Скептично – сумњичави су по питању било какве промене у окружењу, али не делују против.

Витално – они уносе оптимизам и подстицај контакте.

Неприметно – не противе се, али се и не ангажују за унапређење квалитета живота у насељу.

Агресивно – они намећу своје ставове, свој начин понашања без обзира на жеље других станара

6. Да ли имате осећај контроле над простором у непосредној близини ваше куће/зграде?

Да **Не**

7. Уцртајте границе тог простора над којим имате осећај контроле

8. Опишите шта одређује садашњу границу према:

- Бочном суседу – **Зид и ограда**
- Улици – **Капија**
- Дворишту блока – **Ограда**

9. Ограде су за вас ствар:

- сигурности**
- престижа
- реда**
- идентитета
- ...

10. Ако је ваше двориште ограђено наведите:

- Ко је одредио начин ограђивања? **"ЈП Зеленило" Београд**
- Када је двориште ограђено? **Пре десет година**
- Ко одржава ограду између вашег дворишта и суседних дворишта? **Сусед и ја**
- Да ли такав начин ограђивања задовољава ваше потребе приватности и сигурности? **Да**

11. Ако ваше двориште није ограђено, наведите:

- Како је уређен приступ дворишту?.....
- Ко може да користи двориште?.....
- На који начин ограничавате приступ и задржавање непожељних лица у вашем дворишту?.....

12. Ако би постојала иницијатива за изменом начина ограђивања кућа/зграда у вашем суседству, пристали бисте на:

- Подизање јачих и виших ограда према.....
- Делимично уклањање ограда према.....
- Засаде живе оградe**.....
- Потпуно уклањање ограда.....
- ...

13. На путу према вашој кући/згради, на ком месту имате осећај да сте већ близу „надомак“ куће?

На самом почетку улице

14. Да ли мислите да је приступ Вашој кући уређен тако да вам пружа осећај **сигурности (знате да вам се ту ништа лоше не може догодити)**
- заштићености (знате да ће вам неко притећи у помоћ ако вам помоћ затреба)
 - припадања (осећате да припадате том месту, а људе које ту срећете сматрате блиским)
 -

15. Како бисте означили подручје контролисаног приступа вашем улазу:

- Непрозирном оградом, висине 2м (ограда која искључује било какав физички и визуелни контакт)
- Непроходном оградом, висине 1м (ограда преко које је могуће остварити само визуелни контакт)
- Делимично проходном оградом (на неком месту је омогућен прелаз преко физичке баријере)
- Проходном границом (разграничење које не представља физичку баријеру али указује да се ради о контролисаном приступу)**
-

16. Да ли бисте у близини вашег улаза поставили ознаку:

- Само за станаре зграде
- Само за станаре суседства
- Само за станаре насеља
- За госта - за сваког пролазника који у термину (уписати) од..... до.....не угрожава вашу имовину, приватност и сигурност
- Не бих ниједну ознаку поставил**

Група питања 3: **Заједнички простори у суседству**

Како су настали, како се користе, у чијој су надлежности заједнички простори у суседству; врсте, интензитет и мотиви контакта у суседству; заједничке стазе „надомак куће“ које су посебно пријатне и она „деонице“ прилаза кући/згради на којима се избегава задржавање.

17. Уцртајте на карти границе подручја на које се односе ове ознаке

Мапа суседства са означеним местом које је „гостољубиво“

9. Уцртати на мапи позиције заједничких простора у вашем суседству

Парк и школско двориште преко пута кућа, са друге стране улице

1. Опишите, по сећању, где сте и како упознали суседа са којим сте и данас у честом контакту?

У првој собини становања у кући, када се појавио проблем око лошег уређења, па се поред мајстора окупиле и пар суседа у намери да се договоримо око решавања проблема

2. Уопштено, комуникација и контакти са суседима су за вас:

- сувишни
- неминовни
- необавезни
- корисни
- неопходни

3. Са колико се породица (или особа) у вашем суседству:

-Дружите.....

-Познајете **1 породица**

-Поздрављате у пролазу **1породица**

-Избегаваате контакт.....

4. Шта сматрате пресудним за Ваш начин контактирања са суседима:

- дружељубивост,
- сигурност, безбедност,
- помоћ за домаћинство (чување деце, набавка хране, повезаност са људима „од утицаја“),
- организација по питању одржавања зграде (тачније решавања проблема везано та зај. инфраструктуру)**

5. Опишите један догађај (опција: испричајте нам једну анегдоту) у вези заједничког коришћења простора у вашем суседству.

Обратите се старијим суседима, јер сам ја искупише кратко у овој улици, а и немам скоро никаквог контакта са суседима, да бих имала материјала за анегдоту

6. Да ли у Вашем суседству постоје просторије које су према пројекту изграђене као заједничке?

Да **Не**

7. Да ли те просторе и данас користите као заједничке?

Да **Не**

8. На који начин су данас ови простори од значаја за ваше суседство?

Могућност безбедног и здравог одајања деце због присуства парка и зеленила и игралишта за децу (није потребно водити децу у играонице затвореног типа, или јавна шеталишта, јер парк пружа осећаја да припада свим суседима).

10. Опишите места у вашем суседству која су посебно пријатна? (нпр. Пријатан је хлад у летњим данима, мирно је, сагледава се окружење, заклоњено је од погледа, људи који ту долазе)

Парк, у коме имате осећај да сте далеко од градске гужве, а заправо при самом изласку из парка налази се на прометну улицу Војислава Илића

11. Да ли су то простори:

- У којима често проводите слободно време
- којима свакодневно пролазите**
- који су сагледали из вашег стана**

12. Како су настала та места?

- Изграђено је према плану насеља;**
- станари су прилагодили тај простор за своје потребе;
- комуналне службе су уредиле тај простор;**
- није ми познато
-

Група питања 4: Перцепција и управљање променама у непосредном окружењу

Перцепција промена у непосредном окружењу; шта становници препознају као фактор унапређења квалитета живота у суседству, да ли и на који начин испитаници управљају променама у свом окружењу.

13. Да ли, у близини ваше куће, постоје простори у којим избегавате задржавање?
Ако да, који су то простори и зашто избегавате задржавање у њима?

Већ наведени парк, али ноћу, јер је слабо осветљен (не међују се редовно дотрајале сијалице), па се лада окупљају сумњиве особе, а и на самом улазу у парк се налази дотрајали објект у коме је пре 8-9 година био супермаркет и од када је затворен, објект константно пропада...тачније то је сада једна велика рушевина

14. Означити на мали позицију ваше куће и места која сте навели као пријатна и она у којима избегавате задржавање

- ознака за вашу кућу
- места која су пријатна
- ✕ места у којима избегавате задржавање

1. Да ли сте у вашем суседству у последњих 5 година запазили промене по питању:

- структуре станара**
- начина управљања (организације станара)
- уређења простора**

2. Опишите шта се променило у:

Структури станара **Неки стари станари (који су живели у кућама од како су саграђене) су их продали, па су на њихово место дошли млађи људи, који углавном немају културу становања и неплански реновирањем својих кућа су узрочили првобитну архитектонику објеката)**
Начину управљања (како се станари организују) **не организују се, свако ради на свој начин и за себе**

Уређењу простора (веће/мање присуство радника комуналних служби) **за 4 године колико сам ја овде нисам приметила било какву промену по том питању.**

3. Да ли сматрате да се промена структуре станара одразила на квалитет живота у вашем суседству:

A- позитивно B-неутрално Ц- **негативно**

4. Да ли сматрате да се промена начина управљања одразила на квалитет живота у вашем суседству:

A- позитивно B-**неутрално** Ц- негативно

5. Да ли сматрате да се промена у уређењу простора одразила на квалитет живота у вашем суседству:

A- **позитивно** B-неутрално Ц- негативно

6. За промене у вашем непосредном окружењу сте сазнали у тренутку:

- кад су инициране
- кад су се већ десиле**
- након што су се десиле
- ...

7. Ваша информисаност о догађајима у суседству је:

- Посредна (о догађајима сазнајете преко суседа или другог лица),
- Непосредна (имате лични увид у догађаје)
- Нисам информисан(-а)**

8. Да ли имате обичај да са суседима разговарате о променама у вашем окружењу?

- Да**
- Не**

9. Са колико суседа делите став о променама у вашем непосредном окружењу?

Не знам

10. Да заједничког става о променама сте дошли:

- Спонтано –кад се сретнемо „у ходу“, на кафи...
- На повереним састанцима станара - кад се нешто мора одлучити
- На редовним састанцима станара – наведите колико често:
- „На мрежи“ - у недостатку слободног времена за састанке развили смо интернет комуникацију
- нисмо оформили зај. став, јер и немамо комуникацију поводом наведеног**

11. Ко се данас брине о одржавању простора у непосредном окружењу ваше куће:

- Станари, индивидуално и спорадично
- Станари, релативно редовним координираним групним акцијама
- Општина, ангажовањем комуналних служби**
- ...

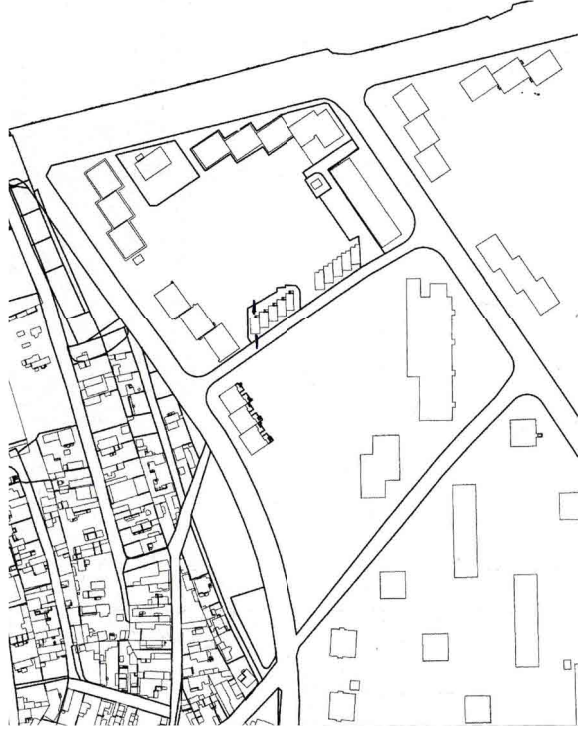
12. Иако код нас није одомаћена пракса да се станари питају за сагласност да се у њихово суседство досели нови станар и да на тај начин утичу на структуру станара у свом окружењу, да ли мислите да би такав пропис био користан за ваше суседство?

Да **Не** **Да, под условом да**.....

13. Да ли имате утицај на уређење простора (наведите који су то простори) на наведеним удаљеностима од ваше куће/стана:

- До 4,5м предње и задње дворшиште**
- Од 4,5м до 7,5м
- Од 7,5м до 12м
- Од 12 до 30м
- Од 30 до 90м

14. Уцртајте на мали граници простора на чије уређење имате утицај (било да је тај утицај непосредан – лично ваш, или посредан-путем организованог деловања станара)

— Непосредан утицај
..... Посредан утицај

15. Опишите на који начин утичете на уређење ових простора

Сређујем сама своје двориште

Група питања 5: **Облици удруживања и сарадње – управљање заједничким ресурсима**

Перцепција ширег окружења – шта се у окружењу препознаје као мотив удруживања? око чега се станари удружују, када и на који начин; Пренето овлашћење, уговор, споразум, савез

1. По чему се издваја Ваше насеље од других насеља у Београду:
Идеална локација за просечан нормалан живот, довољна удаљеност од центра града, а добра повезаност са истим (три линије тролебуса и 2 линије аутобуса до центра града).
2. Простор који је од значаја за цело насеље користи се за *игру, одмор и забаву*
3. Ко је, када и како уредио овај простор **60-тих година уређен је парк, од стране општин и комуналних служби**
4. Како бисте описали садашњу сарадњу у вашем суседству:
 - Интензивно сарађујемо по питању.....
 - Редовно сарађујемо по питању.....
 - Повремено сарађујемо по питању.....
 - Реткокад сарађујемо и то су у главном питања.....
 - Не сарађујемо** ни по питању.....
5. Према Вашем мишљењу за ефикасно управљање вашим суседством потребно је овластити:
 - Једног станара
 - Више станара са одређеним надлежностима**
 - Регистровану агенцију
 -

6. Управљање бисте поверили лицу за које знате да је:
 - Поуздано, да ће радити у интересу свих станара**
 - Способно да оствари контакт и утицај
 - На положају (или са контактима у одређеним институцијама)
 - Искусно у решавању проблема зграде
 - Слободно да се ангажује
 - Расположено да се ангажује**
 -
7. Садашња организација станара утине на уређење простора у вашем насељу тако да:
 - иницира и предлаже у односу на друге у насељу
 - придружује се позитивним примерима у насељу
 - заостаје у односу на активна и организована суседства у насељу
 - задовољава сопствене потребе, без обзира на друге у насељу**
 -

8. Наведите која суседства у вашем насељу сматрате успешним:
 - Нисам упућена**
9. Разлог њиховог успеха је то што су:
 - Добро су организовани.....
 - У тој згради станује.....
 - Располажу одређеним просторима од којих зграда има приходе.....
 - Нисам упућена**

10. Да ли бисте се удружили са још никим зградама у „савез суседства“ ради:

- размене искуства
- размене информација
- јачег утицаја на локалне власти**
- заједничких акција за уређење нашег насеља**
-

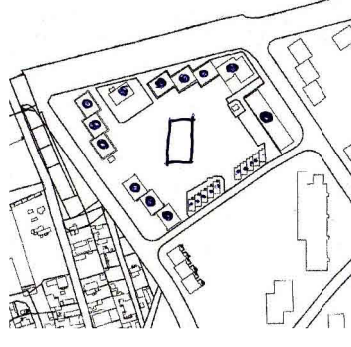
11. Удруживање више суседства у једном насељу је могућа уколико савети станара имају заједнички

- Интерес** (да нешто сачувају, одбране, стечку)
- Проблем** (да нешто реше)
- Ресурс (простор који је опште добро)
-

12. Удруживање више суседства у једном насељу је могућа уколико је њихова сарадња:

- стална**
- привремена
- повремена
- спонтана

13. Означите на мапи суседства које бисте у вашем насељу удружили у „савез суседства“ и означите просторе који би представљали њихов заједнички ресурс.

● суседства у савезу
□ заједнички ресурс

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Милица Милојевић, дипл. инж. арх. рођена је 25. јануара 1976. године у Београду. Гимназију је завршила у Београду 1995. године. Дипломирала је на Универзитета у Београду – Архитектонском факултету 2001. године где је и запослена у звању асистента на Департману за урбанизам од 2003. године. Поред Универзитета у Београду, алумни је Алтернативне академске образовне мреже и сарадник Центра за етику, право и примењену филозофију (CELAP). Коаутор је више конкурсних радова, урбанистичких пројеката, урбанистичких планова и изложби. Учествовала је на међународним стручним и студентским радионицама. Приредила је циклус изложби и публикација студентских радова и уредила три зборника студентских истраживања и пројеката. Учествује у научним пројектима Министарства просвете и науке Републике Србије. Као део тима Универзитета у Београду - Архитектонског факултета учествује у пројектима међународне стручне сарадње. Иницирала је пројекат „Јавни простори у суседству“ у оквиру циклуса пројеката Министарства културе Републике Србије.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Милица П. Милојевић

број индекса 2005/50

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

План суседства – Норме просторне и друштвене дистанцираности

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 10.05.2013.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Милица П. Милојевић

Број индекса 2005/50

Студијски програм Докторске академске студије

Наслов рада План суседства – Норме просторне и друштвене дистанцираности

Ментор проф. др Владан Ђокић

Потписани/а Милица П. Милојевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 10.05.2013.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

План суседства – Норме просторне и друштвене дистанцираности

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

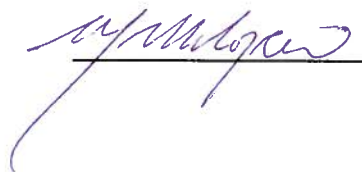
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 10.05.2013.

1. Ауторство - Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.